SERIA

ISTORIE

In 1889.

TITU MAIORESCU

ISTORIA POLITICĂ A ROMÂNIEI SUB DOMNIA LUI CAROL I

Ediție, postfață și indice
de
STELIAN NEAGOE

H UM AN ITAS
Coperta:

© Humanitas, 1994, pentru prezenta ediție
ISBN 973 - 28 - 0509 - 9

Notă asupra ediției

Cartea Istoria politică a României sub domnia lui Carol I — *ce apare sub auspiciile Editurii Humanitas - însumează cele douăsprezece capitole de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", care, la rîndul lor, au constituit „introducerile istorico-poli- tice " pentru cele cinci volume de* Discursuri parlamentare *ale lui Titu Maiorescu, publicate în perioada 1897-1915; volumul al VI-lea a rămas în manuscris.*

în anul 1925, Simion Mehedinți - unul din „amicii literari" consemnați în Testamentul lui Titu Maiorescu, în legătură cu soarta „manuscriptelor" sale - a strîns într-un volum cele douăsprezece capitole de „istorie politică" maioresciană, le-a dat un titlu - Istoria contemporană a României (1866-1900) - *și le-a tipărit prin intermediul Editurii Librăriei Socec din București.*

întreprinderea editorială a lui S. Mehedinți - altfel benefică - lasă pe alocuri impresia lucrului făcut în grabă. Textelor lui Maiorescu nu le-au fost corectate nici măcar greșelile sesizate de autor prin eratele de la finele volumelor de Discursuri parlamentare. *Sînt note de ale lui Titu Maiorescu lăsate complet pe dinafară în cartea publicată în 1925; astfel de note ar fi trebuit transcrise la paginile 145, 148, 155 ale* Istoriei... *fn general, sistemul surselor documentare și notelor bibliografice stabilit de Titu Maiorescu și respectat ca atare în volumele de* Discursuri parlamentare *(cu trimiteri, în manșetele paginilor „Privirilor asupra dezvoltării politice a României", la discursurile parlamentare numerotate ca atare în volume), a fost preluat* mot ă mot *în cartea editată de Mehedinți; așa, apar trimiteri precum „ Vezi mai jos discursul 78", cînd de fapt unei astfel de trimiteri trebuia să i se adauge, să i se precizeze volumul de discursuri în care se afla discursul 78. într-un fel și-a proiectat Maiorescu aparatul documentar-bibliografic, cînd a tipărit volumele de* Discursuri parlamentare, *și altfel trebuie aranjat acel aparat în situația schimbată a publicării numai a „ Privirilor asupra dezvoltării politice a României", concepute ca o carte singulară de istorie politică.*

Simion Mehedinți n-a preluat așa cum s-ar fi cuvenit nici textele celor două prefețe semnate de T. Maiorescu la volumul I, și la volumul al IV-lea din Discursurile parlamentare, *prefețe ce privesc nu atît discursurile propriu-zise, cît „introducerile istorico-politice" la acestea; „Pre- cuvîntarea " la volumul I nu-i pomenită în nici un fel, „ Prefața " de la volumul al IV-lea este strecurată undeva în subsolurile a trei pagini (235-287) din* Istoria contemporană *publicată în 1925, ca pretext pentru o adnotare prelungită a lui S. Mehedinți.*

Altminteri, editorul Mehedinți și-a intercalat încă trei adnotări

personale între notele de subsol ale lui Maiorescu, fără să semnaleze în vreun fel aceste imixtiuni; a se vedea, în acest sens, paginile 142, 316, 454 din Istoria... *lui Titu Maiorescu, tipărită în 1925.*

Nici în privința Cuprinsului n-a fost respectată opțiunea lui Titu Maiorescu; S. Mehedinți a reprodus la Cuprins doar titlurile capitolelor, pe cînd T. Maiorescu, în tablele de materii ale volumelor de Discursuri parlamentare, *defalcase capitolele în subcapitole, spre a ușura prezentarea materiei și pentru orientarea mai rapidă a cititorilor asupra problematicii abordate.*

în fine, tehnoredactarea cărții din 1925 diferă (nu în bine) de cea urmată riguros în volumele de Discursuri parlamentare *pregătite pentru tipar de Maiorescu și apărute sub stricta lui supraveghere editorială.*

După apariția Istoriei contemporane a României, *observațiile cele mai serioase au vizat titlul atribuit cărții de către Simion Mehedinți.*

în postfața semnată de noi la lucrarea ce editǎm este expus întregul „dosar al cărții", atît în privința adevăratului editor din 1925 (care este Simion Mehedinți și nu I. A. Rădulescu-Pogoneanu, cum greșit s-a susținut), cît și asupra motivației noului titlu ales de noi pentru cartea lui Titu Maiorescu: Istoria politică a României sub domnia lui Carol I.

Astfel prezentîndu-se lucrurile, noi am considerat nimerit nu să reeditǎm lucrarea în forma din 1925, ci să alcătuim o altă ediție, care pe lîngă eliminarea carențelor sesizate în ediția lui Mehedinți, să aducă și alte substanțiale îmbunătățiri din punct de vedere al actului editorial ca atare.

Prin urmare, noi tipărim Istoria politică a României sub domnia lui Carol I *de Titu Maiorescu, direct după textele cu „ Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" apărute ca introduceri la volumele de* Discursuri parlamentare *(inclusiv cele două „prefețe"). Preluăm, pe cît posibil, și tehnoredactarea, alcătuirea Cuprinsului etc.*

Totodată, am uniformizat sistemul surselor documentare și notelor bibliografice (Maiorescu folosea uneori procedeul inserării în text, între paranteze rotunde, a surselor sau a trimiterilor la discursuri), indicînd cititorului sursa corectă, în privința volumelor cu discursuri parlamentare, și dublînd informația referitoare la capitolele „introducerilor istorico-politice ", prin citarea respectivelor pagini din cartea editată de noi; acele completări le-am marcat prin — nota St. N., *pusă între paranteze rotunde.*

în transcrierea textelor am respectat normele ortografice încă

în vigoare ale limbii române, cu ajustările de rigoare în cazurile faptelor de limbă, de grafie. Exemple: biurou, biurocrație = *birou, birocrație,* aprețiere = *apreciere,* nomol = *nămol,* comerciu = *comerț,* oficer = *ofițer,* centruri = *centre,* constiencioasă = *conștiincioasă,* împregiurări = *împrejurări,* limbagiu = *limbaj,* gendarmerie = *jandarmerie,* congediu = *concediu,* budget = *buget,* designat = *desemnat,* administrațiune, Constituțiune etc. = *administrație. Constituție* etc., acții = *acțiuni,* chestie = *chestiune,* achitează - *achită,* cas = caz, princip = *principiu,* fantasie = *fantezie,* totuș = *totuși,* adecă = *adică,* trimete = *trimite,* colegiuri = *colegii,* strade = *străzi,* școale = *școli,* eclipsuri = *eclipsări,* saltar = *sertar,* predomnire = *predominare,* aspirare = *aspirație,* declarare = *declarație,* hereditate = *ereditate,* monarchie = *monarhie,* anahronism = *anacronism,* memoare = *memorii,* fundatore = *fundator,* preferit = *preferat,* rezolvire = *rezolvare,* sumeț = *semeț,* nedomirire = *nedumerire,* simțimînt = *simțământ,* preponderant = *preponderent,* a dirige = *a dirija,* a precede = *a proceda,* totdeodată = *totodată,* agenți rusești = *agenți ruși,* așa dară = *așadar,* ori cum, de și = *oricum, deși,* să rămiie = *să rămînă,* să vie = *să vină,* inșii = *înșiși,* aceeaș = *aceeași,* iarăș = *iarăși* ș.a.m.d.

Indicele cu nume de persoane vine să faciliteze lectura unei originale scrieri de istorie politică, extrem de actuală pentru acest final de veac și de mileniu în România.

STELIAN NEAGOE

[Precuvîntare]

întrunind în publicarea de față discursurile parlamentare ținute în timpul de 25 de ani, de cînd am intrat în Cameră, și adăugîn- du-le cîteva priviri asupra Istoriei noastre contemporane, nu pot justifica o asemenea lucrare decît prin interesul covîrșitor ce-1 are dezvoltarea politică a României de la 1866 încoace.

Deosebitele faze ale acestei dezvoltări petrecute într-un stat constituțional au avut neapărat răsunetul lor în dezbaterile parlamentului, și dacă se reproduc aici discursurile cu care am participat la acele dezbateri, ele vor să servească numai ca niște documente vii pentru caracterizarea mai exactă a unei întregi transformări a opiniei publice.

Ceea ce într-adevăr trebuie să ne atragă o deosebită luare-a- minte, este tranziția țării noastre de la starea precară a unor Principate elective spre consolidarea unui Regat ereditar, și mai ales îndrumarea spiritelor conducătoare în politică de la ușurința răsturnării lui Cuza-Vodă și de la pornirile antidinastice din întîia parte a domniei lui Carol I spre deplina recunoaștere a autorității Regelui de către toți bărbații politici din ziua de astăzi.

Ce deosebire între 1866 și 1896, ce schimbare a cugetelor în decursul a 30 de ani, și ce îndreptățire a încrederii în viitor!

A urmări această evoluție internă a stării noastre politice la sfirșitul secolului al XIX-lea este o problemă de mare interes, și tot ce e în stare să contribuie la lămurirea ei, fie și indirect și numai pentru o mică parte, va găsi poate cîțiva cititori, cărora să nu le pară de prisos.

De altminteri, dacă este greu a scrie o istorie contemporană fără părtinire, nu este totuși cu neputință; și în orice caz exactitatea faptelor se poate controla mai ușor cînd autorii lor sau martorii oculari sînt încă in viață.

[TITU MAIORESCU]

I
O scurtă privire asupra situației politice a României
de la 11 februarie 1866 pînă la 11 martie 1871

în urma abdicării silite a lui Alexandru Ioan I (Cuza) la 11/23 februarie 1866, guvernul trece de fapt asupra Locotenenței Domnești Lascăr Catargiu — general N. Golescu — colonel N. Haralambie, iar ministerul numit în aceeași zi este astfel compus:

Ion Ghica, prezident și externe,
Dimitrie Ghica, interne,
Ion C. Cantacuzino, justiție,
Petre Mavrogheni, finanțe,
C.A. Rosetti, culte,
Maior Dimitrie Lecca, război,
Dimitrie A. Sturdza, lucrări publice.

Numirea maiorului Lecca la departamentul războiului este semnul caracteristic al noului minister și totodată cel mai periculos precedent.

însăși răsturnarea lui Cuza-Vodă a fost un fapt greu de justificat. Liber ales de națiunea din cele două Principate, Cuza merita o soartă mai bună, și nu era lucru cuminte ca să arătăm Marilor Puteri, sub a căror garanție ne aflam puși prin Tratatul de la Paris din 30 martie 1856, că națiunea se înșelase în persoana alesului ei. Unirea Principatelor cu înlăturarea Comisiei Centrale din Focșani, legea rurală, chiar dobîndită cu prețul loviturii de stat de la 2 mai 1864, secularizarea averilor mănăstirești vorbeau în favoarea lui Cuza; iar în privința relei lui administrări se cuvenea poate mai multă răbdare, oricît de încercată ar fi fost prin

camarila Li- brecht, Pisoschi etc. și prin niște ministere ca cel din urmă, în care dl Nicolae Kretzulescu avea prezidența, internele, agricultura și

11 lucrările publice, domnul Alexandru Papadopolu-Calimah externele, un Ion Oteteleșeanu finanțele, un Dimitrie Cariagdi instrucția publică, justiția și cultele, iar dl Alexandru Beldiman poliția capitalei.

Căci una din calamitățile de care trebuia să scape țara, dacă era să-și aibă viitorul mai asigurat, erau tocmai desele schimbări de domn (numai de la 1800 încoace se întâmplaseră în Muntenia vreo 15 și în Moldova 14), și noi, după de-abia șapte ani de domnie a lui Cuza, făceam acum însine ceea ce imputasem mai înainte intrigilor din Fanar, și ne arătam tot așa de rău nărăviți.

Ce e drept, o cerință principală a programului național statornicit de Divanurile Ad-Hoc, domnul ereditar dintr-o casă suverană a Europei, rămînea încă de îndeplinit; și pe de altă parte situația politică generală la începutul anului 1866, cînd se pregătea alianța între Prusia și Italia pentru războiul contra Austriei, reclama poate în România un domnitor, care să inspire mai multă încredere. Dar chiar în acest caz se naște întrebarea dacă nu era de preferat ca alegerea domnului străin să fie făcută fără violență, cu liberul consimțămînt al principelui Cuza; căci o abdicare voluntară în vederea marelui scop național era plănuită de el însuși. Mesajul său pentru deschiderea sesiunii parlamentare pe 1865-1866, citit în Cameră la 5 decembrie 1865, cu două luni înaintea răsturnării, se termină cu următoarele cuvinte:

„Fie în capul Țării, fie alăturea de dvs., eu voiu fi totdeauna cu Țara pentru Țară, fără altă țintă decît voința națională și marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit de*a contribui. în Alexandru Ioan I, domn al românilor, românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, care declara Puterilor Garante că el primește îndoita alegere numai ca un de-pozit sacru."

Intenția de a părăsi tronul era dar oficial indicată de însuși principele, și în ianuarie 1866, cînd cumnații săi Dimitrie și Theodor Rosetti veniseră să-i arate temerile lor de conspirația ce se pregătea, Cuza le răspunde nepăsător că nu mai există motiv de conspirare, fiindcă el avea să abdice peste două luni, spre îndeplinirea cerințelor Divanului Ad-Hoc.

12

Pentru apropiata eventualitate pare a se fi urmat o corespondență între Cuza și Napoleon al III-lea în privința succesorului dintr-o familie suverană.[1]

Oricum ar fi și oricîte circumstanțe atenuante s-ar admite pentru răsturnarea lui Cuza, modul cum s-a executat această răsturnare rămîne condamnabil.

Trei ofițeri (domnii Vasiliu-Pilat, astăzi general, Costiescu și Lipoianu) pătrund în noaptea de 10 spre 11 februarie în palat și silesc pe „Alesul Națiunii*[4] să subscrie următorul act, publicat îndată în capul *Monitorului oficial* de vineri 11 februarie 1866:

Abdicare

Noi Alexandru Ioan I, conform dorinței Națiunii întregi, și angajamentului ce am luat la suirea mea pe Tron, depun astăzi 11/23 februarie 1866 cirma guvernului în mîna unei Locotenențe Domnești și a Ministerului ales de popor.

ALEXANDRU IOAN

Cine va fi redactat acest act silnic cu frazeologia „Ministerului ales de popor**, e indiferent. Ministerul a fost așa de puțin ales de popor, că în același număr al *Monitorului* se publică decretul prin care noua Locotenență Domnească „ordonă și numește** ministerul Ion Ghica.

în acest minister, precum am arătat, maiorul Lecca, comandantul batalionului de vînători, căruia îi era încredințată în acea noapte garda domnului țării, era numit ministru de război.

O asemenea numire însemna nesiguranța armatei și nesiguranța tronului.

Și pentru ca să nu rămînă îndoială asupra acestei

însemnări, ziarul autorizat al partidului, care de acum înainte era chemat să aibă un rol mult mai pronunțat în conducerea politicii române, se grăbea să publice chiar a doua zi, într-un articol de fond plin de laude pentru ofițerii conspiratori și mai ales pentru maiorul Lecca, „acest brav și patriot oștean, căruia îi datorăm recunoștință**, următoarea profesiune de credință asupra armatei: „Opinia acestei foi

[1]0 confirmare *documentară* s-ar dobîndi probabil din hîrtiile lui Cuza, sechestrate în noaptea răsturnării și aflate astăzi in păstrarea lui Dimitrie A. Sturdza, unde nu sint accesibile. După publicarea lor, dacă au rămas intacte, se va putea judeca asupra conspirației de la 11 februarie cu mai mult temei.

13 în privin(a datoriilor unui militar se știe că este cu totul opusă aceleia ce este în genere admisă în oștirile permanente. Nu înțelegem, și nu știm cine poate înțelege, cum un militar poate fi îndatorat a-și pne jurămîntul său către un guvern care ar călca el jurămîntul său și cînd acea călcare ar fi recunoscută prin *o aclamare generală."*

Iar maiorul Lecca publica în același număr al *Românului* o scrisoare către un căpitan din batalionul de vînători, în care zicea: „Actul ce am făcut este un fapt istoric, și vînătorilor le va rămîne o glorie etemă pentru devotamentul ce au avut către patrie, iar eu mă voi făli pururea că am fost instrumentul patriotismului lor."[1]

Și ce este tot așa de semnificativ, *Românul* din ziua următoare (numărul de la 14 și 15 februarie 1866) se arată solicitat de ofițerii conspiratori ca să nu-i treacă sub tăcere, cel puțin pe cei „care au dat adeziunea lor mai înainte de 11 februarie", și astfel laudă în prima linie pe coloneii Kretzulescu și Tănase Călinescu, pe căpitanul de artilerie Alexandru Candiano, și pe mai mulți alții, ale căror nume se văd publicat acolo[2].

*
* *

Sub asemenea auspicii guvernul de la 11 februarie, după o încercare neizbutită cu contele Filip de Flandra, purcede în zilele de la 2 pînă la 8 aprilie 1866 la

plebiscitul care, cu 685,969 de voturi pentru și 224 contra, consacră alegerea principelui Carol din casa suverană de Hohenzollem. La 10/22 mai noul principe, de-abia în vîrstă de 27 de ani, prin o spontană hotărîre, sosește în capitala țării și înaintea Adunării Constituante, prezidate de Ma- nolache Costache (Epureanu), depune jurămîntul, iar noua Constituție, sancționată la 30 iunie, e promulgată la 1 iulie 1866.

'Chiar peste 22 de ani, într-o scrisoare de la 1 februarie 1888, fiul lui Vodă-Cuza explică astfel alegătorilor săi din Colegiul III de Mehedinți pentru ce nu poate primi mandatul de deputat ce i l-au Încredințat: „Nu-mi este permis să fac parte dintr-o Adunare care desigur va fi iarăși prezidată de acel nelegiuit, care a trădat pe domnitorul încredințat pazei sale." Scrisoarea a fost publicată în *Epoca.*

***O scrisoare a răposatului Dimitrie Cariagdi, datată din Neapole de la 12 ianuarie 1872 și adresată detronatului domnitor Cuza la Florența, cuprinde următoarele rinduri: „Aici am găsit o colonie de rumâni, St. Sihleanu, N. Rosetti, N. Negri, Candiano, care zice că face studii de drept. Candiano mi-a arătat că a venit la Florența să implore iertarea Măriei voastre[1]*.**

14

Cel dinții minister al principelui Carol I (11 mai 1866) este astfel compus:

LASCĂR CATARGIU, prezident și interne,
P. MAVROGHENI, externe,
General ION Gr. GHICA, război,
ION C. CANTACUZINO, justiție,
ION C. BRĂTIANU, finanțe,
C.A. ROSETTI, culte,
DIMITRIE A. STURDZA, lucrări publice.

Dar după două luni L. Catargiu, Brătianu și Rosetti părăsesc ministerul. La 15 iulie se formează cabinetul Ion Ghica cu Mavrogheni la finanțe, apoi la 2 martie 1867 cabinetul C. Kretzules- cu, și așa mai departe în mai puțin de cinci ani se schimbă 10 cabinete și se fac vreo 30 de modificări ministeriale parțiale, pînă cînd de la 11 martie 1871 înainte, de la al doilea cabinet L. Catargiu, începe era ministerelor serioase cu o mai lungă durată.

Situația, totdeauna grea la începutul domniei unui principe străin, devenise în cazul nostru excepțional de

grea prin întîm- plările arătate mai sus.

Relativ ușoară era admiterea faptului îndeplinit din partea celor șapte Puteri Garante, cu toată opoziția formală a reprezentanților lor, care în Conferința de la 2 mai 1866, convocată *ad-hoc,* declaraseră alegerea plebiscitară nevalabilă. Fiindcă, după articolele 22 și 27 ale Tratatului de la Paris, nici una din puteri nu avea dreptul să intervină singură în contra noastră, ci trebuia să dobîn- dească încuviințarea celorlalte, în chiar această multiplicitate și divergență de interese sta putința liberei noastre dezvoltări. Principele Carol, la sosirea sa în țară, avea aprobarea lui Napoleon al III-lea și nu mai puțin importanta aprobare a lui Bismarck, dacă nu direct a regelui Prusiei. Și, printr-o fericită coincidență istorică, pe cînd tocmai de pe la 1866 prestigiul lui Napoleon începea să scadă și a scăzut treptat pînă la desăvîrșita lui pierdere la Sedan, prestigiul regelui Prusiei și al marelui său cancelar creșteau și deveneau preponderente în Europa, iar o parte a acestui prestigiu se răsfrîngea firește și asupra principelui nostru din casa Hohenzol- lem.

Prin urmare relațiile externe ale noii domnii, oricît de grea a fost dobîndirea recunoașterii ei din partea înaltei Porți în octom- 15 brie 1866, aveau să se consolideze din an în an, și astfel una din prevederile Divanului Ad-Hoc, cînd își formulase cerința principelui străin, se dovedea pe deplin îndreptățită.

Și raportul între Carol I și Constituția noastră de la 1866, cu prematurul ei liberalism, nu putea pricinui mari greutăți. Principele Carol, deși pînă atunci ofițer în armata prusiană și trăind in atmosfera curții de la Berlin, unde democrația liberală era foarte rău văzută, rămăsese independent în judecata sa politică, se afla în relații mai intime cu moștenitorul tronului Prusiei, ale cărui aspirații constituționale erau cunoscute, și nu se sfiise a se pune în contact cu societatea burgheză din Berlin, dușmana naturală a reacționarismului aristocratic. în iama 1865-1866, cercurile bine informate de acolo vorbeau chiar de întîrzierea intenționată a înaintării prințului Carol la rangul de căpitan, tocmai din cauza înclinărilor sale liberale. în

asemenea împrejurări este lesne de explicat ca Ion Brătianu, cel dintîi bărbat politic din România, cu care s-a întîlnit principele Carol (19/31 martie 1866, la Diisseldorf) și care i-a vorbit despre chemarea sa la tron, să-i fi lăsat o impresie așa de simpatică. — Prin urmare noua noastră Constituție se putea aștepta la o sinceră aplicare a ei, în marginile puterilor date tînărului domnitor, și de altminteri ea însăși prevedea putința reformării, tot pe cale constituțională, dacă o asemenea necesitate se ivea.

Nici vreo, accentuare a spiritului separatist între munteni și moldoveni nu era de temut, cu toată ocrotirea ce ar fi aflat-o din partea Rusiei. Răscoala de la 3 aprilie 1866 fusese energic înăbușită de locotenentul domnesc Lascăr Catargiu, sosit cu o zi mai înainte în Iași; și chiar faptul că acea mișcare a fost înscenată, cu ajutorul cneazului Moruzi, de niște oameni fără însemnătate, ca N. Roznovanu, Teodor Boldur-Lățescu și N. Ceaur-Aslan, cărora li se asociase ușorul la minte mitropolit Calinic Miclescu, dovedea că epoca deosebirii exploatate între moldoveni și munteni ajunsese acum pe sfîrșite. în toată liniștea principele Carol, înainte chiar de intrarea sa în capitală, de la moșia Goleștilor, unde a fost găzduit în seara de 9 mai 1866, a putut să facă din grațierea mitropolitului Calinic primul act al domnirii sale.

Dar greutatea cea mare, adevărata greutate a situației interne, era lipsa oricărui simțămînt dinastic în poporul român, deprins de atîtea generații cu domniile efemere, indiferent la desele schimbări ale indivizilor de pe tron, mai indiferent acum în urma răs- 16 turnării lui Cuza-Vodă, și în care popor totuși, dacă noua monarhie constituțională avea să-i garanteze viitorul, trebuia înrădăcinat acel cuget trainic de credință în persoana domnitorului și în perspectiva succesiunii ereditare la tron. Și cum să se nască și de unde să crească acest cuget, cînd una din cele mai manifeste reprezentări ale lui, armata, fusese izbită tocmai în simțămintele de fidelitate și țîe disciplină prin cele petrecute la 11 februarie 1866?

Dacă o regenerare a spiritului public avea să se

producă în această privință, ea nu era de închipuit decît printr-o îndelungată și stăruitoare acțiune. Ea presupunea din partea tînărului domnitor o rară împreunare de calități: multă prudență, și mai multă îngăduință, o răbdare dusă pînă la limitele sufletului omenesc și cunoașterea de oameni. Iar din partea bărbaților politici ai țării, ea presupunea hotărîrea de a sprijini dinastia ce și-o aleseseră și de a avea totdeauna luarea aminte ațintită asupra acestui punct cardinal.

Căci situația creată țării prin înălțarea pe tron a unui principe dintr-o casă suverană a Europei cuprindea — ce e drept — o mare garanție pentru existența statului, însă putea fi în altă privință și un mare pericol. Tocmai faptul că acea casă suverană ajunsese în scurt timp la atîta prestigiu în Europa deschidea perspectiva întăririi noastre în viitor, dacă știam să respectăm pe noul Ales, dar ne putea periclita chiar existența dacă prin depărtarea lui loveam în acel prestigiu. Cu un principe de Hohenzollem după 1866, necum după 1870, noi nu puteam face nepedepsiți ceea ce au făcut grecii la 1862 cu un principe de Witelsbach. Nu pentru prima oară în al XIX-lea secol țara noastră s-ar fi înfățișat în gîndul celor ce conduceau politica Marilor Puteri ca un simplu obiect de compensație teritorială.[1]

însă toate aceste griji erau mai mult ale viitorului, precum nici nu se puteau înlătura decît în viitor, și, pentru o parte din ele, numai cu ajutorul sorții. Deșteptarea și întărirea simțămîntului dinastic atima, în afară de însușirile personale ale principelui, de la o acțiune îndelungată a partidelor noastre politice, de la direcția luptelor parlamentare, de la lucrarea prin presă și prin întruniri publice, și nu mai puțin, deși mai latent, de la învățătura dată tinerimii prin profesorii școlilor statului. Și cît pentru îndreptarea spiritului armatei, aceasta nu se putea prevedea cu oarecare temei

•încă la octombrie 1869, cu prilejul călătoriei împăratului Franz Joseph i la Con- stanriflopel, Ali-Pașa propune lui Beust cedarea „Principatelor* către Austro- Ungaria.

 decît în urma unui viitor război, în care ofițerii noștri să primească adîncă impresie a misiunii lor hotărîtoare și să simtă atunci de la sine necesitatea elementară a

disciplinei și a credinței neclintite; iar provocarea războiului nu putea să vină de la noi, ci trebuia așteptată de la alte complicații europene.

Ce vădită acțiune caracteristică avea să întreprindă acum noul principe la începutul domniei — iacă întrebarea cea mai apropiată, marele interes al momentului. în acest înțeles starea economică a țării se impunea atenției pe planul dintâi. Și nu era aici vorba de obișnuita regulare a finanțelor statului, oricit de anevoioasă ar fi fost pînă cînd s-a statornicit prin destoinicia lui P. Mavrogheni, dar era vorba de puternica impulsiune ce trebuia dată activității economice generale, prin o mult mai energică circulare a cunoscutei bogății din agricultură, prin descoperirea de bogății încă necunoscute, prin formarea elementelor unei viitoare industrii.

în călătoria sa prin Moldova (august 1866) Carol I dă o primă dovadă de tact politic, căutînd să se întâlnească mai ales cu C. Negri și cu V. Alecsandri, amicii intimi ai lui Cuza-Vodă, aceia care știau mai bine ce făcuse și ce nu fusese în stare să facă fostul domnitor. în convorbirile cu ei principele Carol își arată gîndul de a-și inaugura domnia prin înființarea unei întinse rețele de drumuri de fier[1], gînd de mare însemnătate, greu de realizat în starea înapoiată a țării de atunci, fără industrie proprie, fără ingineri, fără lucrători, fără credit pe piețele Europei.

îndrăzneață întreprindere, precum era menită să fie de cel mai mare folos pentru deșteptarea economică a țării, a și fost una din ocaziile pentru izbucnirea inevitabilei crize a tinerei domnii. Căci astfel se întâmplă totdeauna: tocmai de fapta cea însemnată, care în cuget se înfățișează sub aspectul cel mai ademenitor, e aninau cumpăna sorții.

Nu intră în cadrul acestor notițe, al căror scop este înțelegerea atmosferei intelectuale în mișcarea noastră politică, de a stărui cu amănuntul asupra chestiunilor economice. Atât numai trebuie să fie zis, că ideea căilor ferate, o dată concepută în așa mari dimensiuni, era mai lesne de realizat în anul 1868 cu ajutorul capitalului german, și cu cel mai cutezător concesionar prusian Strousberg. Parisul, în urma izbînzii prusienilor de la

Sadova și în perspectiva războiului contra Germaniei, se înstrăinase de noi; iar de la cele-

'Notiță de la V. Alecsandri.

18 lalte piețe ale Europei nu se putea aștepta o primire favorabilă pentru finanțarea unei asemenea întreprinderi. Austriacului Ofen- heim i s-a încredințat, de altminteri în condiții prea grele, numai construirea fragmentului lași-Roman-Iținni. Preferința acordată propunerii prusiene pentru rețeaua principală se explică de la sine în modul cel mai firesc.

Tot așa de explicabil este că principele Carol a început executarea planului său prin ministerul liberal de la 27 octombrie 1867 cu Ion Brătianu la finanțe. în acest fel de momente Partidul Liberal e mai comod la guvem decît în opoziție.

Dar mobilitatea noastră parlamentară din acea epocă nu îngăduie nici unui guvem o durată suficientă. Ministerul liberal se modifică în parte prin demisionarea lui Ștefan Golescu și înlocuirea sa cu generalul Nicolae Golescu la 1 mai 1868. Partidul Liberal din Muntenia, la început lipsit de aderenți în Moldova, se vede silit a se uni cu așa-numita „fracțiune liberală și independentă" din Iași, care însă nu se menține în efemera sa existență decît prin ura în contra străinilor, mai ales în contra evreilor; și astfel guvernul liberal de la 1867 tolerează (o *contradictio in adjecto)* izgonirea administrativă a cîtorva familii izraelite prin prefectul Lecca din Bacău, măsură izolată și cu atît mai nechibzuită, cu cît, fără nici un folos, devine în ochii Europei apusene o provocare tocmai în momentul cînd țara are trebuință de creditul din străinătate pentru drumurile ei de fier. încercarea ministrului-prezident Ștefan Golescu de a-și apăra administrația din Bacău este făcută cu atîta nedibăcie, încît îl silește să se retragă, după ce a expus țara la primele scuze față de Austria[1]. însă nici sub prezidența generalului Golescu liberalii nu pot sta mai mult timp la putere, și în 16 noiembrie 1868 se formează cabinetul Dimitrie Ghica, mai apropiat de „centru"; apoi, după o scurtă funcționare a unui minister Al. G. Golescu, spiritualul

Manolache Costache încearcă la 20 aprilie 1870 guvernul cu „Juna dreaptă" (G. Mânu, G.Gr. Cantacuzino, A. Lahovari, C. Grădișteanu, P.P. Carp), „cloșca cu pui" — cum i-a rămas numele după o vorbă glumeață a deputatului I. Negură.

'Vezi Cartea roșie austriacă, *Corespondenzen K.K. gemeinsamen Ministeriums des Aeusseren,* 1868, nr. 2, pp. 47-65. La p. 61 nota de la 21 mai 1868, cu scuzele generalului Golescu; la p. 64 nota de la 25 iunie 1868 cu asigurarea lui Ion Brătianu pentru despăgubirea izraeliților.

19

în vremea guvernului „Junei drepte" izbucnește în Europa centrală cea mai crîncenă luptă a secolului nostru, războiul fran- co-german de la 1870.

Printre aceste evenimente, întreprinderea Strousberg înaintează cu vicisitudinile obișnuite în asemenea cazuri. Liberalii, treCuți la sfîrșitul anului 1868 în opoziție, se folosesc de toate incidentele pentru a ataca guvernul și în curînd, fără nici un scrupul constituțional, tronul. De prin august 1869 ziarul *Românul* ia o pronunțată atitudine antidinastică; pînă și dl Hâjdeu, în curînd Bogdan- Petriceicu Hasdeu, cu foaia d-sale *Traian,* se amestecă în acest soi de agitare. *Traian* este și cel dinții ziar care (11 octombrie 1869), vorbind de răposatul profesor al Universității din Iași Simion Bămuțiu, „adevăratul părinte al fracțiunii libere și independente", caută să răspîndească dincoace de Milcov ideile lui în contra principelui străin, idei despre care se vorbește mai pe larg în primul discurs parlamentar reprodus în volumul de față.[1]

în ianuarie 1870 fostul domnitor Cuza este ales deputat de Mehedinți, însă refuză mandatul.

Cu cîtva timp mai înainte ducele de Grammont, nenorocitul ministru francez de la 18(70, care a declarat războiul Prusiei, pe atunci însă ambasador la Viena, provoacă o întîlnire cu principele Cuza și caută să-l sondeze asupra unei reinstalări pe tronul

României.[1] [2]

Toate acestea permit să se întrevadă o întreagă acțiune combinată pentru răsturnarea domnitorului Carol I.

Cînd la sfirșitul lui iulie 1870, în asemenea stare a spiritelor, sosește știrea despre începerea efectivă a războiului franco-ger- man, agitarea crește la culme. Nu atît comunitatea de rasă, cît faptul că cei mai mulți oameni politici ai noștri și-au făcut studiile în Franța și de această țară leagă fericita aducere aminte a tinereții lor produce un curent puternic de simpatie în favoarea francezilor. Prea puțin experimentați, precum erau, uitînd că în politica internațională nu sentimentalitatea, ci reflecția cea mai rece trebuie să dicteze, mai toți deputății și ziariștii noștri doreau armelor franceze o victorie strălucită, pe cînd evidentul interes al țării, care își alesese un domnitor din casa Hohenzollem, era din contră iz- bînda Germaniei asupra Franței.

Dar în mișcarea în care se afla atunci opinia publică la noi, ea nu putea fi accesibilă la asemenea reflecții. Entuziasmul pentru Franța creștea din ce în ce mai mult, și în aceeași măsură se exagera aversiunea în

---

1**Micile criterii personale pot adeseori servi de măsură pentru constatarea unor evoluții, de exemplu a progresării dinasticismului la noi în țară. Antidinasticul de la 1868 este astăzi (1896) stipendiatul regelui Carol pentru *Magnum Etymologicum* și, firește, cel mai fervent dinastic.**

2**Din notele luate de la Balligot de Bayne, secretarul lui Cuza, sub dictatul acestuia (scena se petrece la Doebling, lingă Viena):**

***Grammont.* La guerre, nous l'aurons avec la Prusse, elle est inevitable. Le moment est peut-etre plus proche que vous ne lecroyez... Nous auronsbesoind'avoir un point d'appui en Orient. Nous avons deja un dans Ies Hongrois qui voient de fort mauvais oeil les encouragements donnes par le gouvemement roumain aux Transilvains et certaines paroles imprudentes du Prince Charles pour la reunion de tous Ies Roumains sous son sceptre... Nous en avons assez du Prince Charles, bien assez.**

***Couta.* Mais enfin, quel est votre but? Avez-vous un projet arrete? Voulez-vous provoquer un changement?**

***Grammont.* Ce ne serait pas difficile...**

***Couza.* Quoiqu'il puisse arriver, je ne consentirais jamais a rentier en Roumanie par une intervention etrangere.**

contra a tot ce venea din Germania. Ca un simptom al acestei stări sufletești trebuie înregistrată acțiunea fostului căpitan de artilerie Candiano-Popescu, care în ziua de 8/20 august 1870 pune mîna pe prefectură, pe cazarmă, pe telegraful din Ploiești și proclamă detronarea principelui Carol. Nechibzuita revoltă, ce de altminteri nu se poate închipui fără o înțelegere cu șefii Partidului Liberal, a fost îndată reprimată de guvernul „Junei drepte"; iar Candiano-Popescu, tradus împreună cu complicii săi Radu Stanian, C.T. Grigorescu, Carada etc. înaintea juraților din Tîrgoviște, a fost achitat.

Nu putem vorbi de acest curios incident fără a releva și circumstanțele lui atenuante. Acțiunea din Ploiești, ca idee politică, pornea de la presupunerea că Franța va sfîrși prin a fi biruitoare, și dacă această presupunere se realiza, Prusia ar fi fost așa de crunt lovită, așa de redusă în valoarea ei ca putere europeană, încît atunci prezența unui principe de Hohenzollem pe tronul României putea să pară în opoziție cu interesele țării. Simțămîntul dinastic nu se formase încă, de abia fusese răsturnat popularul Cuza-Vodă, o schimbare de domnie mai mult sau mai puțin nu părea mare lucru. Adevărata absurditate a revoltei de la 8/20 august 1870 stă însă în presupunerea de la care pornise. Fără nici o cunoștință a armatei prusiene și a conducătorilor ei, fără nici o altă informație autentică, liberalii de la 1870, luînd dorința simpatiilor lor drept rea- 21

Iitate și încrezîndu-se în știrile false răspîndite de crimpeiul de guvern terorizat în Paris, escomptau izbînda francezilor tocmai în momentul în care — după împrăștierea armatei lui Mac-Mahon la Woerth, 27 iulie (6 august), și după bătăliile de la Colombey, Vionville și Gravelotte (2/14-6/18 august) — armata lui Bazaine era aruncată și izolată în Metz, și prin urmare trista soartă a Franței inevitabil hotărită.

Cu atît mai caracteristică pentru starea spiritelor la noi rămîne însă fapta lui Candiano, cu achitarea sa cu tot, și acest semn al timpurilor ne poate servi spre

orientare în mișcarea politică din țară pînă la 11 martie 1871.[1]

Din nefericire războiul franco-german de la 1870 se repercutează asupra afacerilor noastre și în altă direcție: în enorma zdruncinare a tuturor relațiilor comerciale — o urmare neapărată a oricărui război — marea întreprindere a lui Strousberg este periclitată; Strousberg însuși suspendă plățile, culpabila înstrăinare a titlurilor noastre din depozitul lui Ambron nu-i folosește, drepturile e silit să le cedeze societății acționarilor, și temerarul întreprinzător, căzut în faliment, își sfîrșește viața cîțiva ani după ce a ieșit din temnița de la Moscova.

Cercurile noastre politice se cuvenea mai ales acum să înconjure tronul și să scape creditul țării; mai ales acum, cînd Germania era biruitoare și cînd importanta lucrare a drumurilor noastre de fier, al cărei substrat financiar era pe piața Berlinului, trebuia cu orice preț să fie scoasă din impas.

La noi din contră! în ziua de 18 decembrie 1870 se formează cabinetul Ion Ghica, slab compus cu niște membri ca:

DIMITRIE A. STURDZA, la finanțe,
DIMITRIE CARIAGDI, la justiție,
NICOLAUS RACOVIȚĂ, la culte,
N. CALLIMACHI-CATARGI, la externe, DIMITRIE BERENDEI, la lucrări publice și Colonel PENCOVICI, la război,

'In in]elesul notelor precedente, de la pp. 14,20, se cuvine să adăugăm că același Alexandru Candiano-Popescu, cu prilejul războiului de la 1877 împotriva Turciei, a fost reprimit in armată, și-a spălat trecutul pe cimpul de bătaie, a slujit 12 ani la Palat ca adjutant, este astăzi general și, firește, preacredinciosul supus al regelui Carol.

22 toți *homines novi,* afară de Dimitrie Sturdza, pe atunci numai umbra lui Ion Ghica, conduși de un ministru-prezident anume cunoscut pentru politica sa șovăitoare. Cum să poată stăpîni un asemenea minister luptele din parlament, agitația din țară? și cum să

voiască a le stăpîni, presupunînd că putea?

Sesiunea Camerei din iama 1870-71 se deosebește prin cea mai mare confuzie și cea mai neînfrînată violență a dezbaterilor. Și în această stare de lucruri vine ministerul însuși și depune pe biroul Camerei (12 ianuarie 1871) întregul dosar al afacerii Strous- berg, cu raporturile confidențiale cu tot — „spre uimirea tuturor", cum nu se poate opri de a constata chiar raportorul acestei afaceri, Alexandru Holban, pe atunci fracționist. Camera alege o comisie de șapte membri pentru a studia dosarul și a-i face raport, iar compunerea comisiei dă nota situației și descoperă pe Ion Ghica: pe lingă un singur om de legi nepărtinitor, C. Bozianu, se aleg frac- ționiștii și liberalii: I. Codrescu, A. Holban, N. Ionescu, C.F. Ro- bescu, St. Sihleanu și fățișul antidinastic N. Blaremberg.

La această fierbere a pasiunilor politice, pe cînd comisia era la începutul lucrării sale, iar prin culisele Camerei se răspîndeau tot felul de revelări exagerate și de comentarii false, se mai adaugă acum iritația produsă prin o scrisoare a principelui Carol, publicată în *Augsburger Allgemeine Zeitung,* 15/27 ianuarie 1871, îndată tradusă și răstălmăcită în țară.

Iată cuprinsul acestei scrisori[1]:

Prea stimate amice,

De mult nu ți-am mai dat semn de viață. Dar aș vrea să fii măcar un ceas în locul meu, ca să te încredințezi cît mi-e vremea de îmbucătățită și plină de muncă, de griji și de dezamăgiri.

Au trecut aproape cinci ani de cînd am luat îndrăzneață hotărîre de a mă pune în capul țării acesteia, așa de bogat înzestrată de natură și totuși așa de săracă sub alte raporturi.

Anmcînd o privire asupra epocii trecute, scurtă în viața unui popor, dar lungă în viața unui om care tinde spre progres, trebuie să-mi zic că puțin folos am putut aduce acestei frumoase țări.

***Care de altminteri nu a fost adresată lui Auerbach, precum se credea la noi, ci poate unei persoane fictive. Publicarea în *Allgemeine Zeitung* trebuie să fi fost intenționată de însuși principele Carol. Confuzia cu Auerbach provine din faptul că o altă scrisoare relativă la România, adresată în adevăr lui Auerbach, însă de principele Anton de Hohenzollem, tatăl, fusese publicată în mai 1868, în *Neue Freie Presse* din Viena, prin indiscreția acelui cunoscut nuvelist german.**

Adesea mă întreb: a cui este vina? A mea, care nu am cunoscut caracterul poporului, sau a poporului, care nu vrea să fie condus și totuși nu e în stare să se conducă singur? Prin numeroasele mele călătorii în toate regiunile celor două Principate și prin feluritele atingeri cu toate păturile societății, am dobîndit încredințarea că vina nu este nici a mea, nici a poporului în întregimea lui, ci mai ales a celor ce și-au însușit dreptul de a conduce Țara în care s-au născut. Acești oameni care și-au făcut educația lor politică și socială mai mult în străinătate, uitînd cu de- săvîrșire împrejurările patriei lor, nu caută alta decît a aplica aici ideile de care s-au adăpat acolo, îmbrăcîndu-le în niște forme utopice, fără a cerceta dacă se potrivesc sau nu. Astfel nefericita Țară, care a fost totdeauna îngenuncheată sub jugul cel mai aspru, a trecut deodată și fără mijlocire de la un regim despotic la cea mai liberală Constituție, precum nu o are nici un popor din Europa.

După experiența făcută, cred că aceasta e o nenorocire cu atît mai mare, cu cît românii nu se pot lăuda cu virtuțile cetățenești ce se cer pentru o formă de stat cvasirepublicană.

De nu mi-aș fi legat tot sufletul de această țară binecuvîntată, care în alte împrejurări se putea aștepta la un viitor strălucit, de mult m-ar fi părăsit răbdarea. Acum însă m-am hotărît la o ultimă încercare, ce probabil mă va face să trec în ochii partidelor de aici și ai conducătorilor lor ultrașoviniști ca lipsit de iubire pentru țară; dar eu am lăsat la o parte orice considerație personală, cu riscul de a-mi pierde poate toată popularitatea. Căci ar fi o neiertată lipsă de la datorie de a mai ascunde adevărata cauză a răului și de a lăsa fără împotrivire viitorul țării pradă intrigilor de partid.

Știu bine că cel ce în unele împrejurări are curajul adevărului și spune lucrurilor pe nume este adeseori biruit, și așa mi se poate întîmpla și mie, cu deosebirea însă, pe care o simt cu recunoștință, că eu sînt liber de a mă întoarce la o viață neatimată și lipsită de griji, plină de fericire în mijlocul familiei, și să reintru în scumpa țară unde m-am născut și al cărei magnet puternic n-a încetat de a mă atrage în momentele cele grele, prin care a trebuit să trec.

îmi pare numai rău, din toată inima, că bunele mele intenții au fost așa de puțin înțelese și cu ingratitudine răsplătite. Dar fiindcă împărtășesc această soartă cu cei mai mulți muritori, voi ști să mai aflu mîngîiere, și în societatea unor oameni inteligenți, mai ales în cercul animat al D-tale, voi uita încetul cu încetul aspirațiile mele din trecut.

CAROL

Astăzi, cînd putem judeca acele evenimente cu

oarecare ne- părtinire, tocmai fiindcă prin progresele înfăptuite de atunci încoace

 ne-au devenit așa de îndepărtate, astăzi scrisoarea ne va părea îndreptățită.

Principele Carol cunoștea starea spiritelor din țară și vedea cum i se surpă tronul. Cele mai bune intenții ale sale erau denaturate, marea concepție a deșteptării economice prin căile ferate, față de care micile greșeli (ca numirea lui Ambron) trebuiau să dispară, era anume obiectul celor mai înveninate atacuri; armata nu oferea destulă garanție, slabele și nu totdeauna nimeritele încercări de îndreptare (locotenent-colonelul prusian Krenski fusese silit să plece din țară) nu izbutiseră și nu puteau izbuti; chiar viața în familie, căsătoria cu prințesa Elisabeta de Wied (3/15 noiembrie 1869), care tocmai pe vremea aceea promitea să asigure directa succesiune la tron, nu era respectată în ziarele opoziției; gîndul de abdicare se prezenta de la sine. Ce lucru mai firesc atunci, decît ca principele să-și apere demnitatea personală și să arate cauzele care zădărniceau misiunea ce i-o încredințase țara? Era în dreptul său omenesc de a o face.

Dar unde se țin în seamă drepturile omenești, cînd pasiunile sînt dezlănțuite! Scrisoarea principelui învenințează și mai mult polemica ziarelor și discuțiile parlamentare. în ședința Camerei de la 30 ianuarie 1871 Nicolae Blaremberg face o lungă interpelare j-'.upra ei, în care amintește soarta lui Maximilian la Mexico și propune o moțiune echivocă, semnată de Radu Mihai, Al. Sihlea- nu, Anton Arion, N. R. Locusteanu și bizarul antidinastic Eugen Ghica-Comănești. Moțiunea, deși slab combătută de ministrul-prezident Ion Ghica, este înlăturată de Cameră, dar *Românul* de la 11 februarie 1871 provoacă țara să serbeze ziua de 11 februarie ca „o zi sfîntă și o adevărată sărbătoare națională", fiindcă amintește răsturnarea unui domn călcător de Constituție, „risipitor al averii publice" — cu aluzii la afacerea Strousberg.

în vremea acestor frămîntări ale politicii noastre

locale, marile evenimente din occidentul Europei se desfășoară pe deplin. Napoleon al III-lea e detronat după Sedan, Bazaine capitulează la Metz, febrila încercare a lui Gambetta cu armatele improvizate se sfirșește prin catastrofa de la Pontarlier, Parisul cade după ce a impus Franței forma republicană, iar regele Prusiei Wilhelm e proclamat la Versailles împărat al Germaniei, 6/18 ianuarie 1871.

Aceste evenimente, în loc să trezească prudenta reflecție a oamenilor politici din România, îi exasperează; cei mai mulți dintre

25 ei simt înfrîngerile franceze ca și cînd ar fi lovituri îndreptate în contra lor. *Românul* de la 17 februarie (1 martie)) 1871 apare încadrat în negru, fiindcă în acea zi intră armata prusiană în Paris, „ordele teutone calcă sacrul părnînt" „adăpat cu sîngele atîtor luptători ai libertății". (Pe frontispiciul *Românului* figurează pe atunci și pînă la 1 aprilie 1871 dl Eugeniu Carada ca redactor.) însuși Ion Brătianu, în lungul său discurs din ședința Camerei de la 4 martie asupra afacerii Strousberg (căci această discuție publică începuse în Cameră la 24 februarie și s-a prelungit timp de unsprezece ședințe, cu toate violențele, incriminările și confuziile, cu propuneri de dare în judecată a miniștrilor etc.), însuși Ion Brătianu nu se reține de a exclama: „Dacă din nenorocire puterea guvernului din Berlin va fi mai mare și ne va impune cu forța să plătim cuponul, atunci să se știe că nu plătim o datorie, ci plătim rechi- ziția simpatiilor ce am avut și avem pentru națiunea franceză *(aplauze).* Vom plăti, domnilor. însă chiar în sărăcie, chiar în zdrențe,, chiar zdrobiți, simpatiile noastre pentru Franța nu vor slăbi, din contră, ele vor crește mai mult" *(aplauze).*

Cu atîta nechibzuință se împleticise la noi discutarea chestiunii căilor ferate, care reclama cea mai prudentă cumpănire juridică și financiară, cu aprinderea simpatiilor și antipatiilor față de evenimentele din Franța, și cînd după cîteva zile, în seara de 10/22 martie 1871, colonia germană din București serbează ca în toți anii și cu atît mai mult în acest an, ziua nașterii gloriosului ei împărat printr-un banchet privat în Sala Slătineanu (astăzi Capșa), o ceată de pe uliță, condusă

de studenți, pregătită cu îngăduirea poliției prefectului Simion Mihăilescu (deși Ion Ghica, la o întrebare prealabilă a consulului general al Germaniei, garantase anume liniștea), înconjură localul, stinge lămpile de pe stradă, și pe cînd unii trag clopotele de la Sărindar, alții aruncă cu pietre în ferestre strigînd „trăiască republica" și se urcă pe scară pentru a năvăli în sala serbării, unde însă se văd respinși de oaspeții banchetului, cu reprezentantul Germaniei dl de Radowitz în frunte. Dl Radowitz însuși este luat din mijlocul acestor brutalități și condus la Palat de ministrul de externe Callimachi-Catargi, sosit în grabă la fața locului.

La Palat principele Carol, pe cînd o companie de soldați sub ordinele generalului Solomon împrăștie mulțimea de pe străzi, convoacă noaptea tîrziu Consiliul de Miniștri și exprimă lui Ion

Ghica în termeni aspri părerea sa de rău de a fi avut un asemenea minister, exceptînd numai pe D. A. Sturdza și Callimachi-Catargi. în aceeași noapte de 10 spre 11 martie, principele, față cu suprema insultă adusă lui și originii lui, se hotărăște să părăsească țara chiar a doua zi și în mijlocul pregătirilor pentru plecare cheamă la Palat pe foștii locotenenți domnești Lascăr Catargiu și general Golescu (Haralambie era absent din București) pentru a remite, în mîinile de la care primise stăpînirea cu cinci ani în urmă, actul de abdicare.

Actul de abdicare! Abdicarea principelui Carol de Hohenzollem 11/23 martie 1871, provocată de noi!

Dar unde ajunsesem noi? Mai exista o cugetare politică în România? Dispăruse orice patriotism luminat din țara noastră?

Pentru cea mai simplă pricepere a relațiilor politice era evident că înfrîngerea Franței avea să producă o contralovitură în Orient, avea să deștepte în Rusia elementara pornire spre Constantinopol și să așeze un alt echilibru între puterile europene. încă la 3/15 noiembrie 1870, în mijlocul războiului franco-german, apăruse în jurnalul oficial din St.-Petersburg circulara către puterile semnate în Tratatul de la Paris, prin care

Rusia declară nulă și neavenită clauza relativă la Marea Neagră, faimoasa clauză care, sub eufemismul de neutralitate, restrîngea pînă la paralizare puterea navală a Imperiului de la Nord; iar protocolul din Londra de la 1/13 martie 1871 consfințise și din partea Marilor Puteri această dezlegare unilaterală. Criza Orientului era dar reîncepută, noul război al ortodoxiei rusești împotriva islamului își prevestea apropiata izbucnire.

Și în acest moment al frămîntărilor istorice noi ne întreceam în declamări de simpatie pentru slăbită Republică franceză, insultam pe reprezentantul german, tindeam la abdicarea domnitorului și provocam răzbunarea atotputernicei Prusii!

Dar ce soartă voiam noi să ne pregătim în mijlocul luptei celor două state, între care sin tem intercalați? Nu ne luaseră rușii la 1812 Basarabia prin pacea de la București? Nu-și stipulaseră atunci și Valahia și Moldova, pe care de abia consimt a le „ceda și restitui" Turciei? Nu erau districtele Bolgrad, Ismail și Cahul, puse în Tratatul de la Paris sub administrația noastră, a doua umilire, pe care trebuia să o șteargă Rusia prin noul război? Soarta Basarabiei era idealul la care aspiram?

27

Asemenea gînduri, indiferent dacă prin analiză clară sau prin- tr-un fel de consimțămînt instinctiv, trebuie să fi trecut prin conștiința lui Lascăr Catargiu în acea memorabilă zi de 11 martie 1871, cînd dinaintea principelui Carol și în prezența generalului Golescu, a lui Callimachi-Catargi și a lui Dimitrie A. Sturdza, izbutește să îndepărteze ideea de abdicare și inspiră destulă încredere principelui pentru a-1 face să continue îndeplinirea misiunii ce o primise.

Lascăr Catargiu este însărcinat cu formarea ministerului, și de la această zi datează o nouă epocă în dezvoltarea politică a statului român.

II
Sub ministerul Lascar Catargiu

11 martie 1871 — 3 aprilie 1876

Ministerul de la 11 martie 1871 este format de:

LASCĂR CATARGIU, prezident și interne,
General LA. FLORESCU, război,
General CHRISTIAN TELL, culte și instrucțiune publică,
Nic. KRETZULESCU, justiție și lucrări publice,
P. MAVROGHENI, finanțe,
G. COSTA-FORU externe.

Astfel compus, ministerul era cea mai tare expresie a ideii conservatoare în limitele Constituției de la 1866.

Modificările parțiale ale cabinetului introduse in decursul duratei sale de cinci ani (Manolache Costache și apoi Al. Lahovari la justiție, V. Boerescu și apoi I. Bălăceanu la externe, G. Canta- cuzino și apoi I. Strat la finanțe, Theodor Rosetti la lucrări publice, T. Maiorescu și apoi P. Carp la culte) nu schimbă nimic în această direcție, care în împrejurările date era singura indicată de interesul țării.

Datoria dintîi ce se impunea guvernului era liniștirea spiritelor și, după trebuință, înfrînarea agitatorilor. Turcia amenință cu ocuparea la caz de revoltă. Atît Lascăr Catargiu cu Costa-Foru, cit și generalii Tell și Florescu prezentau în această privință garanții de energie. Pentru a înlătura însă cauza sau pretextul de căpetenie al agitării, se cerea o regulare cît mai grăbită, fie deocamdată și numai provizorie, a afacerii Strousberg. Regularea definitivă, la care trebuia să tindă orice guvem prevăzător, era răscumpărarea căilor ferate pe seama statului.

Dar pentru aceasta se'cerea o adevărată echilibrare

a bugetului și stabilirea creditului statului, care presupunea ca o condiție pre- 29 alabilă iarăși liniștea internă, siguranța tronului și o politică externă bine cumpănită. Aici Mavrogheni, cu experiența sa financiară și cu finețea inteligenței sale, era omul situației și dacă ar fi rămas pînă la sfirșit în minister, cabinetul L. Catargiu de la 1871 ar fi avut poate destulă coeziune și putere pentru a îndeplini mai toate cerințele aici arătate. Așa cum a fost de la început și în urma modificărilor sale parțiale, a izbutit totuși să scape țara din pericolele imediate, să mențină tronul, să micșoreze bolnăvicioasa agitație a momentului, să consolideze finanțele, să dea chestiunii Strousberg o soluție prealabilă; și — solicitînd în același timp elementele sănătoase ale țării — a deschis cel puțin drumul politicii în viitor și a făcut posibilă acțiunea mai hotăritoare a urmașilor săi din partidul opus.

La Cameră apariția unui asemenea minister trebuia să irite și mai mult pe deputății agitatori. încă în ședința secretă de la 11 martie se ridică glasuri în contra dinastiei. îndeosebi junele deputat Ion Câmpineanu salută abdicarea principelui Carol, a cărui domnie ar fi o nenorocire pentru România.[3] în ședințele de la 12, 13 și 15 martie interpelări violente asupra formării noului cabinet, asupra scopurilor sale ascunse, asupra prezenței armatei în curtea Mitropoliei etc. în *Românul* excitare la revoltă. în zadar Lascăr Catargiu declară Camerei de la început (12 martie): „Vom aplica Constituția cu toată sinceritatea în litera și spiritul ei“, dar, ce e drept, adaugă în ședința de la 13 martie „eu nu voi permite ca ulița să ne facă legi"; opoziția răspunde prin obișnuitele acuzări, că s-a violat Constituția, că se pregătește o lovitură de stat etc.

Pentru a limpezi situația, ministerul face din închiderea nefolositoarei discuții o chestiune de încredere și, rămînînd în minoritate, dizolvă Camera (16

3 **Asupra acelei ședințe secrete a Camerei se află reprodusă in *Românul* de la 2 octombrie 1871 o indiscretă dare de seamă. Cuvîntarea lui I. Câmpineanu, așa cum este relatată aici, este confirmată de el însuși printr-o scrisoare din *Românul* de la 7 octombrie același an.**

martie 1871). Acum are ceva răgaz ca să-și dea seama de toată greutatea sarcinii primite. Tezaurul public sleit; din Berlin depeșa lui Theodor Rosetti, comisarul guvernului, că în depozitul căilor ferate a aflat o hîrtie fără valoare în locul obligațiunilor statului; în țară coaliția opoziției pentru alegeri. Dar pe de altă parte tulburătorii încep a fi descurajați; la alegerile municipale din București nu iese nici un liberal; izbucnirea Comunei din Paris potolește entuziasmul republican, și C.A. Rosetti anunță prin *Românul* că vrea să părăsească țara și să deschidă în Franța un pensionat de băieți.

Se putea prin urmare prevedea că și alegerile parlamentare vor da, ca de obicei, o majoritate în favoarea guvernului, și că P. Ma- vrogheni, totdeauna fertil în idei financiare, va găsi mijlocul de a scăpa tezaurul din penibila strîmtorare a momentului. Nu mai puțin chestiunea Strousberg, în mîna unui guvern tare, trebuia să ajungă la o soluție acceptabilă.

Dar greutatea cea mare, vechea greutate, rămînea consolidarea tronului, fără de care nu era cu putință o direcție mai sigură a politicii generale și probabil că dintre miniștrii de atunci Catargiu simțea greutatea, Mavrogheni își da seama de ea și Costa-Foru avea o concepție teoretică asupra niscaiva remedii legislative în contra ei.

înainte însă de a se lua vreo hotărâre în această privință, principele Carol, cu Elisabeta-Doamna, întreprinde, după stăruința ministerului, o călătorie prin Moldova spre a se încredința de starea spiritelor în țara de peste Milcov și a vedea pe ce elemente se putea sprijini ordinea monarhică. De altminteri, tocmai în urma scrisorii din *Allgemeine Zeitung* și în timpul zbuciumărilor'din Cameră, principele primise de la Iași o adresă de devotament, care-1 conjura să nu părăsească țara.

La 15 aprilie 1871 curtea, însoțită de ministrul Costa-Foru, sosește la Iași, unde stă zece zile, găzduită în casa Roznovanu. Singur acest fapt dovedea că cel puțin de tendințe separatiste nu era vorba. Primirea a fost caldă. Vechiul „leagăn al Unirii" voia să dovedească în contra

Bucureștilor că in Moldova predomină alt cuget, cu toată agitarea „fracționistă".

în chiar ziua sosirii, Costa-Foru, după indicațiile amicilor săi politici, se adresează la un grup de bărbați mai tineri, care se aflau întruniți într-un fel de societate fără statute, numită „Junimea", unde se ocupau de literatură și publicau o revistă, *Convorbiri literare,* dar se abțineau cu desăvîrșire de la orice acțiune politică. Avînd o întrevedere cu scriitorul acestor rânduri, Costa-Foru îndeamnă la intrarea în Cameră, în politica militantă. Lunga lui stăruință se rezumă în cuvintele: „La ce folos literatura, dacă prin pasivitatea oamenilor de ordine se periclitează tronul și prin urmare țara."

31

în prima întrunire a prietenilor „junimiști" din acea săptămînă li se împărtășește propunerea ministrului, și asupra ei se încinge cea mai curioasă discuție.

Cei ce pe atunci veneau regulat la adunările literare erau — în afară de dl B. Pogor și de autorul acestei scrieri, la care se țineau alternativ întrunirile — lacob și Leon Negruzzi, Nicu Gane, Dimitrie Rosetti, N. Mandrea, I. lanov, colonelul N. Schelitti, G. Racoviță, colonelul Miluță Cerchez, M. Kome, Gr. M. Buicliu, T. Cerchez, G. Roiu, profesorii Culianu, Melik, St. Vîrgolici, Naum, A.D. Xenopol, Creangă, și din cînd în cînd asistau V. Alecsandri, I. A. (Zizin) Cantacuzino, C. Suțu, A. Balș, N. Callimachi-Catargi etc.[1] Și dl Dimitrie A. Sturdza a luat parte la cîteva ședințe ale „Junimii" și a publicat în *Convorbiri* cercetări numismatice și studii asupra unei psaltiri. Doi din membrii fundatori ai societății lipseau la acea epocă din Iași: P. Carp, singurul dintre noi care pe lîngă literatură (traduceri din Shakespeare) se ocupa permanent de politică, și Theodor Rosetti. Carp era agent diplomatic la Viena, Berlin și St.-Petersburg, iar Rosetti comisar al guvernului la Berlin.

Ce spirit domnea în întrunirile „Junimii", am încercat să arăt altădată într-o schiță biografică asupra lui Leon Negruzzi *(Critice,* vol.' II, p. 329). După ce în anii precedenți citiserăm și criticaserăm împreună o mare parte a literaturii 'române, tocmai în acel an 1871 erau

din întîmplare la ordinea zilei studii istorice și sociale. *Istoria civilizației* de Buckle, în legătură cu cercetări asupra vechilor culturi indice (budismul) și egiptene, părerea lui Schopenhauer asupra istoriei, noua carte a lui J. S. Mill în contra subjugării femeilor erau mult comentate în „Junimea". Discuțiile, totdeauna vesele în formă și adeseori serioase în fond, ajungeau de regulă la o înțelegere asupra principiilor, după care să se judece materia literară și istorică, și deprindeau pe toți la un fel de privire mai sistematică a chestiunilor dezbătute.

Cine e în stare să-și dea seama de asemenea întruniri libere ale unor oameni iubitori de artă și de știință, dar și accesibili la

'Membri mai erau căpit. T. Șerbănescu, N. Burghele, AI. Farra, Caraiani, Paicu, Burlă, Bodnărescu, Miron Pompiliu. Ceva mai tîrziu vin Eminescu, Slavici, Tasu, G. Panu, Lambrior, V. Conta,T. Nica, P. Missir, AI I. Philippide, G. Văroav-Uteanu, V. Bossy, colonelul Bengescu-Dabija, Chibici, Râvneanu, Leoncrdescu, Meissner, Volenti. A.C. Cuza, Strajan, T. Istrati, Ollăncscu-Ascanio,di. Cristei Buicliu, Duiiiu Zamfirescu, I.L. Caragiale.

ceea ce s-ar numi *esprit de boheme,* își va putea închipui efectul produs prin o gravă propunere politică. Primită la început cu un hohot de ris, însoțită de un cîntec în cor, al cărui refren îl da Pogor, care la rîndul său (după regula junimistă „anecdota primează*') era întrerupt de povestirea lui Creangă, cum profesorul fracționist Su- ciu justifica la o întrunire electorală taxa asupra „burlăcăritului" — propunerea a ajuns cu încetul la o discuție serioasă, luîndu-se în considerare nu ca un fapt izolat, ci in legătură cu întreaga mișcare a țării, mai ales de la 1848 încoace.

în ce direcție era îndreptată România de conducătorii ei cei mai luminați? De cînd și de unde începea acea îndreptare? Puteam noi merge spre republică? Cu modul de judecată istorică ce predomina între noi, mai mult englezește evoluționar, decît franțuzește revoluționar, așa-numita regenerare de la 1848 nu ne părea să aibă gradul de importanță ce i-1 atribuiau liberalii din Muntenia. Fără îndoială, mișcarea de la ’48 avusese însemnătatea ei, întrucît manifestase, cu

oarecare răsunet în Europa, deșteptarea conștiinței naționale în românii din Principate și voința lor de a se dezvolta in conexitate cu civilizația occidentală. Dar ca organizare politică, inlăuntrul acestei tendințe generale, oamenii de la '48 nu au lăsat și nu au avut nici o concepție reală. Constituția din 15 iunie 1848, de pe „cîmpul libertății" de la Filaret, cu cele 22 de articole ale ei, era o operă de fantezie, fără valoare practică. A impune unei țări, care pînă atunci fusese în neputință de a progresa tocmai din pricina deselor schimbări de domn, un principe ales pe *cinci* ani (art. 5); a da unei țări, geograficește intercalate între trei monarhii absolute, care îi amenințau existența, o formă cvasirepublicană, declarînd pe acel principe de 5 ani încă și *responsabil-,* a acorda (art. 10) „dreptul fiecărui județ de a-și alege dregătorii săi, drept care purcede din dreptul Poporului întreg de a-și alege domnul"; a decreta „emancipația izraeliților și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință" (art. 21); toate acestea erau numai naivă aștemere pe hîrtie a unui amalgam de idei nebuloase^cum mișunau pe atunci în broșurile frazeologilor din alte țări. Și în contra frazeologiei era mare dispreț în „Junimea".

Nu, aici nu putea fi izvorul politicii române. Adevăratul îndreptar al dezvoltării interne și externe, în direcția căruia începuse regenerarea noastră și care trebuia acum urmat pînă la sfîrșit, erau cele cinci puncte fundamentale, formulate de Divanurile Ad-Hoc

33 din Iași și din București la 7 și la 9 octombrie 1857: respectarea capitulațiilor, unirea, dinastia ereditară dintr-o familie suverană a Europei, neutralitatea garantată de Puteri și sistemul constituțional.

Aici era expresia reală a cerințelor țării, conform cu faza vremelnică a evoluției sale istorice, programul izvorît din toată experiența trecutului și care trebuia păstrat cu sfințenie pînă la deplina lui înfăptuire, după care venea apoi timpul unei noi hotărîri și formulări pentru regularea mersului în viitor.

Și cum stăm în această privință la anul 1871? Unirea se realizase, Constituția era promulgată, domnitorul dintr-o casă suverană a Europei se afla pe tron: dar

punctul principal, cheia bolții, care se ascundea sub cerința eredității dinastice, a respectării capitulațiilor și a neutralității garantate, adică independența României recunoscute ca stat liber în concertul Puterilor Europene — aceasta mai rămînea de dobîndit, și pînă nu se dobîndea, programul Divanului Ad-Hoc reclama încă toate opintirile noastre, și orice șovăire de la el era o renegare a trecutului și cea mai funestă eroare.

Fiind privită situația în această legătură cu trecutul și cu viitorul, atitudinea opoziției liberale și fracționiste din Camera dizolvată (făcînd chiar abstracție de pericolul ei imediat față cu preponderența Germaniei și cu pretențiile Rusiei) trebuia să apară condamnabilă și prin urmare guvernul Lascăr Catargiu îndreptățit. Și dacă pe de altă parte într-o țară mică, precum e a noastră, și încă așa de puțin înaintată, lipsa de oameni cu oarecare pricepere silea pe mulți la o felurime de activitate și nu le permitea o specializare de predilecție, apelul ce ni-1 adresa guvernul: de a sprijini singura politică rațională din acel moment, nu se putea respinge.

Astfel (și pentru unii dintre noi cu părere de rău) ne-am văzut constrinși să limităm exclusiva noastră ocupare de pînă acum și să facem partea politicii militante. Pogor, Negruzzi, Gane, Raco- viță, cu ei împreună autorul acestor rinduri, mai pe urmă firește și Carp și Th. Rosetti au intrat în Camera conservatoare de la 1871-1875.

Eram noi deodată conservatori? — Noi eram în prima linie susținătorii programului hărăzit de la Divanul Ad-Hoc. Și fiindcă politica liberalilor din primăvara anului 1871 periclita realizarea lui, iar guvernul conservatorului Lascăr Catargiu lucra în sensul acestei realizări, noi eram datori din principiu să susținem guvernul conservator. — Ce avea să se întîmple după îndeplinirea ce- 34 rințelor de la 1857, rămînea o chestiune deschisă și nu avea interes pentru moment.

Dar și în afară de aceasta, între fracționiști și junimiști se stabilise un fel de înstrăinare, nu din cauza politicii (de vreme ce junimiștii nu se amestecau în politică), ci din cauza diferenței de cultură; iar liberalii

din București fiind uniți cu fracționiștii, înstrăinarea s-a întins pînă la ei. Junimiștii, cu predilecția lor pentru literatură și știință, cu iubirea lor de artă antică, oricît de simpli diletanți ar fi fost de altminteri, nu puteau fi bine priviți de niște oameni ale căror preocupări erau cu totul în altă direcție. Cei mai mulți fracționiști se îndeletniceau mai ales cu ale vieții practice, și profesorii dintre ei, cum erau răposații Suciu, Miele, Gheorghiu, Lateș, pe lîngă caietul lor de curs nu mai citeau decît poate *Tribuna* lui N. Ionescu (el însuși profesor fracționist, dar fără caiet) și *Dreptul public al românilor* de Simion Bărnuțiu, o carte remarcabilă prin lipsa totală de știință juridică. în ura lor împotriva străinilor, ei înglobau și literatura și arta străină și simțeau o firească aversiune în contra celor ce se ocupau cu atîta stăruință de ele; pe aceștia îi tratau, fără nici un temei, de cosmopoliți și își atribuiau sieși exclusivul privilegiu al patriotismului național, semă- nînd întru aceasta liberalilor din Muntenia. E caracteristică întîm- plarea cu acel fracționist, profesor universitar, care, auzind că a apărut partea I din *Faust,* în traducerea română a lui Pogor și Schelitti, a răspuns că nu intră în deprinderea d-sale să se ocupe de aberațiile străinilor cu dreptul pumnului *(Faustrecht),* crezînd că acesta este obiectul lui *Faust.*

Ce legătură putea să existe între asemenea oameni și junimiști?

Și fiindcă înrolarea sub diferitele steaguri ale partidelor politice se face adeseori prin raporturile sociale, era de la sine indicat ca junimiștii să se găsească și în politică apropiați de Partidul Conservator, ai cărui membri erau firește mai deprinși cel puțin cu suprafața elegantă a culturii occidentale.

De aici o nedreaptă ingreuiere a situației junimiștilor în opinia publică, primitivă cum este încă la noi. în ochii multor oameni Partidul Conservator se confundă cu vechea boierime, și adversarii săi, unii din neștiință, alții ca manoperă de luptă, caută să întrețină această confuzie. — Cu toate că principiile conservatoare în statul nostru constituțional nu au absolut nimic a face cu deosebirea socială între boieri și burghezi, în țară la

noi înțelegerea unui

35 principiu politic ca principiu politic se întîlnește foarte rar și se râspîndește foarte cu anevoie; judecata celor mai mulți e stăpînită numai de simțămintele de clasă socială, și ura (poate și invidia) democratică în contra vechii boierimi este încă o grea rămășiță a trecutului.

Dar ce înțeles mai poate avea boierimea în România de astăzi? — Lasă că și în trecut o boierime vremelnică, legată de înaltele funcții ale statului (cel puțin în Muntenia), nu se putea asemăna cu nobilimea statornică din alte țări; dar în fapt Constituția noastră actuală a înlăturat aristocrația ereditară, și nici nu există la noi partid politic care să tindă a o introduce în viitor.

Iar dacă e vorba de originea socială a celor ce compun partidele noastre actuale, e probabil că am găsi în partidul numit națio- nal-liberal tot atîția descendenți din familiile boierești și mai mulți fanarioți decît la Partidul Conservator, care la rindul său cuprinde în aceeași proporție elemente burgheze și țărănești.

în orice caz, și ca o urmare neapărată a întregii aspirații naționale de la 1857 încoace, junimiștii au fost, de la intrarea lor în acțiunea politică, monarhici și dinastici fără șovăire. în această privință, toți aceia care din vechile întruniri ale „Junimii" au rămas grupați în jurul fundatorilor ei și în viața politică (unii, ca G. Panu, N. Gane, A.D. Xenopol, s-au despărțit), ca și cei ce mai tîrziu s-au apropiat de noi, au fost și sînt credincioși acestui principiu și nu s-au abătut niciodată de la el, nici în fapte, nici în vorbe, nici la guvern, nici în opoziție. îndeosebi în opoziție au susținut orice act menit a întări monarhia ereditară, deși actul venea de la un guvem adversar, și — părăsind obiceiul opozițiilor de la noi de a zice orbește nu, simplu numai fiindcă guvernul zice da, și nepunînd nici un preț pe o ieftină popularitate — s-au ferit de orice manifestare în contra prestigiului dinastiei, fie cu prilejul Domeniului Coroanei, fie cu prilejul acelor doleanțe electorale, care direct sau indirect tind a arunca răspunderea mai presus de capetele miniștrilor.

Căci în enorma complexitate a problemelor politice,

la orice chestiune mai însemnată sînt felurite principii în joc, care nu se pot împăca toate deodată; și aici se impune omului de stat datoria — nu de a face paradă cu multiplicitatea principiilor, ci de a stabili ierarhia lor după împrejurările de fapt, de a-și da seamă care este ideea dominantă, căreia celelalte trebuie să r se subordoneze fără ezitare. — Și ideea dominantă întru conducerea statului ro- 36 mân spre îndeplinirea marii sale misiuni în Orient este înrădăcinarea simțămîntului dinastic în toate păturile poporului.

Că o asemenea observare scrupuloasă a unei linii de conduită politică, în toată consecința ei, avea să fie la început rău înțeleasă de opinia publică și atacată după vremuri și din stingă și din dreapta, era din capul locului de prevăzut. Dar cu atît mai mult se impunea junimiștilor datoria de a persista și de a contribui astfel, după puterile lor, ca viața noastră publică să treacă odată peste periculoasa fază a copilăriei.

Așadar în Camera conservatoare de la 1871 junimiștii erau de- putați guvernamentali, și principala rațiune de a fi a guvernului de atunci era menținerea domnitorului Carol I.

în această privință întrebarea importantă care preocupa spiritele înainte chiar de deschiderea parlamentului era dacă, după cele petrecute în vremea din urmă, Constituția de la 1866 mai trebuia păstrată fără modificare, cu același mod de alegere a deputaților și cu aceeași libertate a presei degenerată în licență. De altminteri întrebarea fusese pusă și printr-o aluzie din mult citata scrisoare a principelui Carol.

Că nu putea fi vorba de o lovitură de stat era evident. Lascăr Catargiu declarase în Cameră că va respecta Constituția în litera și în spiritul ei; și exemplele recente cu soarta lui Cuza-Vodă și a lui Napoleon al III-lea erau de natură a îndepărta orice asemenea gînd. Dar însăși Constituția prevedea procedura modificării ei, și o reformă constituțională putea fi prin urmare concepută de orice partizan al ordinii legale.

în Iași conservatorii erau pe atunci conduși de Manolache Cos- tache și de „Beizadea" Grigore Sturdza; iar practica politică cetind un fel de disciplină de partid, junimiștii la intrarea lor in noua acțiune s-au aflat cu necesitate puțin în mai de aproape contact cu acești

conducători locali ai partidului guvernamental.

La ordinea zilei a primelor întruniri, convocate de Beizadea Grigore, era chestiunea constituțională. O propunere de modificare a pactului fundamental a fost adusă sub forma concretă a unei adrese către Adunările Legislative, care avea să fie subscrisă de cit mai mulți alegători. întreaga adresă, cunoscută sub numele „Petiția de la Iași", este opera personală a lui Beizadea Grigore Sturdza. Scrisă în stil lapidar, strîns legată in idei, curajoasă în exprimarea lor, ea constituie o dovadă de mare capacitate (ce e drept, intermitentă) a acestei caracteristice figuri politice.

37

Iată cuprinsul adresei:

Domnilor senatori și domnilor deputați,

Noi subscrișii, alegătorii Domniilor voastre, aflăm de a noastră datorie să vă propunem citeva măsuri a căror neapărată trebuință este simțită de toată lumea.

Mai întîi credem că veți găsi foarte legitim pasul nostru; căci ca unii ce sinteți mandatarii noștri, aveți de datorie a ține seama de nevoile țării și a lua măsurile legislative neapărate pentru vindecarea suferințelor ei.

Sînt acuma cinci ani de cînd se aplică noua Constituție. Acesta este un timp foarte scurt în teorie; iar în practică, cînd lucrurile merg rău, cinci ani de anarhie sînt îndestul pentru a dezorganiza și a pierde o țară întreagă.

Cine ar putea zice că aceasta este o exagerare? Oare nu am văzut momentul unde principele domnitor era să părăsească tronul, fiindcă licența și anarhia domneau în țară?

Oare Puterile mari garante, care au dat patriei noastre atîtea probe de bunăvoință și ne-au încuviințat toate cererile noastre, oare aceste Puteri nu vor pierde în fine răbdarea, văzînd reaua întrebuințare făcută de drepturile ce ni le-au consacrat, și nu vor hotărî ocuparea țării cu armate străine la cea întîi tulburare care ar mai urma la noi?

Oare o asemenea stare de lucruri nu pune în pericol chiar existența noastră națională? Ar trebui cineva să fie orbit de patimi sau trădător țării, ca să o tăgăduiască.

Noi, care nu avem altă ambiție decit de a trăi liberi ca cetățeni români în patria noastră și a vedea onoarea, viața și averea fiecăruia garantate prin instituțiile țării; noi, care ne-am săturat de a vedea dările ce ne sînt impuse, sîntem nu numai în tot dreptul de a vă cere vindecarea răului, dar sîntem totodată în poziția cea mai favorabilă pentru a vedea și judeca lucrurile cu nepărtinire, și

aceasta pentru următoarele cuvinte:

Adunările noastre legiuitoare pînă acuma au consumat cea mai mare parte a puterilor lor cu lupte de partide și cu țintiri personale, care în adunarea din urmă și sub ministerul care avea încrederea majorității ei, au fost ajuns la un așa grad de înverșunare, încît dacă nu urma dizolvarea ei și depărtarea acelui minister, se făcea în țara noastră o răsturnare, ale cărei consecințe ar fi fost în București copierea Comunei din Paris, iar în Iași separatismul.

în fața unor împrejurări atît de grave, avem nu numai dreptul, dar și datoria de a vă propune, domnilor deputați și domnilor senatori, noi alegătorii Domniilor voastre, măsurile care le judecăm neapărate pentru vindecarea răului, și cerem de la Domnia voastră «să vă însușiți aceste propuneri și să le prefaceți în legi, dacă voiți a avea și pe viitor încrederea noastră.

Pafflu a propune remediul, trebuie mai întîi a constata răul Să vedem dar, domnilor, care sînt relele cele mai mari, care rod pînă la oase țara noastră.

38

Mai iutii ne aflăm față cu un fapt foarte grav, care trebuie să facă obiectul celei intii a noastre propuneri. Vocea publică bănuiește că unii din foștii deputați au luat mită de la concesiunea drumului ferat al dlui Strausberg. O asemenea inculpare lovește in modul cel mai grav caracterul și demnitatea reprezentației noastre naționale. Noi cerem dar de la Domnia voastră să orinduiți o anchetă parlamentară, care să cerceteze cu pătrundere dacă in adevăr vreunul din foștii deputați a Înjosit pînă la așa grad caracterul de mandatar al țării. Căci inaintea unei bănuieli atit de grele, sau trebuie dovedit că ea este neîntemeiată, sau dacă sirț-culpabili, să fie supuși la toată asprimea legii.

Să venim acum la răul cel mai mare, care dezorganizează cu totul țara noastră: acest rău este lipsa de dreptate. Oricare societate civilizată, pentru a trăi, are neapărată trebuință mai întîi de toate de două lucruri: de libertate, căci fără ea nu se poate dezvolta, și de dreptate, căci fără ea se dizolvă. Egalitatea este o ramură a dreptății, de aceea ea este bună numai întru cît este dreaptă, precum egalitatea înaintea legii; îndată însă ce este nedreaptă, este rea. Astfel este nedrept ca cel ce nu are nimica să voteze impozite pe spinarea aceluia care are ceva, și de aceea această egalitate este rea.

Așadar nu ne trebuie faimoasa trilogie revoluționară: libertatea, egalitatea și fraternitatea, cu atît mai vîrtos că atunci cînd s-a proclamat fraternitatea, s-au făcut despuierile cele mai nerușinate și măcelurile cele mai crunte; ci ne trebuie mai presus de toate libertatea și dreptatea. Acolo unde dreptatea nu există,

libertatea degenerează în licență. Acesta este cazul la noi. Dreptatea înfrînătoare lipsește și impunitatea este garantată tuturor delictelor și tuturor crimelor.

Astfel a ajuns la noi licența presei pînă a fi un adevărat scandal. Noi nu zicem aceasta pentru a cere contra presei vreo măsură preventivă, căci noi sîntem pentru libertatea absolută a rostirii ideilor; dar o zicem pentru că voim ca injuriile personale, defăimările, calomniile și batjocurile făcute prin presă să fie judecate nu de juriu, care le achită totdeauna, și agravează prin aceasta încă injuria făcută persoanei atacate, ci să fie judecate de tribunalele corecționale, ca în țările civilizate.

Pentru ca să adoptați această măsură binefăcătoare, este îndestul să vă amintiți atacurile infame făcute de o parte a presei noastre nu numai în contra persoanei domnitorului, dar și în contra familiei sale, pînă și în contra copilului din fașă. Prin urmare propunem ca aliniatul al 2-lea din articolul 24 al Constituției, care rostește: „Delictele de presă sînt judecate de juriu", să fie interpretat în acest înțeles.

Să trecem acuma la delicte și crime de o altă natură. Din 96 de delapidatori de bani publici, 92 s-au achitat de juriu. Prin urmare, propunem ca funcționarii prevaricator! să fie judecați de Curtea de Casație.

Uciderile cele mai crunte, asasinatele cele mai semețe s-au înmulțit la noi într-un grad amenințător pentru societate, de cînd s-a ridicat pedeapsa

 mortii și de cînd juriul prin indulgenta sa le asigură impunitatea. Astfel am văzut îritr-un sat aproape de Iași o familie întreagă, tatăl, mama și trei copii, între care și un copil de trei sau patru ani, uciși cu toporul. Traupmann nu a făcut mai mult, însă la noi crima a rămas nepedepsită.

Un membru al clerului mai înalt, un arhimandrit, vine la capul său spiritual, la mitropolitul, cu un revolver în buzunar și descarcă patru focuri în Preasfinția sa cu premeditația cea mai semeață. Juriul achită pe acest paricid, căci osînda la închisoare corectională de doi ani nu se poate privi ca o pedeapsă serioasă pentru o așa crimă; și pentru a pune vîrf inechității, îl achită după ce asasinul a fost apărat în fața juriului și a publicului cu calomnii aruncate asupra victimei sale. Conștiința publică se revoltă în contra unor nedreptăți atît de monstruoase.

Un fapt de o însemnătate foarte gravă și care vădește simptome foarte periculoase pentru {ara noastră, este următorul: un revoltat încearcă cu arma în mină a face o lovire de stat și proclamă la noi republica, pe cînd forma legală a statului nostru este monarhia constituțională. Acel criminal este achitat de juriu și în urmă nu numai primit în sinul său de fosta adunare, dar încă îngăduit de a o reprezenta înaintea domnitorului, ca membru al

comisiei însărcinate cu răspunsul la Mesajul tronului. Ni se pare că impunitatea și nerușinarea nu pot să meargă mai departe.

Pentru asemenea cazuri siguranța statului și a Constituției reclamă neapărat de a se proclama „starea de asediu". De aceea cerem ca să se introducă în Constitu(ie un asemenea articol, care să răspundă la această mare trebuință a oricărei societăți constituite.

De cînd s-a introdus juriul, prădăciunile și omorurile au luat la noi o întindere înspăimîntătoare și se produc cu o semeție neauzită. Astfel am văzut formîndu-se bande de douăzeci, treizeci de hoți chiar prin rezidențele finutale, și ceea ce este încă mai grav, acele bande s-au recrutat în parte chiar printre agenții puterii publice, care sînt chemați a apăra societatea în contra făcătorilor de rele.

în timpul principelui Mihail Sturdza, după ce s-au spînzurat cîțiva hoți, securitatea persoanelor a devenit absolută și nu s-au mai produs nici o prădăciune, nici un omor. Experiența este aci mai presus decît niște teorii, ale căror consecințe la noi au fost omorîrea celor buni și asigurarea impunității celor răi.

Și apoi oare toate statele civilizate, Englitera, Franța, Germania, Italia, Belgia, nu au astăzi pedeapsa morții?

Și dacă în viitor națiunea română va cunoaște că poate ridica cu totul pedeapsa morții fără pericol pentru societate, oare nu poate să o ridice prin o anume lege, oricînd va voi? însă pînă atunci propunem să se modifice art. 18 din Constituție în chipul următor: „Pedeapsa morții nu se va putea reînființa, afară de cazurile prevăzute în Codul penal militar și pentru asasinat."

40

Cit pentru juriu, avînd în vedere răul ce l-a produs la noi pînă acum, măsura cea mai rațională este de a-1 suspenda, pină cînd se va forma la noi un spirit public mai conștiincios. Atunci va fi ușor Adunărilor a reînființa juriul prin o anume, lege. Iar dacă nu s-ar hotărî acum Adunarea la desființarea temporară a juriului, apoi trebuie să adopte pentru îndreptarea lui cel puțin următorul corectiv: „Cînd procurorul general apelează la Curtea de Casație în contra verdictului juriului, atunci această Curte are facultatea sau de a casa verdictul numai în interesul legii, sau de a trimite cauza spre o nouă judecare înaintea secțiilor unite ale unei Curți de Apel."

Să trecem acuma, domnilor deputați și domnilor senatori, la legea electorală înscrisă în Constituție. Acea lege, după ce sancționează un principiu salutar, adică acela de a fi reprezentate în Adunare toate interesele legitime și vitale al Țării, pentru care sfîrșit împărțcște corpul electoral în patru colegii, apoi în dispozițiile sale falsifică acest principiu.

îl falsifică, fiindcă în colegiul întîi, care trebuie să întrunească pe marii proprietari, pune și pe acei cu venit de trei sute galbeni, cînd este cunoscut de oricine că la noi o moșie care dîndu-se în posesie aduce un venit de șapte sute galbeni este o proprietate abia de mijloc.

Legea electorală mai falsifică încă acel principiu, fiindcă sub cuvint de venit funciar vîră între proprietarii de moșii și pe acei care au un venit de la o binâ sau de la o întreprindere industrială, cînd locul cuvenit al acestora nu este nicidecum între proprietarii de moșii. Pe de altă parte pe posesori, ale căror interese sînt strîns legate cu proprietatea, îi pune să voteze în colegiul orașelor.

Pe urmă dă legea electorală din Constituție colegiului al treilea al orașelor un drept abuziv, fiindcă nesocotind cu totul pe proprietarii și industrialii mari și de mijloc de prin orașe, lasă toată alegerea în mîinile celor mai puțin impuși. Pentru a face o justă reparație a drepturilor electorale de prin orașe, ar trebui ca aceste trei clase de contribuabili să aibă o deopotrivă înrîurire asupra alegerii deputaților orașelor. Pentru acest sfîrșit vă propunem mai jos măsuri care le cunoaștem cu toții că vor fi foarte eficace.

Vom mai observa, în ceea ce privește numărul de deputați ai orașelor, că el este prea mare în proporție cu interesele ce le reprezintă. Astfel ar fi destul ca Bucureștii să dea patru deputați, Iașii trei, Craiova, Galații, Focșanii, Bîrladul și Botoșanii cite doi; iar celelalte orașe cite unul.

Pentru aceste cuvinte, vă propunem următoarele modificați! la legea electorală înscrisă în Constituție:

„Articolul 59. Fac parte din întîiul colegiu proprietarii de moșii al căror cîștig anual este de la șapte sute galbeni in sus.

Articolul 60. Fac parte din al doilea colegiu proprietarii de moșii al căror cîștig anual este de la șapte sute galbeni în jos pînă la două sute galbeni inclusiv.

Fac parte din acest colegiu și toți posesorii pămînteni care, fără a avea vreo proprietate, (in în posesie moșii al căror cîștig anual este de la cinci sute galbeni în sus.

Articolul 61. Colegiul al treilea al orașelor este alcătuit de trei clase de alegători.

Fac parte din clasa întîi toți proprietarii de case a căror chirie ar fi de la una sută galbeni în sus. Asemenea fac parte din această clasă și toți comersanții și industrialii care plătesc patentă de clasa întîi.

Fac parte din clasa a doua toți proprietarii de case a căror chirie este de la una sută galbeni în jos pînă la 20 inclusiv. în această clasă intră și toți industrialii și comersanții care plătesc patentă de clasa a doua.

Fac parte din a treia clasă comersanții și industrialii care plătesc către stat o dare de 30 lei noi cel puțin. Sînt scutiți de cens în această clasă toate profesiunile libere, ofițerii în retragere, preoții, profesorii și pensionarii statului.

La orașele unde are a se alege numai un deputat sau doi, aceste trei clase de alegători ale colegiului al treilea aleg fiecare cite un candidat; acești trei candidați convin în unanimitate care din ei să fie deputatul colegiului acela; iar dacă nu se unesc, sorțul decide.

La orașele unde sînt de ales trei deputați, fiecare clasă din colegiul al treilea își alege deputatul său. Iar unde sînt patru deputați de ales, a treia clasă alege doi deputați și celelalte două clase fiecare cite unul.

Articolul 62. Aceste trei colegii aleg direct:

Cele două dințîi cite un deputat fiecare, iar cel de-al treilea, precum urmează:

București patru; Iașii trei; Craiova, Galații, Ploiești, Focșanii, Bîrla- dul, Botoșanii cite doi; iar celelalte cite unul; peste tot patruzeci și patru.

Toate orașele unui district formează un singur colegiu cu orașul de rezidență."

Să trecem acum la alcătuirea Senatului. în toate țările constituționale, Senatul trebuie să fie un corp conservator și ponderator între Tron și Adunare. Pentru a răspunde la acest scop, trebuie ca atit alegătorii, cît și aleșii să aibă o avere teritorială însemnată, și un număr oarecare de senatori trebuie să fie numiți cu anume condiții de admisibilitate direct de către domnul. Acest drept îl au și suveranii din Englitera, care este țara cea mai constituțională.

Pentru aceste cuvinte vă propunem, domnilor, următoarele modificați! la secțiunea II din Constituție, care tratează despre Senat:

„Articolul 68. Membrii Senatului se aleg cîte unul de fiecare județ de proprietarii de moșii al căror cîștig anual este de cel puțin de Ia una mie galbeni în sus.

Venitul se dovedește prin rolurile de contribuție."

Articolele 69, 70 și 71 să se suprime ca unele ce nu mai înseamnă nimic, dar se modifică articolul 68, după cum îl propunem.

Articolele 72 și 73 trebuie să rămînă cum sînt, iar la articolul 74 punctul al 5-lea, care hotărăște ce avere să aibă cineva spre a putea fi ales la Senat, trebuie modificat în chipul următor:

5. „a fi proprietar de moșie cu cîștig anual cel puțin de una mie galbeni".

„Art.75. Domnul are dreptul de a numi direct șaisprezece senatori dintre persoanele care întrunesc însușirile arătate la articolul precedent sau și dintre persoanele mai jos însemnate, care sînt dispensate de acel cens:

a) președinții sau vicepreședinții vreunei Adunări Legislative;

b) deputății care au făcut parte din trei sesiuni;

c) generalii;

d) coloneii care au o vechime de trei ani;

e) cei ce au fost miniștri sau agenți diplomatici ai țării;

f) cei *ce vor* fi ocupat în timp de un an funcțiunile de președinte de Curte, de procurori generali, de consilieri la Curtea de Casație."

Să vă vorbim acuma, domnilor, de un articol interesant pentru dezvoltarea noastră agricolă.

Articolul 3 ar trebui modificat în chipul următor:

„Nu se poate face nici (^colonizare cu populații străine în teritoriul României, decît în puterea unei anume legi."

Noi socotim că ar fi foarte de folos pentru sătenii noștri români să aibă sub ochii lor exemplul salutar ce l-ar da citeva colonii germane, precum sînt in Basarabia. Asemenea colonii laborioase și iscusite în cultivarea pămintului și în căutarea vitelor, dacă ar fi așezate pe unele din moșiile sterpe ale statului, ar produce un mare bine la noi.

Iar cit pentru pericolul de a se înmulți prea tare la noi asemenea colonii cu populații de gintă străină, el nu există deloc, de vreme ce Adunarea și Senatul au decizia în mîna lor la fiecare caz de colonizare.

Articolul 131, care desființează Consiliul de Stat, ar trebui suprimat. Experiența ne-a dovedit că nici miniștrii, nici Adunarea nu au liniștea trebuitoare pentru a elabora, după cum se cuvine, proiectele de legi. Prin aceasta noi nu voim a zice ca să li se ia inițiativa legislativă, ci din contră, acel mare drept trebuie să le rămînă în toată întregimea sa; dar un Consiliu de Stat compus din oameni capabili, cu misiunea specială de a elabora proiecte de legi prezentate de guvern, ar înlesni mult lucrările legislative și ar produce un adevărat bine.

Acum ne rămîne, domnilor, să vă mai facem încă o propunere.

După legea comunală în vigoare, alegerile consiliilor comunale sînt date cu totul în mîna mulțimii. Acest sistem rău și nedrept a produs la noi cele mai rele rezultate. Consiliile comunale de prin orașe au devenit privilegiul unei clici și au tras după sine demoralizarea și feluri de abuzuri. Iar consiliile rurale de prin sate, compuse numai din săteni fără învățătură și fără o poziție socială mai înaltă, sau sînt inerte, sau dacă voiesc

 a exercita o acțiune proprie, atunci w.ută a lovi interesele cele

mai legitime ale proprietății mari. Această rea stare de lucruri decurge de la o nedreptate flagrantă.

Principiul echitabil, care cere ca toate interesele vitale ale țării să fie reprezentate, acest principiu salutar care s-a respectat în compunerea Corpurilor Legiuitoare, este încălcat în compunerea consiliilor comunale.

Pentru aceste cuvinte vă propunem, domnilor deputați și domnilor senatori, următoarea dispoziție legislativă:

„Consiliul comunal se compune în următorul mod: o treime se alege de către proprietarii de case care ar justifica o chirie de cel puțin una sută galbeni. în această clasă intră și comersanții și industrialii care plătesc o patentă de clasa întîi. A doua treime se alege de către proprietari de case care justifică o chirie de la 99 galbeni pînă la 20 inclusiv. în această clasă intră și comersanții și industrialii care plătesc patentă de clasa a doua. A treia treime se alege de către proprietarii, comersanții și industrialii care plătesc statului o dare de 30 lei noi cel puțin. Sînt scutiți de cens în această clasă toate profesiile liberale, ofițerii în retragere, preoții, profesorii și pensionarii statului.**

în acest chip toate elementele vitale vor fi reprezentate în consiliile comunale ca și în Adunare.

Primarii trebuie să fie numiți de-a dreptul de domn, pentru ca să aibă și guvernul reprezentantul său în acest Consiliu, de la care atîmă atît de mult liniștea și prosperitatea orașelor.

Cit pentru comunele rurale, ca să fie reprezentate în ele și proprietatea mare, trebuie a se adopta următoarea dispoziție:

„în comunele rurale, acela care are singur în proprietatea sa atît pă- mînt cît toți ceilalți locuitori ai comunei împreună, acela este de drept membru al Consiliului comunal. El se poate reprezenta prin delegație.**

Domnilor senatori și domnilor deputați, noi vă facem aceste propuneri cu deplina încredere că le veți lua în serioasă considerație și le veți introduce la instituțiile și legile noastre. Dacă însă ele nu s-ar admite, noi alegătorii vom face o propagandă activă pentru a nu mai fi realeși pe viitorime acei deputați care nu vor fi susținut propunerile noastre. în acest chip sperăm că vom dobîndi în fine o adunare care să răspundă la trebuințele țării.

Iar dacă veți adopta aceste măsuri legislative, care singure pot scăpa țara noastră de anarhie și de pieire, atunci veți dobîndi recunoștința publică pentru binele ce veți fi făcut patriei noastre.

Am reprodus aici textual întreaga „Petiție de la Iași**, fiindcă ea a avut oarecare răsunet în discuțiile din presă și din parlament. Cu ușurința cu care se fabrică și se lățesc la noi legendele false, faimoasa

adresă a fost atribuită junimiștilor, în special lui P. Carp,

mai ales din partea numeroșilor politicieni care nici nu o citiseră sau nu-și mai aduceau aminte de cuprinsul ei. în fapt, P. Carp a fost cu totul străin de chestiune. Absent din Iași, precum era, dîn- sul nu a cunoscut adresa decît după prezentarea ei la Cameră și, îndată ce a cunoscut-o, s-a pronunțat cu desăvîrșire în contra ei, avînd convingerea că nu prin reforme constituționale se puteau îndrepta relele de care suferea țara.

Dar și printre cîțiva din junimiștii care au luat parte la discutarea petiției în ședințele de la Beizadea Grigore era împotrivire. Unii nu primeau ideea colonizării străine, alții (îndeosebi Pogor și Negruzzi) erau absolut în contra pedepsei cu moartea. Disensiunea amenința să producă o ruptură, cînd, pentru a o evita, autorul acestor rinduri a produs compromisul, care s-a și adoptat: ca acei membri care primeau toate ideile adresei să o subscrie; iar deputății partidului (căci în răstimp alegerile pentru Cameră se terminaseră) care nu voiau să o subscrie în întregul ei să se declare cel puțin uniți cu tendința ei generală și să se însărcineze a o prezenta Camerei.

Făcîndu-se această deosebire, adresa a fost direct subscrisă de: Gr. M. Sturdza, D. Kome, P. Rosetti-Bălănescu, L. Cantacuzino, C.D. Sturdza, general G. Ghica, I. Străjescu, general N. Mavro- cordat, St. Mavrodi, C. Carp, Gr. Carp etc. etc. Nici un junimist nu se află printre semnatarii adresei. Dar în josul semnăturilor urmează fraza: „Subscrișii deputați, unindu-ne cu tendința acestei petiții, o vom prezenta Adunării Legislative", și numai aici figurează iscăliturile: C. D. Sturdza, V. Pogor, M. Costache, general N. Mavrocordat, Iacob C. Negruzzi, (colonel) G. Sturdza, G. Ra- coviță, T. Maiorescu.

Astfel a fost depusă „Petiția de la Iași" în una din primele ședințe ale Camerei de la 1871 și zace încă în cartoanele arhivei. Căci n-a avut nici măcar soarta de a fi citită în parlament. îndată după sosirea noastră în capitală, am avut la „Beizadea" Dimitrie Ghica, prezidentul Camerei conservatoare, o consfătuire cu unii membri marcanți ai partidului guvernamental din București, printre care și V. Boerescu. Aceștia, în contact mai intim cu ministerul, au fost de părere să se

lase chestiunea în suspensie. Hotărîrea guvernului, preocupat mai cu seamă de afacerea Strousberg și de situația financiară, era de a căuta îndreptarea lucrurilor fără revizuirea Constituției.

înțeleaptă hotărîre — se poate! Dar ea reclama o cu atît mai chibzuită acțiune pe căile ordinare și presupunea o lungă durată

45 a cabinetului. Prin o mai strînsă disciplină trebuia să dispară relaxarea organelor administrative, ce se simțea pretutindeni în urma efemerelor ministere de pînă atunci; prin o energică combatere a opoziției în parlament și prin modificări parțiale în legile existente trebuia introdusă înftînarea agitărilor sterile. Era de temut că, după vechiul obicei al partidelor dominante, încercarea de reformă va începe cu înăsprirea codului penal în materie politică[1]; era de dorit că se va alege calea mai înceată, dar mai sigură, a îndreptării economice și a unei mai bune direcții în învățămîntul public[2].

Așa se înfățișa starea spiritelor la începutul primei sesiuni a legislaturii de la 1871-1875. Și după ce în paginile precedente am căutat să ne dăm seama de mișcarea noastră politică de la 1866 pînă la iunie 1871, în paginile următoare[3] ne vom mărgini în reproducerea discursurilor parlamentare ținute de autorul acestei publicări sub ministerul Lascăr Catargiu pînă la căderea lui în primăvara anului 1876, însoțindu-le numai de cîteva note explicative.

în această mărginire reproducerea nu poate avea decît o valoare foarte modestă, presupunînd că are vreuna. Discursurile ținute se referă, firește, la chestiuni izolate, și numai din cînd în cînd apare legătura lor cu starea generală a țării. Așa cum sînt, ele rămîn însă cel puțin mărturii imediate despre momentele politice în care au fost rostite, și pot servi drept elemente pentru înțelegerea mai exactă a unei interesante epoci de tranziție.

După terminarea acestei prime serii și înainte de

reproducerea discursurilor ulterioare, vom încerca să dăm o privire generală asupra situației politice la începutul ministerului Ion Brătianu de la 1876.

***Vezi discursurile 9 și 13 asupra libertății presei și a reformei Codului penal, în *Discursuri parlamentare,* vol. I, Editura Librăriei Socec, București, 1897, pp. 166 și 205.**

[2]Vezi discursul 10 asupra creditului funciar și discursurile 1,3 și 7 asupra școlilor, în *Discursuri parlamentare,* vol. I, pp. 73,91 și 124.

[3]T. Maiorescu - cînd scrie: „paginile precedente", „paginile următoare - are în vedere primele două volume de *Discursuri parlamentare,* apărute în 1897 *(nota StN.).***

III

Căderea și darea în judecată a ministerului Lascăr Catargiu la 1876

în ultimele pagini ale volumului precedent[1] s-a arătat sub ce împrejurări L. Catargiu a fost adus la dizolvarea Senatului și la alegerile din martie 1876, în urma cărora a trebuit să se retragă de la guvern.

A fost căderea ministerului conservator justificată și spre folosul țării în acel moment?

Noi credem că da.

A provenit ea din acțiunea opoziției crescînde în parlament și a opoziției coalizate în afară de parlament?

Noi credem că nu.

Cercetarea adevăratelor cauze ale acestei schimbări de guvern se impune oricui vrea să-și dea seama de mersul politicii noastre contemporane.

Ministerul de la 11 martie 1871, în guvernarea sa de cinci ani, își îndeplinise cu succes prima misiune de a

menține ordinea monarhică și de a inaugura epoca unei stabilități relative în afacerile publice. La meritele relevate mai înainte[4] [5] se adaugă crearea și sporirea veniturilor din monopolul tutunurilor, din licențe și din timbre spre a răspunde trebuințelor militare și întinderii căilor ferate, precum și importanta introducere a rentei române pe piețe occidentale — semnul creditului nostru în afară. Această bună politică financiară este opera lui P. Mavrogheni. (Emisiunea efectivă a primei rente de 29 milioane se face însă în aprilie 1875 de succesorul său G. Gr. Cantacuzino.[6])

Nu mai puțin efectiva joncționare a drumului de fier la Vîrcio- rova și pregătirea joncționării la Predeal dovedesc energia cu care ministerul L. Catargiu știa să mai susțină avintul economic al țării. Ce e drept, concesia dată lui Crawley în 1875 pentru linia Ploiești-Predeal a aruncat o pată asupra majorității conservatoare, înjghebate atunci sub conducerea lui Vasile Alecsandri, și a format trista paralelă a concesiei Strousberg dată la 1868 de majoritatea liberală în urma acelorași manopere condamnabile. Dar cel puțin la 1875 ministerul s-a împotrivit cît a putut în contra lui Crawley și a majorității sale, și din chiar sînul Partidului Conservator s-a format sub conducerea lui P. Carp opoziția celor 44 de- putați în contra acestui soi de concesii: vorba de *Sultan-Mezat,* cu care au fost stigmatizate în ședința de la 21 iunie 1875, e a lui Ion Lahovari. De atunci încoace s-a și părăsit sistemul întreprinderilor concesionate direct de parlament.

La activul ministerului L. Catargiu (mărginindu-ne în politica lui generală și fără a intra în resorturile speciale, unde s-au făcut unele îmbunătățiri durabile) se cuvine să mai adăugăm Convenția comercială cu Austro-Ungaria, negociată sub Ministerul de Externe al lui V. Boerescu și semnată la 10/22 iunie 1875 de G. Costa-

4 ***Discursuri parlamentare,*** **vol. I, pp. 580-582.**

5**Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. I, pp. 36-38. (în lucrarea de față, pp. 28-30 — *nota St. N.)***

6***Idem,*** **p. 541. Menționatele impozite indirecte sînt de mult obișnuite în alte state.**

Foru, agentul diplomatic la Viena, și de contele Andrăssy, ministrul de externe al Austro-Ungariei. Oricare ar fi fost valoarea economică a acestei Convenții, de altminteri limitată la 10 ani și denunțată înlăuntrul acestui termen, valoarea ei politică a fost din cele mai semnificative. Pentru a o înțelege, trebuie să ne aducem aminte că în chiar firmanul pentru învestitura principelui Carol, din 23 octombrie 1866, înalta Poartă pune anume condiția ca statul nostru să nu încheie nici o convenție directă cu vreo putere străină, și că prin art. 7 și 19 ale Tratatului de comerț din Constan- tinopol de la 3 februarie 1862, Turcia stipulase un drept vamal de 8% *ad valorem* de la toate articolele importate „în Principatele Unite Moldova și Valahia", dispunînd astfel de noi fără a ne întreba. Iar acum o Mare Putere occidentală, sub inspirarea unui ade-

Meritul regimului conservator stă în curajul de a le fi introdus în contra curentului de impopularitate, creat prin agitarea opoziției liberale, care promitea alegătorilor abrogarea lor, și acuza monopolul tutunurilor chiar de violarea art. 12 din Constituție, confundîndu-1 cu monopolul de clasă socială. Se înțelege că după venirea liberalilor la guvern nu a mai fost vorba de abrogare; din contră, toată administrarea de aproape 12 ani a ministerului Brătianu, in ceea ce privește finanțele, s-a întemeiat mai ales pe creșterea succesivă a acelor venituri ale statului.

48 vărat om de stat, recunoștea în mod ostentativ emanciparea economică a României de sub suzeranitatea Porții și prevestea recunoașterea deplinei independențe.

Față cu un asemenea pas făcut întru realizarea ultimei aspirații naționale din programul Divanului Ad-Hoc, împotrivirea opoziției coalizate și demisionarea din Cameră a membrilor ei (M. Cos- tache, Kogălniceanu, I. Brătianu, Vemescu, A.G. Golescu, Chițu, Stolojan, Candiano-Popescu, Fusea și Furculescu) la 30 iunie 1875 nu a putut însemna nimic, precum nimic nu au însemnat nici violentele expresii ale ziarului *Românul* din aceeași zi („30 Cireșar — 12 Cuptor"): „Ieri 29 iunie s-a înfipt cuțitul pînă la miner în pintecele României: corpul ei palpitînd încă fu îmbrincit la picioarele contelui Andrăssy. Contele Andrâssy este domn, suveran absolut al robitei Românii."[1]

După menționatele merite ale cabinetului L. Catargiu, părăsirea lui succesivă din partea unor foști aderenți, pe motive nevalabile[7] [8], nu l-a putut zdruncina. Ieșirea lui Manolache Costache din minister și trecerea sa la liberali, fiindcă nu se primise ideea unui credit financiar cu capitaliști străini, a rămas în defavoarea demi- sionarului și nu a ministerului. Atacul generalului Tell în contra dlui Lascăr Catargiu pentru chestiunea Mavrogheni cînd cu procesul Offenheim s-a răsfrînt asemenea asupra celui ce a atacat. Demisia lui Mavrogheni a slăbit — ce e drept — cabinetul în acțiunea sa de guvern, dar Mavrogheni, consecvent în politică cum era, oricîte motive legitime de nemulțumire personală ar fi avut, a rămas un susținător credincios al ministerului pînă la sfîrșit. Nici trecerea în opoziție a lui V. Boerescu nu putea fi o zdruncinare pentru guvem. Boerescu, pricepînd foarte isteț noua situație economică, precum stăruise la înființarea legii creditelor financiare, își îndreptase acum activitatea și spre alte întreprinderi (Societatea de asigurare „Dacia") și tindea să creeze „Banca de București", din al cărei comitet diligent voia să facă parte ca membru fundator împreună cu G. Gr. Cantacuzino, pe cînd amîndoi erau încă miniștri. în contra acestei participări incompatibile s-au opus ceilalți colegi din minister. Gr. Cantacuzino a avut atunci tactul de a părăsi banca de comerț și nu banca ministerială; dar V. Boerescu, în concediu la Paris, și-a dat asupra acestui incident demisia din minister, iar decretul pentru funcționarea „Băncii de București" cu membrii fundatori principele Dimitrie Ghica, V. Boerescu, Ștefan loanid, Salomon Ascher etc. s-a publicat în *Monitorul* de la 25 noiembrie 1875. Firește că așa ceva nu putea să fie în defavoarea unui guvern. Cu atît mai puțin îl puteau slăbi atacurile unor

7 **Și acest număr al *Românului* este încadrat în negru, ca și numărul de la 17 februarie 1871, cînd cu intrarea armatei germane în Paris; amîndouă datele se cuvine în adevăr să poarte doliul vechiului organ liberal, ca semn a două mari erori politice ale partidului său.**

8 **Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. I, pp. 186,256,568.**

deputați ca Aristide Pascal, Meitani, G. Brătianu, Gr. Ventura, care nu aveau nici o greutate. Și dovadă pentru cele zise mai sus este că, după demisionarea *pro forma* a cabinetului Catargiu la 29 ianuarie 1876, în urma votului de blam în contra ministrului școa- lelor „Beizadea" Dimitrie Ghica, prezidentul Camerei nu a fost în stare să formeze un cabinet cu V. Boerescu, mai ales din pricina refuzului lui Mavrogheni de a participa, și tot Lascăr Catargiu a mai continuat vreo două luni. Iar cînd au trecut și Beizadea Dimitrie Ghica și Gr. Cantacuzino în opoziție, fapta lor a fost numai semnul exterior că guvernul era ca și căzut — din alte cauze, a căror cercetare rămîne să o facem, îndată ce ne vom fi dat seamă de acțiunea opoziției extraparlamentare.

Opoziția extraparlamentară, numită „Coaliția de la Mazar- Pașa" după locul unde se aduna (o casă din strada Biserica Enei, pe atunci a englezului Lakeman, fost în serviciul turcesc sub numele de Mazar-Pașa și căsătorit cu o româncă), se compunea în 1875-76 din C. A. Rosetti, M. Kogălniceanu, frații Brătianu, Man. Costache, I. Ghica, D. A. Sturdza, G. Vemescu, colonel Lecca, colonel Dabija, P. Grădișteanu, G. Mîrzescu, E. Stătescu, I. Câm- pineanu, A. Candiano-Popescu etc., etc.

Toate manifestările ei politice, întrucît nu s-au sfiit a se arăta în public, n-au avut vreo însemnătate reală. Plîngerile în contra pretinselor violări de Constituție și în contra falsificării alegerilor erau încă de pe atunci armele tocite ale oricărei opoziții bogate în dorințe și sărace în idei. Combaterea Convenției comerciale cu Austro-Ungaria nu avea mai multă valoare și agitarea nechibzuită în contra a chiar promulgării convenției votate de Corpurile Legiuitoare din amîndouă statele s-a răzbunat îndată prin faptul că membrii coaliției ajunși la guvem au promulgat-o ei înșiși. Demisionarea colectivă din parlament a fost și de astă dată, ca totdeauna, o greșeală de procedare politică și s-a răzbunat și ea prin faptul că aceiași membri ai coaliției s-au văzut siliți de împrejurări

50 să ia parte la alegerile din martie 1876 sub același guvern și să reintre în legalitatea constituțională.

Dar ieșirea din parlament era poate numai simptomul

exterior al unei alte acțiuni, care trebuia să rămînă mai secretă și care schimba „Coaliția de la Mazar-Pașa“ în conspirație. Acțiunea aceasta avea de scop răsturnarea principelui Carol și înlocuirea sa printr-un domnitor indigen. Se pare chiar că bietul colonel Dabija era desemnatul succesor și că Dimitrie A. Sturdza, prin anticipație, se și purta înaintea lui ca un supus înaintea suveranului.[1]

Rolul de a face plauzibilă această tendință prin publicitatea din țară și din Austria (căci in Germania ar fi fost în zadar și în Franța nu mai avea pe atunci importanță, deși se strecurau și acolo articole antidinastice prin *tablettes d'un spectateur* și prin alte ziare) și l-au luat Dimitrie A. Sturdza și Gheorghe Mîrzescu, alături cu ziarele *Românul, Alegătorul liber, Ghimpele* etc. Iar rolul declarărilor „sincere" pare a-1 fi avut Ion Câmpineanu, care într-o ședință a Camerei[9] [10] rostise cunoscutele cuvinte: „între Țară și Tron este un abis."[11]

D. A. Sturdza scria în *Politik,* de la Praga, organul important al feudalilor din Bohemia, sub pseudonimul Erdmann von Hahn, își traducea cele scrise acolo și le republica prin *Românul* (8 și 9 octombrie 1875), le scotea apoi în broșură sub titlul *Germania, România și principele Carol de Hohenzollem.* Aici zicea între altele: „Cînd principele Carol de Hohenzollem se urcă pe tronul României, oricine era convins că de aci înainte va prinde rădăcini în țară cultura germană, sinceritatea germană și simțul german pentru datoria, știința și arta germană.

9■**în casa colonelului Nicolae lamandi la Iași, în prezența a vreo 20 de coalizați, îl intitula cu „Măria ta“.**

10 **Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I“, în *Discursuri parlamentare,* vol. I, p. 39. (în lucrarea de față, p. 30 — *nota***

11 **Abisul lui Câmpineanu a fost destul de mic pentru a se acoperi cu cel dinții portofoliu ministerial, atribuit la 27 ianuarie 1877. în sensul notelor din vol. I al *Discursurilor parlamentare,* pp. 9,21 și 25 (în lucrarea de față pp. 14,20,22 —*nota St.N.'),* se cuvine să adăugăm că de atunci Ion Câmpineanu și-a schimbat simțămintele și a fost pînă la sfîrșitul vieții sale cel mai dinastic ministru, primar al capitalei și guvernator al Băncii Naționale.**

Un exemplu analog ni-1 va mai da mai tîrziu Nicolae Blaremberg.

Oricine va observa cu inteligență cele ce se petrec în România trebuie să mărturisească că din acele speranțe nici măcar una nu s-a împlinit și că influența germană asupra poporului român s-a nimicit cu desăvîrșire."

Firește, în Austria de atunci D.A. Sturdza trebuia să bată în struna germană pentru a ataca pe principele Carol, pe cînd în țară *Românul* (26 noiembrie 1875) îl ataca prin acuzarea că îmbrîn- cește România „în prada lacomului vultur german" — două linii diferite, convergente spre același scop.

Și D. A. Sturdza continuă: „De s-ar imputa românilor cît de mult pe drept sau nedrept, trebuie să li se recunoască că nu ei singuri sînt vinovați de trista lor situație, ci că mai mult sînt responsabile relele apucături ale principelui Carol în prima linie." Și apoi vorbește de reaua administrare a finanțelor de la 1871 încoace, de menținerea la guvern a ministerului Lascăr Catargiu și cu ajutorul oamenilor „celor mai necinstiți și mai pătați", deși „principele Carol ar putea găsi în România bărbați a căror onestitate și spirit de dreptate etc." și menționează îndeosebi cu laudă pe ministrul de finanțe de la sfirșitul anului 1870, care era însuși Dimitrie A. Sturdza în cabinetul Ion Ghica. Apoi impută domnitorului de a se fi înconjurat de o „camarilă nedemnă" și sfirșește prin a declara: „Așadar românii n-au găsit în principele de Ho- henzollem pe omul ce căutau."[1]

Paralel cu dl Sturdza în atacul contra domnitorului și contra „oamenilor necinstiți și pătați", scria dl Mîrzescu pentru țară cele 24 de pagini ale broșurii sale *Spionul prusian sau principele Carol de Hohenzollem, domn al României.* Cruțăm pe cititori cu extrase din această broșură; titlul ei o caracterizează îndestul.[2]

[1]în contra dlui Sturdza-Erdmann von Hahn au apărut atunci paginile intitulate „Asupra broșurii *Germania, România și principele Carol de Hohenzollern*" (Iași, 1875), scrise de autorul publicării de față.

[2]Fără temei s-a atribuit lui Dimitrie A. Sturdza paternitatea *Spionului prusian.* Pe coperta roșie a broșurii figurează ca autor pseudonimul lordache Vulpescu. Inspirată de atmosfera de la Mazar-Pașa, scrisă in întregul ei de Mîrzescu, broșura a fost adusă cu precauție în București și de aci pretutindeni împrăștiată, mai ales prin activitatea, întru toate neobosită, a lui Dimitrie A. Sturdza. —

Deci paternitate nu, însă conivență da.

in sensul notei de la p. 51 sîntem datori să menționăm că același Dimitrie A. Sturdza, mai ales de la reintrarea în ministerul I. Brătianu la noiembrie 1878, s-a distins prin dinasticismul său manifestant, s-a folosit și se folosește de orice ocazie, la minister și la Academie, spre a-și arăta veneratia pentru regele Carol și regina Elisabeta Carmen-Sylva, și — avînd fericita însușire de a uita trecutul — declară în parlament: „Dinasticismul meu e foarte solid, dinasticismul meu este ca religia mea și nu-mi este rușine nici de Cristos nici de dinasticismul meu" (ședința Camerei din 30 noiembrie 1887).

Pe o treaptă mai jos și Mîrzescu, astăzi ministru (martie 1897), a devenit credinciosul supus al regelui Carol, pe care îl recunoaște acum ca pe cel mai înțelept domnitor al Europei.

52

Alături cu broșurile de calibru mai gros agitau în țară micile articole din ziarele partidului. *Românul* combătea orice încercare de a regula chestiunea din nou pendentă a căilor ferate Strousberg, și pe de altă parte, prevăzînd izbucnirea crizei orientale, reproducea și scria (2 și 15 noiembrie 1875):

„în Europa nu mai este un secret pentru nimeni că principele Carol are veleități de glorie militară, de mărire politică, și în aceste veleități Basarabia ar fi sacrificată în schimbul altor prețioase avantaje... Se înțelege ce sorginte de reardicare ni s-a redat prin Basarabia, ce bine imens este pentru noi această Basarabie. Basarabia este cheia propășirii și puterii României. Ce este aspirația de a ne emancipa de darul anual ce facem Turciei; ce sînt vanitoasele preocupări ca șeful statului român să se intituleze prin imitație străină Majestatea Sa Regele în loc de a-1 numi pe românește Măria Sa Vodă; ce sînt acestea! Deșârtâciune — pe lîngă măreața aspirație de a păstra Basarabia!"

Și la 10 ianuarie 1876, vorbind de-a dreptul de schimbul Basarabiei pentru Dobrogea, cu Constanța — port la Marea Neagră, zice că dacă ar primi principele Carol aceasta, el „ar subscrie propria sa detronare".

Iar *Alegătorul liber,* noul organ inspirat de liberali ca Eugeniu Stătescu, M. Pherechyde, I. Câmpineanu, scria (23 și 27 februarie 1876): „De la 1870 mai ales nu este demers în întru și chiar în afară, care să nu se fi făcut spre a aduce de nu răsturnarea, cel puțin prefacerea

Constituției cerută chiar sub amenințarea de abdicare... Vina opoziției, vina țării este dar, dacă lupta din antiministerială se preface din zi în zi mai mult în lupta antidinastică?"

Și pentru cei mai de rînd o foaie zisă umoristică, *Ghimpele,* sub redacția lui Orășeanu, și cu colaborarea vremelnică a lui G. Dem. Teodorescu, publica poezii de batjocură în contra dinastiei și da ilustrații ca cea din numărul de 9 noiembrie 1875, unde se insulta viața privată a domnitorului?

Din cele arătate mai sus se înțelege pe deplin programul politic al Partidului Liberal, coalizat la Mazar-Pașa cu alte elemente.

Primul punct al programului era așadar răsturnarea principelui Carol și înlocuirea sa cu un domn indigen, adică iarăși surparea

'Orășeanu a primit și purtat mai pe urmă Medalia „Bene-Merenti" dată lui din inițiativa principelui. Iar G. Dem. Teodorescu este astăzi directorul „Fundației Universitare" a Regelui Carol I.

53 unuia din fundamentele politicii naționale hărăzite de la Divanu- rile Ad-Hoc.

Dar dacă ideea acestei răsturnări era absurdă la august 1870 cînd cu revolta de la Ploiești, și la martie 1870 cînd cu mișcarea de la Sala Slătineanu, ea era și mai absurdă, era politicește imposibilă în iama 1875-1876. După dovada de stabilitate dată în țară prin guvernul conservator de cinci ani, iar în privința situației externe după înțelegerea dintre Rusia, Germania și Austria *(Drei- Kaiserbund)* asupra chestiunii orientale față cu revolta Bosniei și Herțegovinei din vara anului 1875, soarta României era identificată cu domnia lui Carol I. Nici un om cuminte nu putea avea îndoială asupra acestui punct și, de altminteri, în urma unei călătorii de informații a lui M. Kogălniceanu prin străinătate, înșiși capii „Coaliției de la Mazar-Pașa" părăsiseră orice asemenea gînd, și Dimitrie A. Sturdza și Gheorghe Mîrzescu cu broșurile dumnealor, precum și cei ce mai scriau articole antidinastice prin ziarele menționate erau întrebuințați numai ca niște sperietori lipsiți de conștiința scopului

urmărit de adevărații conducători. De aceea coaliția și-a luat drept șef în acel moment pe Manolache Costache, semnul și garanția atitudinii schimbate, prin mijlocul căruia putea să ajungă la guvern.

Celelalte puncte din manifestările opoziției de la Mazar-Pașa erau tot așa de puțin valabile. Și combaterea promulgării Convenției comerciale cu Austria și împotrivirea la noua soluție a chestiunii drumurilor de fier, și opunerea la ideea generală a unei revizuiri a Constituției și repudierea gloriei militare și a Regatului pentru riscul de a pierde Basarabia... toate aceste idei, denunțate de coalizații de la Mazar-Pașa încă în primăvara anului 1876 ca trădare'națională, au fost realizate sub însuși Partidul Național-Liberal după ce a ajuns la guvern.

Este dar învederat că nu prin acea acțiune a opoziției din iama 1875-1876 a putut să cadă ministerul Lascăr Catargiu. Un guvern cade de regulă prin propriile sale greșeli, dar nu prin greșelile adversarilor. Acțiunea opoziției în genere, necum acțiunea rătăcită a „Coaliției de la Mazar-Pașa“ cu toate articolele din ziare, cu toată violența expresiilor, cu toate neadevărurile răspîndite, cu toate întrunirile zgomotoase, nu ajunge la nici un rezultat practic cîtă vreme guvernul nu comite însuși erori sau nu dovedește însuși insuficiență în chestiunile mai importante ale momentului.

54

Revenind acum la adevărata cauză a căderii ministerului Catargiu în aprilie 1876, vom ști după cele zise mai sus că avem să o căutăm în vreo insuficiență sau vreo eroare a lui în privința unor chestiuni de însemnătate, a căror rezolvare era neapărat cerută de situația politică de atunci.

Aceste chestiuni erau două:

Era mai întîi noua complicație a vechii greutăți cu drumul de fier Roman-Vîrciorova. După insolvabilitatea concesionarului Strousberg, administrarea marii întreprinderi trecuse asupra Societății acționarilor din Berlin reprezentată mai ales prin Bleichroder și Hansemann. Pentru terminarea construcțiilor și darea întregii linii în circulare (ianuarie 1875), societatea era

silită să facă un nou împrumut de 78 milioane franci și spre garantarea obligațiilor cu prioritate voia să obțină dreptul de inscripție ipotecară asupra liniei. Acest drept nu i se putea concede, cu toată stăruința consilierului intim Reinhard trimis la București. Din partea guvernului nostru s-a dus la Berlin ministrul lucrărilor publice, Theodor Rosetti, pentru a discuta alte soluții, precum și modalitățile răscumpărării cel puțin parțiale a liniei ferate (a trunchiului Roman-Ga- lați sau Galați-Vîrciorova). Deocamdată era vorba să înainteze statul român suma de 78 milioane, scăzînd-o din capitalul de 248 milioane. Theodor Rosetti ajunsese în Berlin la o înțelegere cu societatea, însă mandatul său era numai *ad referendum,* și cînd s-a întors în București, majoritatea Consiliului de Miniștri nu s-a putut hotărî pentru nici o soluție.

Chestiunea se tărăgăna într-un mod intolerabil. După o convorbire cu domnii de Biilow și de Radowitz în Reichs-Kanzleramt din Berlin, autorul acestei publicări face lui Catargiu o dare de seamă asupra necesității politice a unei grabnice dezlegări (scrisoarea de la 5 august 1875, citită mai pe urmă în Cameră de ministrul de externe al cabinetului Brătianu, ședința de la 12 ianuarie 1880). De la septembrie înainte numeroase discuții în consiliul de miniștri se ocupă de această afacere. La 12 decembrie 1875 agentul nostru diplomatic de la Berlin ne telegrafiază că în Reichs-Kanzleramt se vorbește chiar de ruperea relațiilor diplomatice, dacă nu ajungem la o decizie. Toate în zadar: mai ales ministrul de finanțe, G. Gr. Cantacuzino, stă la îndoială, și toată chestiunea rămîne în starea ei amenințătoare.[12] Această lipsă de hotărire dovedește insuficiența guvernului de a face față situației în una din cele mai importante cerințe ale ei.

Un amănunt caracteristic: cînd cu citata misiune a lui Theodor Rosetti la Berlin, principele Bismarck, în decursul convorbirii asupra acelei afaceri, îl întrebă deodată dacă este înrudit cu C.A. Rosetti, relevînd însemnătatea acestui om politic. Indiciul era clar, și aici

12 **Vezi și memoriile regelui, *Aus dem Leben Konig Karls von Rumânien,* vol. II, p. 484.**

nu era vorba de presiune, ci de prevedere: dacă partidul lui Theodor Rosetti nu putea să rezolve chestiunea, rămînea să o rezolve partidul lui C.A. Rosetti. Căci rezolvată trebuia să fie.

Și principele Bismarck avea dreptate în stăruința sa, atît pentru interesul țării sale, cît și pentru interesul țării noastre. Nu numai marile angajări ale unor persoane influente din aristocrația germană, ci și micile capitaluri ale multor burghezi din Berlin erau prinse în acțiunile căilor ferate, tot creditul statului nostru era în joc, și bunele raporturi dintre Germania și România atîmau de la o convenabilă lichidare a afacerii tocmai în momentul în care se aștepta izbucnirea crizei orientale și în care sprijinul puternicei Germanii era de cea mai mare importanță pentru noi.

Și astfel chestiunea drumurilor de fier se complicase iarăși cu altă chestiune, mult mai gravă, care apăsa asupra situației politice <jin iama 1875-1876: cu atitudinea statului nostru în războiul inevitabil dintre Rusia și Turcia. Luptele din Bosnia și Herțegovina, întreținute cu mijloacele panslaviștilor, nu se mai potoleau. Concentrarea trupelor rusești la granița Basarabiei în noiembrie și decembrie 1875 nu era un secret pentru nimeni. Ignatiev îndrăznea să spună agentului nostru la Constantinopol că Rusia după împrejurări va putea fi silită să ocupe România ca zălog. Și cu toată dușmănia cunoscută între Ignatiev și cancelarul Gorceakov (cazuri analoage sînt frecvente în diplomația rusească), direcția reprezentată prin Ignatiev era pe atunci evident predominantă. Domnitorul nostru era în curent cu multiplele incidente în perspectiva războiului, care însă nu avea să izbucnească decît mai tîrziu, în primăvara anului 1877, anul 1876 fiind ocupat cu zadarnicele tratative diplomatice, cu mișcarea Softalelor pentru detronarea sultanului Abdul Aziz și înlocuirea lui cu alienatul Murad II, căruia îi urmează în curînd fratele său Abdul Hamid etc.

Numai agentul nostru din St.-Petersburg, G. Philippescu, pe la noiembrie 1875 în concediu la București, era de părere că deocamdată Rusia nu voia războiul.

De altminteri Zinoviev, consulul general al Rusiei, întorcîndu-se de la o întrevedere cu Ignatiev din Constantinopol (tot în noiembrie 1875), ne-a pus de-a dreptul întrebarea: ce atitudine va avea România în viitoarea criză orientală? în multe consilii de miniștri din ultimele săptămîni ale anului 1875 am discutat asupra gravei întrebări și asupra gravei răspunderi. Ar fi de prisos să arătăm aici părerile individuale ale fiecărui ministru; pentru înțelegerea mersului politicii noastre și a schimbării de guvem intervenite în cu- rînd, este de ajuns să consemnăm rezultatul discuțiilor: rezultatul a fost inacțiunea. A predominat vechea idee a neutralității.

Dar ce sens mai putea avea neutralitatea noastră în anul 1876? Neutralitatea garantată de cine? Și cum respectată în poziția noastră geografică? Cele trei imperii erau înțelese în contra Turciei, Franța nu conta încă, Italia nu conta destul, Anglia sub isteața conducere a lui Disraeli se asigurase pînă la oarecare punct prin cumpărarea majorității acțiunilor Canalului de Suez (noiembrie 1875), și energică agitare în contra Turciei din partea opoziției liberale sub impulsiunea lui Gladstone nu putea rămîne fără efect asupra politicii engleze. Și apoi nu eram noi un stat cu aspirații de independență? Și care alt moment ni le putea îndeplini, dacă nu tocmai izbucnirea crizei orientale? Iar dacă independența trebuia să o dobîndim, se cuvenea junelui stat să o aștepte în pasivitatea smerită de la vreo combinare viitoare a diplomației străine, care cine știe cum ar fi ieșit, sau era datoria, onoarea și dovada sa de vitalitate de a și-o cuceri cu sîngele armatei sale?

Evident, singura politică indicată de interesul nostru național în anul 1876 era: ca — întemeiați pe sprijinul Germaniei și al Austro-Ungariei — să ne înțelegem din vreme cu Rusia asupra participării noastre la război.

Dar majoritatea ministerului Lascăr Catargiu nu se gindea decît la neutralitate; și această eroare politică a fost al doilea fapt care a justificat căderea cabinetului conservator.

Și poate a fost bine că s-a întîmplat așa. Nu e vorbă, un minister conservator ar fi răscumpărat căile ferate probabil în condiții financiare mai bune; și cît pentru

participarea la război, armata condusă de domnitorul Carol ar fi fost tot așa de biruitoare sub ministerul Catargiu, ca și sub ministerul Brătianu. Dar dacă și cu un guvem conservator se putea lua Plevna, numai cu un guvem liberal se putea pierde Basarabia fără o adîncă zdruncinare înăuntrul țării.

Și aici se vede o dată mai mult folosul alternării guvernelor într-o monarhie reprezentativă.

în orice caz retragerea ministerului Catargiu s-a produs constituțional corect în urma alegerilor senatoriale de la sfirșitul lui martie 1876, la care s-a prezentat cu succes opoziția coalizată, și după un scurt minister de tranziție (curios compus de generalul I. Em. Florescu cu Dim. Kome la externe, generalul Tell la finanțe, generalul Tobias Ghergheli la lucrări publice, P. Vioreanu la justiție și Al. Orăscu la culte), în ziua de 27 aprilie 1876, în urma alegerii lui Manolache Costache la vicepreziden̦ța noului Senat, al cărui prezident era mitropolitul primat, vine ministerul opoziției coalizate, astfel format:

MANOLACHE COSTACHE, prezident și lucrări publice,
M. KOGĂLNICEANU, externe,
I.C. BRÂTIANU, finanțe,
G. VERNESCU, interne,
Colonel G. SLĂNICEANU, război,
G. CHIȚU, culte,
M. PHEREKYDE, justiție[1].

Noul minister dizolvă Camera la 3 mai 1876, și din alegerile de la începutul lui iunie iese o covîrșitoare majoritate, aproape unanimitate liberală. Prezident al Camerei devine C.A. Rosetti.

Care era să fie cel dintîi act al Partidului Liberal ajuns astfel la stăpînire?

Lunga durată de peste cinci ani a ministerului conservator — fapt unic pînă atunci în tinerele noastre anale parlamentare — în loc să fi fost primită de toți oamenii politici ca o dovadă de progres, nu făcuse decît să aprindă în majoritatea liberalilor setea de răzbunare,

deșteptată încă din august 1870 și din martie 1871, de cînd cu înăbușirea tulburărilor și a veleităților republicane.

'Mihail Pherekyde, care la 27 iunie 1875, într-o adunare de la *Alegătorul liber,* propusese și apoi prezentase domnitorului o petiție cu multe iscălituri în contra chiar promulgării Convenției comerciale cu Austro-Ungaria, nu se sfiește de a contrasemna însuși această promulgare în decretul de la 20 mai 1876. Să fi luat măcar concediu pe cîteva zile! — Același Pherekyde ca deputat, cînd cu răscumpărarea drumurilor de fier, prezintă importantul amendament ca sediul interimarei direcții a căilor ferate să fie de îndată la București, și după trei săptămîni, în ședința Camerei de la 12 ianuarie 1880, tot el susține respingerea amendamentului său. — Dar vezi și nota de la p. 60.

Dar setea de răzbunare este un rău sfătuitor: ea a îndemnat Camera la darea în judecată a tuturor miniștrilor de la 11 martie 1871 pînă la 3 aprilie 1876, cu excepția lui I. Bălăceanu și I. Strat, și firește a lui Manolache Costache. în primul moment se exceptase și Theodor Rosetti numit de la 31 martie 1876 membru al Curții de Casație. Dar după o scrisoare a sa către prezidentul Adunării Legiuitoare, prin care reclama „dreptul și onoarea de a figura în acest proces" (scrisoarea e publicată în *Timpul* de la 23 iulie 1876), Camera are naivitatea de a-i face pe plac și de a hotărî și acuzarea sa.

Astfel, prin voturile de la 20, 21 și 22 iulie 1876, după o propunere semnată de 80 deputați, în cap cu Eugeniu Stătescu, citită de Stolojan în ședința de la 10 iulie, Camera liberală dă în judecată pe foștii miniștri în număr de unsprezece: Lascăr Catargiu, I. Em. Florescu, P. Mavrogheni, Al. Lahovari, V. Boerescu, N. Kretzulescu, G. Costa-Foru, P. Carp, Theodor Rosetti, G. Gr. Cantacu- zino și T. Maiorescu, iar pe al doisprezecelea, pe generalul Tell, deși cuprins în propunerea de la 10 iulie, îl scoate din proces... Prea era de la '48!

Și cu toate acestea, programul ministerului liberal citit la 25 aprilie 1876 în Cameră și Senat declarase anume: „Venim la guvern fără recriminări, fără spirit de răzbunare, venim cu via dorință de a potoli patimile și urile din țară." Și chiar în Mesajul de deschidere al

Camerei nou alese, citit în prima ședință de la 20 iulie 1876, se zicea: „Fac cu atît mai mult apel la patriotismul și la moderația dvs. în momentele actuale, cu cît la hotarele noastre agitațiile durează și orizontul politic este departe de a fi senin." Și în asemenea momente și de-abia 20 de zile după asemenea declarare solemnă a guvernului susținut de Cameră, aproape unanimitatea Camerei cere și apoi votează darea în judecată a miniștrilor partidului advers.

în Comitetul de acuzare se aleg (24 și 25 iulie 1876), șapte membri: Dimitrie Brătianu (prezident), N. Voinov (viCeprezident), A. Stolojan, N. Fleva, D. Gianni, Emil Costinescu și G. Misail (secretar).

Asupra atribuțiilor acestui comitet parlamentar se nasc cele mai grele discuții. Articolele 101 și 102 din Constituție prescriu că fiecare din ambele Adunări precum și regele au dreptul de a acuză pe miniștri și a-i trimite dinaintea Curții de Casație și Justiție, însă

 cer o lege specială, care să determine cazurile de responsabilitate și modul de urmărire; iar pînă atunci, tot Curtea de Casație să aibă și puterea de a caracteriza delictul și de a hotărî pedepsele.

Legea specială asupra responsabilității ministeriale și a modului de urmărire nu era încă făcută (ea a fost promulgată de-abia la 2 mai 1879), deși Papiu-Ilarianu în calitate de procuror general al Curții de Casație o ceruse formal încă de la 16 august 1866, sub ministerul Ion Ghica, ce e drept cu adaosul cuvintelor: „Eu cred că simțul legalității peste puțin va deveni simțul României întregi în guvern și în popor, și nu voi să am cea mai mică îndoială că sub domnia lui Carol I, Alesul Românilor, sabia lui Goliath va sta suspendată în templul justiției române, spre a fi de-a pururea în vederea și aducerea aminte a tuturor celor ce se cuvine, dar că niciodată nu se va simți nevoia de a o întrebuința." Se vede că răposatul Papiu-Ilarianu nu-și cunoștea partizanii, precum pare a nu fi cunoscut nici unele date istorice, cînd în citatul de mai sus confundă pe grecul Damocles cu filisteanul Goliath din *Testamentul Vechi.*

în starea legislației de la 1876 un Comitet de acuzare

ministerială, ales de Cameră, avea fără îndoială dreptul și datoria de a culege toate informațiile, precum le poate culege orice anchetă parlamentară; dar procedura mai departe, procedura judiciară în înțelesul strict, revenea de drept Curții de Casație, care avea și singură chemarea de a caracteriza delictul. De altminteri art. 104 din Constituție prescrie formal: „Nici o jurisdicție nu se poate înființa decît numai în puterea unei anume legi. Comisii și tribunale extraordinare nu se pot crea sub nici un fel de numire și sub nici un fel de cuvînt.**

însă această restricție legală nu convenea pornirilor majorității liberale. Camera decide din contră (ședința de la 22 iulie 1876) să dea Comitetului său de acuzare toate atribuțiile ce acesta și le va crede necesare pentru conducerea instrucției: și dreptul mandatelor de aducere cu sila și dreptul arestului preventiv în contra acuzaților. (Că în fapt foștii miniștri conservatori nu au fost arestați, se datorește intervenirii personale a domnitorului.)

Primul efect al exorbitantei decizii de la 22 iulie 1876 este demisionarea miniștrilor Kogălniceanu și Pherekyde[1]. împreună

'După cele constatate mai sus, în nota de la p. 58, această tărie a convingerilor juridice din partea lui M. Pherekyde merită să fie cu afit mai mult semnalată.

60 cu ei se retrag din minister și Manolache Costache, care și fără de aceasta nu mai putea sta la guvern după darea în judecată a foștilor săi colegi conservatori și declarase în aceeași ședință a Camerei că se află în mijlocul ei ca „un copil orfan[11] — lucru firesc pentru cine își părăsește părinții fără a fi fost adoptat în regulă de alții.

La 24 iulie 1876 se reconstituie ministerul astfel:

I.C. BRĂTIANU, prezident și finanțe,
G.I. VERNESCU, interne,
D.A. STURDZA, lucrări publice,
EUGENIU STĂTESCU, justiție,
Colonel G. SLĂNICEANU, război,
G. CHIȚU, culte,
N. IONESCU, externe.

înaintarea lui Ion Brătianu la prezidența Consiliului de Miniștri, pe cînd fratele său Dimitrie rămînea șters la prezidența Comitetului de acuzare, era în toate privirile indicată de situație. La justiție se cădea să vină în asemenea împrejurări Eug. Stătescu, deoarece fusese în capul propunerii pentru darea în judecată a foștilor miniștri. Și Dimitrie Sturdza intra natural în noul minister: și el, și Ion Ghica, de care era încă subjugat, se aflau întotdeauna dispuși să acuze pe alții. Pentru a mai avea un mpldovean în minister, Ion Brătianu s-a adresat la Nicolae Ionescu, profesorul fracționist de istorie al Universității din Iași — indiciu sigur că evenimentele importante nu se mai așteptau pentru anul 1876.

După o așa reformare a cabinetului, noul ministru de justiție Stătescu și vechiul ministru de interne Vernescu se grăbesc a pune parchetul, judecătorii de instrucție și organele puterii executive la dispoziția Comitetului de acuzare.

Comitetul începe acum faimoasa instrucție, care durează peste șase luni și (precum arată în voluminosul său raport de 946 pagini imprimate în 40!) „cere de pe la diferitele autorități din țară peste 500 de dosare, memorii și informații, se pune în relație, cu toate ministerele, cu toate prefecturile, tribunalele, parchetele, consiliile județene și comunale, în fine cu tot ce se poate zice o autoritate constituită... face percheziționile necesare la prefecții de care stau servit miniștrii dați în judecată,[1] pune să se descifreze și copieze

'Aceste „percheziții" se făceau, după însărcinarea Comitetului de acuzare, de judecătorul de instrucție și de procurorul tribunalului local, cărora li se asocia cite un

140 dosare de corespondență secretă a fostului guvem, primește 600 comunicări de la autoritățile publice și persoane private" etc. (P- 2).

Ce emoție, ce teroare răspîndită prin toate districtele! Căci mulți erau adine impresionați de procedura Comitetului de acuzare și nu puteau împărtăși ironica indiferență a unora din miniștrii dați în judecată, care aveau destulă cunoștință de oameni și

împrejurări pentru a prevedea rezultatul lucrării lui Misail și a celor deopotrivă cu el.

în decursul acestei lungi instrucții comitetele trebuie să se hotărască, în sfîrșit, a da cu ochii și de înșiși miniștrii acuzați, și la 7 decembrie 1876, după șase luni de la acuzare, le trimite „mandate de înfățișare" pentru termenul de 16 decembrie. Spre ilustrarea acestui curios episod al istoriei noastre contemporane reproducem mandatul în *facsimile.*

Se-nțelege că nici unul din noi nu s-a înfățișat, pentru motivele cuprinse în următoarea adresă, trimisă comitetului la 12 decembrie 1876:

Domnilor,

La chemarea ce-mi adresați de a mă înfățișa înaintea dvs. în ziua de 16 ale curentei, mă grăbesc a intîmpina că — în lipsa unei legi — nu vă

deputat liberal. La Vaslui, în contra fostului prefect D. Donici, percheziția a fost condusă de deputatul A. Vizanti, profesor la Universitatea din Iași. Aici i s-au sechestrat lui Donici și scrisorile private, care n-aveau a face cu politica, între altele și următoarea:

Domnule prefect,

Sînteți ordonat ca la minut după primirea acesteia să vă luați tărăbuțele și în interesul serviciului să vezriți cu dînsele la gazdă la dl ministru al lucrărilor publice, unde aveți totdeauna o odaie care vă așteaptă și un tacîm la dejun și masă. Vi se face totodată aspră luare aminte la necuviința de a vă duce la crișmă, iii loc de a veni după datorie la superiorul dvs. care vă sărută dulce.

Ministru Secretar de Stat
la departamentul Ticăloșiilor publice,
Th. Rosetti

Această glumă prietenească se vede publicată la p. 207 a marelui raport al lui Misail printre „actele[1]* de acuzare cu titlul pompos de „ideea ce avea dl Theodor Rosetti de înalta poziție ce i se încredințase ca ministru al țării![1]*

Despre percheziția neizbutită la fostul prefect de Neamț colonelul Roznoveanu, vezi mai jos.

ADUNAREA DEPUTATILOR

COMITETUL DE ACUZARE A FOȘTILOR MINIȘTRI DATI IN JUDECATA

MANDAT DE INFACISIARE

Jn ***baia raobdiundar Adunării*** **p a art** ***101 din ConUduftune. lubtcnjH*** **«umAri** ***al*** **c*-**

mărtulul, chidmăm pe D — Ion Mavrocordat, fost ministru de Culte și instrucțiune publică, de profesiune advocat, domiciliat în Comuna Bucuresci a compare înaintea noastră pentru ziua de ziua-ore, ziua 16) Decembre, 1876, la ora unul post meridiem

In ***localul Adunării Depitiaților , tpte a d interogai tuupra Japtdor ctije.uupuldfi.pen***

tru cari este dai in judecaii prin votul Adunării de la Iulie , cunaicând că la cai da nrurmare u va da tn conird'1 mandat de aducere.

Făcut în pretoriul nostru din localul Adunării, astă-ți la 16 Decembre, 1876 Bucuresci.

N. 514

pot recunoaște drepturile și atribuțiile de judecători de instrucție și că prin urmare sint hotărit a nu răspunde la nici un fel de interogatoriu ce mi-ați face.

Astfel fiind, este de prisos de a veni înaintea dvs. Voi răspunde și mă voi apăra numai înaintea judecătorilor mei legali, adică

înaintea înaltei Curți de Casație și Justiție.

Primiți, domnilor, încredințarea deosebitei mele considerări.

T. Maiorescu,
fost ministru.

Asemenea adrese au fost trimise și de ceilalți acuzați.

După cîteva zile, la 21 decembrie dimineața, se prezintă la autorul acestei scrieri comisarul „culorii de roșu", C. Vasilescu, însoțit de dl locotenent de jandarmi Fanuță, și-i dă următorul „mandat de aducere[41], adăugind în termeni politicoși invitarea de a se înfățișa de bunăvoie, căci altfel ar fi obligat să întrebuințeze forța.

ADUNAREA DEPUTAȚILOR

Comitetul de acuzare a foștilor miniștri dați in judecată

MANDAT DE ADUCERE

în baza rezoluțiilor Adunării și a articolului 101 din Constituție, mandatăm și ordonăm tuturor agenților puterii publice ca, în temeiul acestui mandat, să aducă înaintea noastră pe dl Titu Maiorescu, de profesiune avocat, domiciliat în comuna București, pentru a fi interogat asupra faptelor ce i se impută ca fost ministru de culte.

Cerem de la toți depozitarii puterii publice de a da mînă de ajutor la caz de necesitate, spre executarea mandatului de față.

Făcut în pretoriul nostru din localul Adunării, astăzi la 16 decembrie 1876, ora 3 p.m. în București.

Vicepreședinte (Semnat) N. Voinov,
Membrii (semnați) N. Fleva, D. Gianni,
Secretar (semnat) G. Misail.

Pentru conformitate cu originalul:
Com. culoarea roșie, *C.P. Vasilescu*

L.S.
Nr. 527

Totodată se cere subscrierea unei dovezi de primire astfel concepute:

64

DOVADĂ

Am primit copie după mandatul de aducere al Comitetului de

acuzare a foștilor miniștri dați in judecată al Adunării Deputaților sub nr. 527 din 16 dec. anul 1876 de la dl comisar al culorii roșii, atestată că este conformă cu originalul, și mă oblig ca astăzi 21 dec. a.c. pînă la ora 3 după- amiază fix să mă prezint inaintea Comitetului Adunării Deputaților din curtea Mitropoliei, conform textului mandatului făcut pe persoana mea.

1876, dec. 21, București.

Dar subsemnarea acestei dovezi se refuză de cel citat și se înlocuiește cu următorul text, scris pe aceeași pagină:

Am primit copia despre care se vorbește mai sus, iar obligația de a mă prezenta inaintea suscitatului „Comitet" o iau numai față cu agenții forței publice, dl comisar de roșu și dl locotenent de jandarmi Fănuță, cedînd puterii unei autorități constituite, de la care și d-lor au primit ordin, adică Prefecturii Poliției Capitalei.

T. Maiorescu

21 decembrie 1876 (2 ianuarie 1877)

Prefect al poliției lui G. Vemescu era pe atunci răposatul Pro- topopescu-Pake.

Tot pentru acea zi și cu forme identice a fost citat Lascăr Catargiu și pe la orele 3 ne-am dus împreună în aceeași trăsură la Cameră. Acolo ne-a întîmpinat deputatul locotenent-colonel Gher- gheli, care vestind pe membrii Comitetului despre sosirea noastră, a poftit întîi pe Lascăr Catargiu la Comitet (Comitetul lucra într-un mic cabinet al prezidentului Camerei, în fundul sălii la stînga. Nu se făcuseră încă reparațiile lui Dimancea).

După o jumătate de oră plecînd Catargiu, a fost introdus autorul acestei publicări înaintea Comitetului. A găsit prezenți în odăiță pe Fleva, Gianni, Costinescu și Misail șezînd în jurul unei mese.

Scurta scenă ce se petrece acum o reproducem după consemnarea făcută în aceeași zi.

N. Fleva (foarte politicos): Binevoiți a ședea, domnule Maiorescu.

T. Maiorescu (salută în tăcere și face un gest de refuz).

N. -Fleva: Sînteți dat în judecată de Adunarea Deputaților pentru mai multe fapte ce vi se impută împreună cu colegii dvs. și mai întîi că ați

 falsificat alegerile, lipsind pe cetățeni de la liberul exercițiu al dreptului lor electoral. Ce aveți de răspuns? '

T. Maiorescu: Precum am avut onoarea a vă declara în scris, nu vă pot recunoaște atribuțiile unor judecători de instrucție, fiindcă nu vi le-a dat nici o lege. Prin urmare nu voi răspunde la întrebările dvs.

N. Fleva: Acesta este tot răspunsul dvs. și pentru celelalte capete de acuzare?

T Maiorescu: Da.

N. Fleva: Atunci binevoiți a scrie răspunsul pe această coală (îi prezintă un formular tipărit ca al judecătorilor de instrucție).

T. Maiorescu: Scrieți dvs. dacă vă interesează. Eu nu scriu.

N. Fleva (după ce a scris): Vă rog iscăliți, dacă vă pare exact.

T. Maiorescu: Nu pot iscăli un act a cărui legalitate o contest.

N. Fleva: Atunci se va face mențiune că ați refuzat iscălitura.

T. Maiorescu: Faceți cum credeți. Pe mine nu mă privește.

N. Fleva: Vă puteți retrage, domnule Maiorescu.

T. Maiorescu (salută în tăcere și iese).

Cam în același mod se vor fi petrecut lucrurile și cu generalul Florescu și Alexandru Lahovari, chemați cu trei zile înainte, și cu Mavrogheni, chemat la 22 ianuarie 1877.

De-abia în ziua de 10 martie 1877 (oare fiindcă era tocmai aniversarea tulburărilor de la Sala Slătineanu?) se depun în sfîrșit pe biroul Camerei trei volume din raportul final al Comitetului de acuzare și la 15 martie se depune al patrulea și cel din urmă volum. Cu redactarea întregului raport a fost însărcinat G. Misail[1].

Cine a citit vreodată ceva de Misail (căci multe scrieri au ieșit din călimările acestui autor) își poate închipui stilul și mai ales lungimea raportului.

„Vin astăzi", zice Misail, „cu aceeași *imparțialitate,* de care a fost dominat Comitetul de lucrările sale, a vă supune rezultatul laboarei noastre de șase luni“...

„Mandatul Comitetului dumneavoastră a fost onorator însă greu și plin de răspundere. Punînd în practică niște principii, niște aforisme cu totul noui pentru noi“ etc.

„înainte de orice, permiteți-ne a ne da seamă despre înalta idee de stat și de conservare, care a dominat la darea în judecată a acestui minister." (P.3.)

'Bună alegere, cind era vorba de acuzarea lui Lascăr Catargiu și Petre Mavrogheni, de vreme ce Misail fusese in copilărie adăpostit la

Cu „înalta idee de stat** și cu „aforismele cu totul noui pentru noi“ ale lui Misail, Comitetul de acuzare, după „laborarea“ de șase luni, ajunge la următorul rezultat:

Din cei 11 miniștri dați în judecată, Comitetul scoate de sub acuzare:

pe P. Carp, Fiindcă în contra d-sale „nu a găsit nici un cap de acuzare*[4];

pe G. Costa-Foru, fiindcă a murit;

pe N. Kretzulescu, fiindcă „descoperirile făcute în povara sa nu sînt de natură a provoca un verdict de *condamnare".*

Cît pentru G. Gr. Cantacuzino, pe care îl acuză de ingerințe în alegeri, de călcarea Constituției, de falsificarea bugetului și de risipa banilor publici,

Theodor Rosetti, pe care îl acuză de ingerințe în alegeri, de violarea Constituției, de modificarea traseului drumului ferat Plo- iești-Predeal și de acordarea unor subvenții nepermise de lege, și

V. Boerescu, pe care îl acuză de complicitate cu colegii săi „la crimele, delictele și risipele enumerate**:

Comitetul se referă la aprecierea suverană a Adunării.

Definitiv se menține acuzarea numai în contra celorlalți cinci miniștri în ordinea următoare: L. Catargiu, Al. Lahovari, I. Em. Florescu, T. Maiorescu, P. Mavrogheni, pentru călcare de Constituție, ingerințe și corupere în alegeri, vărsare de sînge „al cetățenilor bivolari din Giurgiu**, risipa banilor publici etc., etc. (pp. 246, 247).

Camera în ședințele de la 19 și 21 martie menține acuzarea acelor cinci miniștri, admite scoaterea celorlalți, afară de a lui V. Boerescu, în privința căruia, după două voturi nule, se decide la al treilea scrutin cu 49 de voturi contra 17 să rămînă sub acuzare.

Iar *Românul* de la 13 martie 1877 laudă lucrarea Partidului Liberal ca făcută „cu lealitate, cu dreptate și cu cea mai rară și nobilă moderație**.

Dar de aci mai departe întreaga acțiune lîncezește. Actele instrucției terminate nu se înaintează Curții de Casație, deși însuși prezidentul Camerei, C. A. Rosetti, o

cere încă în ședința de la 16 martie. însă în locul procedurii regulate se aplică pe cale administrativă o altă procedură, o manoperă, pentru a cărei calificare nici un cuvînt nu este prea tare. După propunerea lui N. Dimancea, rezumatul punctelor de acuzare, fără să se fi comunicat vreodată celor dați în judecată, se afișează pretutindeni pe la comunele din

 țară, pentru ca militarii, școlarii, sătenii să afle învinuirile aduse în contra guvernului conservator.

Și cu toate aceste înscenări de imitație jacobină, țara, de cîte ori se poate manifesta în mod legal, se pronunță fără șovăire în contra pornirilor de răzbunare ale Partidului Liberal. Căci pe lîngă foștii miniștri se văd dați în judecată și unii din funcționarii lor administrativi, aceștia în procedură regulată la tribunale și la curți, însă toți fără excepție sînt dezvinovățiți.

Relevăm cazul colonelului Roznovanu, fost prefect la Piatra- Neamț, care văzîndu-și domiciliul călcat de deputatul Șoarec pentru percheziția ordonată de Comitetul de acuzare, a dat afară pe acel deputat „liberal" și apoi, fiind acuzat pentru această rezistență, a fost achitat de Curtea de Apel din Iași prin decizia de la 17 septembrie 1876, care a recunoscut percheziția nelegală și prin urmare rezistența îndreptățită.[1]

Mai relevăm pe cei trei foști prefecți, lacovaki, Nicolaide și Popescu, achitați în 1877 de curțile cu jurați, și pe fostul director al Imprimeriei Statului, I. A. (Zizin) Cantacuzino, în favoarea căruia chiar judecătorul de instrucție din București, cu toată intimidarea magistraturii amovibile din acel timp, nu a putut decît să dea o ordonanță de neurmărire (4 august 1875). Toți patru au fost apărați de autorul scrierii de față, el însuși fiind încă sub acuzare (pentru lacovaki a pledat și Cantilli).

Cazul lui I. A. Cantacuzino merită să fie menționat și în altă privință. El fusese dat în judecată de G. Vernescu, ministru de interne, sub grava acuzare de „delapidare de bani publici", fiindcă tipărise în Imprimeria Statului ziarele *Curierul Bucureștilor* și *Economiste Roumain,* deși Vemescu văzuse din chiar dosarul ministerului său că această tipărire era executată din ordinul expres al ministrului de interne *(Jurnalul Consiliului de Miniștri* nr. 2 din 1875) și deși

era evident că directorul Imprimeriei Statului nu avea cădere să examineze și să refuze manuscriptele trimise la tipar de ministrul său. Fapta lui Vemescu era așa de abuzivă, încît Cantacuzino, îndată ce a primit ordonanța de neurmărire, a acționat la rindul său pe Vemescu dinaintea tribunalului Ilfov pe te-

'Unul din judecătorii Curții de Apel, N. Cazimir, precum și prezidentul Tribunalului de Roman, G. Balș, care se pronunțaseră pentru condamnarea deputatului Șoarec, au fost îndată depărtați din funcție de ministrul Stătescu. Celălalt judecător de la Curte, E. Filipescu-Dubău, a demisionat. Același ministru a mai destituit pe judecătorul de instrucție de la Tribunalul Piatra-Neamț, luliano, care refuzase să facă împreună cu deputatul Șoarec percheziția la colonelul Roznovanu.

68 meiul art. 298 din Codul penal, care pedepsește pe cel ce aduce o „acuzare mincinoasă".

Plîngerea a fost primită de primul-prezident al Tribunalului Ilfov (dosar nr. 1544 din 1876), trimisă spre judecare la secția II și sorocită pe ziua de 15 aprilie 1877, pentru care Cantacuzino a și primit citația nr. 8973. La ziua sorocită Cantacuzino, însoțit de autorul acestei publicări, se prezintă la tribunal. Spre marea noastră mirare, de pe rolul proceselor din acea zi lipsește procesul Can- tacuzino-Vemescu. La intrarea tribunalului în ședință publică, prezidentul ne spune că procesul este „scos din rol" după o adresă a primului-prezident (pe temeiul jurnalului nr. 5432, încheiat de Trib, secția I la 24 noiembrie 1876, în Camera de Consiliu, fără citarea părților și cu toate că procesul aparținea secției II). Protestarea noastră e întreruptă de prezident cu sunarea clopoțelului și cu vorbele: „Nu admit nici o discuție."

Pentru orice cunoscător de legi acest nepilduit incident nu mai are trebuință de comentariu; el dovedește starea în care ajunsese tînăra magistratură încurajată de Partidul Liberal din acele vremuri, după ce în aprilie și mai 1875 - ca demonstrație în contra alegerilor făcute sub ministerul L. Catargiu cu Al. Lahovari la justiție - vreo 23 de magistrați, în cap cu prezidenții Tribunalului Ilfov I. Pretor și M. Poenaru-Bordea, cu procurorii Ciru Economu și I. Vilacros și cu asociații de la Curtea de Apel, C. Nacu și B. Ar- venesso, își

dăduseră demisia, fuseseră sărbătoriți la un banchet public prin discursurile lui Ion Ghica, I. Brătianu, G. Vemescu, N. Blaremberg și E. Stătescu, și apoi toți cîți au găsit de folosul lor să reintre în magistratură la venirea regimului liberal din 1876, înaintați de acest regim, deși chiar faptul demisionării lor sub forma unei manifestări politice dovedea că le lipsește una din calitățile indispensabile magistratului. (Cîțiva din ei, Ciru Economu, M. Zenide, B. Arvenesso, M. Poenaru-Bordea, sînt și cei dintîi martori ascultați de Comitetul de acuzare a foștilor miniștri conservatori.)

Firește, dacă întreaga magistratură ar fi fost amovibilă și la dispoziția guvernului, cum fusese în cazul lui I. A. Cantacuzino, s-ar fi continuat și procedura în contra celor șase miniștri rămași sub acuzare. Dar Curtea de Casație în judecata căreia trebuiau să fie trimiși era inamovibilă, și guvernul liberal, cu toată presiunea ce a încercat-o, nu era sigur de verdictul ei. Ideea de a desființa

69 cîțiva judecători, propusă în Comisia bugetară a Camerei, sau de a alcătui o majoritate *ad-hoc* prin adăugarea unei întregi secții la Curtea de Casație se părăsise ca prea greu de realizat și de altminteri Eugeniu Stătescu, capabil de așa ceva, fusese înlocuit la justiție, cu Câmpineanu (28 ianuarie 1877).

De aceea, după faimoasa afișare prin comune, nu se mai face nimic. în zadar stăruie acuzații să fie în sfîrșit trimiși înaintea judecătorilor lor naturali, în zadar se adresează pentru aceasta chiar la domnitor prin petiția colectivă de la 21 mai 1877: Partidul Liberal nu îndrăznește să urmărească procesul mai departe. Din contră, membrii Comitetului de acuzare demisionează unii după alții, încetează întîi mandatul lui Voinov, fiindcă nu mai e deputat, demisionează apoi formal D. Brătianu, E. Costinescu, Fleva și Misail, acesta din urmă cu motivarea interesantă că mai curînd își dă demisia din Cameră decît să susțină acuzarea înaintea Curții de Casație, avînd convingerea că nu e bine privit de unii membri de la înalta Curte (ședința de la 21 martie 1877). Asupra acestor demisii Camera alege și realege pe E. Stătescu, G. Vemescu (amîndoi acum simpli

deputați), N. Fleva, G. Misail și G. Danie- lopolu. Dar toți (afară de N. Fleva) declară că nu primesc și atunci demisionează și D. Gianni. Camera nu-și mai dă osteneala să aleagă pe alții în locul lor, ci le respinge numai demisiile. însă ei de fapt refuză de a participa la o lucrare pe care declaraseră că nu vor s-o ia asupră-le. Numai Anastase Stolojan rămîne netulburat membru al comitetului știrbit.

Astfel foștii miniștri dați în judecată, după o instrucție de nouă luni, mai rămîn alte 10 luni în situația fantastică a unor oameni definitiv acuzați, dar indefinit nejudecați. Nu acuzații, ci acuzatorii dosesc de la judecată, și toată acțiunea, precum fusese începută în mod nechibzuit, se termină în mod ridicol. Guvernul liberal pîndește cu nerăbdare prilejul de a scăpa din impas, nerăbdare cu atît mai explicabilă, cu cît la începutul anului 1878, precum vom vedea din capitolul următor, situația internațională a țării devenise îngrijorătoare și răspunderea guvernului foarte grea.

Acest prilej i se dă în sfîrșit, dar i se dă cum nu se aștepta: sub forma unei noi manifestări semnificative a opiniei publice. în ziua de 24 ianuarie 1878 aveau să se facă mai multe alegeri parțiale de deputați, printre care una la Colegiul I din Iași și alta la Colegiul I din Romanați. în amîndouă colegiile se aleg iarăși doi

70 foști miniștri rămași sub judecată: la Romanați generalul Florescu, la Iași autorul acestei scrieri, după ce încă în aprilie 1877 Lascăr Catargiu și V. Boerescu (împreună cu P. Carp și G. Gr. Cantacu- zino) fuseseră aleși la Senat.

Dacă în spiritul și litera Constituției, deputatul ales nu reprezintă numai colegiul său electoral, ci întreaga țară, verdictul țării era acum pronunțat; și imediat ministrul-prezident I. Brătianu, în ședința de la 26 ianuarie 1878, cere Camerei „să sfîrșească o dată cu această nenorocită chestiune", iar Camera, cu toată împotrivirea lui Pantazi Ghica, votează fără discuție retragerea acuzării miniștrilor conservatori. Votul se dă cu 55 bile contra 6. *Monitorul* constată aplauzele deputaților, ale acelorași deputați care cu un an și jumătate în urmă aplaudaseră darea în judecată.

IV

Sub ministerul Ion Brătianu. Războiul și proclamarea Regatului

24 iulie 1876 - 14 martie 1881

Pe cînd înăuntrul țării, Camera liberală își pierde vremea cu incidentele acuzării ministeriale, în urma cărora Manolache Cos- tache, prezidentul cabinetului de la 27 aprilie 1876, după de-abia trei luni de slabă guvernare, cedează locul ministerului mai omogen format de I. C. Brătianu, evenimentele istorice din Orient se desfășoară cu necesitatea prevăzută.

Răscoala din Bosnia și Herțegovina se repercutează în primăvara anului 1876 pînă în Bulgaria, unde se lățește, cu toate sălbaticele încercări de înăbușire din partea turcilor (Gladstone: *Bulgarian atrocities).* Marile Puteri, în scop de a preveni sau cel puțin de a localiza un eventual război regulat, încercau acum obișnuita acțiune diplomatică asupra Turciei, uneori cu aparența deplinei înțelegeri între ele, adeseori însă cu transparența diversității intereselor. După o primă intervenire formală, prezentată înaltei Porți de contele Andrássy în humele Austro-Ungariei, al Germaniei și al Rusiei (ianuarie 1876), conferința celor „trei cancelari": Bismarck, Andrássy și Gorceakov, adunată in Berlin, stabilește la 1/13 mai 1876 așa-numitul *Memorandum de la Berlin,* primit și de Italia și de Franța, nu însă de Anglia, din cauza căreia se zădărnicesc cele cinci puncte de reformă împăciuitoare.[1]

[1] **Autorul acestei scrieri (trimis de ministerul L. Catargiu in martie 1876 pentru negocierea Convenției comerciale cu Germania, după a cărei încheiere prealabilă a demisionat la 2 iulie față cu**

situația schimbată in țară) se afla in timpul memorandului ca agent diplomatic la Berlin. Felul primirii sale, in deosebire de primirea puțin simpatică făcută noului ambasador turc Edhem Pașa, era un simptom al bunelor dispoziții pentru România în contra turcilor și a fost și astfel semnalat intr-o scrisoare către ministrul de externe ca o prevestire a toiului nostru in războiul viitor.

în iulie 1876 Serbia și Muntenegru, ajutate cu arme și voluntari (generalul Cemaiev) trecuți din Rusia prin România, încep și ele războiul în contra turcilor. Muntenegrenii rămîn biruitori, dar sîrbii sînt îndată bătuți la Timoc („24 iulie"). Puterile propun un simplu armistițiu, Turcia îl refuză, luptele continuă; însă în momentul pericolului unei desăvîrșite nimiciri a Serbiei, Rusia intervine la 16/28 octombrie cu un *ultimatum,* în care cere Turciei armistițiul necondiționat pe șase săptămîni. Guvernul englez, sub conducerea lordului Beaconsfield (Disraeli), ia o atitudine amenințătoare în contra Rusiei; pentru a preveni conflagrația generală, ambasadorii Puterilor se adună în conferință la Constantinopol, 11/23 decembrie. De astă dată Puterile Europene ajung la o înțelegere și la 3/11 ianuarie 1877 lordul Salisbury, al doilea trimis al Angliei, citește propunerile convenite în privința Muntenegrului, a Serbiei, a Bosniei, Herțegovinei și Bulgariei.

Dar înalta Poartă sub noul sultan Abdul Hamid înscenează în același timp curioasa Constituție a lui Midhat Pașa, cu libertatea presei, a religiei, a întrunirilor (o ironie contra Rusiei), cu un fel de Cameră (Marele Sfat), compusă din 225 membri etc. și o promulgă în chiar ziua deschiderii conferinței ambasadorilor; iar propunerile diplomatice le supune acum „Marelui Sfat", care le respinge. Turcia acordă numai Serbiei și Muntenegrului un armistițiu pînă la 19 februarie, în răstimpul căruia încheie pacea cu Serbia, dar nu cu Muntenegru.

Calculul politic al înaltei Porți se arată greșit, fiindcă se bizuie prea mult pe antagonismul dintre Anglia, Rusia și Austria, care tocmai în acest moment este îmblînzit, aproape înlăturat. Anglia, dezaprobînd rezistența Turciei în contra diplomației Puterilor, așteaptă acum mai mari foloase de la slăbirea Rusiei și a Turciei în urma unui război între ele: iar Rusia,

încredințată de amiciția Germaniei (Bismarck în ședința *Reichstagului* de la 5 decembrie 1876: „cită vreme vom sta noi la acest loc, nimic nu va putea atinge amiciția noastră seculară cu Rusia"), își asigurase și binevoitoarea neutralitate a Austriei prin înțelegerea secretă de la Reichstadt (8 iulie 1876), care încuviința viitoarea ocupare a Bosniei și Herțegovinei de către Austria.[1]

'Probabil și reluarea Basarabiei noastre de către Rusia. Este de mirare cum un diplomat consumat ca Benedetti, cu toată dubioasa reputație ce i-a rămas din timpul funcționării sale ca ambasador la Berlin 1864 -1870, a mai putut să scrie în *Revue des deux mondes* de la 1 ianuarie 1897 (ce e drept, la vîrsta de 79 de ani): *Au congres de Berlin on se concerta pour limiter d'une faţon de'risoire les avantages stipule's par la*

Puterile Europene mai fac o ultimă încercare pentru a evita Turciei izbucnirea conflictului cu Imperiul de la Nord. Toți reprezentanții lor afară de cel otoman se adună într-o nouă conferință, la Londra, și semnează acolo la 19/31 martie 1877 un „protocol*[4], ale cărui concluzii însă Turcia le refuză iarăși, și acum Rusia declară formal războiul.

Care este, în mijlocul acestor peripeții diplomatice, atitudinea statului român?

Ministrul-prezident Ion Brătianu, înălțat la guvem în fruntea unui partid numeros și bine disciplinat, începe a-și simți și a-și dezvolta încetul cu încetul calitățile omului de stat, pe care în tot partidul său el singur le avea. Părăsind în curînd frazele și apucăturile revoluționare, cu care se deprinsese în tinerețea sa turbulentă, marele său simț politic, care adeseori i-a putut acoperi lacuna unei culturi mari aprofundate, îi înlesnește înțelegerea situației: el devine mai accesibil sfaturilor principelui Carol în chestiunile internaționale și poate pentru prima oară își dă seama de toată importanța domnului ereditar dintr-o casă suverană a Europei.

Principele Carol, după 10 ani de domnie, ajunsese a cunoaște oamenii și lucrurile din țară, și precum își însușise înțelesul istoric al limbii noastre, în contra

neologismelor pripite, se pătrunsese de toată aspirația națională a generației Divanului Ad-Hoc, și în această privință devenise, a rămas și este recunoscut ca cel mai român dintre români.

Pricepător al politicii europene, în poziție de a afla amănuntele ei mai intime, el a avut din capul locului simțământul că în această criză orientală, România era chemată să-și manifeste puterea ei militară și valoarea ei de stat, prin care să-și dobîndească adevărata suveranitate a independenței.[1]

Russie â San-Stefano... On a ravi â la Porte la Bosnie et l'Herzegovine, dont on confia l'administration temporaire ă l'Autriche... M. de Bismarck a ete, dans une pense'e inte'ressee, le promoteur des avantages faits â I 'Autriche qui, pour prix de ses bienfaits, noua l'annde suivante une e'troite alliance avec l'Allemagne. **Bismarck a fost așa de puțin promotorul acestor avantaje, că din contră prealabila înțelegere directă intre Rusia și Austria la Reichstadt trebuia, în intenția Rusiei, să rămînă ascunsă Germaniei și nu i-a fost descoperită dccît ceva mai tîrziu, printr o confidență din partea Austriei provocată de alte descoperiri curioase asupra planurilor rusești. (Vezi între altele și *Neues zur Bismarck'schen Politik* în *N. Fr. Presse* de la 4 noiembrie 1896.)**

'Această atitudine a domnitorului merită cu atit mai mult recunoștința țării, cu cit era în contrazicere cu sfaturile ce i le da însuși tatăl său, principele Anton, din

însă domn constituțional precum era, el nu putea să impună politica sa ca un autocrat, ci trebuia să caute a o inspira miniștrilor săi. în deosebire de prea prudentul cabinet Lascăr Catargiu, la care întîmpinase credința în neutralitatea absolută, găsește în ministerul liberal un guvern mai mlădios, și Ion Brătianu se identifică treptat-treptat cu noua și curajoasa concepție.

Numai treptat, și nu de îndată, și nu cu toată energia. în primele șase luni politica externă a lui Ion Brătianu e prea șovăitoare, încă în decembrie 1876, la conferința ambasadorilor din Constan- tinopol, trimisul țării, Dimitrie Brătianu, insistă cu tot dinadinsul asupra garantării neutralității noastre, pe care o ceruse în noiembrie și memoriul lui Ion Ghica către guvernul englez. Precum era de așteptat, cererea României întîmpina refuzul Puterilor.

Poate Ion Brătianu sta la îndoială și din cauza

părerilor lui Ion Ghica și Dimitrie A. Sturdza. Ion Ghica, fiindcă fusese cîtva timp bei de Samos, trecea de cel mai bun cunoscător al intrigilor orientale, iar Dimitrie A. Sturdza era pe atunci simplul său adept, amîn- doi partizani hotăriți ai neutralității și văzînd numai în această atitudine scăparea.

Poate era în defavoarea cabinetului liberal și faptul că avea ca ministru de externe pe Nicolae Ionescu, care fusese primit cu gîn- dul prea ușor că deocamdată nu vor fi interese mai grave de îngrijit. Locul era aici și atunci indicat pentru Mihail Kogălniceanu, care însă nu reintră în cabinet decît la 3 aprilie 1877.

Cu asemenea dispoziții nehotărite, călătoria lui Ion Brătianu la Livadia, în octombrie 1876, nu pare a fi avut tot succesul ce poate l-ar fi avut în alte împrejurări.

La Livadia împăratul Aleksandru al II-lea era însoțit de cancelarul său Gorceakov, de ministrul de război Miliutin și de ambasadorul din Constantinopol Ignatiev. Pe Ion Brătianu îl însoțește numai ministrul de război, colonelul Slăniceanu, firește nu și ministrul de externe Nicolae Ionescu.

Totuși faptul acestei întîlniri a lui Brătianu cu împăratul Rusiei dovedește începutul unei mai bune înțelegeri a necesității politicii române în fața unei crize orientale.

Ce se va fi dezbătut la Livadia este greu de constatat în toate amănuntele. Ion Brătianu nu era om de condei; rapoarte scrise,

Sigmaringen și marele strateg Moltke din Berlin (vezi *Deutsche Revue,* aprilie 1897 „Zur Vorgeschichte des Krieges von 1887", pp. 49-51).

75 necum memorii personale, nu a lăsat din timpul ministerului său. Sîntem dar reduși la simple conjecturi[1]. Că s-a stabilit un fel de înțelegere prealabilă asupra trecerii armatelor rusești prin teritoriul nostru, ne pare sigur: ieșirea la iveală a Convenției formale de la 4 aprilie 1877 o mărturisește. Dar care a fost contravaloarea cerută de Brătianu? A insistat el asupra unei alianțe întru deplina cooperare a armatei noastre alături cu cea rusească în contra Turciei? Sau o asemenea politică energică nu era încă hotărită în

propriul lui cuget și în orice caz nu fusese diplomaticește destul de pregătită pentru a avea și sprijinul Germaniei și al Austriei pe lingă țarul Aleksandru? S-a preocupat îndestul de soarta Basarabiei, a cărei pierdere o prevedea *Românul* încă din 15 noiembrie 1875? Sau — ceea ce ar fi mai grav — Brătianu s-a întors de la Livadia cu impresia că Basarabia tot era pierdută pentru noi, și redactarea cam vagă a Convenției de la 4 aprilie 1877, despre care vom vorbi mai jos, și declarația ulterioară a parlamentului, că nu cedează Basarabia și nu admite nici un schimb de teritoriu, erau numai niște înscenări de ocazie pentru a scăpa aparențele și a-și păstra popularitatea față cu periculoasa atitudine ce o luase „Coaliția de la Mazar-Pașa“ tocmai asupra acestei chestiuni?[2]

După răspunsul ce un om nepărtinitor, cunoscînd odată exact toate amănuntele, îl va da la aceste întrebări, va atîma judecata asupra meritului sau demeritului acțiunii politice a guvernului liberal din acest timp.

Oricum ar fi, realitatea evenimentelor, care este mai puternică decît închipuirile individuale, impune în curind lui Ion Brătianu linia de conduită și însăși Turcia se însărcinează să-i grăbească hotărîrea, cel puțin în ceea ce privește relațiile noastre cu puterea suzerană.

***De cînd am scris aceste rinduri, au apărut în *Deutsche Revue* (aprilie și mai 1897) cîteva relevări asupra tratativelor premergătoare războiului de la 1877. Ele nu sînt de natură a modifica textul de mai sus. Extragem din ele următoarele: „La 16 oct. se întoarce Brătianu din Livadia și raportează că războiul trece de inevitabil... Contele Ignatiev i-a explicat necesitatea neapărată a unei convenții pentru trecerea armatei rusești prin România, el insă a răspuns evaziv... La plecare i-a zis prințul Gorceakov: dacă e război, ne vom înțelege noi cumva, România nu poate decît să cîștige, și Brătianu i-a răspuns că o înțelegere este desigur în interesul amînduror statelor și că el este dispus a cerceta chestiunea mai de aproape... !n ministerul român D. Sturdza susținea neutralitatea absolută ca cea mai bună politică, pe cînd Brătianu vedea din contră în înțelegerea cu Rusia cea mai înțeleaptă măsură. Principele Carol împărtășea părerea ministrului prezident."**

[2]Vezi mai sus p. 53.

Căci faimoasa Constituție, plăsmuită de Midhat Pașa și promulgată la 11 decembrie 1876, neținînd seamă de

capitulațiile la a căror respectare înalta Poartă se angajase și prin Convenția de la Paris, vorbește în art. 1, 7 și 8 de „provinciile" privilegiate ale Imperiului Otoman și, după cum declară ministrul de externe Savfet Pașa guvernului nostru, înțelege să supună și România sub această denumire.

Acum era destul! Pe de o parte sfaturile stăruitoare ale principelui Carol, pe de alta nevoința Marilor Puteri de a ne garanta neutralitatea și în sfîrșit nechibzuita vătămare a drepturilor noastre prin Constituția lui Midhat produc în cugetul lui Brătianu hotă- rirea definitivă, și de la 21 februarie 1877 înainte, politica guvernului liberal tinde spre ruperea relațiilor cu Turcia și spre cucerirea independenței prin arme.

Fixăm data de 21 februarie 1877 după un termometru caracteristic pentru șovăirile anterioare ale lui Brătianu: acest termometru este Dimitrie A. Sturdza. Sturdza se apropia sau se depărta de guvernul liberal, după cum acesta se apropia sau se depărta de Turcia. Intrat în cabinetul lui Ion Brătianu la 24 iulie 1876, Sturdza îl părăsește la 7 ianuarie 1877, reintră în cabinet după 20 de zile, dar îl părăsește iarăși după alte 24 de zile, adică tocmai la 21 februarie 1877, și rămîne adversar al politicii Partidului Liberal în tot timpul războiului și pînă tîrziu după încheierea Păcii de la Berlin.

Sturdza, ca și Ion Ghica sînt și rămîn partizani absoluți ai neutralității, și chiar pe la martie 1877, cu o lună înaintea începerii războiului, Ion Ghica în broșura sa *O cugetare politică, 1877* ne dă sfatul: „Ideea care ni s-ar părea mai nimerită ar fi de a nu încuraja prin atitudinea și prin cuvintele noastre nici pe turci, nici pe ruși, a nu arăta nici unuia, nici altuia nici simpatii nici antipatie. A păstra, cum s-au rostit Corpurile Legiuitoare, neutralitatea noastră, o neutralitate adevărată, iar nu o neutralitate cu meșteșuguri, a nu înlesni nici împiedica trecerea, iar în caz de trecere fie a unuia fie a celuilalt să protestăm sus și tare înaintea Europei în contra violării teritoriului nostru și să ne rezervăm acțiunea pe viitor, retrăgînd armata noastră din ochii trupelor străine; să ne manifestăm dorințele și speranțele ca să obligăm pe Europa să ne garanteze pe viitor acea neutralitate, de care avem atîta trebuință, și care îi este chiar ei atît de necesară. Dar aci se

deșteaptă un sentiment de cavalerism rău înțeles. Și apoi să te mai ții cuvintele cele mari! «Nu voi să las țara mea să fie umilită», zice unul. «Nu

77 eu voi consimți ca după atîtea sacrificii ce am făcut cu brava și iubita noastră armată să las pe străin...» zice altul. «Să protestăm cu sînge», strigă mulți; și o mie de alte cuvinte frumoase pe care le-ar invidia Racine și Corneille, care atrag aplauze și strîngeri de mină patriotice, dar care din nenorocire nu pot fi decît cuvinte.“

Și apoi mai adaugă - parcă în rîndurile de mai sus nu era destulă smerenie:

„Cit pentru onoarea armatei, le răspundem că nu credem ca onoarea unei armate care se retrage dinaintea altei armate, cu care nu se poate măsura în luptă, să fie compromisă, nici că ar fi mai umilitor de a se retrage dinaintea numărului decît de a fi bătută sau silită a depune armele dinaintea inamicului."

Ce slab sfătuitor, ce rău proroc a fost Ion Ghica! Și această „cugetare politică" era pe atunci evanghelia lui Dimitrie A. Slur- dza; și așa de înrădăcinat era Sturdza în credința sa, încît chiar mai tîrziu, pe timpul discuțiilor parlamentare pentru aplicarea Tratatului de la Berlin, rostește in ședința Senatului de la 28 septembrie 1878 un discurs de opoziție în contra guvernului lui Ion Brătianu și atribuie acestui act politic al său destulă importanță pentru a-1 scoate și a-1 răspîndi în broșură deosebită sub titlul *Basarabia și Dobrogea* (București, 1878[1]).

Din norocire, Ion Brătianu de pe la sfirșitul lui februarie 1877 își hotărăște atitudinea politică în contra părerii lui Ion Ghica și Dimitrie Sturdza, și pentru a avea față de gravitatea situației externe un parlament mai mlădios, dizolvă Senatul, ales încă sub ministerul Lascăr Catargiu, și convoacă pentru zilele 21-26 aprilie colegiile electorale. însă evenimentele se precipită peste așteptarea guvernului rău informat. De-abia se dizolvase Senatul la 23 martie, și începerea războiului ruso-turc, prin urmare necesitatea

'Un om public de Însemnătatea lui Dimitrie A. Sturdza se cuvine să fie judecat după exacta constatare a diferitelor sale faze. De la 1 august 1882, cînd a părăsit pe Ion Ghica și a reintrat în cabinetul lui Ion Brătianu, sub a cărui influență a rămas, și mai ales de la 1894, de

cînd a ajuns în capul Partidului Național-Liberal, Sturdza vorbește mereu de credința sa în Ion Brătianu și de scumpătatea cu care îi păstrează tradiția. Dar pentru respectul adevărului, fără a insista asupra vechii scrisori ce a publicat-o împreună cu Bălăceanu în contra lui Brătianu la 15 martie 1869 (vezi *Independence Roumaine* de la 4 ianuarie 1887), este necesară amintirea că in una din ac(iunile principale ale lui Brătianu, in care s-a manifestat valoarea acestuia ca om de stat, adică in participarea la războiul ruso-turc, Dimitrie Sturdza i-a fost adversar hotărit și că poate această ostilitate a sa și a lui Ion Ghica a Împiedicat Partidul Liberal de a apuca mai de timpuriu calea cea dreaptă in criza orientală și de a dobindi pentru țară mai multe foloase decit s-au dobindit după atîta șovăire.

78 trecerii armatei ruse peste teritoriul nostru, se anunță ca iminentă, în toată pripa guvernul trebuie să dea acum o formă legală înțelegerii asupra intrării trupelor de la nord în România, despre care se vorbise la Livadia cu șase luni înainte și a cărei redactare se stabilise (la spatele titularului de la externe, Nicolae Ionescu) încă de pe la sfîrșitul lui noiembrie între Ion Brătianu și Nelidov. (Ne- lidov sosise în secret de la Constantinopol și rămăsese ascuns la baronul Stuart în Consulatul rus din București.)

La 4 aprilie 1877 se subscrie formal Convenția cu Rusia de baronul Dimitri Stuart și de Mihail Kogălniceanu, numit în ajun ministru de externe.[1]

'Spre a-și ușura răspunderea, Ion Brătianu îndeamnă pe principele Carol la consultarea mai multor oameni politici din diferite partide, care însă constată numai predominarea părerii lui Ion Ghica și Dimitrie A. Sturdza pentru neutralitate (2 aprilie 1877).

Caracteristică este recenta polemică iscată in ziarele noastre (mai 1897) asupra participării conservatorilor și îndeosebi a lui Lascăr Catargiu la această consultare. Ea dovedește o slabă cunoaștere a celor petrecute în țară și prea puțină judecată. Lascăr Catargiu nu a fost chemat la acea consultare, și nici nu putea să fie chemat. De-abia cu 12 zile înainte Camera liberală votase acuzarea definitivă a celor șase miniștri conservatori pentru „crime și delicte". Ar fi fost o monstruozitate constituțională ca în același timp să fie chemați de guvern la o consultare politică! Dacă ar fi fost chemați, unii din ei, deși nu Lascăr Catargiu, s-ar fi arătat desigur partizani ai războiului în contra turcilor. Este știut că generalul Florescu a făcut toate încercările putincioase ca să ia parte la acțiunea armatei, dar — cu o rară cruzime i s-a refuzat vechiului militar îndeplinirea acestei supreme datorii patriotice. Uitat-au publiciștii noștri strigătul de indignare ce poetul național al românilor, Vasile Alecsandri, l-a adresat generalului Florescu?

Din sinul Țării noastre o mîndră oaste-apare!

Menită ca să-ntreacă a lumii așteptare
Prin fapte glorioase din timpi de altădată,
Ea zboară-n foc și iese cu fruntea-ncoronată!
Și însă tu, victimă de-o oarbă prigonire, Ai fost ca un netrebnic lăsat în părăsire! Netrebnic, tu, netrebnic!... De cînd, o! Doamne-n lume Lumina zilei poartă al nopții negre nume?
De cînd netrebnic este acel ce cu iubire
Consacră-o viață întreagă l-a patriei mărire?
De cînd netrebnic omul cu inima măreață Ce-n luptă pentru țară oferă braț și viață? De cînd netrebnic șeful ce, oricum bate vîntul, își apără stindardul și-și ține jurămîntul?... Acum, în loc de arme curate, lucitoare, Eu văd că se preferă hulirea mînjitoare.
Oricine stă-n arenă, de tină are parte.
Eu, nedeprins cu tina, mă țin de ea departe

79

Reproducem aci textul oficial al memorabilului act:

Lucrînd în înțelegere cu celelalte Mari Puteri pentru a ameliora condițiile de existență ale creștinilor supuși dominației Sultanului, guvernul imperial al Rusiei a atras atenția Cabinetelor garante asupra necesității de a asigura într-un chip eficace executarea reformelor cerute de la Poartă.

Deoarece întăritarea musulmanilor și slăbiciunea învederată a guvernului otoman nu lasă a se spera măsuri serioase de executare din partea autorităților turce, o intervenție militară din afară poate deveni necesară, în cazul cînd dezvoltarea ulterioară a afacerilor politice în Orient ar sili pe Rusia să ia asupra-și această sarcină și a dirija armata sa spre Turcia din Europa, guvernul imperial, dorind a respecta inviolabilitatea teritorială a Statului Român, s-a înțeles de a încheia cu guvernul Alteței Sale Domnitorul Carol I o convenție specială relativă la trecerea trupelor ruse prin România.

Prin urmare au fost desemnați ca plenipotențiari:

Din partea Majestății Sale Imperatorul tuturor Rusiilor, baronul Dimitri Stuart, consilier de stat, agent diplomatic și consul general al Rusiei în România, Cavaler al Ordinului „Sf. Vladimir“ clasa III, al „Sf. Ana“ clasa II, al „Sf. Sanislas“ clasa II și al ordinelor străine: „Leul“ și „Soarele" clasa II cu placă, „Medgidia" clasa III, „Muntenegru" clasa II cu placă, și al Crucii de „Ofițer al Mîntuitorului";

Din partea Alteței Sale Domnitorul României, M. Kogălniceanu, ministrul Său al afacerilor străine: Mare Cruce, Cavaler al Ordinului „Sf. Ana" clasa I, al „Vulturului Roșu" clasa I, al „Medgidiei" clasa I, al „Coroanei de Fier" clasa I.

Care, după ce și-au preschimbat deplinele lor puteri, găsite în bună și regulată formă, s-au învoit asupra articolelor următoare:

Art. 1. Guvernul Alteței Sale Domnitorul României Carol I asigură armatei ruse, care va fi chemată a merge în Turcia, libera

trecere prin teritoriul României și tractarea rezervată armatelor amice.

Toate cheltuielile, care ar putea fi ocazionate de trebuințele armatei ruse, de transportul său precum și pentru satisfacerea tuturor trebuințelor sale cad bineînțeles în sarcina guvernului imperial.

Art. 2. Pentru ca nici un inconvenient sau pericol să nu rezulte pentru România din faptul trecerii trupelor ruse pe teritoriul său, guvernul Majestății Sale Imperatorul tuturor Rusiilor se obligă a menține și a face a se respecta drepturile politice ale Statului Român, astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României.

Ș-aștept să văd sub trăsnet hidoasa pocitura
Care-au sădit în țară invidie și ură.

Art. 3. Toate amănuntele relative la trecerea trupelor rusești, la relațiile lor cu autoritățile locale, precum și toate învoielile care ar trebui să fie făcute pentru acest sfîrșit vor fi consemnate într-o convenție specială, care va fi încheiată de delegații ambelor guverne și ratificată în același timp ca și cea de față, și va intra în lucrare deodată.

Art. 4. Guvernul Alteței Sale Domnitorul României se îndatorează a obține pentru Convenția de față, precum și cea menționată la art. precedent, ratificarea cerută de legile române, și a face imediat executorii stipulațiile cuprinse într-însele.

Drept aceea plenipotențiarii respectivi au pus pe Convenția de față semnăturile lor și sigiliul armelor lor.

Făcută în București la 4 (16) aprilie anul mîntuirii una mie opt sute șaptezeci și șapte.

Pentru deosebita importanță a articolului 2 de mai sus, dăm și textul oficial al redactării franceze:

Art. 2. Afin qu'aucun inconvenient ou danger ne resulte pour la Rou- manie du fait du passage des troupes russes sur son territoire, le Gouver- nement de Sa Majeste l'Empereur de toutes Ies Russies s'engage ă main- tenir et â faire respecter les droits politiques de l'fitat Roumain tels qu'ils resultent des lois interieures et traites existants, ainsi qu'â maintenir et ă defendre l'integrite actuelle de la Roumanie.

Cînd recitim astăzi acestea și ne aducem aminte de mărturisirea făcută de Kogălniceanu în ședința Camerei

din 30 sept. 1878, că încă la iunie 1877, puțin după încheierea Convenției și înainte de trecerea armatei noastre peste Dunăre în ajutorul Rusiei, cancelarul Gorceakov îi spusese la Ploiești că ne cere Basarabia[1]: ne revin asupra acțiunii diplomatice a guvernului liberal toate îndoielile, de care am vorbit mai sus.

Prea este curioasă redactarea Convenției de la 4 aprilie. Faimosul articol 2 zicea că Rusia *s'engage â maintenir les droits politiques de l'Etat Roumain tels qu'ils rdsulient des trails existants* (așadar supunerea sub suveranitatea Turciei?), *ainsi qu'â maintenir l'intâgritâ actuelle de la Roumanie.*

Acest text cuprindea pericolul unei *reservatio inemalis* din partea Rusiei și putea da loc la o interpretare contrară celei presupuse de români. Căci Rusia, prin Tratatul Pontului, semnat în

'Vezi discursul 40, în *Discursuri parlamentare,* vol. II, Editura Librăriei Socec, București, 1897, p. 210.

Londra la 1/13 martie 1871, obținuse anularea Tratatului de la Paris din 1856 în ceea ce privea Marea Neagră. Și pe de altă parte noi înșine îl știrbisem prin Unirea de la 1859 și prin instituirea domnului ereditar străin de Ia 1866, amîndouă aceste acte fiind admise de Puteri în fapt, dar nu recunoscute în drept. în așa stare de lucruri, mai era oare Tratatul de la Paris, pentru Rusia față de noi, *un trăită existant?* Și *l'intdgritd actuelle de la Roumanie,* interpretată cu oarecare șiretenie, mai era integritatea cea de la 1856 pînă la 1870, adică cea conformă cu Tratatul de la Paris, care ne dăduse Basarabia? De altminteri chiar art. 21 al Tratatului de la Paris zicea: *Le territoire (en Bessarabie) cddd par la Russie sera annexd â la Principautd de Moldavie, sous la suzerainetd de la Sublime Porte.* E semnificativă relevarea suzeranității în acest articol. Care e puterea *suzeranului* asupra teritoriului? Cuvîntul, ca termen de drept internațional, nu are înțeles precis. Ca precedent istoric, Austria ne luase la 1775 Bucovina și Rusia la 1812 Basarabia prin înțelegere directă cu Turcia. Gorceakov ne va aduce aminte de aceasta la 1878.

Dacă era vorba să se prevină o așa interpretare ingrată din partea Rusiei, atunci textul articolului 2 trebuia să cuprindă anume garantarea *Basarabiei.*

Iar dacă era vorba să rămînă redactarea așa de vagă, fiindcă tot nu mai puteam păstra Basarabia față de pretențiile puternicei Rusii, atunci trebuia din vreme pregătită compensația de bunăvoie, care ar fi fost incomparabil mai mare decît partea rău limitată din Dobrogea, pe care am primit-o mai la urmă cu de-a sila.

Și un asemenea act guvernul lui Ion Brătianu se vede nevoit să-l încheie și să-1 publice în lipsa parlamentului; iar după 7 zile, la 11 aprilie, primele trupe rusești trec peste Prut și intră în țară.

Art. 123 din Constituție prescrie că „nici o trupă străină nu va putea trece pe teritoriul României decît în puterea unei anume legi". Cum să îndeplinească guvernul liberal această prescriere constituțională, cînd din lipsă de prevedere tocmai în acest moment Senatul era dizolvat și epoca alegerilor fixată de abia la 21- 26 aprilie?

Pentru a reintra mai curînd în legalitate, cel puțin în această privință, ministerul comite o nouă violare de lege și, scurtînd termenul minimal de 21 zile prevăzut de art. 46 din Legea electorală, modifică prin Decretul de la 3 aprilie 1877 convocarea colegiilor și o fixează între 9 și 13 aprilie.

82

Alegerile dau o mare majoritate guvernamentală, însă din foștii miniștri conservatori intră în noul Senat Lascăr Catargiu, P. Carp, V. Boerescu și G. Gr. Cantacuzino.

Parlamentul se deschide la 14 aprilie 1877, și la 16 și 17 aprilie amîndouă Corpurile Legiuitoare primesc Convenția cu Rusia și dau ministerului un bil de indemnitate pentru violările de lege comise.

Atitudinea opoziției conservatoare în acest moment important al Istoriei noastre contemporane merită să fie relevată. în organul lor recunoscut *Timpul,* conservatorii publică la 26 aprilie următoarea declarație demnă:

împrejurările sînt de o gravitate excepțională. Armatele rusești ocupă teritoriul nostru. O Convenție iscălită de guvernul român și aprobată de majoritatea Corpurilor Legiuitoare a fixat rolul ce

România este chemată a juca în situația actuală. Constatăm că această Convenție a fost supusă Camerei și Senatului după ce armata imperială a Rusiei trecuse Prutul și ocupase o parte a țării.

în fața acestor fapte împlinite, în fața unor împrejurări de la care poate atîma viitorul Statului nostru, noi conservatorii credem că *ar fi și nepatriotic și inoportun de a crea guvernului, căruia evenimentele i-au încredințat soarta țării, dificultăți în chestiuni exterioare.*

Opinia noastră despre acest guvern este cunoscută; ea nu s-a schimbat întru nimic. Pentru moment însă credem că o polemică în contra ponticii sale din afară nu este la locul ei.

Cu toată Convenția de la 4 aprilie, relațiile noastre cu Rusia sînt foarte precare.

Fratele împăratului Aleksandru al II-lea, marele duce Nicolae, căruia îi era încredințat comandamentul suprem al armatei, își permite a adresa la 11 aprilie un *manifest* către „locuitorii români", în care le zice între altele:

Prin porunca Majestății Sale împăratului tuturor Rusiilor, armata intră astăzi în țara voastră, care nu pentru întîiași dată a întîmpinat cu bucurie oștirile rusești.

Vestindu-vă aceasta, vă declar că venim la voi ca vechi prieteni și voitori de bine; nădăjduiesc să găsesc la voi aceeași sufletească primire care au arătat strămunii voștri oștirilor noastre în trecutele războaie ce le-am avut cu turcii...

Vă invit dar prin aceasta a vă urma în pace îndeletnicirile și a ușura armatei chipul de a satisface nevoile și trebuințele sale ... etc.

Parcă sîntem încă sub protectoratul de la Akerman și Balta- Liman! Rusia și de astă dată consideră Tratatul de la Paris din 1856 ca nemaiavînd ființă.

Pe de altă parte Turcia vede acum în statul român un dușman, silește pe reprezentantul nostru să plece din Constantinopol și la 26 aprilie începe din Vidin bombardarea Calafatului, căreia îi urmează pînă la 14 mai și bombardarea Giurgiului, Olteniței, Islazului, Bechetului și Corăbiei.

în astfel de situație, parlamentul nostru ia act de începerea ostilităților efective din partea Turciei și, după o discuție prealabilă în ședința Camerei de la 29 aprilie, care se termină cu primirea unei moțiuni de

încredere propuse de P. Grădișteanu (votează contra Nicolae Ionescu, Pantazi Ghica, A. Vizanti), Adunarea Legiuitoare hotărăște la 9 mai 1877 cu unanimitatea voturilor exprimate (se abțin Nicolae Ionescu și N. R. Locusteanu): „Camera ia act că războiul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României au primit consacrarea lor oficială."

în aceeași zi Senatul votează legea pentru instituirea Ordinului „Steaua României" ca semn al Suveranității, care lege se primește și de Cameră și se sancționează a doua zi, 10 mai. La această serbare națională (marți în 10 mai 1877) o deosebită solemnitate accentuează actul săvîrșit; ministrul-prezident Ion Brătianu, mitropolitul Moldovei și Sucevei Iosif Naniescu, viceprezidentul Senatului Dimitrie Brătianu, prezidentul Camerei C.A. Rosetti, primul prezident al Curții de Casație Al. Crețescu și prezidentul Curții de Conturi Em. Grădișteanu țin discursuri înaintea domnitorului și-l felicită pentru independența declarată.

E de notat că această (cam acoperită) declarare a independenței provoacă în prima linie nemulțumirea Rusiei, care se și grăbește a o exprima prin o notă a dlui de Nelidov. Politica rusească față cu micile state era vederată: țarul voia să le aibă în decursul războiului la dispoziția sa și, după izbîndă, să le procure oarecare foloase ca rezultat al generozității sale. La vreun ajutor din partea armatelor acestor state (adică a României și a Greciei, căci sîrbii erau bătuți, și muntenegrenii prea puțini la număr) nu se gîndea Rusia: încercările guvernului român de a face să se admită cooperarea regulată a armatei noastre le respinge cu trufie.

Dar în curind soarta armelor aduce situația la expresia adevărată a valorilor reale. Căci Rusia se arată rău pregătită pentru

 un asemenea război. Influențată poate de iluziile lui Ignatiev, care față cu pretinsa decadență a Turciei vorbea de o simplă plimbare militară, Rusia trimite la început pe cîmpul de război european, unde efectivul turcesc este de aproape 400 000 luptători, numai 150 000 care cu vreo 10 000 cazaci din așa-numitul corp combinat (svodnîi) și cu personalul tehnic însumează de-abia un efectiv de 170 000 oameni[1], iar intendența este

concesionată unor întreprinderi private: pentru transporturi lui Warschawsky, pentru aprovizionări consorțiului Horwitz, Gregt; și Kohan, a căror exploatare ajunge după sfirșitul războiului în cercetarea instanțelor criminale.

Cu mișcarea întîrziată prin ploile torențiale din primăvara anului 1877, armata rusă își face trecerea peste Dunăre de-abia între 10 și 15 iunie, iar la 16 iunie trece și împăratul Aleksandru cu marele duce Nicolae. Centrul armatei, sub generalul Gurko, ocupă Tîmova la 25 iunie, străbate cu o surprinzătoare repeziciune Balcanii prin pasul Hainkioi și ajunge la 5 iulie pînă la Cazanlîc. însă turcii se reculeg după prima amețeală. Suleiman Pașa bate pe ruși la Eski-Zagra (18 iulie), și la 23 iulie trupele lui Gurko se întorc iarăși la Tîmova.

Dar îndrăzneață înaintare era și fără de aceasta periclitată prin evenimentele întîmplate în același timp la baza de operație lîngă Dunăre. Spre a lărgi această bază, aripa dreaptă a armatei sub generalul Kriidener, lăsînd deocamdată Plevna la o parte (deși principele Carol, într-un consiliu de război ținut la marele duce Nicolae în Ploiești, arătase încă de la 20 mai necesitatea de a pune cît mai curînd mina pe acest punct de încrucișare — ușor lucru pe la sfirșitul lui iunie, cînd era ocupat numai de puține batalioane turcești), se îndreptase spre Nicopole și după o scurtă bombardare, dar cu relativ mari pierderi, intrase la 3 iulie seara în această cetățuie.

însă în răstimp Osman Pașa, nemaiputînd sosi de la Vidin în ajutorul Nicopolei și înțelegînd pe de altă parte marea importanță

Idus *dem Leben Konig Karls von Rumânien,* vol. III, p. 156. Statul-Major român dă cifra „de 135 la 140 de mii oameni" (vol. I, p. 54). Cartea statului nostru major este intitulată *Istoricul Războiului din 1877-1878. Participarea României la acest război. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri.* Partea I (București, 1887). Lucrarea cuprinde atîtea neajunsuri de tot felul, incit se înțelege pentru ce se prezintă sub o formă anonimă și oarecum neoficială. Totuși este de regretat că după 20 de ani de la război și 10 ani de la publicarea volumului intii, n-a apărut incă volumul al doilea și cel mai important, in care a rămas să se descrie luarea Plevnei.

 strategică a Plevnei, concentrase aici toate trupele

disponibile (de la început peste 15 000 oameni) și în cîteva zile de o activitate febrilă izbutise să facă din această poziție, de la sine favorizată prin dealurile dimprejur și prin văile laterale, cea mai strașnică întăritură. Statul-Major rusesc ordonă generalului Schilder- Schuldner să plece de la Nicopole și să ia Plevna. Nefericitul general o atacă la 8 iulie cu de-abia 8 000 oameni, fără recunoașteri prealabile, fără trupe de rezervă și este respins cu pierderea unei treimi din soldații săi.

Pentru a restabili cît mai curind prestigiul armelor rusești, generalii Kriidener, Șahovskoi și Skobelev atacă la 18 iulie Plevna pentru a doua oară, de astă dată, cu vreo 32 000 oameni infanterie, 3 brigăzi de cavalerie și 186 tunuri; dar și Osman Pașa adunase pînă atunci în întărilurile sale cam același număr de combatanți cu 54 tunuri. Rușii suferă o a doua și mult mai crudă înfringere și au să deplîngă pierderea exorbitantă a vreo 7 000 oameni cu aproape 200 ofițeri.

Situația lor devine din cele mai critice; în aceeași zi este bătut și Gurko la Eski-Zagra în Balcani, toată soarta războiului e pusă la îndoială.

Acum încetează orice trufie. Marele duce Nicolae intervine de-a dreptul pe lîngă domnitorul nostru și-i cere ajutor prin memorabila depeșă de la 19 iulie 1877, al cărei text îl vom reproduce mai jos. Totodată se ordonă chemarea unui spor de peste 100 000 oameni din Rusia, și ministrul rus la Atena primește însărcinarea de a provoca și intrarea grecilor în război. Chiar și sîrbilor, cu toată înfrîngerea din anul precedent, li se adresează pe la sfîrșitul lui octombrie aceeași cerere. Iar muntenegrenii reîncep de la sine lupta de-abia întreruptă.[1]

•în contra grecilor Turcia așezase un corp de observare la granița din Tesalia. în cazul unui atac efectiv din partea Greciei, acest corp trebuia întărit prin detașarea de trupe din sudul Balcanilor, și astfel s-ar fi slăbit rezistența contra rușilor din păsurile Șipca și Hainkioi. Dar Saburov, pe atunci ministrul Rusiei la Atena, cunoscînd starea deplorabilă a armatei grecești și temîndu-se ca aceasta să nu fie îndată nimicită și atunci din contră trupele turcești din Tesalia să poată spori contingentul din Balcani, a luat asupra-și de a nu executa ordinul primit, ci de a sfătui pe greci să rămînă în pace. Inteligenta nesupunere, mărturisită mai tîrziu țarului de însuși Saburov, i-a procurat înaintarea la ambasada din Berlin. De-abia după încheierea armistițiului de la 19 ianuarie 1878 între ruși și

turci, cînd se stabiliseră și bazele păcii, Grecia declară războiul și intră cu 12 000 oameni în Tesalia, pentru a-și da aerul de beligerant și a putea reclama o sporire de teritoriu.

în ce privește Serbia, principele Milan (spre marea nemulțumire a împăratului

Ce făcuse pînă atunci armata română?

Mobilizată în luna lui aprilie 1877, cu un efectiv de 50 000 oameni și 180 tunuri (după ce în decursul iernii se construiseră cu bună prevedere întăririle de la Bărboși și Calafat), armata noastră este împărțită prin ordinea de bătaie din 26 aprilie în două corpuri, fiecare cu cîte două divizii, sub comanda supremă a domnitorului Carol, avînd ca șef al Statului-Major pe colonelul G. Slăniceanu.[1]

Primul corp de armată este comandat de generalul G. Lupu, al doilea de generalul Al. Radovici, iar comandanții celor 4 divizii sînt coloneii M. (Cristodulo) Cerchez, I. Logadi, G. Anghelescu și generalul G. Mânu (numit general cu cîteva zile mai înainte, împreună cu N. Haralambie, căruia i se încredințează comanda milițiilor).

într-o consfătuire ținută la Ploiești (7 mai), marele duce Nicolae își exprimă personal dorința unei cooperări a armatei române; principele Carol se arată animat de aceeași dorință, cere însă prealabila stabilire a condițiilor militare pentru o asemenea acțiune și în orice caz o bază proprie de operație în Bulgaria; deocamdată promite în principiu ajutorul trupelor române la trecerea armatei rusești peste Dunăre.

însă între dorința marelui duce Nicolae, militârește foarte justificată, și atitudinea diplomației rusești este o mare deosebire, precum este în dauna noastră o deosebire și între cuvintele mai rezervate ale domnitorului și acțiunea petulantă a ministerului său. Acesta insistă prea mult asupra cooperării armatei române și se expune la nota domnului de Nelidov de la 16 mai, care zice între altele: „Le Gouvemement Roumain avait fait des demarches aupres du

Aleksandra) nu se poate hotărî la acțiune. Tocmai pe la decembrie (6 zile după căderea Plevnei!) își pune armata în mișcare spre Sofia și

spre Vidin, ocupă la 11 decembrie Adlie și Mramar, la 16 Pirot etc.

Cit pentru muntenegreni, ei continuă cu vechiul curaj micile atacuri locale în munții greu accesibili de la granița lor și silesc cetățuia Antivari să capituleze (27 decembrie). Antivari se și anexează Muntenegralui prin Tratatul de la Berlin.

'Cifrele de 50 000 oameni și 180 tunuri le luăm din cartea citată *Aus dem Leben Konig Karls* (voi. III, p. 149), care evaluează întreaga putere armată a țării din acel moment, cu miliții, cu garda națională cu tot, Ia 70 000. Publicația statului nostru major (partea I, p. 75) vorbește de un efectiv mobilizat de 58 700 oameni cu 190 tunuri, plus 33 000 din batalioanele de miliții, afară de garda orășenească și de depozitele trupelor de linie. Probabil cifrele Statului-Major erau pe hîrtie, pe cînd relația asupra Pîepi *regelui* ne dă realitatea.

87 cabinet Imperial pour temoigner de son desir de cooperer â Faction de l'armee Russe au dela du Danube, et poser les conditions, auxquelles cette cooperation serait possible. La Russie n'a pas besom du concours de l'armee Roumaine. Les forces qu'elle a mises en mouvement pour combattre la Turquie sont plus que suffisantes pour atteindre ce but eleve que 1'Empereur s'est pose en commençant la guerre actuelle. D'autre part la securite exterieure de la Roumanie ne 1'oblige guere â attaquer la Turquie. Si done, par des considerations personnelles d'une nature difference, et que le gouvemement Roumain tient â ne pas devoiler, mais qui ressortent assez clairement du langage de la presse locale, il se croit tenu d'honneur â entreprendre une action offensive contre 1'Empire Ottoman, cette action ne doit en aucun cas genet 1'execution du plan general des grandes operations de l'armee Russe, â 1'ombre desquelles exclusi- vement ont pu etre jetees les bases des destinees futures de 1'Etat Roumain."[1]

Cu toate acestea, ajutorul făgăduit de noi pentru trecerea armatei ruse peste Dunăre se dă cu prisosință. în acel moment armata română este astfel așezată: Divizia I la Calafat, a Il-a la Cetate, a IlI-a la Băilești, a IV-a la Corabia-Islaz. După înștiințarea despre timpul și locul trecerii (pînă atunci ținute secrete), bateriile române de la Islaz pînă la Calafat întrețin în zilele de 14-16 iunie un foc viu și neîntrerupt, și, ocupînd astfel trupele turcești, apără transportarea materialului de pod (150 pontoane și 60 plute) din gura Oltului pe Dunăre în jos de Nicopole spre Zimnicea-Svistov. Cu acest material sosit intact la destinație și în asemenea împrejurări întregul Corp VIII al armatei rusești începe să treacă Dunărea chiar în noaptea de 14 spre 15 iunie și poate să ocupe Svistovul în seara de 15, iar a doua zi trece și împăratul Aleksan- dru al II-lea în Bulgaria.

Dar în lungul raport ce marele duce Nicolae îl

adresează împăratului asupra întîmplărilor de la începutul războiului pînă la 15 iunie, nu se zice nici un cuvînt despre armata română, ci se aduc numai plîngeri în contra căilor noastre ferate!

'Cînd, unde și cu cine? La Livadia cu Ion Brătianu? Dar Basarabia? Și dacă acolo, sau poate la București, în timpul tratărilor cu Nelidov pentru Convenția de la 4 aprilie, s-au așternut „bazele destinelor viitoare ale Statului Român'*, nu era atunci, înainte de a fi intrat rușii pe teritoriul nostru, momentul de a hotărî și cooperarea armatei române, pentru ca să nu se poată zice acum că viitorul României este pus *exclusiv* la umbra operațiilor rusești?

88

Cînd și Corpul IX al armatei ruse, părăsind Tumu-Măgurele, trece Dunărea, regimente române din Divizia a IV-a se așază aici, și paza bateriilor rusești din această parte a malului sting al Dunării le este încredințată. Astfel armata română formează în fapt continuarea aripei drepte a armatei ruse. După înțelegerea avută la Măgurele între generalul rus Stolîpin și generalul Mânu, trupele noastre urmează cu bombardarea Nicopolei încă pînă la 30 iunie, pentru apărarea altor plute rusești, care trec din gura Oltului spre Zimnicea.

Și la 3 iulie, atacul generalului Kriidener asupra Nicopolei este puternic ajutat din partea noastră prin neîntrerupta bombardare de la bateriile din Flămînda, Măgurele și Islaz și prin focul de puști al infanteriei române asupra celei turcești dinspre riul Osma.

însă cînd Kriidener după cucerirea Nicopolei, spre a-și putea îndrepta toate trupele spre Plevna, cere de la generalul Mânu să ocupe Nicopole și să îngrijească de transportul celor 7 000 de prizonieri turci, generalul român cu drept cuvînt refuză, neavînd de la principele nostru autorizarea de a intra în Bulgaria. La intervenirea marelui duce Nicolae și chiar a împăratului Aleksandra, principele Carol răspunde că, fără stabilirea unei baze proprii de operație pentru armata română, aceasta nu va trece Dunărea.

Astfel generalul Kriidener e silit să rețină o parte a trupelor sale la Nicopole și nu poate trimite în contra Plevnei decît acei 8 000 de oameni sub comanda lui Schilder-Schuldner, care suferă în- frîngerea de la 8

iulie despre care am vorbit.

Marele duce Nicolae aruncă vina asupra noastră și se face că uită atitudinea diplomației rusești. Dar după o nouă intervenite a sa și a împăratului Aleksandru și după ce și cancelarul Gorceakov recunoaște acum trebuința neapărată a cooperării armatei române în Bulgaria, generalul Mânu primește la 12 iulie ordinul de a ocupa Nicopole, și la 17 iulie steagul român se înalță deasupra cetă- țuii turcești.

Cu toată considerabila sporire a trupelor de atac în contra Plevnei, Kriidener mai cere de la generalul Mânu trimiterea a patru regimente române în ajutorul lor, ceea ce — în lipsa autorizării domnitorului — se refuză iarăși. Rușii sînt pentru a doua oară bătuți la Plevna (18 iulie), și în sfîrșit marele duce Nicolae adresează principelui Carol depeșa hotărîtoare pentru chemarea în ajutor. Depeșa este astfel concepută:

89

Mardi, 19/31 Juillet 1877

PRINCE CHARLES DE ROUMANIE
A l'endroit oii se trouve le Quartier-Ge'neral Roumain

Les Tures ayant amasse les plus grandes masses ă Plevna, nous abîment. Prie de faire fusion, demonstration et, si possible, passage du Danube que Tu desires faire. Entre le Jiul et Corabia cette demonstration est indispensable pour faciliter mes mouvements.

Nicolas[1]

UD nou moment de grea cumpănă pentru politica română! Chiar acum, prin inoportuna insistență anterioară a guvernului nostru întru cooperarea armatei române (insistență tardivă după încheierea Convenției de la 4 aprilie și prematură înaintea înfringe- rilor de la Plevna), situația României față de Rusia nu era atît de favorabilă pe cît ar fi putut fi, și depeșa marelui duce Nicolae către principele Carol vorbește de *passage du Danube que Tu desires faire,* parcă ajutorul invocat ar fi mai ales o împlinire a dorințelor noastre. Dar oricum ar fi redactată depeșa marelui duce, rămîne totuși constatat că rușii cer acum formal conlucrarea armatei noastre în Bulgaria și că, fiind zdrobiți *(abîmds)* la

Plevna, *această demonstrație le este indispensabilă pentru a facilita mișcările lor.*

Acțiunea militară ce ni se cerea era pentru noi din toate punctele de vedere de o importanță supremă. Ea se cuvenea să fie însoțită de cea mai prevăzătoare acțiune politică, mai ales după declarația cancelarului Gorceakov din luna trecută în privința Basarabiei și după nota dlui de Nelidov cu *destinies futures de l'Etat Roumain.* Dar pe cînd principele Carol vrea să garanteze soarta Țării printr-un nou tratat cu Rusia, înainte de a intra cu toată armata în Bulgaria, Ion Brătianu stăruie să le dăm „simplu și franc" ajutorul putincios, fiindcă România, la o respingere a rușilor peste Dunăre, ar fi în pericol de a deveni teatrul războiului și fiindcă un nou tratat ar desființa garanțiile și foloasele(!) Convenției de la 4 aprilie.[13] [14]

Domnitorul cedează ministrului său, dar cel puțin asigură armatei române o situație cuviincioasă în contra multiplelor încercări ale generalilor ruși de a dispune de ea ca de propriile lor trupe. Cu o întîrziere intenționată și cu neclintita hotărîre de a păstra comanda deosebită asupra armatei sale, principele Carol mai așteaptă cîteva interveniri din partea marelui duce Nicolae, care i se și adresează, și răspunde în sfîrșit la 10 august:

Dans ses rapports avec 1'armee Imperiale, l'armee Roumaine devra conserver, ainsi que Votre Altesse Imperiale a bien voulu le reconnaître Elle-meme dans Sa demiere lettre, son individuality et son unite de commandament, tout en operant bien entendu d'apres le plan general et les dispositions de V. A. I. A cet effet je serai tres heureux de pouvoir me rencontrer avec V. A. I. ă Nicopole ou ailleurs, afin de regler ă titre definitif la marche de nos operations contre Plevna. Je prie V. A. I. de vouloir bien fixer le jour et l'endroit de cette entrevue.

---

13 **E mare deosebirea între acest text auteptic și cuvintele apocrife traduse în publicația Statului-Major român, în cartea lui T. C. Văcărescu și în prelegerile generalului Fălcoianu asupra războiului. Expresiile exagerate atribuite ăcolo marelui duce Nicolae („Treci Dunărea sub ce condiții vei voi", „Cauza creștină este pierdută") erau din capul locului suspecte.**

14 ***Aus dem Leben Kdnig Karls,* vol.III, p. 213. Vezi și discursul 40, în *Discursuri parlamentare,* vol.II, p.212.**

întrevederea se hotărăște pentru 16 august. în acea zi, spre 8 ore seara, principele sosește în cartierul imperial la Gomia-Stu- dena, unde este întîmpinat de împăratul Aleksandru al II-lea și de marele duce Nicolae. Pe fața celui dinții e întipărită durerea pentru pierderile suferite și grija de viitor. Cu mare cordialitate împăratul își exprimă mulțumirea de a vedea pe principele nostru în Bulgaria și speranța că de acum înainte toate greutățile vor fi înlăturate. Iar marele duce întreabă îndată dacă principele are intenția de a comanda armata română în persoană. La răspunsul principelui că aceasta „se înțelege de la sine", marele duce întîmpină că s-ar produce prea multe greutăți, fiindcă principele Carol nu ar putea fi pus sub ordinele unui general rus. — „Firește că nu", răspunde domnitorul nostru, „însă zece generali ruși ar putea fi puși sub ordinele mele". — împăratul Aleksandru ascultă discuția în tăcere, apoi conduce pe principele Carol la cortul ce-i era pregătit; el însuși se retrage în simpla casă bulgărească în care locuia. Peste puține minute sosește marele duce Nicolae în cort și, în numele împăratului, oferă principelui nostru *comandamentul superior asupra tuturor trupelor rusești dinaintea Plevnei.* — Mare onoare, și mai mare răspundere!

După un timp de reflecție, principele primește, deși numărul soldaților ruși concentrați la Plevna nu trece peste 30 000 și din trupele române nu poate fi deocamdată adus în ajutor decît același număr de oameni — slab contingent față cu armata și cu poziția lui Osman.

91

A doua zi principele Carol pleacă înapoi și, putînd de- abia să se strecoare spre Svistov prin nesfîrșita mulțime de căruțe cu răni- ții de la Șipca și prin coloanele de tren, sosește seara la Zimnicea, găzduit în aceeași casă din care - cu puține săptămîni înainte - împăratul Aleksandru pornise peste Dunăre plin de încredere într-o grabnică izbîndă.

în Corabia, la 19 august, principele ține un consiliu de război, la care iau parte Ion Brătianu, generalul Cemat, coloneii Arion, Cerchez, Barozzi, Dabija, Slăniceanu și maiorul I. Lahovari. Conform părerii maiorului Lahovari și a lui Ion Brătianu, și în contra

părerii celorlalți, principele hotărăște trecerea trupelor române peste Dunăre chiar pentru a doua zi.

Trecerea avea să se facă pe podul cel mare de 800 metri, care cu învingerea atîtor greutăți de-abia se construise de colonelul Era- clie Arion și It.-col. Anton Berindei la Silištioara-Măgura lîngă Corabia și care acum, în înțelesul celor convenite la Gomia-Stu- dena, trebuia desfăcut și reconstruit la Nicopole, precum și toate căile de etape și proviant trebuiau altfel stabilite conform noii baze de operație.

O ordine de zi de la 23 iulie modificase organizarea armatei active prin împărțirea în armata de operații și armata de observație. Rămînînd intact Corpul II sub generalul A. Radovici (numai generalul Mânu se numește comandant al artileriei armatei de operații și este înlocuit la Divizia a IV-a prin colonelul Al. An- gelescu), cele două divizii ale Corpului I, formînd armata de observație sub generalul Lupu, sînt încredințate coloneilor Pencovici și M. Holban, și din trupele lor se mai formează o rezervă generală, avînd aici colonelul Cerchez comanda infanteriei, colonelul Crețeanu a cavaleriei și colonelul E. Arion a artileriei.

în ziua de 20 august pe la amiază, după serviciul divin celebrat sub cerul liber de episcopul Rîmnicului, divizia de rezervă și o brigadă a Diviziei a IlI-a încep trecerea peste Dunăre pe la Siliș- tioara. La capul podului, în mijlocul emoției generale, sub arșița tropicală a soarelui, principele Carol, însoțit de ministrul-prezi- dent I. Brătianu și de prezidentul Camerei C. A. Rosetti, asistă ore întregi la marele eveniment.

Trupele au ordin să continue toată noaptea marșul lor spre Plevna.

în aceeași zi generalul Cemat părăsește Ministerul de Război, înlocuit *ad-interim* de Ion Brătianu, și este numit comandantul armatei române de operație sub ordinele imediate ale principelui Carol.

92

La 21 august domnitorul nostru pleacă din Tumu-Măgurele prin Nicopole și sosește după-amiază în sătulețul bulgar Poradim (40 km spre sud de la Nicopole, 7 spre răsărit de la șanțurile turcești din Plevna), unde într-o casă părăginită, fără uși, cu hîrtie

lipită la ferestre, în aerul de putreziciune ce-1 răspîndesc nenumăratele cadavre din jurul Plevnei pînă la Gomia-Studena, își stabilește Cartierul General. Pe tot drumul este însoțit de bubuitul tunurilor în urma vigurosului atac de trei zile al lui Osman Pașa in contra Pelișatului, la care însă rușii pot rezista.

În aceeași seară și a doua zi primește rapoartele generalilor Sotov, acum șeful statului său major, Kriidener, comandantul Corpului IX rusesc, Krilov, comandantul Corpului IV. în curînd i se prezintă și generalii Imeritinsld și Skobelev, sosiți de la Lovcea, pe care o luaseră la 22 august, întrerupînd astfel comunicațiile lui Osman Pașa spre sud.

După sosirea armatei române, situația este considerabil îmbunătățită. Cel puțin în contra celor 65 000 soldați turci din Plevna (pe care însă rușii îi evaluau greșit numai la 40-50 000) stă acum un efectiv de tot atîți oameni ai armatei aliate ruso-române, dintre care 35 000 (cu 108 tunuri) sînt români și 30 O00 (cu 182 tunuri) ruși, astfel așezați în jurul Plevnei:

în Vrbița, pe un platou dinaintea Griviței, Divizia a IV-a română; la spatele ei, în Calișovaț, Divizia a III-a; în Brislan divizia de rezervă; cavaleria acestor divizii le acoperea la dreapta spre Vid. — în Pelișat Corpul IX rus, Divizia de cavalerie Loșcarev stabilea legătura cu Divizia a IV-a română; între Pelișat și Ra- dișova Corpul IV; la spatele lui, în Tucenița, detașamentul Imeritinski.

Din primul moment al sosirii trupelor române, statul-major al marelui duce Nicolae, în cap cu Nepokoicițki, insistă asupra unui nou atac în contra Plevnei. Principele Carol se împotrivește. *11 faut attaquer absolument,* întîmpina însă marele duce, înainte ca armata lui Suleiman Pașa să poată sosi de la sud-vest în ajutorul lui Osman. Și astfel reîncepe la 26 august bombardarea întăritu- rilor turcești, bine întreținută de artileria română. *(Ils sont crânes, Ies petits Roumains,* exclamă colonelul Gaillard, atașatul militar francez.[1]) A doua zi, 27 august, bombardarea e deosebit de vie, 400 guri de foc cutremură cerul. în partea românilor artileria Di-

'T. C. Văcărescu, *Luptele românilor în resbelul din 1877 1 878* (ediția a Il-a, București, 1886-1887, pp. 291 și 292.)

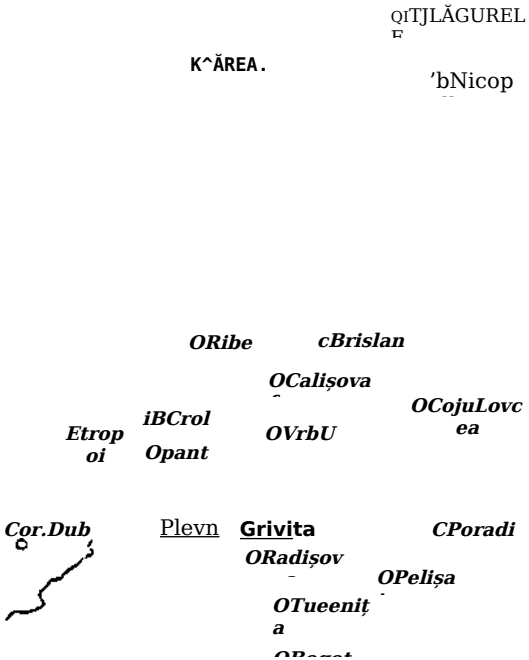

Ol-ovcea

viziei a IV-a este împiedicată în acțiunea ei prin focul infanteriei turcești dintr-un redan de lîngă tabia Abdul-Kerim (numită de noi reduta Gri vița), numai la 900 metri distanță de poziția noastră. Regimentul 13 de dorobanți (Vaslui și Iași), condus de It.-col. Ser- gie Voinescu, pornește la asalt sub ploaia de șrapnele din tabia Abdul-Kerim și, luptîndu-se piept la piept cu dușmanul oțărît, izbutește să intre și să se mențină în acel redan ilustrînd astfel botezul de foc al armelor române.[1]

'Vasile Alecsandri, „Peneș Curcanul": Plecat-am nouă din Vaslui
Și cu sergentul zece...

Pentru 30 august cu toată părerea contrară a principelui Carol, care arată puținul efect al bombardării de patru zile și găsește armata aliată încă prea slabă pentru o asemenea acțiune; dar ră- mînînd singur de părerea sa, trebuie să cedeze pentru a nu face să se creadă că-i este teamă de valoarea tinerelor trupe române.

La 30 august se dă așadar a treia bătălie înaintea Plevnei. Noaptea precedentă plouase și dimineața mai ploua, toată încon- jurimea Plevnei era în ceață. Atacul fusese hotărît pentru ora 3 după-amiază. Dar cu mult înainte, pe la 11 ore, încep a se auzi de la aripa stingă dinspre Radișova violente împușcături și o canonadă, care ține cîteva ore. După felul nedisciplinat al generalilor ruși, trupele lui Skobelev atacaseră înaintea orei hotărîte și atrăse- seră în luptă și batalioane din corpul lui Krilov. Pripita încercare este respinsă cu mari pierderi pentru ruși.

Din punctul de observare deasupra satului Griviția, principele Carol dă la ora 3 ordinul pentru asaltul general. Ceața se împrăș- tiase, dar reîncepuse ploaia. De unde se afla, principele poate vedea o mare parte a cîmpului de bătaie; însă pînă la extrema stingă rusească sînt 16 kilometri. La dreapta, în partea română, obiectul de atac este reduta Griviția. Cu cel mai mare avînt diviziile a IlI-a și a IV-a năvălesc asupra șanțurilor, dar focul turcilor le nimicește, grenadele plesnesc în pămîntul de lîngă principe; de două ori trupele înaintează pînă la șanț, de două ori sînt respinse, lăsînd drumul lor acoperit de morți, printre care maiorul Șonțu și căpitanul Valter Mărăcineanu, ale căror cadavre sînt înfipte de turci pe parapetul redutei ca trofee! Pe principe nu-1 mai rabdă la locul de observare; el se repede în mijlocul trupelor sale și le îmbărbătează la un al treilea atac. Acum se înțelesese cauza neizbîndei și a marilor pierderi: nu o singură redută avea Griviția, cum se părea și cum arăta harta rusească, ci două, legate între ele printr-un șanț

Toți dorobanți, toți căciulari,
Români de viță veche, Purtînd opinci, suman, ițari Și cușma pe-o ureche. Ne dase nume de Curcani Un hîtru bun de

95 fonnînd un fel de cortină, dar a doua, mai spre răsărit, nu se putea zări decît după trecerea unei văi, de pe o înălțime dinainle-i. Sînt 5 ore trecute. Principele se îndreaptă spre primele ambulanțe, încă sub focul turcesc; aici primește știrea că atacul este respins pe toată linia! O singură speranță mai rămînea pentru un succes parțial: rezultatul ultimului atac al românilor asupra redutei nr. 1 de la Griviția. Pentru a patra oară, în amurgul serii, trupele rămase din Divizia a IV-a, sub conducerea It.-col. Voinescu și a căpitanului Groza, se aruncă asupra teribilei redute, dinaintea căreia rușii pierduseră a doua lor bătălie de la 18 iulie. După cea mai crincenă luptă Batalionul 2 de vînători (maior Al. Candiano-Popescu), regimentele 14 și 16 de dorobanți și 5 de linie izbutesc să intre în redută, de unde turcii se retrag pas cu pas în reduta a doua, în- cercînd în zadar să cîștige poziția pierdută. Un steag turcesc și trei lunuri cad în mîinile românilor.[1]

Onoarea zilei este scăpată, valoarea armatei române este de acum înainte dovedită în ochii tuturor; dar pierderile aliaților sînt enorme, peste 16 000 morți și răniți, dintre care în partea noastră 2 600 cu 59 ofițeri; mai ales Brigada I a colonelului Ipătescu și îndeosebi Regimentul 8 (It.-col. Poenaru) sînt decimate.

împăratul Aleksandru e cuprins de descurajare. Dintr-un extrem în altul și marele duce Nicolae cu statul său major, generalii Nepokoicițki și Leviți, propun retragerea tuturor trupelor dinaintea Plevnei pînă dincolo de valea Osmei. Dar ministrul de război Miliutin se împotrivește și principele Carol stăruie cu energie ca armata aliată să rămînă în pozițiile ocupate și să le întărească prin șanțuri sistematice, pentru care cel puțin armata română este înzestrată Cu sape Liman și le poate împrumuta și soldaților ruși. Altfel sînt acum ascultate sfaturile principelui nostru; părerea lui prevalează, și în consiliul de război de la 1 septembrie se decide, în sfirșit, ca Plevna să fie învestită prin blocare regulată, să se aștepte cu atacul final pînă la sosirea trupelor din Rusia și să se cheme îndată din Petersburg

generalul Todleben, celebrul apărătoi al Se- vastopolului de la 1854, pentru a dirija lucrările în contra noului Sevastopol turcesc de la 1877.

'Două din aceste tunuri sint acum așezate lingă statuia lui ivlihai Viteazul și utili', la garda Palatului din București.

Luptele parțiale continuă neîntrerupt în jurul Plevnei. Turcii încearcă de mai multe ori să ne ia înapoi reduta Grivița, dar totdeauna în zadar. Reduta ocupată de noi fiind însă sub focurile turcești din reduta nr. 2, principele ordonă pentru 6 septembrie un nou asalt asupra celei din urmă sub comanda colonelului Sachelarie; de patru ori trupele române (din regimentele 9 și 15 de dorobanți, 1 și 7 de linie) năvălesc pînă la glasiul redutei, dar sînt în definitiv respinse cu pierderea a 583 soldați și 20 ofițeri, morți și răniți.

Timpul trece cu greu; armatele rusești din celelalte cîmpuri de război stau pe loc; toate privirile sînt ațintite asupra Plevnei. Aici, spre calamitatea trupelor aliate, plouă mereu și pe la sfîrșitul lui septembrie începe să și ningă. Trupele au mulți bolnavi. Cel puțin aprovizionarea armatei noastre este destul de bine îngrijită prin activitatea interimarului ministru de război Ion Brătianu, dar și Osman Pașa primește dinspre apus coloane de muniții și de pro- viant. Spre a-i tăia comunicările în această parte, principele trimite pe Krilov cu cavaleria ruso-română peste Vid; dar generalul rus se arată incapabil și, după propunerea principelui, este depărtat de la comanda sa.

La 15 septembrie sosește în sfîrșit generalul Todleben și este numit *adlatus* al principelui Carol, spre marea mulțumire a amîn- durora, iar prințul Imeritinski șef al Statului-Major în locul lui So- tov. Acum începe blocarea întregii Plevne prin întărituri de pă- mînt jur-împrejur, ceea ce însă îndeosebi pentru a închide cercul spre Vid, mai reclamă sosirea mult așteptatelor trupe din Rusia. La 26 septembrie încep a sosi și acestea. Trupele puse sub comanda principelui Carol se sporesc pînă aproape la 100 000 oameni, de-abia de ajuns

pentru blocarea și cucerirea Plevnei, cu toate iluziile marelui duce Nicolae.

De la 1 octombrie vreme frumoasă, dar și frig neobișnuit. La îmbolnăvirile de pînă acum se adaugă degerările. Ambulanțele noastre sînt însă relativ bine ținute, mulțumită energiei lui Davila și a medicilor militari de sub ordinele lui. Răniții și bolnavii transportabili sînt evacuați peste Dunăre, unde întîmpină deosebita îngrijire organizată de Elisabeta-Doamna, despre care vom vorbi mai tîrziu.

în ziua de 7 octombrie Regimentul 7 de linie, Batalionul 1 de vînători și cîte un batalion din regimentele 5 și 13 de dorobanți

97 încearcă un nou atac în contra redutei a doua de la Grivița, dar atacul este din nou respins cu pierderea a o mie de soldați și 22 ofițeri, mai ales în urma nechibzuinței colonelului Al. Angelescu, care și este înlăturat de la comanda Diviziei a IV-a și trimis îndărăt la Corpul de observație din Calafat.[1]

Spre închiderea cercului de blocadă la apus, se arată necesară luarea marii redute turcești de la Gomi-Dubnic, de-a stînga Vidului. Principele Carol ordonă această acțiune importantă pentru 12 octombrie și, spre a o masca, o combină cu o bombardare generală în jurul Plevnei. Atacul principal este încredințat gărzii rusești sub conducerea lui Gurko: românii participă la bombardare (colonelul C. Budișteanu e rănit în tranșee). Rușii se luptă înverșunat și izbutesc seara tîrziu să pună mîna pe Gomi-Dubnic prin surprindere, facînd pe Ahmed Hifzi Pașa prizonier cu 2 300 oameni și 53 ofițeri. însă pierderile rușilor sînt iarăși excesiv de mari, din pricina obiceiului de a înainta Iară lucrări simultane de acoperire și îndeobște din pricina lipsei de cruțare a trupelor din partea comandanților.

Dar oricît de mari ar fi fost pierderile, rezultatul cîștigat le covîrșește, căci acum Plevna este în adevăr blocată, iar de la soarta Plevnei atîmă soarta întregului război.

Românii își întind liniile fortificate de dinaintea redutelor turcești de la Opanez pînă la Bivolar (unde comandă colonelul Roznovanu), iar rușii de la Etropol

pînă peste Gomi-Dubnic. Vreo 30 de întărituri, lunete, redane și redute se construiesc de trupele noastre de geniu, sub conducerea colonelului Berindei și a maiorului Gheorghiu, în trei linii succesive de apărare între Griviția și Riben. Și dincolo de Vid, pînă aproape de Gomi-Dubnic, lucrează românii cîteva întărituri, în care se adăpostesc apoi grenadierii ruși. Generalul Mânu, comandantul artileriei, recunoaște mereu pozițiile bateriilor.

Deprimatul împărat Aleksandru se mută la Poradim, în casa de-abia reparată a principelui Carol, pe care i-o oferise acesta. Principele se instalează într-o colibă sub acoperiș de paie, avînd numai o odaie cu vatră și o cămăruță umedă, lipită cu pămînt. Zilele de 21 -22 octombrie le întrebuințează pentru inspecții din-

'Ceea ce nu împiedică înaintarea lui la gradul de general și chiar numirea de ministru al războiului în cabinetul Ion Brătianu la 21 februarie 1888! Culpabila lui administrare ministerială și devine una din ocaziile căderii lui Brătianu la 1888.

98 colo de Vid, sub focurile redutelor turcești, pe șoseaua dinspre Sofia, de unde se vestește că o parte a armatei lui Suleiman sub Mehmed Aii Pașa vrea să încerce deblocarea Plevnei. între aceste griji mai mari are să se ocupe și cu aplanarea neînțelegerilor dintre marele duce Nicolae și generalul Todleben.

în același timp Gurko dezvoltă planul pentru a doua trecere peste Balcani; însă marele duce Nicolae amînă tot pînă după căderea Plevnei. Deocamdată se formează, sub conducerea lui Gurko, un mare detașament, căruia i se alipește Brigada Cantilli din Divizia a IV-a, pentru a împiedica dincolo de Vid apropierea turcilor de la Orhanie sub eventuala ieșire a lui Osman Pașa, și se pregătesc în același scop instrucțiile către trupele române pentru luarea Rahovei.

La 7 noiembrie trupele române (6 000 oameni: Regimentul 10 de dorobanți, cîte un batalion din regimentele 1, 4 și 15, o companie din Regimentul 6, o companie de geniu și regimentele 2, 7 și 9 de călărași cu 22 tunuri) sub comanda colonelului Slăniceanu încep acțiunea în contra Rahovei, ajutate dinspre apus și sud de vreo 600 ruși sub generalul Meyendorf, care

comanda și un regiment de ulani, o brigadă de roșiori și cîte o baterie română și rusească, iar de pe malul stîng al Dunării de generalul Lupu cu Regimentul 3 de dorobanți și două baterii postate la Bechet. La 9 ore dimineața toate bateriile dimprejur încep un foc concentrat asupra întăriturilor Rahovei, care ține trei ore; turcii răspund cu vioiciune; Regimentul 10 de dorobanți după mari pierderi ia cu asalt o mică redută înainte, și apoi reîncepe violenta canonadă, urmată de asaltul asupra celorlalte redute. Trupele înaintează pînă la șanțuri, dar nu pot rezista ploii de proiectile. Colonelul Slăniceanu ordonă retragerea și o execută așa de precipitat, încît lasă pozițiile turcilor fără observare. Generalul Meyendorf, întărit de un batalion din Regimentul 1 de dorobanți, se menține însă în bună poziție la rîul Ogost, și maiorul de marină N. Dimitrescu- Maican scufundă monitorul turcesc din fața Canapei (un alt monitor, lîngă Măcin, îl scufundase maiorul Murgescu la începutul războiului). A doua zi ceața împiedică reluarea operațiilor. Dar la 9 noiembrie, încă de cu noapte, turcii încearcă ieșirea năvălind în contra dorobanților de la Ogost. Aceștia rezistă cu tărie, și după energica ofensivă a căpitanului Merișescu, care înlocuiește pe rănitul maior Mateescu, turcii sînt siliți să se abată în josul podu- 99 lui de la Skit unde pierd jumătate din soldații lor; cealaltă jumătate scapă, neputînd H urmărită din pricina negurii. La amiază românii intră in Rahova, primiți cu entuziasm de populația bulgară.

Românii au pierdut înaintea Rahovei 200 soldați și 5 ofițeri, printre aceștia maiorii Ene și Giurăscu. Colonelul Slăniceanu, care se arătase nedestoinic, e înlocuit prin colonelul Leca.[1] De altminteri, luarea Rahovei consfințește în ochii rușilor prestigiul armatei române. Cu deosebită laudă sînt amintiți în raportul generalului Meyendorf colonelul Crețeanu, maiorul Mateescu, „eroicul" căpitan Merișescu (pe care principele Carol îl înaintează îndată la gradul de maior), căpitanul de artilerie Hepites și locotenentul de stat-major Lambrino, „la care activitatea, agerimea și bravura sînt trecute în obicei". Iar marele duce Nicolae scrie principelui Carol:

J'ai toujours dtd heureux de reconnoitre la bravoure et Ies solides qualitds militaires de l'armde Roumaine. Le succes de Rahova ap- partient tout entier aux armes Roumaines.

într-un consiliu de război ținut la împăratul se hotărăște (13 noiembrie) ca trupele noastre să continue operațiile în Bulgaria apuseană, și Rahova cu Nicopole să rămînă ocupate tot de noi pînă la încheierea păcii. (Administrația civilă o păstrează rușii.) Dar încercările lui Brătianu de a ne asigura participarea la viitoarele tratări de pace nu primesc de la împăratul Aleksandru nici un răspuns lămurit.

în urma acestui consiliu de război se face o nouă împărțire a armatei române: diviziile a Il-a, a IlI-a și a IV-a formează Coipul I sub generalul Cemat înaintea Plevnei, Divizia I și Divizia de rezervă din Calafat, Corpul II sub generalul Haralambie cu menirea de a opera în Bulgaria de la apus. Colonelul St. Fălcoianu fusese numit încă din octombrie șef al Statului-Major General în locul colonelului C. Barozzi, trecut ca director la Ministerul de Război.

Cu sosirea iernii comunicația spre România devine nesigură, podul de la Nicopole e zilnic amenințat de ghețuri, cel de fier (de mult comandat în Rusia) se întîrzie prin obișnuita neglijență a administrației rusești; trupele suferă de lipsa lemnelor de foc. Pe de altă parte însă mijloacele de rezistență ale lui Osman Pașa, de cînd

'Ceea ce nu împiedică înaintarea lui Slăniceanu la rangul de general și revenirea sa la Ministerul de Război în cabinetul Ion Brătianu.

100 i s-a tăiat orice legătură cu lumea din afară, sînt sleite, și predarea Plevnei sau o încercare de ieșire nu mai pot întîrzia.

De la 26 noiembrie, tunurile turcești își slăbiseră focul; la 27 îl încetară cu totul.

în sfîrșit în memorabila zi de 28 noiembrie (10 decembrie) 1877, la 7 1/2 ore dimineața, prin negura deasă, care împiedica vederea, bubuitul tunurilor din bateriile turcești de pe înălțimile de lîngă Vid semnalează începutul acțiunii finale. în curînd coloane

de trupe din armata lui Osman trec peste cele două poduri de lîngă Opanez și năvălesc asupra redutei de la Gomi-Etropol. O dată cu ieșirea din Plevna, turcii părăsesc tabiile de la nord, și faimoasa redută nr. 2 de lîngă Griviția, în care intră românii. Principele Carol dăduse dis-de-dimineață ordin generalului Cemat de a trimite 4 batalioane cu 3 baterii ale Brigăzii Sachelarie spre întărirea Diviziei a IV-a peste Vid. Acum aleargă în a doua redută a Griviței și aflînd aici că și Bucova e evacuată (It.-col. Algiu intrase acolo) poruncește Diviziei a Ii-a să înainteze pe toată linia.

în acest timp grenadierii ruși de la Etropol nu pot rezista surprinzătorului atac al turcilor și pierd reduta cu 8 tunuri. Reduta următoare este de asemenea luată de asaltul turcesc. Dar peste puțin cele două divizii de grenadieri se reculeg, artileria începe a lucra cu putere, năvala turcilor este oprită. însă disperatele lor încercări de a-și sparge drumul înainte aduc diviziile rusești in cea mai critică situație. Se făcuseră 10 ore. în acest moment sosesc trupele române în flancul drept al dușmanului, pe cînd o brigadă a Diviziei a Il-a de grenadieri îl atacă de la stînga. Turcii sînt siliți să se apere din trei părți, iar alte cete ale lor, vreo 12 000 oameni, coborîndu-se cu grămada din redute, îi înghesuie de la spate și le împiedică întoarcerea înapoi. Bătălia se învîrtește în loc și acoperă cîmpul înghețat cu mii de morți și de răniți. Măcelul continuă pînă la amiază. Trupele române din Divizia a IlI-a luaseră două redute de la Opanez cu asalt (Brigăzile Borănescu-Sachelarie și maiorul C. Pruncu, artileria comandată de generalul Manu); a treia redută de la Opanez se predă cu 7 000 oameni și 6 tunuri; iar divizia noastră a IV-a, înaintând spre Vid, se întâlnește cu brigada rusească de grenadieri, care înconjurase flancul stâng. Astfel armata turcă se vede pretutindeni împresurată. Să înainteze nu mai poate, și drumul spre Plevna înapoi îi este tăiat. Osman Pașa, sărind de pe calul împușcat sub el, e rănit la piciorul stâng și transportat într-o

101 căsuță lingă podul de piatră peste Vid. La ora 1 după-amiază apărătorul Plevnei, pierzînd orice nădejde de scăpare, poruncește să se ridice steagul alb și trimite

un sol la cel mai apropiat comandant al trupelor potrivnice.

Acesta e colonelul Cerchez, care prin focurile turcești înaintase de la Bucova spre Vid. Colonelul Cerchez, însoțit de coloneii Arion și Berindei, urmează pe trimisul turc și împreună intră în căsuța de lîngă pod, unde dau de Osman. Cu respect salută ofițerii români pe marele ostaș; acesta le declară predarea sa și a armatei, și, oferindu-și sabia, încredințează mărinimiei biruitorilor pe sol- dații săi și pe locuitorii din oraș. Colonelul Cerchez, adînc mișcat, refuză sabia eroului de la Plevna pînă va hotărî principele Carol; dar sosind generalul Ganețki împreună cu adjutantul împăratului, generalul Strukov, acesta cere lui Osman Pașa sabia și necondiționata predare a întregii armate. în starea disperată în care se află, Osman stă cîteva timp pe gînduri, apoi fără a zice un cuvînt își descinge sabia împodobită cu pietre scumpe — un dar al sultanului — și o predă în mîinile rusești.

Principele Carol, la știrea predării lui Osman, trece prin Opa- nez, unde e primit cu entuziasm de Divizia a IlI-a, și îndreptîn- du-se spre Vid, de-abia poate înainta prin învălmășeala neînchipuită a coloanelor de prizonieri cu escortele lor, a transporturilor de răniți, a miilor de care cu locuitorii fugari din Plevna. Aproape de pod se întâlnește cu trăsura păzită de călărași din Regimentul 3, care ducea pe Osman spre orașul pustiit; lîngă el se afla Tevfic Pașa, iscusitul inginer-constructor al întăriturilor de pămînt din jurul Plevnei. Osman, sprijinindu-se de coșul trăsurii, se ridică în picioare, iar principele îi întinde mîna și-i exprimă cu căldură ad- mirarea sa pentru eroica apărare.

A doua zi, 29 noiembrie, domnul României însoțește pe împăratul Aleksandru al Ii-a și pe marele duce Nicolae la intrarea solemnă în Plevna și primește din toate părțile felicitări pentru partea ce a luat-o armata română la mult așteptata cucerire. Osman Pașa este adus înaintea lor. împăratul îi restituie sabia, și nume- roșii ofițeri ruși și români care umpleau curtea îi fac ovații. Ilustrul prizonier este apoi escortat pînă la București și de aici spre Kiev în Rusia, unde rămîne pe timpul cît mai ține războiul. La întoarcerea în Constantinopol (martie 1878), padișahul, hărăzin- du-i numele de Gâzi, îi încinge sabia vechiului sultan Abdul-

Ha- mid I, „biruitor ca tine".

Cu luarea Plevnei soarta războiului este ca și hotărîtă, iar participarea armatei române se apropie de sfîrșit. La 1 decembrie 1877 principele Carol, printr-un ordin de zi citit de prințul Imeri- tinski, depune comanda peste armata rusă de la vest, și la 5 decembrie împăratul Aleksandru sosește în București, de unde își continuă drumul spre Petersburg. în ultimele două consilii de război, ținute la împăratul între principele Carol și marele duce Nicolae cu generalii Todleben, Miliutin, Obrucev și Nepokoicițki, se dispune pe de o parte reînceperea acțiunii lui Gurko și a lui Radețki în Balcani, lăsîndu-se în observarea Corpului Zimmermann din Dobrogea cadrilaterul Rusciuc-Silistra-Șumla-Vama; pe de alta se menține planul ca trupele române, care încă de la 17 noiembrie ocupaseră Lom-Palanca, să atace Vidinul spre a curăți țărmul drept al Dunării de rămășițele armatei turcești. Totodată se iau măsurile necesare pentru prizonierii de la Plevna: 404)00 de soldați cu 10 pașale și 2 128 ofițeri căzuseră aici în mîinile alia- ților. Dintre ei, 15 000 de Oameni aveau să fie internați în România, ceilalți să fie escortați de una din diviziile noastre pînă la granița rusească.

Conform acestor dispoziții principele Carol, după ce a înaintat generali pe coloneii M. Cerchez și G. Anghelescu și a distins pe generalul Mânu și mulți alți ofițeri pentru meritele lor în război, ordonă la 7 decembrie ultima împărțire a armatei române. Corpul de Vest, sub comanda generalului Haralambie cu diviziile I și a IV-a (colonel Lecca și general G. Anghelescu, șefi de stat-major Băicoianu și Argetoianu, artileria sub Horbațchi), ceva mai tîrziu și cu Divizia a Il-a (general Cerchez), e destinat să opereze spre Vidin; o Divizie de rezervă sub colonelul Slăniceanu rămîne în Calafat; iar Divizia a IlI-a sub generalul Racoviță e întrebuințată la escortarea prizonierilor pînă la Prut.

Acum în sfîrșit domnitorul se poate întoarce la București. De șase luni lipsea din capitala țării. Dar tocmai în zilele de 7, 8 și 9 decembrie un nemaipomenit viscol acoperă întreaga vale a Dunării, din Balcani pînă în Carpați, cu dealuri de zăpadă. Gerul ajunge la 22 grade, și precum aduce tuturor trupelor active cele' mai

grele suferințe, pricinuiește moartea multor răniți și prizonieri. Liniile de etape de la Plevna spre București sînt însemnate cu cadavrele celor degerați.

De-abia la 10 decembrie principele poate porni din Poradim și spre noapte ajunge pînă la Nicopole. Cu primejduirea vieții trece a doua zi Dunărea într-o șalupă (sloiurile de gheață rupseseră

103 podul) și nu sosește decît tîrziu în seara de 14 decembrie la Pitești. Aici primește adresele parlamentului, deschis de la 15 noiembrie (adresele erau să-i fie aduse pe cîmpul de război, dar delegația parlamentară se troienise în Caracal), și la 15 decembrie își face cea mai sărbătorită intrare în capitală.

între acestea, pe țărmul drept al Dunării, armata română înaintează spre Vidin. Divizia I ocupă la 10 decembrie Arcer-Palanca, și la 12 decembrie recunoașterile Regimentului 2 de la Călărași se întind pînă la Vitbol, aproape de Vidin. în aceeași zi generalul Gurko cu 80 000 oameni sosește la Orhanie: în timp de nouă zile, după grozave opintiri și cu pierderea a mii de soldați, își termină faimoasa a doua trecere peste Balcani în mijlocul iernii și ocupă Sofia. Și generalul Radețki străbate pasul Șipca, silind pe Vezel Pașa cu 25 000 oameni să capituleze, și la 29 decembrie intră în Cazanlîc.

Tot la 29 decembrie colonelul Lecca, după o luptă de două ore,«dungă pe turci din Nazir-Mahala și Vitbol și încinge astfel blocarea Vidinului, desăvîrșită spre sud-vest prin ocuparea Adliei de către sîrbi. Cetățuia Belgradjic, la 50 kilometri în sudul Vidinului, inatacabilă în vîrfurile ei de stîncă, rămîne sub observarea Brigăzii Cantilli.

în ziua de 12 ianuarie 1878, pentru a mai strînge împresurarea Vidinului, apărat de 12 000 turci sub Izet Pașa, se face un atac general asupra redutelor înaintate. Era iarăși o zi de ceață. Divizia I izbutește în curînd să ia Rupcea și Rainovcea. Divizia a IV-a operează în contra Tatargicului și Noveselei, dar Brigada Cruțescu fiind slab condusă, numai Tatargicul se poate lua, Novosela rămîne în mîinile turcilor.[1] însă cele mai

importante obiecte ale atacului erau Smîrdanul și Hinova. Aceste poziții alcătuiau cheia Vidinului. După-amiază, în urma acțiunii diviziilor I și a IV-a, generalul Haralambie dă ordin Diviziei a Il-a, sub generalul Cerchez, să înceapă asaltul. Dintre trupele de atac, comandate de lt.-col. Cotruț, Regimentul 4 de linie, în cap cu maiorul Stoilov, năvălește la centru asupra celor două redute de la Smîrdan, pe cînd maiorul Teleman din Regimentul 6 de linie ocolește poziția și sosește în momentul cel mai critic pentru a întări lupta crîncenă a Regimen-

'Ceea ce nu împiedică mai tîrziu înaintarea colonelului Cruțescu la rangul de general.

104 tului 4; atunci și Regimentul 8 de dorobanți, dat de Divizia I și condus de lt.-col. Holban cu maiorul Stroja, se repede prin apa și ghețurile pîrîului Delena și cu mari pierderi ocupă reduta Hinova. — La 6 ore seara succesul însemnatului atac este asigurat.

Aceasta a fost cea din urmă izbindă a armatei române, căci deși mai ales acum bombardarea Vidinului reîncepe cu energie, toată acțiunea este întreruptă prin încheierea armistițiului. Luptele încetează la 19 ianuarie pretutindeni. După o convenție încheiată între generalul Mânu și Izet Pașa, trupele române intră la 12 februarie în Vidin; la 13 februarie Suleiman-Efendi cedează colonelului Cantilli garnizoana Belgradjicului.

în contrast cu glorioasele fapte de război povestite în paginile precedente, acțiunea diplomatică de care trebuie să ne ocupăm acum aruncă o altă lumină asupra politicii guvernului nostru liberal.

încă de la 27 decembrie ministrul de război turc deschisese cu rușii vorba de armistițiu. Dar marele duce Nicolae răspunde că fără stabilirea simultană a condițiilor de pace nu poate trata. După ce la 8 ianuarie și Adrianopolul cade in mîinile rușilor, Turcia nu mai rezistă, și în ziua de 19/31 ianuarie 1878 se semnează la Adrianopol protocolul „constatînd acceptarea bazelor prealabile de pace și convenția de armistițiu".

Guvernul român, neliniștit îndată ce află despre începerea tratativelor, stăruie din nou să participe la ele. Pentru aceasta trimite la 2 ianuarie pe colonelul E. Arion în Cartierul General rus de peste Balcani, a cărui cancelarie diplomatică se afla sub direcția dlui de Nelidov. Dar la notificarea misiunii colonelului Arion, Ne- lidov răspunde (9 ianuarie) că dorințele noastre trebuie adresate direct la Petersburg. Din Petersburg însă ne telegrafiază agentul nostru diplomatic, generalul I. Ghica, că după vederile rusești România nu poate figura la tratativele de pace, nefiindu-i încă recunoscută independența din partea Puterilor Europene, și că pînă atunci datoria de a-i reprezenta interesele cade in sarcina Rusiei.

Și într-adevăr, protocolul de la Adrianopol se semnează fără știrea, necum participarea noastră, și tot astfel se încheie între Rusia și Turcia Tratatul „preliminar" de la San Stefano (19 februarie 1878), care la art. 2 stipulează recunoașterea independenței Românie din partea înaltei Porți, însă la art. 18 atribuie Rusiei „san- 105 djacul Tulcea", cu rezerva facultății de a-1 schimba contra Basarabiei noastre.

în zadar mai intervine guvernul român pe lingă diplomația rusă și pe lingă reprezentanții celorlalte Puteri. Nelidov răspunde colonelului Arion, cu oarecare ironie, că — după presupunerea sa — toate condițiile românilor trebuiau să fi fost stabilite de ministrul Brătianu în întrevederile cu împăratul Aleksandra la Poradim! Iar Gorceakov întîmpină că redobîndirea Basarabiei e o chestiune de demnitate pentru Rusia, că de altminteri acel teritoriu nu fusese dat „României", ci „Moldovei", și că — în lipsa unei bune înțelegeri cu noi — stipularea definitivă o va face cu Puterea *Suzerană.*[1]

Față cu atitudinea hotărîtă a Rusiei în această chestiune , ce ne puteau folosi guvernele statelor mai îndepărtate? Austria se gîndea la interesul său imediat și aștepta îndeplinirea celor convenite la Reichstadt (Bosnia și Herțegovina); principele Bismarck se rezerva pentru rolul de „samsar cinstit" în viitorul congres; ambasadorul Angliei din Viena explica lui Bălăceanu că Puterile nu au obiceiul să intervină în certurile dintre „aliați", și lordul Lyons spunea lui Callimachi-Catargi, la

Paris, că retrocedarea Basarabiei o crezuse de mai înainte aprobată de guvernul român.

Firește! Cine să-și fi închipuit că, după cunoașterea pretențiilor rusești asupra Basarabiei, armata română trecuse Dunărea în ajutorai celor „abîmați" la Plevna, fără o prealabilă înțelegere precisă asupra condițiilor politice și teritoriale?

Așa fiind lucrurile, nici rezoluția unanimă a parlamentului nostru de la 26 ianuarie 1878 în contra oricărei înstrăinări și compensări teritoriale, nici platonica amenințare cu rezistența armată nu schimbă situația. Atît numai, că ne învrăjbește raporturile cu Rusia și înlătură de la sine interesanta încercare făcută prin Ignatiev de a ne ademeni cu propunerea tronului Bulgariei pentru domnitorul României.

Dar și cu alte puteri raporturile Rusiei ajung la oarecare tensiune. Partea ce și-o făcuse Imperiul de la Nord în Tratatul de la San Stefano era excesivă și atingea interesele generale ale Europei. Crearea unui principat bulgar de o așa mare întindere dădea puterea asupra Peninsulei Balcanice in mîinile panslavismului; iar îndărătul cedării Dobrogei și a retrocedării Basarabiei se ridica întreaga chestiune a Dunării.

'Vezi mai sus pp. 81-82.

în Austria crește rezistența în contra tendințelor rusești, și ungurii se dedau la manifestări zgomotoase în favoarea Turciei. Anglia încuraja protestul grecilor în contra proiectatei preponderențe bulgare și o notă a lordului Salisbury (numit ministru de externe în cabinetul Beaconsfield) dă tuturor nemulțumirilor cea mai energică expresie (1 aprilie 1878).

Rușii se văd siliți să admită întrunirea unui congres al Marilor Puteri, în care să se revizuiască stipulările numai bilaterale de la San Stefano și să se încheie pacea printr-un tratat european. De altminteri Rusia prevăzuse însăși această eventualitate și calificase actul de la San Stefano din capul locului de preliminar. Astfel se deschide la 2/14 iunie 1878 Congresul de la Berlin.

înainte însă de a vorbi, în acest scurt rezumat istoric, despre cele petrecute la Congresul din Berlin, trebuie să ne coborim privirile spre Camera noastră din București, pe care la sfirșitul capitolului precedent o lăsasem în momentul cînd își retrăgea acuzarea în contra miniștrilor conservatori după alegerea de deputat a generalului Florescu și a autorului acestei scrieri.

Ce soartă au avut cele două alegeri in Camera liberală, ar fi de prisos să mai spunem, dacă incidentul nu ar fi cu deosebire caracteristic pentru nivelul intelectual al majorității guvernamentale de atunci; iar cunoașterea acelei majorități chemate să reprezinte „țara legală“ în una din cele mai grele situații istorice este necesară pentru explicarea celor întîmplate la noi în timpul Tratatului de la Berlin și al aplicării lui.

Generalul Florescu fusese ales la 24 ianuarie 1878 de Colegiul I din Romanați. în ședința Camerei de la 13 februarie comisia de verificare propune proclamarea deputatului; dar majoritatea, cu toată împotrivirea lui Costinescu, Chițu și Vemescu, numește un comitet judiciar pentru cercetarea alegerii contestate. De-abia la 16 martie se prezintă raportul comitetului. Și atunci Camera liberală, în acele excepționale împrejurări politice, cînd Țara după terminarea războiului se afla în fața complicațiilor premergătoare Congresului de la Berlin și cînd, în urma retragerii acuzării ministeriale, era în drept să se aștepte anume la conlucrarea tuturor bărbaților ei de valoare, invalidează cu 57 voturi contra 17 alegerea generalului Florescu pe temeiul discursurilor unor deputați ca Andrei Vizanti, Pantazi Ghica și Eliodor Vergati.

Ce însemnătate mai putea avea Camera, dacă nici acele grave împrejurări generale nu fuseseră în stare să-i dea un grăunte de simț politic!

Alegerea deputatului Colegiului I din Iași ajunge în dezbaterea Camerei la 6 februarie. Comisia de verificare propune și aici proclamarea deputatului; însă Camera primește, cu 47 voturi contra 36, o propunere a

lui Al. Holban (pe atunci tot fracționist), care, începînd cu fraza „contest alegerea*[4], sfirșește cu fraza „conchid la invalidare[44]. în zadar G. Vemescu și P. Grădișteanu, în corect parlamentarism, cer conform acestui vot proclamarea deputatului, deoarece invalidarea propusă nu întrunise cele două treimi regulamentare. Holban, Dimancea și Pantazi Ghica, în urma anunțării votului, schimbă sensul propunerii, Camera numește iarăși un „comitet judiciar[44], compus din Locusteanu, Pătărlăgeanu, Dimancea, Pantazi Ghica și Eraclide. Comitetul tărăgănează lucrarea; de abia pe la martie se duce să facă „ancheta judiciară*[4] asupra alegătorilor din Iași. Rezultatul e un raport final, care se pronunță firește pentru invalidare. La noua discuție, în ședința de la 1 aprilie 1878, Holban atacă iarăși alegerea ieșeană și vorbește, ca și în rindul trecut, în contra unor pretinse teorii filozofice ale candidatului ales. Atunci însă intervine prezidentul Camerei, C.A. Rosetti, și sfîrșitul fenomenalei discuții merită să fie reprodus din *Monitorul oficial'.*

A. Holban'. Domnilor, nu voi să trec nici de filozof nici de învățat universal, dar țin să constat că tot ceea ce zic este exact, țin să probez că am dat o interpretare justă, veridică, înaintea dvs. în privința doctrinei acestei școli funeste, care în Moldova se numește „nouă direcție** și al căreia dl Maiorescu este fundatorul și marele profet. Iacă am aici evanghelia acestei școli, *Convorbiri literare,* unde sînt traduse și propagate de dl Maiorescu principiile lui Schopenhauer.

Dl președinte: Să-mi dea voie dl orator a-i atrage atenția că, dacă ne vom pune pe tărîmul acesta, ne-am putea pe toată ziua exclude unii pe alții sub pretextul opiniilor ce profesăm. (Zgomot.)

Voci: Prea bine.

Dl președinte: Nu este permis, mai cu seamă unui partid democratic, să atace o alegere pentru opiniile filozofice ale candidatului, și protestez din parte-mi.

A. Holban: înainte de toate, Partidul Național Democratic și Liberal are de cea întîi datorie să apere proprietatea, onoarea și castitatea familiei, patria... are de datorie să propage în popor onoarea, moralitatea, virtutea,

 iar nu materialismul abjectului Schopenhauer, care propagă concubinajul, dreptul de bătăi cu biciul, disprețul amorului de patrie și sentimentelor de onoare... Aceste lucrări sînt bune la

sălbatici, nu la noi...

Dl președinte: Și noi am fost acuzati că sîntem contra proprietății, contra familiei, și de multe altele, și cu toate acestea faptele noastre au dezmințit acele acuzări. Eu protestez contra acestei discuții, protestez pentru că se aduce la bara acestei Adunări opiniile filozofice ale aleșilor. Cu toate acestea, dacă Adunarea primește discuție pe acest tărim, nu am decît a mă supune.

Voci: Nu, nu, protestăm și noi.

Dl președinte: Pun la vot, dacă Camera primește să se discute opiniile filozofice.

A Holban: Nu mai puneți la vot, domnule președinte, căci atunci renunț la cuvînt.

— Se pune la vot închiderea discuției și se primește.

— Se pun la vot concluziile raportului, și rezultatul scrutinului este cel următor:

Votanți.....71
Majoritate de două treimi.....48
Bile albe pentru concluzii.....45

Mai lipsesc trei voturi pentru invalidare, cînd însuși prezidentul Camerei, coborindu-se de pe scaunul său, pune ostensibil în umă o bilă neagră în contra raportului, ceea ce mai atrage cîteva bile în același sens; și astfel autorul acestei scrieri este proclamat deputat al Colegiului I de Iași 68 de zile după alegere.[1]

De la o asemenea Cameră ce ajutor putea primi guvernul în așa grea situație internațională?-

Era fără îndoială om politic Ion Brătianu, dar istoric era numai Kogălniceanu, iar C.A. Rosetti era agitator de idei revoluționare; lor le lipsea pe atunci orice afinitate cu guvernele europene conduse de conservatori. însă prin nefericita acuzare ministerială se deschisese un abis între liberalii și conservatorii din România. Nici o consfătuire măcar nu se încercase. Și într-un moment cînd conlucrarea tuturor capacităților țării de abia ar fi fost de ajuns, gu-

•în două articole, publicate în *Timpul* de la 8 februarie și 9 aprilie 1878, Eminescu — redactorul ziarului — cu neîntrecuta virulență a stilului său, caracterizează acea discuție a Camerei, precum și ignoranța celor ce falsificau pe idealistul Schopenhauer. — De atunci încoace au dispărut din parlamentul nostru doctrinele filozofice. Numai dl Dimitrie Al. Sturdza mai continuă tradiția, pe care însuși dl Holban a părăsit-o de mult, și ne mai atacă (ședința Senatului de la

22 decembrie 1895) pe tema „pesimismului* lui Schopenhauer.

109 vemul era cu desăvîrșire înstrăinat de o parte însemnată a lor. în chiar partidul său, ministrul-prezident, în urma Convenției cu Rusia, se dezbinase de Dimitrie Brătianu, de Ion Ghica, de Dimitrie Sturdza. Ce e drept, în timpul tratativelor pentru convocarea Congresului de la Berlin, Sturdza a publicat în limba germană o broșură bine intenționată, deși scrisă cu prea multă ură în contra Rusiei. Și Ion Ghica a fost înduplecat să primească o misiune în Anglia; poate își mai făcea iluzii asupra sprijinului englez. Dar ce ne putea folosi o broșură și cum era să ne ajute Anglia? Istețul Disraeli-Beaconsfield aflase despre pretențiile Rusiei asupra Basarabiei încă din mai al anului trecut 1877 (înainte chiar de Kogăl- niceanu sau cel puțin înainte de epoca mărturisită de Kogălnicea- nu în Cameră), și dacă în Memorandumul de la 18/30 mai 1878 mai vorbește de Basarabia, este numai ca presiune în contra Rusiei, cu care ajunge îndată la o înțelegere secretă asupra modificării Tratatului de la San Stefano în interesul englezesc. Și cu Turcia încheie Beaconsfield la 4 iunie 1878 o convenție secretă, și-și asigură insula Cipru. Cu aceste două tratate în buzunar, englezul se duce liniștit la congres, fără a se mai preocupa de soarta României.

Și astfel în fața areopagului european guvernul nostru se află redus la insuficiența partidului său. Sub asemenea auspicii, Ion Brătianu și Mihail Kogălniceanu sosesc la Berlin și în preziua deschiderii congresului cer de la principele Bismarck, prezidentul desemnat, să fie admiși *au sein du Congres, afin d'y exposer et dd-fendre les droits de leur pays,* înainte de a primi un răspuns, îi mai prezintă la 12/24 iunie un memoriu, *ou sont rdsumds Ies points dont la Roumanie sollicite I'adoption par VEurope.*

Aceste puncte erau cinci. Patru se impuneau de la sine și ar fi fost formulate de orice guvern român. Le citățm din memoriul delegaților noștri în ordine inversă: 1) Recunoașterea sau „consacrarea definitivă" a independenței. Memoriul mai adaugă aici cererea neutralizării teritoriului, deși era de prevăzut că nu ni se va acorda, și Rusia ne declarase de mai înainte că ar

considera cererea ca o ofensă. 2) Indemnizarea pentru cheltuielile războiului. 3) Insulele din Delta Dunării și Insula Șerpilor. 4) Oprirea armatelor rusești de a trece peste teritoriul român în timpul aproximativ de doi ani, ce Rusia și-l rezervase la San Stefano pentru ocuparea Bulgariei.

Dar in privința punctului al cincilea, care în memoriu este pus cel dinții, exista pe atunci în țară și există și astăzi în judecata

110 oamenilor politici cea mai pronunțată controversă. Era vorba de greaua alternativă: sau de a refuza retrocedarea celor 3 districte din Basarabia, sau de a consimți la inevitabilul fapt primind însă o mare compensație teritorială și financiară. Bismarck ne sfătuia să ne hotărîm pentru a doua parte a alternativei. *(Tenez la drag^e haute|)* în acest caz chiar Rusia, scăpînd de imputarea ingratitudinii și a răstălmăcirii Convenției de la 4 aprilie cu „integritatea teritoriului", ne-ar fi ajutat să obținem o foarte largă despăgubire (se vorbea de atribuirea Dobrogei cu teritoriul de sud-vest pînă la Vama-Rusciuc și de 200 milioane franci). Principele Carol pare a fi înclinat spre această soluție; și Kogălniceanu ar fi preferat-o. Dar Ion Brătianu a stăruit cu toată puterea în sensul celălalt, și astfel memoriul cere de la congres ca nici o parte a teritoriului actual să nu fie dezlipită de România. Așa zicea și moțiunea lui Vemescu, votată de parlament la 26 ianuarie.

Aceste cinci puncte le mai susțin amîndoi delegații noștri și din viu grai înaintea congresului, în unica ședință la care sînt admiși, în cea de la 19 iunie (1 iulie).

Și rezultatul?

Cînd după multele deliberări reprezentanții Puterilor Europene semnează la 1/13 iulie 1878 Tratatul definitiv de la Berlin, care modifică pe cel preliminar de la San Stefano, precum și pe cel de la Paris din 30 martie 1856, ei prevăd în articolele 22 și 43 pînă la 56 dispozițiile relative la România și din cele cinci puncte cerute ne atribuie Delta Dunării cu Insula Șerpilor, ne impun retrocedarea districtelor din Basarabia, ne dau Dobrogea cu o linie de graniță (mai pe urmă defavorabil fixată) de la răsărit de Silistra pînă în sud de Mangalia spre nou creatul Principat al Bulgariei, nu admit vreo altă despăgubire pentru cheltuielile noastre de război,

ne obligă să suferim trecerea trupelor rusești pe timp de un an, pînă cînd acestea vor avea să evacueze Bulgaria; iar recunoașterea independenței Statului nostru, pentru care ni se admite acum în sfîrșit numele de *România,* o supun — pe lîngă condiția retrocedării Basarabiei — și la condiția modificării articolului 7 din Constituția noastră în sensul toleranței religioase la exercitarea drepturilor politice.

Hotărîrile congresului european produc o adîncă decepție în țară. La pierderea Basarabiei se aștepta lumea noastră politică; dar că, după o așa jertfă, nici independența nu ni se recunoștea fără condiții prealabile, aceasta trecea peste temerile celor mai pesi-111 miști. Nu e vorba, influența ce o avusese fracția „liberă și independentă" asupra Constituantei de la 1866 întru nechibzuita redactare a articolului 7 trebuia să se pedepsească odată, dar chiar în acest moment, în mijlocul avîntului general al țării, după o glorioasă participare la război, dispoziția Tratatului de la Berlin ni se înfățișa ca o umilire nemeritată.

Cu un asemenea rezultat al diplomației sale, situația ministerului Ion Brătianu devine foarte grea în țară. Crescînda opoziție îl face răspunzător de toată neizbînda politicii externe și acuză Partidul Liberal pentru temeritatea de a fi voit să conducă Statul român, în cele mai grele momente, cu excluderea desăvîrșită a conservatorilor prin o acuzare ministerială, care ea însăși după felul ei trebuia să slăbească încrederea Puterilor străine în dezvoltarea noastră viitoare.

Brătianu însă se menține cu orice preț la guvern, nu numai pînă la îndeplinirea condițiilor Tratatului de la Berlin, ci și mai pe urmă, caută deocamdată să arunce vina asupra lui Kogălniceanu, care iscălise Convenția de la 4 aprilie (deși o cunoștea numai de cîteva ore, pe cînd Brătianu o dezbătuse și stabilise cu luni întregi înainte!), împacă elementele recalcitrante din Partidul Liberal prin chemarea lui Sturdza în minister și trimiterea lui Dimitrie Brătianu la Constantinopol, știe să ademenească pe foștii miniștri acuzați N. Kretzulescu și V. Boerescu, pe care îi introduse în cabinet, spre a obține cu ajutorul lor cele două treimi ale voturilor cerute pentru revizuirea articolului 7 din Constituție, și

împrospătînd astfel - cu puțin scrupul, dar cu multă abilitate - vaza Partidului Liberal, izbutește la 14 martie 1881 să încoroneze aspirația națională de la Divanurile Ad-Hoc încoace prin proclamarea Regatului.

De aceea, oricîte întîmpinări se pot face și le-am făcut și noi în paginile precedente în contra acțiunii politice a guvernului liberal din acea epocă, meritul lui Ion Brătianu de a fi participat la război și de a fi provocat proclamarea și recunoașterea Regatului rămîne covîrșitor. Numele său este pentru totdeauna împreunat cu cel mai mare eveniment al Istoriei noastre contemporane.

Întrerupînd aici șirul acestei expuneri, pentru a-1 continua în volumul al treilea pînă la căderea ministerului Ion Brătianu, ne mărginim cît pentru volumul de față la reproducerea discursurilor ținute de noi în Cameră de la 16 martie 1881, Fiindcă din ele se

 vor înțelege mai bine diferitele faze ale mișcării politice, mai ales în ceea ce privește aplicarea Tratatului din Berlin, primirea Do- brogei și revizuirea articolului 7 din Constituție.

înainte însă de a termina, se cuvine să ne dăm seama de progresul ce l-a făcut țara după războiul de la 1877 întru consolidarea monarhiei ereditare, a cărei importanță am încercat să o arătăm din primele pagini de introducere ale acestei scrieri.

Principele Carol, de-abia hotărit să-și continue domnia în urma celor intîmplate la 10 martie 1871, se văzuse, după cinci ani de minister conservator, din nou amenințat prin „Conspirația de la Mazar-Pașa“. Cu o rară prudență politică, în prevederea izbucnirii crizei orientale, domnitorul își formează ministerul de la iulie 1876, din chiar mijlocul conspiratorilor și încredințează lui Ion Brătianu și lui C. A. Rosetti conducerea țării. Dar prudența politică e o însușire personală (și însușirile personale sînt o condiție neapărată pentru prima întemeiere a unei dinastii) care nu bate la ochi, care nu poate fi apreciată în valoarea ei decît după o vreme mai îndelungată și numai de un număr restrins de oameni. Și tenacitatea principelui in urmărirea țelului, răbdarea

și indulgența sa, înălțarea peste orice simțământ de răzbunare, neobosita regularitate în îndeplinirea zilnicelor datorii, lipsa de orice intrigi, de orice camarilă, de orice amestec în relațiile private, exemplara viață casnică — toate aceste semne de caracter, în așa contrast cu unele domnii precedente, erau prea intime prin natura lor pentru a produce un efect imediat în publicul cel mare. Pe de altă parte, curentul economic al țării nu avusese încă timp și mijloace să se deștepte; rețeaua căilor ferate era de abia terminată în linia principală. Iar armata, deși foarte mult sporită și îmbunătățită în organizarea ei, sta tot apăsată sub greutatea nopții de la 11 februarie 1866. Nimic nu se întîmplase ca să-i regenereze spiritul din fundament

Raportul între Domn și Țară nu era dar închegat. Lipsea ceva hotăritor, ceva care să poată contopi cugetul poporului cu dinastia ce și-o alesese de formă.

Atunci intervine războiul, și deodată starea lucrurilor se schimbă. Ostași din toate unghiurile țării, adunați sub conducerea domnitorului, se întîlnesc cu el de la om la om. El le stă înaintea ochilor ca o pildă vie la grelele nevoi. împreună cu ei suferă și el și se îmbărbătează și el. Sub acoperișul de paie al colibei de la Po- 113 radim, pe ploaie și pe ger in cîmpul liber, cînd mai bine, cînd mai rău hrănit, mergînd ziua și noaptea în mijlocul lor, expunîndu-se la gloanțele dușmanului, căutînd de răniți, dar și poruncind unei armate ruse și stînd alături de pravoslavnicul împărat, deopotrivă cu el: pe acest domnitor românul din popor îl simte pentru întîiași dată ca domnitorul *său,* la El se uită, de El este mîndru, în El a prins încredere. Și cînd se întorc de la război soldații și ofițerii, cu fala biruinței smulse după atitea jertfe, statul român are o armată și un popor care a început să-și simtă misiunea, să se priceapă ca un întreg și să-și împămînteneasc pe domnitorul pînă atunci străin, iar de acum înainte întrupat cu aspirația națională ca o nădejde și o chezășie a viitorului.

Și pe cînd principele Carol devine într-adevăr domnul României pe cîmpul de război, înăuntrul țării principesa Elisabeta devine doamnă. Mai înainte încă,

principesa se deosebise de toate semenele ei din Europa prin o neobișnuită îndeletnicire în ale literaturii și ale artelor frumoase. Sosită în țară și învățînd în curînd limba română, ea contribuise prin numeroase traduceri să lățească în străinătate cunoașterea literaturii noastre, și scrierile sale originale, al căror cuprins era adesea luat din legendele române, atrăse- seră interesul oamenilor culți, mai ales din Germania, asupra vieții unui popor pînă atunci prea ignorat. Dar în starea în care ne aflam noi încă, activitatea literară era prețuită într-un cerc foarte restrîns. Mai apropiată de țară fusese o altă cugetare a principesei, și aceasta se și răspîndise pe alocuri în popor: îngrijirea de a face să se păstreze frumosul port național al țărancelor române, care începea să dispară, stăruința de a-1 introduce la curte și de a obliga damele române și străine să se împodobească la certe ocazii cu el. Și gustul, și mica industrie casnică, și întărirea simțămîntului etnic au cîștigat prin buna inițiativă.

Dar ceea ce într-adevăr a pătruns în simțirea maselor celor mari și le-a cucerit inima a fost acțiunea personală a doamnei întru căutarea răniților aduși de pe cîmpul de război. Cea mai grea sarcină umanitară se impusese deodată unei țări pînă atunci așa de puțin pregătită. Căci unde era să ajungă pentru covîrșitoarea mulțime a victimelor unui crîncen război obișnuita organizare a serviciilor medicale militare, care de altminteri lucrau mai toate in Bulgaria? Cu miile soseau de peste Dunăre în România soldații răniți, degerați, bolnavi, atît români și ruși, cît și turci, și cu sutele se cereau oameni pentru îngrijirea lor în ambulanțele improvizate.

Aici societatea civilă era chemată să dea ajutorul său în cea mai largă măsură, și eforiile spitalelor din țară, precum și societatea Crucea Roșie (prezident prințul Dimitrie Ghica) au făcut tot ce au putut ele; era departe să fie de ajuns. Atunci Elisabeta-Doamna, cu excepționala sa putere de muncă, a organizat alături cea mai întinsă rețea de suplinire. Pe de o parte folosindu-se de relațiile ce avea la curțile din Berlin și din Dresda, ne-a adus de acolo medici militari și surori

de caritate, pe de alta a știut să deștepte în femeile române o activitate fără seamăn întru alinarea suferințelor. Ce bine venea acum ușorul acces la curtea noastră (în această privință cea mai democratică din Europa), prin care principesa Elisabeta se aflase de mult în contact personal cu întreaga societate! Dame și domnișoare din toate treptele, dar mai ales și mai neașteptat din cele de sus, multe prin îndemnul compătimirii, altele prin măgulirea de a lucra alături de Doamna Țării, se devotează celor mai grele îndatoriri. Stăpînindu-și aversiunea firească, asistă pe medici la operații, învață să schimbe pansamentele, se îngrijesc de măsurile igienice, dau doctoriile prescrise, se fac secretare pentru corespondența bolnavilor. Căci nu ca aparență de modă, ci în aspră realitate le deprinde doamna la serviciul ambulanțelor. Ea însăși supunîndu-se cea dintîi în barăcile-spitale, ce și le alcătuise la Cotroceni sub conducerea doctorului Kremnitz, tuturor îndatoririlor. Cu nepilduită abnegație, îmbărbătează pe cei supuși la operațiile chirurgicale, liniștește în brațele Ei proprii pe cei cuprinși de tetanos, dă celor în agonie o ultimă mîngîiere.

După un asemenea exemplu pornit de sus, damele române instituie ambulanțe în Iași, în Ploiești, la Buftea, la Epureni, în multe alte locuri slujesc pretutindeni ca surori de caritate, unele însoțesc trenurile cu răniți pe căile ferate, zi și noapte, de la Tumu Măgurele la București, de la București la Iași.

Cum să nu fi rămas neștearsă în amintirea Țării această faptă a Doamnei? Nu e sat locuit de români în care să nu fi pătruns renumele ei și să nu fie pomenită cu recunoștință „mama răni- ților".

în așa chip Elisabeta-Doamna, dacă n-a avut fericirea să nască pe urmașul tronului, a contribuit totuși pentru partea sa la întemeierea dinastiei în țara noastră. Și cînd la 1881, ca rezultat al războiului și al noii situații create statului, România se proclama Regat, coroana de oțel este în toată însemnătatea cuvîntului o coroană populară.

V

Sub ministerul Brătianu. De la proclamarea Regatului pînă la Tratatul de la Londra

14 martie 1881 — 26 februarie 1883

Cu recunoașterea României independente și pToclamarea Regatului se încheie prima epoca a renașterii noastre naționale și începe o Eră nouă a politicii externe și interne.

Vechiul program al Divanurilor Ad-Hoc de la 1857 se vede realizat și prin chiar aceasta încetează de a mai fi program, iar întărită viață publică își caută o nouă formulare a politicii viitoare. Pe cînd în cele interne activitatea de pînă acum nu putea tinde decit la așezarea fundamentelor generale ale Statului monarhic-constituțional, de-acum înainte se impune organizarea administrativă și reforma socială.

O schimbare incisivă se face și în relațiile internaționale. Formal dependentă pînă atunci de suzeranitatea Turciei și pusă sub un fel de ocrotire a Marilor Puteri, România este acum de sine stătătoare și, fiind lipsită de garantarea neutralității sale, trebuie să-și aleagă pe a sa răspundere linia de purtare în politica europeană, întrucît se atinge de Dunăre și de Marea Neagră, de Carpați și de Balcani, adică de interesele ei vitale.

Cea mai apropiată de aceste chestiuni oriental-europene, totdeauna grave pentru noi și acum îndoit de grave după dezlipirea de Turcia, era chestiunea Dunării. Căci dacă, după Tratatul de la Londra din 1871, Comisia Europeană a Dunării avea să fie reînnoită în aprilie 1883, prin Tratatul de la Berlin această Comisie, la care ia acum parte și România, primise noua îndatorire de a elabora regulamentele de navigație *de la Porțile de Fier pînă la Galați.* încă de la 1879 și în chiar anul 1881 al proclamării Regatului aceste regulamente, care

atingeau deopotrivă prestigiul suveranității noastre și interesul nostru material, preocupau statele reprezentate în Comisia de la Galați, și România trebuia să-și ho- 116 târască din vreme o atitudine a politicii sale externe, care, în mijlocul conflictului de interese ale Marilor Puteri, să-i asigure sprijinul celor preponderente.

în linia dinții sarcina unei asemenea hotărîri cădea asupra guvernului și a partidului său; dar nici opoziția nu se putea scuti de ea. Căci atitudinea de luat in politica externă era de o însemnătate așa de capitală pentru țară, incit toate partidele trebuiau să conlucreze la discutarea și fixarea ei.

Cit pentru Partidul Conservator, constituirea lui formală în București se făcuse pe la începutul anului 1880 prin înființarea unui Club, al cărui Comitet, după statute, avea să fie la Comitetul dirigent al partidului.

Prezidentul Clubului bucureștean în anul 1880 era Manolache Costache Epureanu. în această calitate el însoțește publicarea primelor statute cu un așa-numit „program" al Partidului Conservator, în care — ce e drept — recunoaște marea însemnătate și „răspundere" a noii situații, însă nu trece întru nimic peste obișnuitele generalități, cerînd în locul „formelor seci și frazelor goale, ființa adevărului", „protejarea" proprietății mici, „armonia" între proprietari și muncitorii agricoli, „sfințenia obligațiilor" etc.; iar în privința relațiilor externe cere „o politică modestă și chiar respectuoasă către toate Puterile, dar demnă și stăruitoare"... „o politică onestă și consecventă, care să ne concilieze bunăvoința și să inspire încrederea " — fraze anodine, lipsite de orice precizie și pe care le puteau subscrie și membrii partidului opus. Ce deosebire între acest elaborat și programul național de la 1857! Și în ce șovăire și confuzie s-ar fi aflat direcția politică a țării de la 1857 pînă acum, dacă Divanurile Ad-Hoc, în locul celor cinci puncte precise, s-ar fi mulțumit cu fraze despre „sfințenia obligațiilor" și „ființa adevărului"!

Insistăm asupra insuficienței primului „program" publicat de Manolache Costache în numele Partidului Conservator, fiindcă el caracterizează starea spiritelor conducătoare din generația veche (și Costache Epureanu era desigur unul din cei mai spirituali re-

prezentanți ai acestei generații) în momentul cînd România independentă reclama o nouă formulare lămurită pentru o nouă direcție politică.[1]

***De altminteri, cită vreme Manolache Costache a prezidat Clubul conservator, autorul acestei scrieri nu a luat parte la ședințele lui. Ușurința cu care vechiul fruntaș**

Dar Manolache Costache încetează din viață la 7 septembrie 1880, și la 20 decembrie același an se alege Lascăr Catargiu prezident al Clubului. în această constituire mai normală Comitetul dirigent al Partidului Conservator se compune la începutul anului 1881, pe lîngă Catargiu, din generalii Florescu și Mânu, Al. Lahovari, T. G. Rosetti, prințul Al. Știrbei, Menelas Ghermani, Gr. Triandafil, Gr. Păucescu, P. Teulescu și autorul acestei scrieri. Organul partidului este *Timpul,* sub redacția lui Mihai Eminescu. P. Mavrogheni stă la o parte, atît pe vremea prezidenței lui M. Costache, cît și mai tîrziu, după admiterea în Club a generalului Tell.[1] între membrii Comitetului nu figurează și nu voiau să figureze nici P. P. Carp, nici G. Gr. Cantacuzino.

în sînul acestui Comitet trebuia acum să fie discutată atitudinea viitoare a Partidului Conservator, îndeosebi în politica externă. Aici situația partidului cerea mai ales o clarificare. Căci un fost membru al său, care în grelele momente ale formării cabinetului Lascăr Catargiu de la martie 1871 avusese un rol mai însemnat ca prezident al Comitetului conservator din Iași, Beizadea Grigore Sturdza, înființase un organ al său *Democrația națională,* își atrăsese dintre foștii miniștri ai cabinetului Catargiu pe generalul Tell și în iama 1880-1881 propaga ideea unei gravitări a României spre politica rusească.

Autorul scrierii de față, crezînd tendința *Democrației naționale* periculoasă pentru țară, iar pe de altă parte convins de inconvenientul unei atitudini pasive (și experiența din anii 1875-1876 cu nehotărîrea guvernului conservator în chestiunea răscumpărării căilor ferate și în privința crizei orientale era doveditoare), a publicat într-o revistă germană un articol, în care — presimțind formarea Triplei Alianțe — indica alipirea României de Puterile Centrale ale

Europei ca cea mai sigură politică în împrejurările date. Dacă și întrucît Rusia, prin silnica reluare a Basarabiei de la români, la al căror ajutor făcuse totuși apel în ultimul război în contra Turciei, își manifesta tendința de cucerire panslavistă, României nu-i rămînea decît să-și caute sprijinul existenței sale naționale în sfera de acțiune a poliglotei Austrii, care tocmai la acea epocă formase cu Germania (în curînd și cu Italia) un puternic scut de apărare în contra veleităților de expansiune europeană a

ieșise din ministerul Lascăr Catargiu pentru a trece în capul „Coaliției de la Mazar-Pașa" și a reveni apoi în capul Partidului Conservator nu-i părea admisibilă.

'Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. I, pp. 192,255.

118 colosului de la nord. — Articolul, apărut în *Deutsche Revue* de la 1 ianuarie 1881, semnat de autor, scris'pe a sa proprie răspundere, nu în numele Partidului Conservator, pe care nu-1 consultase, dar arătînd comunitatea de vederi cu unii membri conducători ai „Junei drepte" (la 1881 nu se întrebuința încă numele de „junimist" în politică), a fost îndată tradus de Eminescu, reprodus în *Timpul* și, pentru polemică, și în *Românul.*

Românul, pe atunci încă organul guvernului liberal, în vreo cinci articole de fond, apărute între 12 ianuarie și 5 februarie 1881, combate cu violență ideea politică expusă mai sus. Trecem cu vederea obișnuitele insinuări personale și ne mărginim a reproduce partea finală a atacului din ziarul lui C. A. Rosetti:

Sau muscali sau austro-ungari, dar români niciodată!

Iacă conservatorii d-acum ca și conservatorii trecuți: cînd cu fes, cînd cu işlic, cînd cazaci, cînd usari; dar români niciodată și cu nici un preț!

Ei bine, onorați domni. Dacă n-aveți iubire pentru această țară, care v-a născut și v-a hrănit, dacă nu simțiți mîndria de a fi români și fericirea d-a face ca mama voastră să fie liberă și onorată, cum cel puțin n-aveți rușine de străinii la care vă adresați cu asemenea propuneri?

Cum nu simțiți ce vor zice străinii văzînd această țară împărțită în două partide și zicîndu-i:

Una, prin senatorul Grigore M. Sturdza:

— Mergeți cu slavii; trebuie să vă învîrtiți în jurul slavismului

sau să pieriți.

Cealaltă, prin bătrîna și juna dreaptă:

— Mergeți în sfera puterii Austro-Ungariei sau pieriți...

D-aceea vă plîngem și cu iubire vă zicem:

Intrați în națiune și veți vedea însivă în curînd că iubirea și puterea ei este atît de mare incit veți fi cu dînsa români, fericiți și mîndri, iar vecinii noștri *toți, fără osebire,* vor iubi această națiune; căci se vor convinge că ea este un element de ordine, de progres și *fără ură nici chiar pentru cei care mult rău i-au făcut.*

Nu uitați, și nici un român să nu uite următorul mare adevăr, scris, nu mai ținem minte de care om de stat:

„O națiune ocupă în lume un loc material în raport cu mărirea ei morală."

Firește mărirea morală a națiunii, iubirea de neam și mîndria de a fi român! Dar tocmai acestea ne impuneau o hotărîre în privința politicii externe, mai ales la 1881, cînd se agita din nou chestiunea Dunării, iar hotărirea cerută de interesul României în acel

119 moment era, după convingerea noastră, intrarea în sfera de acțiune a Puterilor Centrale, precum cu patru ani mai înainte fusese intrarea în sfera de acțiune a Rusiei în contra Turciei.

Nu aceasta a fost însă părerea majorității Comitetului conservator. în ședința de sîmbătă seara 24 ianuarie 1881 generalul Flo- rescu mai ales, dar și generalul Mânu, Al. Lahovari și alții fac autorului din *Deutsche Revue* imputări pentru articolul lui, care — după modul d-lor de a vedea — nu ar fi trebuit publicat deloc și în orice caz nu ar fi trebuit publicat fără autorizarea partidului.

Față de această divergență, „junimiștii"erau hotărîți să-și dea demisia din Comitet, cînd chiar a doua zi, duminică, P. Carp convoacă la Triandafil acasă pe Th. Rosetti, Al. Lahovari, N. Gane, Gr. Păucescu și T. Maiorescu pentru a se pronunța asupra unei importante propuneri a ministrului-prezident. Ion Brătianu propunea reconstituirea cabinetului său cu participarea a trei conservatori, pentru ca într-o așa compunere să purceadă la proclamarea Regatului. După lungi discuții, mica adunare decide să se refere mai întîi la Comitetul diligent al partidului, și în asemenea împrejurări nu mai putea fi vorba de chestiuni personale.

Propunerea se dezbate în Comitetul conservator la

27 ianuarie și produce o impresie foarte împărțită. Generalul Mânu și Gr. Păucescu se pronunță în contra ei, Al. Lahovari stă pe gînduri, generalul Florescu o consideră ca lipsită de seriozitate și ca o simplă manoperă a lui Ion Brătianu pentru a-și scăpa propria situație. în sfîrșit se ia hotărirea: „Propunerea lui Carp se poate pune în discuție, cînd se va adresa întregului Partid Conservator așa cum este reprezentat prin Comitetul său." — Hotărirea, comunicată a doua zi lui Carp și prin acesta ministrului-prezident, este considerată de amîndoi ca un refuz.

Totuși actul proiectat era de prea mare însemnătate pentru a nu autoriza mai multe încercări spre cea mai puternică realizare a lui. E de presupus că îndeosebi domnitorul dorea pentru proclamarea Regatului un minister format din reprezentanții tuturor partidelor constituționale. Peste o lună, la 26 februarie 1881, Brătianu stăruie din nou pe lîngă Partidul Conservator, tot prin intermedierea lui Carp. De astă dată Comitetul răspunde că Lascăr Catargiu e gata să ceară o audiență, dacă domnitorul va manifesta însuși dorința de a vorbi cu șeful Partidului Conservator.[1] La 3 martie,

'Trebuie adăugat, pentru Înțelegerea acestei condiții, că Lascăr Catargiu de

Carp comunică principelui Carol decizia majorității Comitetului, principele însă răspunde evaziv că va lua înțelegere cu ministrul- prezident.

Astfel s-a terminat încercarea lui Ion Brătianu de a dobîndi participarea la guvern a conservatorilor pentru proclamarea Regatului. După cîteva zile, la 14 martie 1881, marele act se săvîrșește de Partidul Liberal în împrejurările arătate la sfirșitul volumului precedent, și conservatorii nu pot decît să declare adeziunea lor prin puținii reprezentanți ce-i au în parlament.

Autorul acestei scrieri și amicii săi junimiști, care încă de la discuția asupra articolului din *Deutsche Revue* se văzuseră în divergență de păreri cu conducătorii Partidului Conservator, se simțeau cu atît mai înstrăinați prin hotărirea luată în chestiunea

proclamării Regatului. La un asemenea act se cuvenea cea mai manifestă participare a conservatorilor anume, și dacă însuși Ion Brătianu se simțea obligat să le deschidă drumul pentru aceasta, era datoria lor să se folosească de ocazie și totodată să nu lase în țară impresia că un act de o așa mare însemnătate pentru înălțarea monarhiei se putea efectua fără conlucrarea lor, prin singurul Partid Liberal.

Nu este de mirare ca, după o astfel de greșeală a adversarilor, guvernul lui Brătianu să se fi întărit într-un mod extraordinar și să fi putut sta la cîrma țării încă șapte ani, mai ales după inteligenta lui acomodare finală la politica Triplei Alianțe , despre care vom vorbi mai jos.

Deosebirile de vederi în sînul Comitetului conservator de atunci produceau în cîțiva din noi impresia unei lipse de orientare politică din partea vechilor conducători ai partidului, și îndeosebi pentru junimiștii de la Iași, care la 1871 intraseră în acțiune ca partizani ai guvernului conservator pentru a contribui, precum s-a

aproape cinci ani de zile, de cind cu darea in judecată de la iulie 1876, nu mai ceruse audiență și nu dăduse cu ochii de principele Carol, pe cînd ceilalți foști miniștri acuzați, îndată după retragerea acuzării la sfirșitul lui ianuarie 1878, se prezentaseră domnitorului. Catargiu a adresat numai principelui Carol la 9 februarie 1878 o scrisoare, in care îi aducea aminte de împiedicarea abdicării de la 11 martie 1871, se declara nemulțumit cu simpla retragere a acuzării ministeriale din partea Camerei și cerea de la domnitor trimiterea în judecata Curții de Casație — lucru imposibil, deoarece domnitorul fusese de la început în contra acuzării și prin urmare nu i se putea cere să dea el însuși pe foștii miniștri conservatori în judecată.

121 arătat în volumul I al acestei scrieri, la realizarea cerințelor Divanului Ad-Hoc, se impunea acum, după îndeplinirea acelor cerințe, întrebarea noului program pentru viitor. Cine nu face politică cu gîndul la bugetul funcțiilor și la nepotism nici nu-și poate închipui o activitate publică fără un asemenea ideal.

De altminteri simțămîntul unei schimbări adînci în starea țării era așa de general, încît cuvîntul de *Era nouă* se lățise pretutindeni. Caracteristic în această privință este articolul de fond al *Timpului* de la 21

martie 1881, scris de autorul publicării de față în numele și după însărcinarea Partidului Conservator, din al cărui Comitet dirigent făcea încă parte. Reproducem sfîrșitul articolului conceput imediat după proclamarea Regatului:

Sîntem convinși că astăzi, cînd Rosetti și Brătianu au propus coroana regală pentru Carol I de Hohenzollem, dînșii și adepții lor politici își vor aduce aminte cu recunoștință de fapta Partidului Conservator și îndeosebi de ministerul Lascăr Catargiu de la 12 martie 1871, care, în momentul cînd principele Carol de Hohenzollem și augusta sa soție erau gata să părăsească tronul României, le-au garantat siguranța publică și mersul regulat al puterilor constituționale în România, i-au înduplecat să rămînă în fruntea acestei țări, și numai astfel au dat putința lor Rosetti și Brătianu de a felicita la martie 1881 de Rege al României pe principele de la martie 1871.

Sîntem convinși asemenea că atunci cînd în șirul natural al schimbărilor constituționale se vor retrage de la guvern liberalii de astăzi și se vor afla în opoziție cu un guvern conservator, vor continua a fi și în această fază a formelor constituționale supuși tot așa de credincioși ai Majestății Sale Regele României.

în această convingere salutăm încă o dată ziua de 14 martie 1881 ca o zi fericită pentru Statul Român și sperăm că precum ea este de cea mai mare însemnătate prin actul săvîișit, așa va fi bogată în roade și în învățăminte pentru toată dezvoltarea noastră politică în viitor.

O întrebare rămîne acum de dezlegat: *care mai este deosebirea de principii între partidul numit liberal, astăzi la guvern, și partidul numit conservator, astăzi în opoziție?*

Dar pe cînd dezlegarea acestei întrebări cu toată precizia unui program de idei practice și de acțiune conformă nu înainta în sînul Partidului Conservator, astfel cum era pe atunci organizat: în cercul mai restrins al junimiștilor programul fusese de multe ori dezbătut, nu numai ca teorie, ci și cu privire la amănuntele aplicării.

în aceste dezbateri se deosebise mai ales P.P. Carp prin cea mai larg cugetată și mai consecvent urmărită concretizare a ideilor de reformă necesară, și dacă pînă

la 1881, pe temeiul vechiului program al Divanului Ad-Hoc, noi ne putuserăm supune șefilor Partidului Conservator în toată acțiunea politică, de acum înainte gruparea noastră începe de la sine să fie mai închegată în jurul lui Carp, care nu mai departe decît la sfîrșitul lui martie 1881, cu prilejul discuției generale asupra bugetului pe 1881-1882, își dezvoltă o parte însemnată a vederilor asupra reorganizării politice și sociale, împărtășite și de noi. *Timpul* s-a grăbit să reproducă discursul lui Carp în numărul de la 2 aprilie 1881.

Era și lucrul cel mai firesc ca bărbații politici, care în ultimii zece ani lucraseră împreună și împreună trecuseră prin atîtea greutăți, să se găsească și de acum înainte uniți în aceeași direcție, și din partea lui Carp și a amicilor săi s-a pus toată stăruința ca evoluția spre formularea și realizarea noilor cerințe ale Statului modem să se facă în sînul vechiului Partid Conservator, în a cărui organizare centrală, la caz de înțelegere, avea să intre și Carp. După închiderea sesiunii parlamentare și în decursul verii 1881 consfătuirile au fost întrerupte; dar în toamna aceluiași an s-a reluat firul discuțiilor, și în mai multe întruniri, ținute la autorul scrierii de față între Carp, general Manu, Al. Lahovari, Theodor Rosetti, prințul Al. Știrbei, Gr. Păucescu și Gr. Triandafil, s-a dezbătut programul conceput de Carp.

Cuprinsul acestui program este astăzi cunoscut din dezbaterile parlamentare, dar mai ales din publicarea lui în *Monitorul oficial* pe la 3 septembrie 1888 sub guvernul junimist al lui Theodor Rosetti și din realizarea parțială în decursul anilor 1888 pînă la 1895, de care se va ocupa al patrulea volum al scrierii de față. Pentru moment este destul să spunem că asupra punctelor principale se putuse stabili o înțelegere în acele întruniri prealabile, și după vederile unora din noi avea să înceapă de acum înainte și pe un asemenea temei o nouă alcătuire a partidelor politice în România independentă. Căci deosebirea de pînă-acum între conservatori și liberali, care după proclamarea Regatului își pierduse în mare parte înțelesul și se continua mai mult ca un rezultat al obișnuinței și al unei nepotrivite imitări de formule străine, trebuia să dispară

în forma ei cea mai veche și să fie înlocuită cu adoptarea sau combaterea unor idei fundamentale de reformă.

123

Față cu această necesitate a situației părea indicată și o schimbare a persoanelor conducătoare. Insuficiența așa-numitului program conservator elaborat de Manolache Costache la 1880 dovedea că fruntașii din generația de la 1857, care își încordaseră și poate își consumaseră puterile în lupta pentru constituirea Statului român pînă la realizarea independenței lui, întâmpinau o prea mare greutate de a-și însuși noile cerințe ale Statului constituit. Experiența făcută atît cu Ion Brătianu în ultimii cinci ani ai guvernului său, cît și cu șefii „Opoziției Unite*[4] Lascăr Catargiu — Dimitrie Brătianu — Gheorghe Vemescu în același timp, cu generalul Flo- rescu la 1891 și cu Dimitrie A. Sturdza de la 1895 încoace nu militează în favoarea lor. Ce e drept, Lascăr Catargiu, pe lîngă marea experiență în ale țării, ce o avea în comun cu Ion Brătianu, și pe lîngă neobosita stăruință, ce o are în comun cu Dimitrie A. Sturdza, avea și buna însușire de a fi accesibil la ideile altora și de a fi lipsit de îndărătnicia autoritară, care împiedică adaptarea unui guvern la necesitățile situației. Și de altminteri demnitatea sa personală și autoritatea sa oarecum istorică erau îndeobște recunoscute.

Cu toate acestea, pentru a se învedera și mai mult în ochii tuturor că acum începea în adevăr o *Eră nouă* în politica română, părea, cel puțin pentru moment, preferabilă și reprezentarea Partidului Conservator prin o persoană nouă, indiferent care ar fi fost acea persoană în limitele celor prezentabile din generația mai tî- nără, nefiind aici vorba decît de marcarea externă a profundei schimbări în situația partidelor din țară.

La cea dintîi atingere a acestui punct delicat din partea noastră, Lascăr Catargiu și-a dat cu cea mai aparentă bunăvoință demisia din prezidența Comitetului și s-a retras la Golășei spre a lăsa toată libertatea încercărilor pentru reconstituirea partidului. Generalul

Florescu, viceprezident, s-a retras asemenea din Comitet, împreună cu casierul Teulescu; iar ceilalți membri, în ședința de vineri 6 noiembrie 1881, hotărăsc alegerea prințului Alexandru Știrbei de prezident, asistat de un Comitet, care să fie propus și recunoscut într-o adunare generală a Clubului. Procesul-verbal al acestei ultime ședințe a vechiului Comitet e semnat de Alex. B. Știrbei, Al. Lahovari, T. I. Rosetti, G. Gr. Păucescu, Gr. Triandafil și T. Maiorescu. Nu a asistat la ședință generalul Mânu, dar avea cunoștință de cele ce erau să se hotărască. Adunarea generală,

124 convocată pe duminică 15 noiembrie seara, se vede de astă dată compusă, pe lingă persoanele cunoscute prin activitatea lor politică, de o sumă de alți membri obscuri, introduși pe temeiul unei mici cotizații statutare. Asistă și generalul Florescu, însoțit de generalul Tell, care părăsise acum pe Beizadea Grigore Sturdza și intrase în Clubul conservator. Noua hotărire a Comitetului, explicată și susținută de Al. Lahovari și de autorul acestei scrieri, este combătută mai ales de generalul Tell și de un domn Tacian. Majoritatea adunării respinge demisia lui Lascăr Catargiu și Florescu și hotărăște convocarea unei noi adunări pentru duminica viitoare, care să fie prezidată de L. Catargiu și care să introducă și unele modificări în statute. Totodată generalul Tell, cu aprobarea generalului Florescu, indică adunării, în locul preocupărilor de program, apropierea de celelalte elemente ale opoziției, în prima linie de grupul lui G. Vemescu.

Noua adunare de la 22 noiembrie este într-adevăr prezidată de Lascăr Catargiu, care își reia locul în fruntea Partidului Conservator împreună cu generalul Florescu și cu un Comitet modificat, iar Grigore G. Păucescu devine de la 1 ianuarie 1882 redactorul *Timpului.* în curînd partidul intră în înțelegere cu G. Vemescu; cu acesta, cu fracționiștii moldoveni și cu Dimitrie Brătianu formează mai tîrziu marea coaliție numită „Opoziția Unită".

în decursul aceleiași luni Theodor Rosetti și autorul scrierii de față își dau demisia din Clubul conservator ; o dată cu ei ies din partidul astfel organizat și toți junimiștii din Iași. Nu atît neizbu- tirea alegerii unui nou

prezident, cît mai ales îndrumarea anunțată spre confuzia unei coaliții opoziționiste și convingerea dobîndită cu acest prilej, că într-o asemenea stare a partidului nu se putea pregăti terenul pentru o adevărată politică constituțional-conser- vatoare, le-a impus junimiștilor datoria de a se retrage și de a forma o grupare deosebită, cu speranța că într-un viitor mai îndepărtat se va ajunge la o mai bună înțelegere.

Firește că această disensiune în sînul unui partid nu se putea produce fără recriminări reciproce, și lupta politică în anii următori este între altele caracterizată prin deosebirea din ce în ce mai vizibilă între felul de opoziție al vechilor conservatori cu aliații lor de ocazie și felul de opoziție al junimiștilor conducători, în contra acțiunii și inacțiunii guvernului liberal.

De altminteri o disensiune se anunță și în sînul Partidului Liberal. Ion Brătianu, precum se desparte de fratele său, se va des- 125 părți în curînd și de C.A. Rosetti; și dacă liberalii, după căderea lor de la guvem și după încetarea din viață a lui Rosetti și a fraților Brătieni, apar între anii 1888 și 1895 uniți în opoziție, revenirea lor la guvem sub Dimitrie A. Sturdza dă pe față o nouă dezbinare.

Toate acestea sînt urmările neapărate ale modificatei situații politice a țării, simptomele conflictului necesar între Era nouă și rămășițele neadaptabile din vechime.

Este un semn bun pentru Partidul Conservator că în mijlocul lui s-a manifestat conflictul mai întîi și cu mai multă claritate în idei.

Dar este timpul să revenim la acțiunea guvernului și la dezbaterile parlamentare după ziua de 14 martie 1881, pînă cînd le-am expus în volumul precedent[1].

Dacă ne aducem aminte[15] [16] că ministerul de atunci avea pe Ion Brătianu prezident și pe Vasile Boerescu ministru de externe, pe cînd toți ceilalți miniștri erau oameni fără importanță (Teriachiu- inteme etc.), vom înțelege, că accentul situației sta pe relațiile in-

15'**Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. II, pp. 48-135. (în cartea de față pp. 72-116 — *nota St. N I***

16***Idem,* p. 467.**

ternaționale. într-adevăr, chestiunea Dunării se agita între Puteri, și discuția asupra regulamentului de navigație de la Porțile de Fier pînă la Galați, pe care am atins-o la o pagină precedentă și o vom expune mai jos, începuse să ia proporții amenințătoare. în țară se vestește deodată (și *Democrația națională* a Beizadelei Grigore Sturdza dă cel dinții strigăt de alarmă) că pentru supravegherea poliției fluviale în apele noastre Austria cere, pe lîngă Comisia Europeană de la Galați, înființarea unei alte comisii, în care ea — Austria —, deși nu este stat riveran de la Porțile de Fier în jos, să aibă prezidență și vot preponderent.

Pentru tratarea acestei chestiuni de cea mai mare însemnătate, și acum și pentru negocierea diplomatică a recunoașterii noului Regat, Partidul Liberal se vede nevoit să mențină la externe pe fostul ministru conservator.

Este straniu să vedem că în astfel de împrejurări guvernul a procedat la proclamarea Regatului. Fără îndoială, înălțarea externă a țării era firească după îndeplinirea Tratatului de la Berlin. Dar faptul că se întîmplă tocmai la 14 martie 1881, în mijlocul greutăților cu chestiunea Dunării și după neizbutirea încercărilor lui Brătianu de a forma un minister cu partidul opus, nu rămîne mai puțin surprinzător.

Să fi crezut Brătianu că prin zgomotul serbărilor Regatului va face o diversiune la agitarea opiniei publice din țară în chestiunea Dunării? Să fi voit Boerescu o mai ușoară dobindire a recunoașterii Regatului definitiv drept compensație la concesii vremelnice în privința compunerii acestei comisii de supraveghere?

Oricum să fie, guvernul pare a fi mers prea departe cu concesiile promise, deși pu formal stipulate. Căci deodată, cu o lună înaintea primei serbări regale de la 10 Mai, în absența Camerei, prin urmare fără nici un incident parlamentar, fără vreo explicare în foile oficioase, ministerul demisionează, Ion Brătianu se retrage la Florica, fratele său Dimitrie se aduce în pripă de la Constanti- nopol și la 10 aprilie 1881 se formează următorul minister:

DIMITRIE C. BRĂTIANU, prezident și externe,
EUGENIU STĂTESCU, interne,
General G. SLĂNICEANU, război,
M. PHEREKYDE, justiție,
Colonel N. DABIJA, lucrări publice și ad-interim finanțe,
V. ALEXANDRESCU-URECHIA, culte.

La 27 aprilie redeschizîndu-se parlamentul în sesiune prelungită, noul ministru-prezident îi citește de îndată un fel de program, devenit celebru prin ingenuitatea sa. El începe cu cuvintele:

Sarcina, care mi-a dat-o M.S. Regele, am primit-o și a trebuit să o primesc. Primind această sarcină, am luat decizia, colegii mei și eu, a ne pune toate silințele *spre a face binele...Dar* ca să facem aceasta, trebuie ca fiecare să fie la locul său: *hoțul tn pușcărie;* acei care speculează binele public în interesul lor, în carantină; iar omul onest la lucru... *Chiar dacă aș admite că n-avem oameni onești, îi vom face. Românul are facultatea de a se schimba cu o mare înlesnire, și în bine și în rău.*

Iar după ce a întrebuințat cuvintele semnificative:

Cred că ar fi o pierdere de timp ca de pe acum să ne cereți seamă de fapte *pe care nu le-am săvîrșit noi...*

declarația ministerială zice în privința Dunării:

Putem să vă încredințăm că din ziua intrării noastre în minister, ne-am ocupat și ne ocupăm să asigurăm, pe cît se va putea, o soluție a acestei chestiuni, care să fie conformă cu tratatele și cu libertatea absolută a navigației pe acest fluviu...

De altminteri, atît în afară cît și înăuntru, vom căuta a fi pe cît se va putea mai conciliant, și a da vecinilor binevoitorul nostru concurs în tot ce n-ar atinge propriile noastre interese. Dar dacă cineva s-ar încerca a întrebuința silnicia, a atinge un singur păr al României, oh, atunci, puteți fi siguri, voi apăra-o cu pasiune, *cu juria tigresei care își apără puii,* căci și eu, în curs de o jumătate secol, am purtat pe sînul meu, am încălzit cu a mea suflare pe mîndra și draga noastră Românie.

Firește că un asemenea minister nu poate dura. Agitația cu chestiunea Dunării crește, *Inddpendance*

Roumaine, care se zicea pe atunci inspirată de legația rusă, întreține alarma dată de *Democrația națională, Românul* se crede și el chemat să bată în struna patriotică, ședințele Camerei și Senatului de la 28 aprilie, 22 și 26 mai sînt pline de interpelări aprinse, și nu Dimitrie Brătianu este omul care să stăpînească agitarea și să dea guvernului o direcție bine cumpănită în gravul conflict de interese. Cu fraze â la „tigresa cu puii" și „purtarea dragei Românii pe sîn" nu se mai poate face politică în România independentă.[1]

La 9 iunie 1881, după de-abia opt săptămîni, Dimitrie Brătianu este silit să demisioneze, Ion Brătianu revine de la Florica, dovedit ca omul indispensabil al Partidului Liberal, și formează un minister cu aparențe de tărie, iar fratelui mai mare i se îmblîn- zește pentru moment cugetul prin alegerea sa la prezidența Camerei, care se și închide în 18 iunie. La redeschiderea normală de la 15 noiembrie 1881, în prima sesiune ordinară sub Regat, Dimitrie Brătianu este reales prezident iar viceprezidenți se aleg generalul Lecca, G. Chițu, P. Aurelian, și N. Fleva (G. Mîrzescu cade la balotaj).

Mesajul de deschidere este contrasemnat de miniștrii de la 9 iunie:

ION C. BRĂTIANU, prezident, finanțe și ad-interim război,

'Cîteva luni mai tîrziu, ca prezident al Camerei, Dimitrie Brătianu, în audiența solemnă a deputaților, felicită pe rege cu perspectiva unei Românii de la Nistru pînă la Tisa ți pînă dincolo de Balcani, *in* momentul în care începutul Regatului ceree să fie consolidat în ochii Europei prin cea mai prudentă atitudine. A trebuit o intervenție puternică pentru a-1 face pe (de altminteri respectabilul) băt.in să renunțe la plăcerea de a-ți vedea discursul tipărit în *Monitorul oficia!.*

C.A. ROSETTI, interne,

E. STĂTESCU, externe,

M. PHEREKYDE, justiție (numit însă a doua zi ministru- pleni- potențiar la Paris în locul lui N. Callimachi- Catargi, iar dl Stătes- cu luînd ad-interim și justiția),

Colonel N. DABIJA, agricultură, comerț și lucrări publice,

V. ALEXANDRESCU-URECHIA, culte.

Din nenorocire, Ministerul de Externe al lui E. Stătescu, care se inaugurase prin violenta *destituire,* publicată în *Monitor,* a reprezentantului nostru de la Paris N. Callimachi-Catargi pentru atitudinea sa prea kogălnicenistă în chestiunea Dunării[1], introduce această chestiune în Mesaj prin următorul alineat de o nervozitate neobișnuită în asemenea acte:

îngrijirile ce au deșteptat în țară chestiunea libertății Dunării sînt legitime. Necesitatea de a atrage cît mai mult în porturile noastre, în sus ca și în jos de Galați, vasele de comerț străine și pavilioanele de orice naționalitate este cu atît mai viu simțită, cu cît comerțul nostru întîmpină adesea, la exportul pe fruntariile de uscat, felurite piedici, și cu cît, de la un timp încoace, *sub cuvînt de epizootie,* el este chiar amenințat de a-și vedea închise cu desăvîrșire acele fruntarii în ce privește exportul de vite mari.

Atacul ce se aduce astfel prin actul solemn al Mesajului în contra Austro-Ungariei, îndeosebi în contra administrației maghiare (care de altminteri aplica într-adevăr rău Convenția comercială de la 1876), este și mai accentuat în textul francez, care se distribuie miniștrilor străini la deschiderea parlamentului. Aici vorbele „sub cuvînt de epizootie" sînt traduse prin *sous pretexte d Epizootie.*

Guvernul austriac întrerupe îndată (21 noiembrie 1881) relațiile diplomatice cu România, și Eugeniu Stătescu se vede silit să facă scuze, în urma cărora relațiile se restabilesc la 16 decembrie.[2]

Se înțelege de la sine că prin asemenea incidente tratativele în chestiunea Dunării nu sînt înlesnite, și zilele dlui Stătescu ca ministru de externe sînt numărate.

[1] **Vezi discursul 56, in *Discursuri parlamentare,* vol. III, Editura Librăriei Socec, București, 1899, p. 115.**

[2] **Acesta este al doilea și cel mai ușor caz in care un guvern liberal al țării noastre se pune în poziție de a face scuze Austriei. Cel dinții este menționat in vol. I de *Discursuri parlamentare,* p. 19 (în lucrarea de față, p. 19 — *nota St N).* Al treilea exemplu, și cel mai grav, ni-1 va da Dimitrie A. Sturdza o dată cu ajungerea sa in capul guvernului la octombrie 1895.**

în Comisia de răspuns la Mesajul tronului Camera alege de astă dată (19 noiembrie 1881) și doi membri

din opoziție, pe G. Vemescu și pe autorul scrierii de față. Deoarece chestiunea pen- dentă a Dunării fusese introdusă în chiar Mesajul regal, cei doi membri ai minorității, pentru a putea da un răspuns în numele opoziției, cer în prima ședință a delegaților pentru Adresă comunicarea, fie și confidențială, a actelor diplomatice relative. Guvernul însă refuză, și atunci amîndoi membrii se retrag din comisie.

Cînd la 3 decembrie 1881 proiectul de Adresă al majorității, redactat de Emil Costinescu, vine în dezbaterea publică a Camerei, alineatele privitoare la Dunăre formează obiectul celor mai vii discuții. îndeosebi G. Vemescu și N. Ionescu atacă chestiunea cu obișnuita violență, întemeindu-se mai ales pe articolele din *Românul* și pe o broșură a destituitului N. Callimachi-Catargi cu revelarea cîtorva acte diplomatice; P. Carp intervine în mod foarte moderat, însă efectul întregii dezbateri este o nefolositoare înăs- prire a situației. Fazele ulterioare ale chestiunii Dunării și rezultatul ei final le vom rezuma în paginile de mai jos.

Mai înainte trebuie să menționăm că junimiștii din Cameră (P. Carp, I. Negruzzi, N. Gane și T. Maiorescu), deoarece în chiar zilele din urmă se manifestase disensiunea în sînul Partidului Conservator, se cred datori pentru clarificarea luptelor politice să propună cu prilejul acestor discuții asupra Adresei un contraproiect al lor, citit de Carp în ședința Camerei de la 3 decembrie 1881 și comentat de autorul scrierii de față în aceeași ședință.[1] Oricît de dominată ar fi fost situația momentană a parlamentului prin chestiunea Dunării, preocuparea permanentă a reorganizării țării înăuntru nu putea lipsi de la ordinea zilei, și astfel contraproiectul expune în cîteva trăsături precise programul său de acțiune pentru noua Eră a Statului nostru. Acest program fusese destul de explicat și dezbătut în întrunirile prealabile cu unii din conservatorii rămași în organizarea partidului, pentru a fi acum semnat în Cameră și de Gr. Triandafil, ce e drept nu și de Al. Lahovari. Contraproiectul cu programul este reprodus în volumul de față[17] [18], la nota de introducere a discursului 55.

---

17 **Vezi discursul 55, în *Discursuri parlamentare,* vol. Ill, p. 88.**

18 ***Discursuri parlamentare,* vol. III, pp. 89-94.**

în ce privește chestiunea Dunării, ea continuă să pricinuiască guvernului I. Brătianu mari greutăți. Cea mai urgentă trebuință era deocamdată aflarea unui bărbat politic capabil de a reprezenta țara la Viena în asemenea împrejurări. Partidul Liberal, cu tot numărul cel mare al aderenților săi, se arată într-o stare foarte precară. Oamenii lor publici, în general de o cultură îndoioasă, sînt exclusiv formați la școlile franceze din vremea lui Napoleon al III-lea. De cultura, de istoria, de viața politică a Austriei și a Germaniei au rămas cu desăvîrșire străini. O excepție fac numai Dimitrie A. Sturdza și Mihail Kogălniceanu: Sturdza se și numește la 1 august 1882 ministru de externe în locul lui Stătescu, dar Kogălniceanu luase anume în chestiunea Dunării cea mai pronunțată atitudine de adversar; cele două broșuri ale sale din 1882 sînt de-a dreptul un act de acuzare în contra miniștrilor Brătianu — Boerescu, iar prin articolele din *Românul,* prin Mesajul de la 15 noiembrie 1881 și prin discutarea în Cameră situația se agravase mult.

Pe de altă parte chestiunea Dunării era de o importanță prea generală pentru a fi o simplă chestiune de partid. Din contră, aici, ca în multe dificultăți internaționale, deosebirile partidelor trebuiau să dispară, și numai așa se putea conduce politica spre cea mai bună garantare a intereselor țării.

Precum Ion Brătianu se adresase pentru proclamarea Regatului la concursul activ al conservatorilor, dar Iară succes, se adresează acum la P. Carp pentru ocuparea legației de la Viena. După dezbaterea și fixarea unei atitudini conforme cu vederile sale în politica externă, Carp, în înțelegere cu amicii săi junimiști, primește propunerea și pe la începutul lui noiembrie sosește la locul unde este acreditat.

Mergerea lui Carp Ia Viena a fost criticată de cei mai mulți membri ai opoziției după vechiul obicei al luptelor de partid. Noi credem însă și ne-am explicat în ședința Camerei de la 12 noiembrie 1882[1] că P. Carp a fost pe deplin corect în această acțiune a sa și tot așa de

[1] **Vezi discursul 58, în *Discursuri parlamentare,* voi. 111, p. 129.**

corectă a fost primirea lui P. Mavrogheni pentru legația din Constantinopol și a lui N. Kretzulescu pentru cea din Petersburg.

îndeosebi activitatea lui Carp la Viena în așa grele împrejurări a adus țării cel mai mare serviciu și constituie un titlu de onoare în viața politică a acestui om de stat. Mai tîrziu, cînd se vor afla amănuntele, o vor recunoaște toate partidele. Chiar astăzi, după starea normală în care de fapt se află poliția și supravegherea fluvială de la Porțile de Fier pînă la Galați, se poate întrevedea prin ce inteligentă diversiune a trebuit să fie scăpată chestiunea Dunării din starea amenințătoare in care se găsea la 1882 și la începutul anului 1883.

Dar să rezumăm acum, pentru înțelegerea situației, fazele din urmă ale mult discutatei și puțin cunoscutei chestiuni danubiene.

Tratatul de la Berlin din 1 (13) iulie 1878 prescrie:

Art. 53. Comisia Europeană a Dunării, în sînul căreia va fi reprezentată România, e menținută în funcțiile sale și le va exercita de-acum înainte pînă la Galați într-o completă independență de autoritatea teritorială.

Art. 54. Cu un an înaintea expirării termenului asignat pentru durata Comisiei Europene — pînă la 12 (24) aprilie 1883, după Tratatul de la Londra din 1871 —, Puterile se vor pune de acord asupra prelungirii funcționării sale sau asupra modificărilor ce ar crede de trebuință să le introducă.-

Art. 55. Reglementele de navigație, de poliție fluvială și de supraveghere de la Porțile de Fier pînă la Galați se vor elabora de Comisia Europeană, asistată de delegații statelor riverane, și se vor pune în armonie cu cele ce au fost sau vor mai fi edictate pentru parcursul în jos de Galați.

Pe temeiul articolului 55, Comisia Europeană de la Galați, în- trunindu-se în decembrie 1879, însărcinează un comitet cu elaborarea anteproiectului acestor regulamente ca bază a discuțiilor. Se face într-adevăr un anteproiect, însă în iunie 1880 Comisia îl respinge și hotărăște să elaboreze ea însăși un regulament cu asistența reprezentanților statelor riverane, adică a Serbiei și Bulgariei, care de altminteri nu fac parte din Comisia Europeană. Chestiunea cea grea era supravegherea aplicării în apele și pe țărmurile Dunării

de la Porțile de Fier pînă la Galați, care sînt sub suveranitatea României și a Serbiei și sub semisuveranitatea Bulgariei.

România propune întîi — și ideea era cea mai firească și cea mai legitimă — ca pentru acea supraveghere să fie instituită o comisie compusă din delegați ai României, Serbiei și Bulgariei. Austria însă, deși neriverană, cere să facă și ea parte din Comisia de supraveghere, să aibă chiar prezidența permanentă și vot preponderent. Rusia din contră voiește să excludă cu desăvîrșire brațul Chiliei de sub autoritatea a chiar Comisiei Europene de la Galați — consecvență naturală a suveranității sale pe acel braț. Pe de altă parte se agita ideea unei întinderi a funcționării Comisiei Europene pînă la Brăila.

îndeosebi pretenția Austriei era o gravă atingere a suveranității României, o umilire a noului Regat. Dacă în urma tratatelor de la Paris și de la Berlin am putut primi competența unei Comisii Europene asupra Dunării de la Galați pînă la Marea Neagră, unde erau lucrări tehnice costisitoare de executat și de menținut, cel puțin ne-am supus autorității celor șapte Mari Puteri împreună. Dar preponderența exclusivă a Austro-Ungariei în apele Dunării noastre de la Porțile de Fier pînă la Galați nu o puteam primi fără a recunoaște punerea noastră sub un fel de tutelă a Marii Puteri vecine.

în această privință, după șovăirea Ministerului de Externe din timpul lui V. Boerescu[1], rezistența guvernului român nu se mai dezminte, și Carp la Viena în multe discuții, totdeauna anevoioase, îi dă cea mai energică expresie.

Cu toate acestea Austria mersese prea departe, se angajase și prin declarații înaintea delegațiilor sale, pentru a mai da înapoi, și celelalte Mari Puteri nu o părăsesc. Din dezbaterile Comisiei Europene de la Galați, terminate la 2 iunie 1882, iese un *Reglement de navigation, de police fluviale et de surveillance, applicable ă la partie du Danube situde entre les Portes de Fer et Galatz,* cu peste o sută de articole, împărțite în trei titluri, din care cel din urmă se ocupă de *Execution et*

surveillance. Aici delegatul român propune ca text al hotărîtorului articol 97: *L'execution du present Reglement est placee sous la surveillance d'une autorite fluviale, dite Commission de surveillance, dans laquelle la Commission Europdenne du Danube sera reprdsentee par deux deieguds et Ies Etats riverains, d savoir la Bulgarie, la Roumanie et la Serbie, chacun par un deidgud.*

însă propunerea României cade. Majoritatea primește următoarea formulare, concepută de delegatul francez Barrere: *L'execution du prdsent Reglement est placee sous l'autorite d'une Commission, dite Commission mixte, dans laquelle l'Autriche- Hongrie, la Bulgarie, la Roumanie et la Serbie seront chacune representdes par un deiegud. La prdsidence de cette Commission appartiendra au deidgud d'Autriche-Hongrie. Un membre de la Commission Europdenne du Danube, deidgud pour une pdriode*

'Broșura lui M. Kogălniceanu, *Chestiunea Dunării,* partea a Il-a, afirmă categoric (p. 53) că ministerul din Viena primise scrisori autografe de la V. Boerescu, prin care se accepta Comisia mixtă dorită de Austria.

133 *de 6 mois, par ordre alphabdtique des Puissances, prendra part aux travaux de la Commission mixte.*

Astfel se înfățișează Regulamentul înaintea reprezentanților celor șapte Puteri, întruniți la Londra în anul următor, și este primit, cu neînsemnate modificări, prin art. VII al Tratatului de la Londra din 10 martie st.n. 1833.[1] Totodată, după ce s-a scos brațul rusesc al Chiliei de sub autoritatea Comisiei Europene de la Galați, tratatul dispune la art.I: *La juridiction de la Commission Eu- ropdenne du Danube est dtendue de Galatz â Braila;* iar la art. II: *Les pouvoirs de la Commission Europdenne sont prolonges pour une pdriode de 21 ans d partir du 24 Avril 1883. A l'expiration de cette pdriode, les pouvoirs de la dite Commission seront re- nouveUs par tacite rdconduction de 3 en 3 ans, sauf le cas ou l'une des Hautes Parties contractantes notifierait, un an avant l'expiration de l'une de ces pdriodes triennales, I'intention de proposer des modifications.*

Prin urmare „chestiunea Dunării era pierdută"

pentru noi? cum o prezisese broșura lui Kogălniceanu din 1882 și cum o credeau cei mai mulți din țară în primul moment?

Deloc! Pe cînd Serbia declară adeziunea sa la Tratatul de la Londra, România nu-și slăbește rezistența, cu toată șovăirea intermitentă a lui Dimitrie A. Sturdza. Ministrul nostru în Anglia, Ion Ghica, timid ca totdeauna, se vede în definitiv obligat prin ordine

'România nu a fost invitată la conferință cu vot deliberativ deși, în urma Tratatului de la Berlin, ea face parte ca Putere din Comisia Europeană de la Galați. Interesante sint în această privință explicațiile lordului Granville în nota circulată de la 2 (14) martie 1883, prin care dă seamă de lucrările Conferinței de Ia Londra (vezi *Staatsarchiv, herausgegeben von Dr Hans Delbruck,* voi. 41, p. 365): „Guvernul Majestății Sale ar fi admis cu plăcere un reprezentant al României pe același picior cu reprezentanții celorlalte Puteri, rămînînd bine înțeles că admiterea ar fi fost acordată numai în vederea marilor interese ce le avea România in obiectul supus dezbaterilor, și fără ca prin aceasta să se creeze un precedent pentru consultarea guvernului Român în chestiuni de interes european general, în care el nu ar avea interese materiale. S-a ridicat însă obiecția că oarecum conferința este o continuare a articolelor 54 și 55 din Tratatul de la Berlin și că în asemenea împrejurări caracterul european al întrunirii trebuie menținut. Aceste argumente se aplică în mod egal și Serbiei. Prin urmare majoritatea plenipotențiarilor se declară în favoarea admiterii reprezentanților României și Serbiei numai cu vot consultativ, pe cînd în privința reprezentantului Bulgariei se propune ca observațiile sale să fie exprimate în propriile lor cuvinte prin ambasadorul turc. Așa și decide conferința.

„Guvernul sîrb a acceptat această situație făcută reprezentantului său; însă guvernul român și cel bulgar au protestat. Refuzînd să ia parte la conferință cu vot numai consultativ, ei au adăugat declarația că nu se vor considera obligați prin nici o decizie luată fără participarea lor."

134 repetate ale guvernului din București să remită Conferinței din Londra un protest cu declarația că România nu se va recunoaște legată prin decizii luate fără participarea ei. — Și Marile Puteri? Cînd vine vorba despre mijloacele de a *impune* Regulamentul, ambasadorul Germaniei, contele Miinster, declară că nu este admisibilă nici o măsură de coerciție, și nici una nu e prevăzută în tratat. Cu această lipsă, faimosul Regulament devine literă moartă. De 15 ani, de cînd este prescris în teorie, el nu s-a aplicat în practică și nu se poate aplica, poliția și supravegherea fluvială o are tot România în apele sale de la Porțile de Fier în jos, autoritatea Comisiei Europene s-a îndepărtat de la

Chilia, și din tot Tratatul de la Londra nu a rămas decît art. II cu prelungirea funcționării ei pînă la 12 (24) aprilie 1904.

Cum se explică aceasta? — Pe cînd Carp în 1882 la Viena continua discuțiile cu ministrul de externe contele Kalnoki asupra Regulamentului danubian, el atingea alături, dar în mod constant, o materie mai generală și înainta încetul cu încetul spre o mai bună înțelegere în privința rolului României în orientul Europei. Aceleași convorbiri le avea și cu ambasadorul Germaniei, prințul Reuss. Importanța dobîndită de noul Regat trebuia relevată împreună cu momentele în care o comunitate de interese în politica orientală îl putea apropia de Austria și de Germania. Necesitatea acestei atitudini în relațiile noastre internaționale, pe care *Românul* o combătea încă la începutul anului 1881, o admisese acum și Ion Brătianu. Rezultatul este apropierea României de vederile Triplei- Alianțe, formate tot pe atunci și declarate în Parlamentul italian (27 februarie 1883), iar un semn al acestei apropieri este întrevederea lui Ion Brătianu cu principele Bismarck la Gastein în 26 august 1883. Decisive trebuie să fi fost explicațiile ce le-a avut regele nostru cu împărații Germaniei și Austriei în călătoria sa la Berlin și la Viena (4-16 august 1883) pentru botezul fiului al doilea al actualului împărat german.

Față cu modificarea situației în politica generală, Austro-Un- garia renunță la pretențiile sale în chestiunea specială a Dunării (15 septembrie 1883), și astfel Regulamentul de supraveghere din Tratatul de la Londra dispare.

VI

Revizuirea Constituției și căderea ministerului Brătianu

de la 1883 pînă la 23 manie 1888

Rezumarea situației internaționale pînă la 1883 ne-a făcut să anticipăm asupra mișcării politice interne, pe care trebuie să o reluăm acum de la primăvara anului 1882.

Sesiunea parlamentară se închide la 31 mai. în decursul ei, după aprinsele dezbateri ale Adresei și cîteva interpelări în chestiunea Dunării, nu se mai lucrează mult. Se votează repede bugetul pe 1882-1883, tot așa tocmelile agricole și pripita regulare a proprietății în Dobrogea; încolo aproape nimic. Din proiectele anunțate în Mesaj pentru dreptul comunelor rurale de a vinde băuturile spirtoase „în profitul școlilor și al bisericii", pentru modificarea legislației asupra tutelelor, pentru îmbunătățirea Codului de procedură pentru docuri și antrepozite etc., unele nici nu se supun parlamentului.

Complicările cu Regulamentul de navigație pe Dunăre ocupă toată luarea-aminte a ministrului de externe și poate a ministru- lui-prezident. Dar ceilalți miniștri?

De pe acum se simte, și din an în an devine mai vădită, insuficiența Partidului Liberal pentru orice lucrare legislativă, necum pentru conceperea și înfăptuirea unui program de idei corespunzătoare Erei noi. Cu toată solemna relevare a acestei Ere din partea guvernului, nu se face nimic în sensul ei, și multe din proiectele menționate prin Mesaje nu sînt nici măcar elaborate. Importanța constituțională a Mesajului pentru organizarea lucrărilor legislative din fiecare sesiune parlamentară se pierde cu desăvîrșire. Mesajul sub guvernul liberal devine în mare parte un simplu exercițiu de stil. Ion Brătianu își schimbă mereu

miniștrii după micile agitări personale înăuntrul partidului, fără nici o privire la competența de resort.

136

Se înțelege că față de asemenea colegi, Brătianu devine în cu- rînd singurul ministru. El și numai el administrează toate resorturile (afară de al școlilor, unde Dimitrie A. Sturdza, părăsind externele, e ministru de la 2 februarie 1855 la 1 martie 1888); în fiecare minister își are cîte un funcționar de încredere, de regulă pe director; miniștrii titulari cu responsabilitatea lor înaintea parlamentului sînt numai niște figuranți *pro forma,* „umbrele*[1] prezidentului de consiliu, cum au fost calificați în Cameră.[1] începe epoca așa-numitului „vizirat", caracterizată între altele și prin înstrăinarea de C. A. Rosetti.

Deocamdată însă C. A. Rosetti mai poate da ultima dovadă a vechii sale influențe în partid: lui i se datorește agitarea ce se naște acum pentru revizuirea Constituției, mai ales a colegiilor electorale — agitare de care este deodată cuprins partidul și căreia guvernul îi cedează cu atît mai ușor, cu cît în lipsa altor concepții de legiferare practică se pot întinde mai mult nebulozitățile „principiilor generale de reformă liberală**.

Cînd se redeschide parlamentul la 17 octombrie 1882 pentru a patra și cea din urmă sesiune, Mesajul este foarte sobru în privința lucrărilor legislative, el constată numai importanta răscumpărare definitivă a căilor ferate Slrousberg; iar răspunsul Camerei este o simplă parafrază de curtenie, pe care de astă dată o poate vota și autorul scrierii de față, ales în Comisia de Adresă ca membru al opoziției. Sfirșitul legislaturii de patru ani și perspectiva indicării prealabile a articolelor de revizuit din Constituție explică, dacă nu justifică, această sobrietate. De altminteri nimeni din Cameră nu votează în contra Adresei, dar se abțin 15 deputați, printre care și Dimitrie Brătianu. Prezident al Camerei se alesese generalul Lecca.

în 22 decembrie 1882 se face prima lectură a propunerii de revizuire relativă la 25 de articole din vechea Constituție. La a doua lectură, în ședința Camerei din 16 ianuarie 1883, autorul scrierii de față

expune argumentele de împotrivire în contra oricărei revizuiri.[19] [20] Dar la a treia lectură Camera și Senatul votează cu mare majoritate revizuirea în principiu și terminîndu-și astfel legislatura la 5 martie, alegerile cele noi se fac la sfirșitul lui aprilie, iar parlamentul revizionist este convocat pe ziua de 10 mai 1883.

în acest timp conducătorii vechiului Partid Conservator apucă din ce în ce mai mult o direcție incompatibilă cu vederile, junimiste. în perspectiva alegerilor, ei formează cu grupul Vemescu, dar și cu M. Kogălniceanu, C. Mîrzescu, N. Blaremberg, cu fracționiștii Gheorghiu, Tăcu, Misail etc., așa-numitele „Comitete Unite ale Opoziției din București și Iași", și sub acest titlu publică la 1 februarie 1883 un manifest în momentul cînd se răspîndește știrea despre dispozițiile defavorabile ale Conferinței de la Londra în chestiunea Dunării. Manifestul este un rechizitoriu în contra politicii externe și interne a guvernului și culminează în declarația naivă că opoziția coalizată este „gata a lua răspunderea situației".

însă numai foarte puțini dintre cei coalizați izbutesc în alegeri, de abia vreo 12, printre care Lascăr Catargiu, M. Kogălniceanu, generalul Tell, A. Lahovari, G. Vemescu și N. Blaremberg. Calculul cu amintirea succesului opoziției din anul 1879, cînd era vorba de revizuirea articolului 7, și cu agitarea chestiunii Dunării, pe care anume le relevă manifestul, se arată greșit. Articolul 7 privea chestiunea evreilor, care într-adevăr putea deștepta o mișcare generală în țară. Dar acum, nici amănuntele Regulamentului danubian, nici articolele speciale propuse pentru revizuire nu erau destul de pricepute în obștea alegătorilor pentru a produce o mișcare populară și a da izbînda coaliției. Iar

19 **Vezi discursul 73, în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 424. Memorabil a rămas exemplul cu drumul de fier Piatra-Bacău. Ministrul lucrărilor publice, colonelul Dabija, il voia in formă de cale largă, cum era și rețeaua principală. Dar Brătianu pune pe deputății din majoritate să-l voteze cu calea îngustă, pentru care Carada pregătise materialul. Cu mare cheltuiala a trebuit mai tîrziu să fie prefăcută în cale largă.**

20 **Vezi discursul 59, în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 163.**

printre cei ce erau în stare să priceapă chestiunea Dunării, vor fi fost mulți care în reprezentarea Țării la Constantinopol, la Londra și la Viena prin P. Mavrogheni, Ion Ghica și P. Carp vedeau mai multă garanție pentru o inteligentă susținere a intereselor Statului, decît în schimbarea acestei reprezentări prin venirea la guvem a opoziției coalizate. Aici numai M. Kogălniceanu putea să atragă privirile; dar violența broșurilor sale din anul precedent întuneca perspectiva vreunui succes diplomatic. Frazele și rezoluțiile platonice din parlament ne-ar fi folosit tot așa de puțin în chestiunea Dunării pe lîngă Conferința de la Londra, precît ne-au folosit în chestiunea Basarabiei pe lîngă Congresul de la Berlin.

Vasăzică primirea legațiilor din partea lui Carp și Mavrogheni a contribuit la întărirea guvernului liberal din acest moment? Se

 poate, și dacă acest rezultat, după vederile exclusive ale interesului de partid, părea condamnabil în ochii conservatorilor, el era inevitabil din ziua în care s-au lăsat să fie conduși spre confuzia opoziției coalizate, care nu putea da un guvern în stare de a rezolva greaua chestiune internațională.

înfringerea opoziției coalizate în alegerile revizioniste produce, după un vechi și rău precedent, hotărîrea partizanilor aleși de a demisiona din parlament și a transporta lupta politică în publicul din afară.

Dintre junimiști se aleg numai patru, între care și autorul acestei scrieri. Deși într-un apel către alegătorii Colegiului I din Vaslui, publicat la 16 aprilie 1883, așadar înainte de alegere, se declară adversar al revizuirii și-și rezervă deplina libertate față de guvern, administrația nu-1 combate și atît conservatorii, cît și liberalii îi dau voturile. Era și greu guvernului să combată pe toți junimiștii în momentul în care Carp îl reprezenta la Viena.

Această indirectă susținere din partea guvernului liberal a pus pe junimiști pentru cîtva timp într-o situație defavorabilă față de opinia publică. Cu atît mai tare se manifestă nemulțumirea Partidului Conservator în contra lor, și pe cînd *Timpul* de la 2 iunie 1883, în

limbajul la care se coborîse pe atunci, întrebuințează cuvîntul de „prostituție", Alexandru Lahovari aruncă junimiștilor vorba de „opoziție miluită", o expresie pe cît de literaricește fericită, pe atît de politicește neîntemeiată. Căci întîmplătoarea apropiere sau depărtare de vederile momentane ale altor partide nu putea și nu trebuia să schimbe întru nimic atitudinea junimiștilor provenită din urmărirea propriei lor convingeri politice.

însă crescîndul conflict între vechii amici, care deabia după 10 ani va începe să se aplaneze, dovedește o dată mai mult cu cită anevoință se face în evoluția vieții publice tranziția salutară de la o fază la alta.

Camerele revizioniste își încep dar activitatea la 10 mai 1883 fără opoziția coalizată, care după trei zile demisionează, iar la 27 ianuarie 1884 se retrage și Dimitrie Brătianu. După dezbaterea Adresei, la care autorul scrierii de față ia parte în ședința Camerei de la 27 mai 1883 și critică din punct de vedere conservator demisia opoziției[1], se aleg în Senat și în Cameră delegații însărcinați cu noua formulare a celor 25 de articole supuse revizuirii. O ase-

***Vezi discursul 61, în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 208.**

menea lucrare nu se putea face fără discuții îndelungate. Pentru fiecare articol trebuia redactat între delegații Camerei și ai Senatului un text comun, care să aibă și aprobarea Coroanei, conform prescrierii exprese a art. 129 din Constituție. Astfel lucrarea prealabilă ține aproape un an, și proiectul efectiv nu ajunge în dezbaterea publică a parlamentului decit la sfîrșitul lui martie 1884. Pînă atunci, ca și în timpul votării, Camerele revizioniste îndeplinesc lucrările Camerelor ordinare, discută și votează bugetul etc.

Dintre articolele supuse revizuirii, 13 priveau principiile legii electorale, celelalte 12 se refereau la noul titlu de Regat al României cu încorporarea Dobrogei, la libertatea presei, la introducerea unei comisii legislative permanente, la desființarea gărzii naționale. Dacă modificarea unora din aceste articole a putut fi primită fără multă discuție, principiile legii electorale și întinderea și mai mare a libertății presei au dat loc la o dezbinare pronunțată în sînul majorității

liberale. Cînd a fost vorba de a ieși din frazele abstracte și de a concretiza ideile în textul articolelor, ciocnirea a trebuit să se întîmple și a devenit pentru cîteva momente așa de violentă, încît la 26 martie 1884 ministerul și-a dat demisia și nu a retras-o decît după un anume vot de încredere al majorității, cu oarecare concesii făcute rosettiștilor în privința presei.

Cea mai mare greutate o pricinuia compunerea colegiilor electorale. Asupra sporirii numărului senatorilor și deputaților (de la 70 și 148 la 120 și 183) toți liberalii erau — din nefericire — de acord; asemenea — și asemenea din nefericire — asupra desființării vechiului Colegiu I, care se arătase mai puțin dependent de guvem. Dar de aici încolo încetează armonia: guvernul vrea trei colegii în locul celor patru de mai-nainte, alți liberali (E. Stătescu) se gîndesc la două, C.A. Rosetti cere unul singur, P. Grădișteanu vorbește de reprezentarea proporțională și a minorităților. în jurul ideii unui singur colegiu se grupează vreo 35 de deputați, printre care apare pentru prima oară G. Panu[1]. Dar în fine majoritatea obligată de două treimi votează, cu oarecare violentare a regula-

'La începutul carierei sale politice om de încredere al Partidului Liberal ca prim-procuror la Tribunalul din Iași, avînd să redacteze de pe la sfîrșitul lui noiembrie 1880 (cînd V. Conta era ministru de culte) un ziar guvernamental, numit apoi în iunie 1881 șef de cabinet al ministrului de interne C.A. Rosetti, iar în decembrie 1881, avocat al episcopiei Sf. Spiridon în locul lui T. Mîndru, care trece prefect la Botoșani, Gheorghe Panu este la 1883 ales deputat revizionist și se arată în Cameră aderent al lui C. A. Rosetti. In curind se va izola de vechile partide și va închega noul grup al „radicalilor[1]*, cu care însă va trece la 1897 in Clubul conservator.

140 meniului, cele trei colegii, așa cum sînt astăzi în Constituție, și de reprezentarea minorităților nu se face pomeneală.

La chestiunea presei insistența rosettiștilor are mai mult efect, într-un proces privat de calomnie, ce-1 intentase Creditul Rural în contra ziarului *Inddpendance Roumaine* înaintea tribunalelor ordinare, nu pentru represiunea penală, care neapărat ar fi fost de competența juraților, ci numai pentru despăgubiri civile, Curtea de Casație făcuse tocmai din motivul competenței o divergență prin paritate de voturi. în această controversă pendentă, care, dacă se hotăra în

sensul competenței tribunalelor ordinare, ar fi pus oarecare friu calomniilor private și ar fi contribuit poate la ridicarea prestigiului presei, rosettiștii se folosesc de ocazie pentru a cere din contră modificarea dispoziției constituționale în sensul ca și despăgubirile civile să fie date în exclusiva competență a juraților. Ministerul se împotrivește la început; Ion Brătianu, cu experiența a șapte ani de guvern, începuse a deveni foarte conservator, Dimitrie A. Sturdza nu fusese niciodată liberal, raportorul delega- ților din Cameră, Stolojan, formulase articolele 24 și 105 din Constituție destul de restrictiv și le comentase și mai restrictiv. Dar în fața iritării rosettiștilor, guvernul și majoritatea cedează, raportul lui Stolojan rămîne dezmințit[1], art. 105 se votează după dorința lui C. A. Rosetti, se admite însă ca un fel de compromis adaosul la art. 24: „(Delictele de presă se judecă de juriu) afară de acele care s-ar comite în contra persoanei regelui și a familiei regale sau contra suveranilor statelor străine. Aceste delicte se vor judeca de tribunalele ordinare după dreptul comun", adaos poate folositor în privința suveranilor străini, pentru a evita conflicte diplomatice, dar foarte contestabil în privința suveranului țării[21] [22].

în sfirșit Camera și Senatul, în ședințele de la 1 și 7 iunie, termină votarea celor 25 de articole revizuite, care se promulgă la 8 iunie 1884.

Asupra diferitelor curente în atmosfera parlamentară din timpul dezbaterilor revizioniste dau oarecare lămurire discursurile 59-65 publicate în volumul de față.

---

21 **Vezi discursul 64, în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 252.**

22 **Căci ce vrea să zică o asemenea excepție? Onoarea este mai garantată Înaintea tribunalelor ordinare decît înaintea juraților, de aceea calomniile în contra regelui le dăm în judecata tribunalelor, iar calomniile în contra celorlalți cetățeni le lăsăm în prada incertitudinii juraților? Curioasă dispoziție. Pe temeiul ei G. Panu, devenit adversar al guvernului Brătianu, a fost condamnat în lipsă de Tribunalul și de Curtea de Apel din București (15 aprilie și 15 mai 1887) Ia 2 ani închisoare și 5 000 lei amendă pentru insultarea regelui prin ziarul *Lupta,* dar s-a sustras de Ia pedeapsă prin mergerea în străinătate, pînă cînd a fost ales deputat in ianuarie 1888 și, intorcindu-se in țară, după un scurt arest s-a văzut grațiat la 27 februarie 1888. Exemplul nu vorbește în favoarea inovației din ari. 24 al Constituției.**

Mai mult nici nu este nevoie să insistăm. Toată revizuirea a fost o zadarnică frămîntare de un an și jumătate. Sporirea numărului deputaților și senatorilor (cu nou-introdusa diurnă a acestora din urmă) a îngreuiat fără nici o necesitate lucrările Corpurilor Legiuitoare, iar calitatea discuțiilor parlamentare a scăzut în proporție firească cu creșterea cantității mandatarilor; decapitarea vechiului Colegiu I a făcut alegerile și mai dependente de influența guvernului; licența presei în trivialitatea calomniilor private s-a văzut și mai încurajată; ideea cu comisia legislativă s-a arătat în împrejurările date lipsită de valoare practică; numai desființarea gărzii naționale a rămas ca merit negativ. Dacă s-ar fi introdus măcar în Constituție inamovibilitatea magistraturii pe toate treptele ei și, într-o altă ordine de idei, o compunere mai cuminte a regenței pentru cazul minorității succesorului la tron! Dar cu magistratura guvernul s-ar fi dezbinat și mai mult de C. A. Rosetti, care cerea un fel de electivitate politică, și la marele neajuns al articolelor 88 și 89 cu regența nici nu avusese prilej să se gîndească. Ele rămîn o datorie a viitorului.

Astfel, revizuirea de la 1884 nu poate fi judecată decît ca opera cea mai stearpă a Partidului Liberal.

Cu adoptarea modificărilor constituționale Camerele revizioniste își terminaseră misiunea. înainte însă de a le dizolva, guvernul le mai dă în ultimele zile o sarcină de îndeplinit: votarea Domeniului Coroanei, propusă în ședința Camerei de la 4 iunie 1884 sub forma inițiativei parlamentare (generalul Lecca, N. Gane, trecut acum în Partidul Liberal, A. Vizanti, C.F. Robescu etc.). Vorba despre Domeniul Coroanei se lățise cu cîteva zile mainainte. Firește că vechii conservatori, în coaliția lor cu atîtea elemente nepotrivite, îl atacă de îndată prin presă, și cu toții se pun să exploateze în contra ministerului Brătianu această coardă de o falsă popularitate. Dar ceea ce este mai semnificativ: în preziua propunerii își dau și rosettiștii P. Grădișteanu, Take Gianni, V. A. Ure- chia, Gr. Serurie etc. demisia din Cameră, iar C. A. Rosetti și-o reînnoiește irevocabil. A doua zi demisionează și Nae Pop, fiindcă nu este lăsat

să vorbească de „îngrijirile Craiovenilor" asupra proiectatului domeniu înainte de a se fi citit chiar propunerea. Camera respinge demisia lui C. A. Rosetti, nici nu votează pe a lui Pop,

142 dar primește pe a rosettiștilor, și astfel ruptura în Partidul Liberal e desăvîrșită. Cu separarea de *Românul* se înființează *Voința națională* ca organ al guvernului și Partidului „Național Liberal" (primul număr la 10 iulie 1884).

După ce, în ședința de la 4 iunie, Vizanti citește motivarea acelei inițiative în favoarea Coroanei, Camera — în contra obiec- țiunilor lui Nicolae Ionescu — decide trecerea de urgență în secțiuni, unde propunerea se primește, se aleg îndată delegații și chiar a doua zi vine proiectul de lege în dezbaterea publică. Raportor e Nicu Gane. P. Cemătescu și N. Ionescu combat proiectul ca fiind anticonstituțional, autorul scrierii de față îl susține, precum și trebuia să-l susțină din punct de vedere conservator[1], iar Camera îl votează cu 77 voturi contra a 16 și 4 abțineri.

La 8 iunie se închide și la 23 septembrie se dizolvă parlamentul revizionist. Primele alegeri după noua lege electorală se fac la începutul lui noiembrie 1884.

Momentul era hotăritor pentru Partidul Liberal de la guvem, rămas sub exclusiva conducere a lui Ion Brătianu. înstrăinat de vechi fruntași liberali ca C. A. Rosetti, Dimitrie Brătianu, Mihail Kogălniceanu și de aderenții lor destul de numeroși, pe de altă parte avînd în față opoziția condusă de Lascăr Catargiu și Gheorghe Vemescu spre abținere pe temeiul declarației formale, afișate la 20 iunie 1884 și pe străzi, că ei consideră Constituția revizuită și dotațiunea Coroanei „ca o violare a pactului fundamental și iau *angajamentul* de a lucra pentru a reintra în legalitate", partidul guvernamental trebuia să producă în noile alegeri cu trei colegii cel puțin aparența că reprezentarea parlamentară a Țării a devenit mai adevărată, mai independentă și mai inteligentă și să se gîndească totodată la împlinirea golului lăsat prin retragerea atîtor foști partizani. Era chestiune de existență pentru partid.

Din atmosfera acestei îngrijări se nasc acum două curente, care vor să ajungă la același rezultat al întăririi guvernului: pe de o parte atragerea în sînul „colectivității"[23] [24] a unor elemente tinere din cele mai capabile, care pînă atunci nu intraseră în cariera parlamentară, pe de alta o reformare a partidului prin unirea cu un grup de oameni politici care, deși puțini la număr, aveau însemnătatea de a fi contribuit la schimbarea direcției guvernului în politica externă. Acest grup erau junimiștii sub conducerea lui P. Carp.

în privința dintîi, mai ales după îndemnul lui Câmpineanu și sub auspiciile lui Stătescu sînt aduși pentru prima oară în Cameră Take Ionescu, C. C. Arion, Al. Djuvara și (ceva mai tîrziu) C. Dissescu; în privința a doua Ion Brătianu, cu deosebita stăruință a lui Dimitrie A. Sturdza, propune lui P. Carp, și alături de dînsul lui Theodor Rosetti și T. Maiorescu, intrarea în minister. La 14 iunie 1884 dis-de-dimineață, într-o odaie a hotelului Broft, unde trăsese Carp chemat din străinătate, se încinge între Ion Brătianu, Carp și autorul scrierii de față o lungă dezbatere. Ministrul-prezi- dent o începe prin declararea că partidul său nu mai poate rămîne în starea în care se află, arată motivele dezbinării de C. A. Rosetti și propune reconstituirea guvernului cu junimiștii. Noi răspundem că, în principiu, după proclamarea Regatului prin liberali și față de necesitatea preschimbării vechilor partide, nu vedem o greutate absolută în conlucrarea cu un partid liberal reformat, dar că prima condiție este adoptarea și punerea în lucrare a programului de reorganizare

---

23'**Vezi discursurile 66 și 67, în *Discursuri parlamentare,* vol. 111, pp. 302, 305.**

24**E. Stătescu caracterizase cu numele de „colectivitate" pe aderenții lui Ion Brătianu care — în urma dezbinării — nu mai puteau monopoliza expresia de Partid Național Liberat Cu această poreclă, ca și cu „sub cuvînt de epizootie" din Mesajul de la 15 noiembrie 1881, și cu fraza „opoziția a pierdut dreptul la protecția legilor", Eugeniu Stătescu a îmbogățit dicționarul politic al României contemporane.**

*Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. III, discursul 77, pp. 487-492.

internă, indicat de noi în Contraadresa de la 3 decembrie 1881. — Brătianu primește. — Carp adaugă îndată a doua condiție, cea mai urgentă în împrejurările de atunci: reforma Băncii Naționale pe temeiul etalonului de aur, pentru stîrpirea agiului, care amenința finanțele statului. — Brătianu răspunde că aici trebuie să se consulte cu amicii săi. — Mai cerem în sfîrșit încetarea „satrapiilor" din districte (vezi discursul 70) și, o dată cu intrarea lui Theodor Rosetti în minister, dacă ar primi o prealabilă înțelegere și asupra numirii celorlalți colegi, iar cînd Brătianu ne vorbește de Radu Mihai (pe atunci numai prefect al poliției), noi îl declarăm inacceptabil. — Brătianu, de altminteri în tot decursul dezbaterilor de cea mai simpatică înfățișare, se arată foarte mirat: prea fusese deprins cu omnipotența în partidul său. — La sfirșitul convorbirii, autorul scrierii de față îi exprimă impresia că încercarea sa nu va izbuti.[1]

Și într-adevăr, după cîteva alte întruniri între Brătianu, Sturdza, Carp și Rosetti, tratările sînt și rămîn întrerupte. Brătianu declară că nu poate primi atîtea condiții ale junimiștilor, iar junimiștii răspund că fără aceste condiții nu poate fi vorba de o înțelegere cu Partidul Liberal.

Din noile alegeri de la noiembrie 1884 ies deputați junimiștii P. Carp, care după îndeplinirea scopului misiunii sale de la Viena se întorsese definitiv în țară, V. Pogor, lacob Negruzzi, D. A. Lau- rian (redactorul *României libere,* declarată de la 16 ianuarie 1885 organ junimist), I. M. Melik, I. lanov, Teodor Nica, V. Bossy și autorul acestei scrieri, iar senatori Dimitrie G. Rosetti, Leon Negruzzi și I. Diamandi. Dintre alți deputați aleși pentru prima oară se alipesc de junimiști Al. Marghiloman și Toma Cămărășescu.

Se hotărăște și Mihail Kogălniceanu să-și pună candidatura la Colegiul I din Brăila și este ales. Pe cînd toți ceilalți membri ai opoziției coalizate (numite după contopirea cu grupul Dimitrie Brătianu din noiembrie 1885 „Opoziția-Unită") persistă în declararea de abținere, Kogălniceanu recunoaște greșeala acestei tactici și intră în Cameră ca adversar al lui Ion Brătianu și al celor ce s-au apropiat de el. Pe tinerii liberali, introduși de Câmpineanu și Stătescu, cînd ii vede

defilind la discuția Adresei întru lauda lui Brătianu, îi compară cu irozii din Vicleim; pe junimiști îi atacă pentru susținerea guvernamentală a alegerii lor și le declară poziția echivocă. Discursul 68 de mai jos[25] răspunde la acest atac, și discuțiile și voturile parlamentare dovedesc din prima zi cu cîtă independență junimiștii înțelegeau să-și mențină atitudinea lor de opozanți, cunoscută de mai înainte. Anume asupra *agiului* noul deputat junimist Teodor Nica, pe temeiul ideilor lui P. Carp și a convorbirilor cu Th. Rosetti, publică la 1886 importantul său studiu cu același titlu, și aici condamnă fundarea Băncii Naționale pe stocul de argint, care tocmai fusese o cauză principală a ruperii tratativelor cu Brătianu.

în afară de aceste lămuriri ale atitudinilor politice, activitatea parlamentară în toată legislatura următoare de 4 ani lîncezește cu desăvîrșire. în loc ca Partidul Liberal de la guvern, redus acum după dezlipirea atîtor foști aderenți și după neizbutita încercare cu junimiștii la singurele sale elemente, să solicite în ele cea mai intensivă încordare la muncă și să găsească priceperea și energia cerute pentru opera de legislație organică, toate promisiunile de reforme de prin Mesaje rămîn neîmplinite. Proiecte peste proiecte, anteproiecte și propuneri se discută în diferite comisii prealabile, *ut aliquid fieri videatur*. Dimitrie A. Sturdza pune vreo trei ani de-a rindul o stăruință grozavă în pregătirea reformei învățămîntu- lui public — toate rămîn zădărnicite și nu trec peste stadiul preliminar. Se promulgă numai la 12 aprilie 1887, sub Ministerul de Justiție al lui E. Stătescu, un Cod de comerț tradus din italienește după tipicul fabricii de legi din vremea Statutului lui Cuza-Vodă. Despre o adevărată și largă împroprietărire a țăranilor prin vinderea de loturi mici din domeniile statului, pentru care domenii se crease la

25 **Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 320.**

'Așa sînt reproduse, cu oarecare atenuare, cuvintele ministrului-prezident in *Monitorul oficial.*

30 martie 1883 un minister deosebit cu I. Câmpineanu ca prim titular, despre vreo reformă descentralizatoare a legilor comunale și județene, despre inamovibilitatea magistraturii ...nimic! Nici măcar simpla îngrijire de a da tinerelor capacități introduse în partid prilejul la o activitate mai conformă cu legitima lor ambiție nu se vede în guvern, și după cîtva timp Take Ionescu, C. C. Arion și Al. Djuvara se dezlipesc și ei de majoritate și trec în opoziție.

în golul lăsat printr-o așa de nepilduită inacțiune legislativă se întinde și mai mult exploatarea situațiilor publice în folosul privat al celor ce susțin guvernul. Cît de departe trebuie să fi mers lucrurile se poate înțelege din faptul că însuși Ion Brătianu printr-o izbucnire irezistibilă de sinceritate exclamă încă la 25 martie 1884 în plină ședință a Camerei: „Cu toate neorînduielile ce s-au făcut — asasinate, procese scandaloase — am tăcut și am luat răspunderea."[1]

Cum se poate explica îngăduirea unei asemenea situații din partea lui Brătianu? — Nu e vorbă, delicată în materie de bani nu a fost democrația niciodată, și milionul „pentru încurajarea virtuților civice", alături de certe recompense „reversibile" sînt curioase simptome de slăbire a respectului pentru decența publică.

Dar în definitiv Brătianu era un om cinstit, și acum se afla în joc întreaga situație politică a liberalilor, la a căror întărire lucrase toată viața. Să fi fost el încă de pe la 1884 atins de începuturile bolii, care nu mult după căderea lui de la guvern i-a curmat zilele? (în convorbirea de la 14 iunie 1884, relatată mai sus, autorul acestei scrieri observase cu surprindere la Brătianu un fel de absențe intermitente, eclipsări de cîteva secunde ale atenției.) Să fi fost el așa de sceptic în privința partizanilor săi, pe care nu-i prea cruțase nici în convorbirea de la 14 iunie, încît să prefere inacțiunea lor legislativă unei acțiuni, în valoarea căreia nu avea încredere?

Dacă este să judecăm numai politicește, ne pare că evidenta lîncezire parlamentară provenea din convingerea ce o dobîndise Brătianu în urma întrevederii cu Bismarck la Gastein, că un nou război

era iminent, de astă dată în contra Rusiei — război pe care Brătianu îl prevedea din toamnă în toamnă pentru primăvara următoare. Regele, mai exact apreciator al politicii internaționale, va fi căutat să combată prevederea lui Brătianu. Tocmai încheierea Triplei Alianțe cu alipirea României era un mijloc puternic pentru garantarea păcii. Brătianu însă persista în părerea sa, și atunci se explică întru cîtva cum de i se depărtase gîndul de la reformele interne.[1]

De altminteri, în legătură cu noua politică externă, i se impun multe alte preocupări. Unirea revoluționară a Rumeliei cu Bulgaria (6 septembrie 1885), războiul între Serbia și Bulgaria (2-16 noiembrie 1885), terminat prin pacea de la București din 19 februarie 1886, înstrăinarea Bulgariei de Rusia, detronarea principelui Aleksander Battenberg la 9 august 1886, agitările ministrului Rusiei din București, Hitrovo, în urma cărora mulți agenți ai poliției rusești, ascunși sub înfățișarea de iconari, jugănari etc., trec în Bulgaria și caută să se încuibeze și în România; atentatul, ajutat de ei, în contra prefectului Mantov din Rusciuc (19 martie 1887); intenția regenței Stambulov-Karavelov-Mutkurov de a ajunge la unirea personală a Bulgariei cu România sub regele Carol[26] [27]; urcarea principelui Ferdinand de Coburg pe tronul Bulgariei (25 iunie 1887) și atîtările rusești în contra lui: toate aceste evenimente reclamă cea mai încordată atenție a guvernului român.

Oricare ar fi fost cauzele atitudinii lui Brătianu, stagnarea Corpurilor Legiuitoare și întinderea corupției administrative sporesc nemulțumirile în țară; opoziția

---

26•**Vezi și pp. 123-125 de mai sus.**

27**Vezi și *Discursuri parlamentare* vol. II, p. 116. (în lucrarea de față p. *106-nota St.N.)* Dar de astă dată Rusia pare a fi amenințat cu ruperea relațiilor diplomatice în asemenea caz, cel puțin dacă se poate pune temei pe actele publicate de lacobsohn. Vezi *Geheime Dokumente der russichen Orient-Politik, nach dem in Sofia erschienenen russichen Original herausgegeben von R. Leonow* (Lipsea, editor Arwed Strauch) și îndeosebi la pp. 150-155 adresa confidențială a lui Hitrovo de la 20 mai 1887 și telegrama cifrată a ministrului de externe din Petersburg de la 10 iunie 1887.**

'Ciurcu tatăl și fiul, Ocășanu, Secășanu.

din Cameră crește, și tonul mai agresiv al discursurilor de la sfîrșitul volumului de față oglindește agravarea situației. „Opoziția Unită" primește prin Dimitrie Brătianu nota amară a unei dușmănii de familie, și de pe la mai 1886 convoacă în orașele din provincie întruniri publice, care au un răsunet din ce în ce mai puternic. Toate incidentele sînt exploatate pentru excitarea spiritelor; după senzația produsă în septembrie 1885 prin expulzarea cîtorva români transilvăneni[1] (expulzare cerută de Dimitrie A. Sturdza și pe atunci cu atît mai surprinzătoare, cu cît tot el îndemnase și sprijinea pe Ioan Slavici la redactarea *Tribunei* din Sibiu, începută la 15 aprilie 1884), vine Convenția consulară cu Germania, încheiată la 22 mai 1886, care stîmește atîta rezistență în opinia publică, încît guvernul e nevoit să o retragă din Cameră (iunie 1886) — prima atingere gravă a autorității sale în afară și înăuntru. Acum și Fleva, totdeauna pornit spre agitare, își dă demisia de la primărie (5 iunie 1886) și trece la adversari, iar tinerii deputați liberali încep a ataca guvernul cu vioiciune, mai ales Alexandru Djuvara pe Eugeniu Stătescu.

Ion Brătianu, dominat de simțămîntul omnipotenței sale, se arată tot mai rar în Cameră; la atacurile opoziției ori nu răspunde deloc, ori răspunde cu violență: pe Fleva îl numește „butoi fără fund", lui Kogălniceanu îi zice că-i dă „tot ce-i cere". închis în micul cerc al unei camarile de familiari, el se ocupă cu toate amănuntele administrației și devine cu atît mai inaccesibil la observațiile puținilor membri independenți din partid, cu cît toți ceilalți l-au deprins la cea mai oarbă supunere. Semnalul îl dăduse de mult Dimitrie A. Sturdza prin cuvintele rostite de pe banca ministerială: „Ori de cîte ori Brătianu mă va chema pe această bancă, voi veni, și de îndată ce-mi va zice: e bine să lucrezi aiurea și să vină altul în locul d-tale, totdeauna voi face așa."(Ședința Camerei de la 11 noiembrie 1882.)

Pe lîngă acestea, pentru nefericirea Partidului Liberal, C. A. Rosetti moare la 8 aprilie 1885, iar cîțiva membri mai marcanți se văd siliți să se retragă din luptă. Gheorghe Ghițu e atins de o boală incurabilă, peste puțin Ion Câmpineanu are aceeași soartă; mai tîrziu starea sănătății condamnă și pe Eugeniu Stătescu

la rezervă.

Viața constituțională este ca și paralizată. Brătianu își face și își desface miniștrii de la Florica fără nici o explicare parlamentară; după admiterea în cabinet a lui Radu Mihai (2 februarie 1885), căruia la 1887 îi încredințează chiar Ministerul de Interne, are nefasta inspirație de a numi pe generalul Alexandru Angelescu ministru de război (21 februarie 1886)[1].

în proporția în care se întind manifestările de nemulțumire, crește și violența încercărilor de reprimare din partea celor de la guvern. După un nou atentat în contra ministrului-prezident, la 4 septembrie 1886, în care din norocire arma lui Stoica Alexandrescu nu atinge decît placa bandajului lui C. F. Robescu, procurorii printr-o instrucție absurdă caută să implice între culpabili împreună cu Oroveanu și pe Dimitrie Brătianu. Iar a doua zi, sub pretextul că sînt „cetățenii indignați", o ceată de bătăuși organizați de primărie năvălește asupra cîtorva redacții de la ziarele opoziționiste din capitală[28] [29].

Faptul că sub un regim „liberal" s-a putut comite o asemenea agresiune în contra presei după îndemnul unei administrații publice este poate indiciul cel mai clar al decadenței partidului din acest timp. Dacă trăia C. A. Rosetti, cu toată înstrăinarea sa de guvern, vandalismul de la 5 septembrie nu se întîmpla.

Dar violența naște contraviolență. Sîngeroase încăierări pe stradă se produc la alegerile comunale din Botoșani (1 noiembrie 1886), ele se repetă (5 mai 1887) la Galați, apoi la Buzău, la Tur- nu-Severin, la Rîmnicu-Vîlcei. Ministrul de externe M. Pherekyde provoacă la duel pe N. Fleva și-l rănește (14 ianuarie 1887). La intrarea solemnă a regelui în Iași pentru sfințirea Bisericii Mitropolitane (22 aprilie 1887) alte scene de

28 **Vezi și „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. II, p. 99. (în lucrarea de față pp. 97-98 —*nota St. N.)***

29 **Atacul s-a făcut cu îngăduirea poliției, dar pare a fi fost plănuit de Ion Câmpineanu, pe atunci primar. Prefectul poliției, D. Moruzi, era prea cuminte pentru așa ceva; vezi discursul 76, în *Discursuri parlamentare,* voi. III, p. 456.**

bătăi și răniri între agenții poliției și cei puși de opoziție ca să fluiere (Costea P. Balș, G. M. Șendrea, C. Penescu etc.). Sosirea la Iași este precedată de un afiș al Comitetului „Opoziției Unite" locale, îndemnînd pe cetățeni să nu întîmpine pe rege, care ar fi numai regele unei „coterii politice". Printre cei semnați pe afiș (Alexandru C. Mavrocordat, Iancu Corjescu, Scarlat Pastia, Alecu Balș, Alex. D. Holban, Panaite Balș cu fiii, Nicu Ceaur Aslan etc.) se află și profesorii universitari Gheorghe Mîrzescu și Miltiade Tzoni. Pentru acest fapt ministrul cultelor, Dimitrie A. Sturdza, îi dă în judecata Universității din București și cere destituirea lor, însă juriul universitar (compus din doctorii Kalinderu, Măldărescu, Suțu și din Cemătescu și Cră- ciunescu) își declină competența de a judeca acest delict politic (13 iunie 1887). în lista apărătorilor figurează N. Ionescu, G. Ver- nescu, N. Fleva, Alexandru Lahovari, G. Pallade, iar cînd acuzații ies din edificiul Universității cu acel verdict favorabil lor, sînt duși în triumf la clubul „Unirea**, unde N. Fleva, Alexandru Lahovari și G. Pallade țin discursuri pentru lauda lor și „însuflețirea** studenților adunați acolo.

Era cu neputință ca parlamentul să nu se resimtă de această strămutare a luptei politice pe terenul manifestărilor de stradă. Rareori se mai aude o discuție convenabilă; pe cînd între deputății guvernamentali Dimancea de la Pitești cîștigă ascendent și ajunge chiar la viceprezidența Camerei (precum la 1898 va ajunge lepu- rescu de la Giurgiu), între deputății din opoziție se semnalează Pallade de la Bîrlad prin neînfrînarea limbajului său, de a cărui exuberanță majoritatea nu poate scăpa decît părăsind sala de ședințe, iar alți tineri liberali, precum Caton Lecca de la Bacău, introduc obiceiul de a întrerupe pe ministrul-prezident prin izbirea băncilor cu capacele de pe sertare. La prima ivire a acestei necuviințe, Ion Brătianu tresare într-un gest de dezgust - o neuitată scenă de tragică ironie în mult frămîntala noastră viață parlamentară.

Nu mai e acum vorba de meritele lui Brătianu din trecut; cele mai înverșunate atacuri le primește de la

foștii săi partizani. Profesorii Gheorghe Mîrzescu și Miltiade Tzoni își intitulează broșura despre procesul dumnealor *Regimul corupției și al terorii sau Guvernul lui I. C. Brătianu* (Iași, Tipografia Națională, 1888), și „sinistrul bătrîn" este calificarea obișnuită a încărunțitului bărbat de stat. Nu se mai ține seama de stăruința sa pentru întinderea căilor ferate, a școlii de poduri și șosele și a institutelor de credit, nici de importanta lucrare a fortificațiilor, începută pe teren la 10 septembrie 1884 (în contra căreia, printr-o nouă greșeală, se declară opoziția coalizată); se accentuează numai părțile rele ale administrației sale, viziratul, satrapiile, creșterea agiului, corupția.

150

Și Ion Brătianu tot nu vrea să înțeleagă că venise momentul retragerii, venise de mult. Uitînd marele adevăr zis de Bismarck la Versailles în fața delegaților francezi: *la patrie veut dtre servie et non pas doininde,* el persistă cu orice preț la guvern, și mulți din partizani sînt convinși că Brătianu e ministru pe viață.

Rezultatul persistenței este o agravare caracteristică în lupta dintre guvern și „Opoziția Unită": atacurile își urcă ținta și, tre- cînd peste capetele miniștrilor, se îndreaptă spre capul statului. Incidentele menționate cu sosirea regelui la Iași și cu procesul lui Mîrzescu și Tzoni sînt o dovadă. Mai înainte încă se arătase un simptom de degenerare a mișcării constituționale. între tinerii conservatori, care urmau pe Lascăr Catargiu, începuse de pe la 1885 să se distingă Nicu Filipescu prin cea mai vie activitate. D-sa fundase ziarul *Epoca,* în jurul căruia știuse să grupeze mulți alți tineri inteligenți. La un banchet pentru aniversarea fundării ziarului, Ressu de la Galați, localizînd fraza lui Gambetta *se souinettre ou se dd- mettre,* vorbește de rege cu cuvintele „să se plece sau să plece" (23 noiembrie 1886) și este felicitat în cercul *Epocii,* de atunci.

Pe acest povîmiș alunecă acum mișcarea politică din ce în ce mai mult.

La 15 noiembrie 1887, în momentul în care regele citește în Cameră Mesajul pentru deschiderea ultimei sesiuni a legislaturii de patru ani, „Opoziția Unită" distribuie pe stradă un manifest către cetățeni, un fel de contramesaj, care se termină astfel:

Țara pare azvîrlită în grozava alternativă de a alege între Despotism și Revoluție.

Dar nu.

Un factor important există încă în sistemul nostru constituțional, Regele are dreptul și datoria de a veghea la libera expresie a voinței alegătorilor, la exercițiul franc și sincer al acestui drept de Suveranitate națională.

El este în drept și dator să înlăture de la prezidarea alegerilor un guvern prevaricator, sugrumător al tuturor libertăților, falsificator al tuturor principiilor, înjositor și pervers, care nu se menține decît prin corupția ridicată in sistem și prin cinismul forței brutale.

El știe, trebuie să știe, că alegerile sub acest guvern nu pot fi decît o parodie nerușinată sau o dramă sîngeroasă.

Suveranul, căruia Țara i-a încredințat destinele sale, știe, trebuie să știe, că dacă nu-i va cruța această dureroasă încercare, Poporul Român,

151 blind și lung îndurător, va arunca in fine răspunderea nu asupra acelora ce înconjoară Coroana, ci asupra Aceluia ce o poartă!

Subscris este manifestul de „capii Opoziției Unite", Dimitrie Brătianu, Lascăr Catargiu, G. Vemescu și de „delegația Comitetului executiv al Opoziției" general Florescu, N. Fleva, Alexandru Lahovari, Constantin Boerescu, Petre Grădișteanu, G. Pallade.

în aceeași seară se adună la Take Ionescu, în strada Știrbei- Vodă, deputății opozanți de toate nuanțele, N. Fleva, C. C. Arion, Al. Djuvara, Caton Lecca etc. și junimiștii P. Carp, Al. Marghiloman, Laurian Nica, Stroici și Maiorescu. Se fac încercări pentru atragerea junimiștilor în „Opoziția Unită", precum se mai făcuseră la începutul anului de Alexandru Lahovari și de alții cu succesul de a fi readus atunci sub conducerea lui Lascăr Catargiu pe Pogor, Leon și Iacob Negruzzi, Dimitrie G. Rosetti și I. Diamandi. Carp însă declară că nu numai nu

va intra în „Opoziția Unită", ci din contră, după manifestul ei de astăzi, refuză orice împreună-lucrare cu deputății din Cameră care aprobă un asemenea pamflet. La declarația lui Carp se asociază și ceilalți junimiști prezenți. Față însă cu părăsirea din partea atîtor amici de la Iași, Carp nu se mai poate considera ca șef de grup și, cu sinceritatea sa obișnuită, o și declară peste două zile în ședința publică a Camerei, în care — pe acest motiv — demisionează din Comisia Adresei. Cu atît mai neclintiți rămîn în jurul lui Carp ceilalți deputați junimiști (afară de Alexandru Marghiloman, care mai tîrziu subscrie apelul din seara de 14 martie 1888, despre care vom vorbi mai jos). Tocmai supraexcitarea spiritelor trebuia să învedereze în curînd necesitatea unor oameni cumpătați, care păstrau respectul ordinii constituționale și nu o compromiteau prin agitări de pe stradă.

Situația guvernului devine intolerabilă. în zadar Ion Brătianu dizolvă Camera la 19 decembrie 1887, în zadar alegerile de la 23-25 ianuarie 1888 îi dau cea mai mare majoritate. Cu slăbiciunea colegiilor electorale din țara noastră, majoritățile guvernamentale nu însemnează nimic în momentele de criză; din contră ele ațîță și mai mult opinia publică prin contrastul intre aparență și realitate.

întrunirile „Opoziției Unite" din București sînt regulat urmate de manifestări provocatoare. Pe de altă parte corupția partidului guvernamental îi sapă existența; strigătul de onestitate răsună pre- 152 tutindeni. Un caz concret se prezintă în administrația Ministerului de Război: se constată abuzuri cu furniturile armatei. însă de-abia stăruința a Vreo 14 ofițeri (căpitanul Dimancea, colonelul Serghie Voinescu etc.) silește pe Brătianu să dea în judecată pe generalul și pe colonelul Maican-Dumitrescu (2 februarie 1888). Instrucția dovedește și complicitatea generalului Alexandru Angelescu. Pe acesta, ca fost ministru de război, îl trimite Senatul (23 februarie și 16 martie) înaintea Curții de Casație. Toți trei sînt în definitiv condamnați la închisoare.

Acum în sfîrșit Ion Brătianu începe să simtă că nu

mai poate mearge înainte, și vrea să cedeze guvernul. în seara de 21 februarie 1888 Beizadea Dimitrie Ghica convoacă la P. Carp pe Theodor Rosetti și pe autorul scrierii de față și le propune formarea unui minister cu ei, cu Menelas Ghermani, cu prințul Alexandru Știrbei, împreună cu Sturdza și Pherekyde, luați din cabinetul Brătianu; o asemenea combinare ar avea, după încredințarea lui Brătianu, sprijinul Camerei. Carp insistă în prima linie asupra imediatei reformări a Băncii Naționale pentru a scăpa finanțele de agiul exorbitant. După două zile combinația cade; Brătianu declară că reforma băncii ar fi respinsă de majoritatea sa. Beizadea Mitică mai încearcă o altă compunere ministerială cu Protopopescu-Pake, profesorul Al. Șendrea etc., dar tocmai pe cînd noii candidați așteptau la Eforia Spitalelor ora fixată pentru a depune jurămîntul înaintea regelui, combinarea se zădărnicește din cauza refuzului lui Ghermani de a participa.

Mișcarea publică este întreruptă prin călătoria regelui (1-13 martie 1888), care se duce la Berlin pentru înmormîntarea împăratului Wilhelm.

în ziua plecării, 1 martie, Brătianu e nevoit să-și schimbe cîți- va miniștri, și în locul lui Eugeniu Stătescu, Radu Mihai și Vasile Gheorghian se numesc *in extremis* Constantin Nacu la interne, Take Gianni la justiție și Nicu Gane la domenii. Se vede că Ion Brătianu și Dimitrie A. Sturdza tot nu-și dau pe deplin seama de inevitabila necesitate a retragerii, un simplu răspuns de politețe al principelui Bismarck la o telegramă a ministrului-prezident Brătianu este cu nechibzuință interpretat ca o încurajare la guvern.

Dar în chiar ziua întoarcerii regelui în țară, duminică 13 martie 1888, se ține o nouă întrunire zgomotoasă a „Opoziției Unite" la „Orfeu“.

A doua zi, luni, aniversarea proclamării Regatului, manifestările continuă. De astă dată soldații ocupă sala „Orfeu“. Publicul gonit pătrunde cu grămada de prin dosul Străzii Academiei în curtea Palatului, strigînd „jos Brătianu*'. în înghesuiala produsă prin șarjele jandarmilor călări sub comanda lui Fănuță, se sloboade

un pistol, mulțimea năvălește spre scara Palatului, geamul de la ușa intrării se sparge, se întîmplă multe răniri. Printr-o nenorocită coincidență, pentru aceeași seară e pregătit în sala Teatrului Național un banchet dat lui Ion Brătianu de comercianții capitalei. Invitații la sinistrul ospăț se strecoară prin cordonul militar, care înconjură toată piața. în același timp „Opoziția Unită" răspîndește în public un apel „Către cetățenii capitalei":

Guvernul a provocat astăzi măcel. Aniversarea proclamării Regatului Român a fost pătată de singe!

Pe cînd poporul era măcelărit pe ulițe, în sala Teatrului, la adăpostul unui cordon de baionete, îmbuibații regimului, beți de singe și de trufie, sărbătoreau gloria șefului lor.

Cetățeni!

Singele fraților voștri n-a curs în zadar.

Curaj înainte, pentru lege și pentru Țară!

Apelul poartă vreo 50 de semnături din „Opoziția Unită", pe lîngă cele știute ale capilor și Comitetului executiv, cu N. Fleva, P. Grădișteanu, G. Pallade etc., și pe acele ale lui N. Blaremberg, prințul Alexandru Știrbei, Take Ionescu, Al. Djuvara, Nicu Fili- pescu, Ioan Lahovari, Caton Lecca, Gheorghe Panu, ale lui Mîrzescu și Tzoni, Ressu și Robescu, ale lui lacob Negruzzi și Alexandru Marghiloman.

Lipsește semnătura lui Menelas Ghermani, care demisionează din Comitetul și Clubul conservator.

în dimineța zilei următoare, marți 15 martie, se văd pe ulițe mici placarde, încadrate în negru, cu inscripția redactată de Fleva:

în semn de doliu
pentru
sîngele nevinovat vărsat ieri de guvern

Deputății opoziției

vor merge azi in corpore, pe jos cu capetele descoperite, de la clubul „Unirea[14] de pe Bulevard la Cametă.

Pe la amiază, procesiunea anunțată începe a se mișca încet. Puțin numeroasă pînă în strada Carol, ea

crește de la podul Dîmboviței încolo și ajunge în grămadă compactă la bolta de sub turnul Mitropoliei. Aici se vede oprită de sergenți și vînători cu un procuror înaintea lor. Numai deputății sînt lăsați să pătrundă. Se produce o mare învălmășeală. O companie de vînători înaintează din cealaltă parte a Mitropoliei și ocupă curtea de-a lungul intrărilor Camerei. în momentul în care N. Fleva urcă treptele dinaintea ușii rezervate deputaților, se aud detunături de pușcă și de revolver. Alături de ele, un ușier al Camerei, lovit de glonțul unui soldat, cade mort; peste sîngele lui, împroșcat în tindă, trebuie să ' treacă deputății care mai sosesc. în fața cadavrului Carp apostrofează pe ministrul Sturdza cu o violență care pentru mult timp le-a întrerupt relațiile personale.în chiar sala ședințelor o scenă nemaipomenită: printre deputății emoționați la culme, sub strigătele de spaimă ale damelor de la tribună, înaintează deodată procurorii și judecătorii de instrucție, și încep să caute după arme în buzunarele mandatarilor națiunii bănuiți de opoziție. Prezidentul Camerei, generalul Lecca, precum chemase armata în curtea Mitropoliei, îngăduise și profanarea Adunării. Deputății Fleva și Filipescu se văd arestați sub pretext de flagrant delict și conduși în temnița de la Văcărești. Era vorba să se arunce asupra lor vina ofnorului.

Analele parlamentare ale altor țări de o sută de ani încoace cuprind și ele multe scene de violență, dar e violența de fapt a deputaților între ei sau a forței militare în contra lor. însă ca sub aparența legalității judecătorești să pătrundă magistrații în Adunarea Legiuitoare pentru a începe în contra deputaților cu grămada o instrucție penală: acest spectacol a fost rezervat României sub un regim liberal.

La începutul ministerului Brătianu, în 1876, deputății delegați ai Comitetului de acuzare, printr-o procedare jacobină, violează dreptul magistraților; la sfîrșitul ministerului Brătianu, în 1888, magistrații dependenți de Ministerul Justiției, prin o procedare reacționară, violează dreptul deputaților.

Ce mai rămînea după un asemenea extrem?

Consiliile de miniștri nu se mai țin decît sub paza

soldaților postați în dosul edificiului din Strada Academiei. — La 20 manie izbucnește în satele din jurul capitalei și revolta țăranilor. —în preziua izbucnirii Ion Brătianu demisionează.

155

Se mai pierd 48 de ore cu o nouă încercare a prințului Dimitrie Ghica, dar marți în 22 martie 1888, la 5 ore după-amiază, ministerul junimist cu prezidentul Theodor Rosetti la interne și P. Carp la externe depune jurămîntul în mîinile regelui.

Formalitățile pentru liberarea deputaților arestați erau făcute în aceeași zi, și pe la 6 ore seara, sub o ploaie torențială cu fulgere și grindină, mii de oameni însoțesc pe Nicolae Fleva în triumf prin ulițele capitalei. Noul ministru de interne se duce la Ion Brătianu, în casa din Strada Colței, pentru a lua la fața locului măsurile de ocrotire în contra unei posibile agresiuni.

Astfel se sfîrșește regimul de 12 ani al lui Ion Brătianu. Ieșit din agitările „Coaliției de la Mazar-Pașa“, adus la guvern prin insuficiența ministerului conservator din anii 1875-1876, el ajunge la culmea puterii prin proclamarea Regatului după un război glorios, se slăbește în revizuirea Constituției și cade, cu ocazia tulburărilor „Opoziției Unite", din cauza propriilor sale greșeli în ultimii ani.

Prefață

în precuvîntarea la volumul I al acestei publicări se vorbește de greutatea unei istorii a timpurilor noastre.

Greutatea, care exista din capul locului pentru evenimentele menționate în acel volum — epoca dintre anii 1866 și 1876 —, trebuie să pară și mai mare pentru volumul de față, care ajunge la timpuri mai apropiate și aduce firul istoriei pînă în toamna anului 1895, totdeauna cu intenția nepărtinirii

Subscrisul este încredințat de adevărul tezei susținute de Lessing, că cineva nu poate scrie bine decît istoria propriului său timp; deși unul din cei mai interesanți istorici moderni, Treitschke (în monografia *Lord Byron și radicalismul),* se miră de „spirituala și curajoasa" vorbă a lui Lessing și mulți alții împreună cu el nu o vor admite. Ceea ce însă, după părerea noastră, o îndreptățește, este mai marea siguranță a constatării faptelor.

Trăind încă autorii lor și în orice caz mulți martori oculari, controlarea exactității se face de la sine și eventualele rectificări se produc mai ușor. Tocmai acest folos crește cu apropierea evenimentelor.

Iar în ce privește judecata istoriografului, aceasta nu ne pare a fi mai „obiectivă" sau mai lipsită de controversă la cei ce se ocupă cu istoria veche. Cine își aduce aminte cum Mommsen coboară pe Cicero la categoria „slugarnicilor politici", care trec din- tr-un partid în altul după interesele materiale, și numește pe Marcus Porcius Cato „o caricatură a strămoșului său", pe cînd în cartea de școală a lui Duruy același Cicero este *meilleur que son temps, croyant â la vertu, au pouvoir de la raison, â la libert^,* și același Cato *celui peut-itre de tous les grands personnages de l'antiquitd*

qui porta le plus haut l'idde du devoir; cine constată, apoi, cum însuși Treitschke combate pe Macaulay în ideile sale

157 asupra dezvoltării constituționale a Angliei: acela va fi înțeles valoarea pretinsei deosebiri între o istorie a trecutului și o istorie contemporană cît pentru nepărtinirea lor.

Respectarea „obiectivității**, întru cît este omenește cu putință, a fost pentru subscrisul înlesnită prin faptul că expunerea sa, așa cum se vede alcătuită de la început ca o însoțire și un adaos la discursurile parlamentare, urmărește întîmplările mai ales pe temeiul repercutării lor în Corpurile Legiuitoare și în întregimea mișcării constituționale.

în această privință însă, deși în decursul evenimentelor descrise aici a făcut și el parte din cîteva guverne ca ministru al instrucției publice, nu a rămas după urma sa nici o reformă legislativă; încercările sale s-au izbit de rezistența unor majorități variabile. Ideile de care a fost inspirat le-a crezut și le crede drepte; unele din ele s-au și realizat prin legile altora, căci ideile nu erau personale, ci culese și adaptate din tezaurul comun al culturii europene; altele sq vor realiza poate într-un viitor mai îndepărtat, în care putința participării sale personale va fi încetat de mult. Puținul ce l-a putut face în acest departament ministerial (aducerea documentelor Hurmuzachi, restaurarea bisericii de la Curtea de Argeș, introducerea studiului limbii române în licee și alte cîteva măsuri) l-a făcut pe cale administrativă, iar nu legislativă.

Astfel autorul scrierii de față, cu respectul ce-1 are pentru realitățile date și cu recunoașterea dreptului majorităților de a fi cum sînt, a renunțat la orice gînd de legiferare în materie de școli și așteaptă aici progresul de la îndreptarea metodelor și a personalului profesoral, fără nici o privire la vicisitudinile parlamentare. Cu atît mai dezinteresat se știe în expunerea lor și cu atît mai întărit in dorința celei mai impersonale aprecieri.

Dacă totuși a reprodus în acest volum printre discursurile sale parlamentare și pe cele relative la reforma învățămîntului, a făcut-o din datoria de a publica discursurile în totalitatea lor. Numai astfel o asemenea publicare poate contribui la caracterizarea

exactă a oamenilor și a epocii. Suprimări, știrbiri, modificări alterează imaginea realității.

Ceea ce a fost, trebuie să rămînă așa cum a fost și nu se poate face parcă n-ar fi fost; legea timpului e inexorabilă: *facta infecta fieri non possunt.*

T. MAIORESCU

Sinaia 3/16 octombrie 1903

VII

Sub regimul conservator. De la ministerul Theodor Rosetti-Carp pînă la formarea ministerului Lascăr Catargiu-Carp

23 martie 1888 - 7 decembrie 1891

Ministerul conservator „junimist" de la 23 martie 1888[1], chemat să înlocuiască regimul îndelungat al lui Ion Brătianu, este astfel compus:

THEODOR G. ROSETTI, prezident și interne,
PETRE P. CARP, externe și (de la 4 iunie pînă la 11 noiembrie 1888) ad-interim domenii,
TITU MAIORESCU, culte și (pînă la 3 iunie 1888) ad-interim domenii,
MENELAS GHERMANI, finanțe,
General CONST. BAROZZI, război,
Prințul AL. B. ȘTIRBEI, lucrări publice,
AL. MARGHILOMAN, justiție.

Din cele arătate în capitolul precedent se înțelege pentru ce la căderea lui Ion Brătianu guvernul nu a fost încredințat „Opoziției Unite" reprezentate prin triumviratul Dimitrie Brătianu-Lascăr Catargiu-Gheorghe Vemescu. Un minister de coaliție poate fi indicat în împrejurări excepționale pentru a semnala un moment istoric, a cărui importanță îl înalță deasupra partidelor, cum a fost primul minister al principelui

Carol de la 11 mai 1866 și cum ar fi trebuit să fie ministerul care a proclamat Regatul la 14 martie 1881. Dar la sfîrșitul lui martie 1888, cînd guvernul avea mai întîi de toate să îndrumeze țara spre o altă direcție a politicii interne și să facă alegerile, o coaliție de elemente contrare s-ar fi paralizat

'Aceasta este data decretului de numire, însă miniștrii depun jurămintul și intră în func(ie marți la 22 martie după-amiază; vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol T, *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 80. (In lucrarea de față p. 156 — *nota St. N.)*

159 ea însăși și n-ar fi putut nici să prezideze la alegeri cu destulă hotărîre, pentru a împiedica dezlănțuirea urilor aținîate împotriva lui Ion Brătianu. Iar programul negativ, în privința căruia putuse conveni „Opoziția Unită" și la a cărui executare se angajase, adică așa-numita „reintrare în legalitate" prin abrogarea Constituției revizuite și desființarea Dotației Coroanei, în forma în care fusese creată: acest program devenise o piedică mai mult pentru ajungerea la guvern a semnatarilor lui, cărora nu le rămînea decît să caute prilejul de a se desface de el și chiar de a se desface unii de alții.

Prilejul îl da ministerul Theodor Rosetti-Carp care era luat din opoziția ne-coalizată și își manifestase din capul locului direcția sa conservatoare, deschizînd astfel perspectiva unei reconstituiri a întregului partid după eliminarea elementelor eterogene.

Că așa a și fost interpretat și recunoscut ministerul Rosetti- Carp de către conservatorii din „Opoziția Unită", se dovedește și prin mărturisirea generalului Gheorghe Manu, care în ședința Camerei de la 26 noiembrie 1890 declara următoarele:

Domnii șefi ai Partidului Liberal-Conservator n-au găsit nimic a opune, ba încă au recomandat chemarea la putere, ca foarte constituțională, a lui Rosetti...

G. Vernescu: Noi l-am recomandat?

General Mânu: Poate nu dvs., dar eu l-am recomandat, și Constantin Grădișteanu, delegatul de a duce regelui moțiunea „Opoziținii Unite", l-a recomandat. După aceasta cei mai mulți dintre noi, cei mai mulți dintre liberalii-conservatori, în contra voinței personale a șefului, Lascăr Catargiu, au fost de opinie că nu se poate să mai continue coaliția, care era formată ca opoziție

unită pentru răsturnarea guvernului liberal-național. S-a format astfel atunci guvernul lui Theodor Rosetti, adică un guvern conservator.

O altă întrebare este pentru ce regele, dacă în acel moment critic a recunoscut necesitatea unui minister conservator junimist, nu a însărcinat cu formarea lui pe însuși Petre Carp, care încă din anul 1881 prezentase parlamentului programul distinctiv al acestei grupări politice și se afla deputat în Cameră, ci s-a adresat lui Theodor Rosetti, care, ca membru al Curții de Casație, era retras din politica militantă. Poate tocmai această situație a lui Rosetti a contribuit la chemarea înaltului magistrat. în fața violenței cres- cînde cu care „Opoziția Unită" combătuse regimul lui Ion Brătianu și care acum se traducea în strigăte de răzbunare, a putut părea

preferabil un ministru-prezident mai puțin accentuat și mai ușor dispus la concesii.

De altminteri, pentru „junimiștii[1]* înșiși chestiunea personală devenea indiferentă din momentul în care li se dădea putința unui început de înfăptuire a programului lor politic. Și numai cu gîndul la această înfăptuire au primit guvernul în ziua de 22 martie 1888, începînd de îndată punerea în lucrare a ideilor manifestate în Camera de la 1881 cu adaosurile indicate de împrejurările ulterioare. Astfel ministerul Theodor Rosetti-Carp, în care unii nu vedeau decît un simplu cabinet de tranziție pentru alegeri, a cîștigat o altă însemnătate în evoluția tînărului regat.

Convingerea că viața constituțională nu consistă în alternarea la guvern a diferitelor grupări de persoane numai pentru a se bucura de foloasele puterii, facînd din activitatea legislativă și administrativă un pretext și o ocupație secundară, trebuia acum generalizată și trebuia dezrădăcinat simțămîntul rămas de la domnia seculară a fanarioților, că schimbările politice se fac mai ales pentru căpătuirea clientelei.

Lipsa de sfială cu care guvernul Brătianu de cîțiva ani încoace anunța la fiecare început de sesiune cîte un program de activitate legislativă, a cărui realizare nici nu o încerca, pe cînd și în cealaltă parte se propuneau

drept idei politice niște generalități fără aplicare, iar dacă se propuneau și idei aplicabile, ele erau destinate ,numai pentru agitare în opoziție, nu pentru realizare la guvem: toate aceste deprinderi trebuiau combătute și încetul cu încetul înlăturate pentru a aduce statul pe cale normală la acea cultură apuseană spre care tinsese de la început mișcarea sa națională, cînd își adusese aminte de originea latină, respingînd deopotrivă suzeranitatea de la miazăzi și protecția de la miazănoapte.

Deocamdată însă ministerul Rosetti-Carp avea să se înfățișeze înaintea unui parlament compus din adversari și în același timp să restabilească ordinea tulburată de o mișcare a țăranilor, a cărei izbucnire precedase cu cîteva zile intrarea în funcțiune a guvernului.

Camera liberală, deși se afla la sfîrșitul lui martie, nici nu începuse discuția publică a bugetului pentru anul de la 1 aprilie 1888 la 31 martie 1889, și ministerului i se impunea datoria de a asigura mai întîi mersul regulat al administrației financiare. însă unii membri ai „Opoziției Unite", nemulțumiți de soluția dată crizei ministeriale, căutau să împiedice această regulare a situației, atacînd guvernul din prima zi a înfățișării lui în Cameră. Gheorghe Panu și

Nicolae Blaremberg, ultimii reprezentanți ai unui antidinasticism care era pe cale de a deveni o armă prea tocită, imputau formației Rosetti-Carp că este ministerul Palatului sau, cu formula întrebuințată pe acele vremuri, un „guvern personal".

Generația tînără de la începutul secolului actual nu mai aude acest strigăt de atac; dar în epoca de la 1885 la 1895 opoziția liberală de toate nuanțele îl îndrepta adeseori în contra guvernelor adverse, deplîngînd în același timp „violarea Constituției"[1]. Faptul merită să ne atragă luarea-aminte și stă în legătură cu una din temele studiului nostru, care este „tranziția României de la starea precară a unor Principate elective spre

consolidarea unui Regal ereditar"[30] [31]. în capitolul următor, o dată cu cercetarea împrejurărilor care în octombrie 1895 aduc pe Dimitrie Sturdza la putere, vom arăta interpretarea constituțională cu care liberalii din opoziție căutau să justifice acea critică. Pentru moment trebuie să ne mărginim la situația ministerului de la 23 martie 1888.

Este instructiv de constatat că îndeosebi „junimiștii" din acest minister erau priviți ca fiind într-o particulară

---

30 **'într-un discurs din ședința Camerei de la 16 noiembrie 1890 Take Ionescu, pe atunci liberal, explică pentru ce, deși liberal, recunoaște că nu se poate imputa ministerului Theodor Rosetti că ar fi fost „personal*. Insă *Voința națională* încă în februarie 1894 publică în contra diferitelor cabinete conservatoare articole de fond intitulate „Șase ani de regim personal*, „Armata și regimul personal* etc.**

31 **„Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, în *Discursuri parlamentare,* vol. I, p. 2. (în lucrarea de față p. 9 — *nota St. N.)***

'Dintre Junimiștii" politici se tăgăduiește anume fruntașului lor, lui P. Carp, lealitatea statornică față de dinastie, și prin unele ziare (nu in parlament și in prezența lui Carp, căci atunci faptul ar fi fost de mult lămurit și rectificat) i se amintește colaborarea la ziarul *Le Pays Roumain,* despre care se găsesc in cartea *Aus dem Leben Konig Karls von Rumânien,* vol. II, p. 85, o notă și cîteva rînduri dintr-o scrisoare de la 1870 a principelui Anton de Hohenzollem către domnitorul nostru, unde se vorbește de P. Carp și de „perfidia" acelui ziar „antidinastic".

Nu e de mirat ca principele Anton de Hohenzollem, nedeprins cu exuberanța de stil a ziarelor noastre și judecind din punct de vedere occidental, să fi rămas impresionat de unele articole antidinastice din *Le Pays Roumain* și să fi presupus lui Carp asemenea porniri, de vreme ce îl vedea figurîndpe frontispiciul foii ca unul din redactori.

în fapt lucrurile stau altfel. *Le Pays Roumain* a fost o anexă franceză hebdomadară a ziarului romîn *Țara* („Țerra"), fundat in noiembrie 1867 de un comitet al Partidului Conservator, compus din Manolache Costache, P. Mavrogheni, prințul Dimitrie Ghica, generalul Tell, Al. Plagino, V. Boerescu, care a încredințat redacția lui N. Blaremberg și Aristide Pascal, iar pentru a avea și un reprezentant moldovean, s-a adresat lui P. Carp, pe atunci în Paris. Propunerea fiind făcută în numele întregului Partid Conservator, Carp a primit să figureze în redacția noului ziar, și astfel a apărut la 12 (24) noiembrie 1867 *Le Pays Roumain revue hebdomadaire,* cu notița:

> **„La direction politique du *Pays Rouman* est confiee â Mm. Nicolas Blaremberg, Aristide Pascal et Pierre Carp. La direction litteraire, â M. Ulysse de Maisillac."**

Cum a înțeles comitetul fundator al ziarului atitudinea sa față de

intimitate cu Palatul, și din această închipuire li se aplica mai ales lor epitetul de curtezani, pentru a nu cita un alt cuvînt mai trivial împrumutat din vocabularul francez.

Aplicarea acestui epitet era nedreaptă față de junimiști.

Din momentul în care politica lor recunoscuse necesitatea programului național al Divanurilor Ad-Hoc de la 1857, susținerea și întărirea dinastiei alese în aprilie 1866 erau unul din punctele de căpetenie pentru toată concepția despre noul stat român, și asupra acestui punct nu mai putea să încapă nici o șovăire, precum nu a încăput nici asupra celorlalte: unirea, independența, sistemul reprezentativ. Tocmai această consecvență neabătută trebuia să-i apere de imputarea servilismului, deoarece ei și în afară de realizarea programului constitutiv de la 1857 erau cunoscuți prin formularea unui program de organizare internă și prin cererea ca toate partidele să aducă la cunoștința țării ideile lor politice precise, de care să se țină atît în opoziție, cît și la guvern.

Oamenii publici care se caracterizează printr-o asemenea atitudine stau și cad cu programul lor și dau astfel mai multă garanție de independență. în ideea lor despre respectul absolut cuvenit regelui inviolabil și neresponsabil, datoria omului de stat este de a avea și de a manifesta de mai înainte programul său de acțiune în privința chestiunilor însemnate la ordinea zilei, iar dreptul Coroanei este de a aduce acești oameni cu acest program la guvem, dacă îi crede în interesul țării, firește cu aprobarea ulterioară sau anterioară a parlamentului, și de a-i îndepărta de la guvem cînd nu-i mai crede în interesul țării, cu același acord între Coroană și parlament.

Din contră, cine nu are și nu arată de mai înainte convingerile sale asupra viitoarei acțiuni de guvem sau, dacă le are și le arată în opoziție, este gata să le părăsească la guvem, acela se va învîrti totdeauna după voința altora: în opoziție se va pleca înaintea suveranității de jos, la guvem înaintea celei de sus. Și

---

Coroană, se vede din următoarea declarație publicată tot în acel număr începător de la 12 (24) noiembrie 1867:

astfel antidi- nasticii din opoziție devin adeseori lingușitorii de la guvem, cu marele pericol că, sub pretext de a atribui regelui toate meritele, îi atribuie în fapt toată răspunderea și slăbesc simțământul dinastic, de-abia statornicit după atîtea peripeții.[1]

Mai constituțional admisibilă decît acea imputare de guvern personal era cererea lui P. Grădișteanu ca parlamentul, de-abia ales în ianuarie, să fie îndată dizolvat și alegerile făcute în timpul cel mai scurt. Căci într-adevăr ministerul Theodor Rosetti-Carp

> **„Qu'il soit bien entendu que, tout en combattant le ministere actuel (Golesco-Bratiano), nous professons le respect le plus profond pour 1'auguste fondateur de la dynastie â qui la nation a confie ses destinees, et que nous regarderions cămine une trahison indigne de nous toute atteinte portee au trone sur lequel nous sommes si heureux et si fiers de saluer le devouement patriotique, les vertus publiques et privees, la generosite sans bomes du fils de ('antique maison des Hohenzollem devenu le chef de la nation roumaine.****

în *Le Pays Roumain,* ca și în *Țara* (încetate de altminteri în decursul anului 1870), articolele nu erau semnate. Dintre puținele articole scrise de Carp nu se referă nici unul la Coroană, zilnica stăruință în redactarea ziarelor o punea N. Blaremberg, care însă peste puțin timp s-a aruncat în cunoscuta opoziție antidinastică. Că articolele antidinastice din *Pays Roumain* cad în răspunderea sa personală, se poate constata și dintr-o discuție a Camerei. Cu prilejul furtunoaselor dezbateri din ianuarie 1871 relative la scrisoarea domnitorului pretinsă către Auerbach, Aristide Pascal se arătase destul de respectuos pentru Coroană, pe cînd N. Blaremberg fusese cit se poate de agresiv în contra domnitorului (îrj discursul său îi amintise soarta împăratului Maximilian din Mexico); asupra unei asemenea deosebiri de atitudine între cei doi redactori de la *Le Pays Roumain* (Carp încetase orice relație cu ziarul după intrarea sa în ministerul Manolache Costache, la 20 aprilie 1870) Nicolae Ionescu atacă pe Blaremberg, iar acesta îi răspunde cu următoarele cuvinte zise „în chestiunea personală" (ședința Camerei de la 30 ianuarie 1871):

> **„D. Nicolae Ionescu a profitat de oarecare cuvinte zise de onor. d. Pascal spre a-mi adresa o diatribă din cele mai pasionate. Faptul de a fi colaborat cu acesta la redacția unei foi, care - prin paranteză - a încetat, este după d-sa de ajuns pentru ca vederile noastre să fie negreșit identice. Mai întîi de unde știe d-sa dacă tocmai *aceste divergențe ce se manifestă astăzi nu sînt cauza ce a contribuit mai mult la încetarea organului în chestiune."***

Prin urmare nu este drept a atribui lui Carp articolele antidinastice din *Le Pays Roumain.* Cel mult i se poate imputa de ce s-a retras de la redacția ziarului îndată ce au apărut asemenea

articole. Dar și aici îl scuză împrejurarea că însuși Comitetul conservator, care îl chemase la colaborare și care era compus din bărbații cei mai autorizați ai partidului, nu crezuse de cuviință să facă vreo manifestare contrară.

Am adăugat această lungă notă la textul expunerii de mai sus fiindcă întregul episod este caracteristic pentru ușurința cu care și vechiul Partid Conservator trata pe atunci chestiunea dinastică. De altminteri toată critica adresată în contra colaborării lui Carp Ia acele ziare este indiferentă pentru afirmarea din textul nostru, că atitudinea grupării politice numite „junimistă" nu a șovăit niciodată în privința respectului datorit Coroanei; căci această grupare ca grupare politică datează din primăvara anului 1871, precum se arată în „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol 1", în *Discursuri parlamentare,* vol.I, pp. 40-48 (în lucrarea de față pp. 30-35 — *nota St. N.),* și numai de atunci încoace a putut fi vorba de un program politic Junimist și de consecventa lui respectare, iar ziarele *Țara* și *Le Pays Roumain* încetaseră în decursul anului 1870.**

164 fiind luat din elementele opoziției, fie cît de moderate, avînd prin urmare înțelesul unei schimbări de regim, încrederea ce i-o acordase regele trebuia să fie completată prin încrederea parlamentului, și P. Grădișteanu presupunea că acel parlament brătienist nu putea să susțină nici un act al noului guvern.

Dar situația era prea încordată în momentul căderii lui Ion Brătianu și teama de darea Iui în judecată prea mare pentru ca majoritatea de atunci să nu fi fost accesibilă unor considerări de prudență, și pe de altă parte starea financiară periclitată prin creș- tereaagiului reclama cel puțin stricta păzire a normei bugetare, adică votarea la timp a veniturilor și cheltuielilor statului pentru anul viitor.

Firește că dacă membrii noului cabinet și-ar fi interpretat misiunea politică numai în sensul unui minister de tranziție, ar fi trebuit să dizolve îndată parlamentul fără privire la situația financiară și la răzbunările politice de prevăzut. Dar tocmai în concepția lor de guvern chestiunea financiară era de o însemnătate covîrșitoare în acel moment, și datoria de a pregăti terenul favorabil pentru neapăratele reforme interne presupunea împiedicarea pornirilor de răzbunare politică, de care era tulburată o mare parte a „Opoziției Unite" și pentru a căror legitimare se invoca exemplul Partidului Liberal de la 1876 cu darea în judecată a tuturor miniștrilor conservatori.

Din aceste puncte de vedere prealabila regulare a bugetului și întîrzierea dizolvării parlamentului erau de

la sine indicate. Prima condiție, cea relativă la buget, fusese și pusă de Carp și primită de demisionând Ion Brătianu în numele partizanilor săi. Astfel guvernul a cerut și a dobîndit îndată de la Cameră votarea bugetului *en bloc,* și la 1 aprilie în bună regulă constituțională s-a promulgat noul buget al statului. Din acel moment dispăruse chiar și pretextul de a mai vorbi de „guvern personal" votîndu-i-se de Cameră bugetul, ministerul Rosetti-Carp a fost recunoscut ca o necesitate a momentului și a primit sancțiunea țării legale, și totodată i s-a întărit autoritatea în vederea importantelor măsuri de luat spre cea mai grabnică înlăturare a agiului.

Pînă a nu închide parlamentul, guvernul face să se voteze legea pentru răscumpărarea monopolului pulberilor, prezentată de ministerul Brătianu în ultimele sale zile[1], și o promulgă la 9 apri-

***Vezi discursul 78, în *Discursuri parlamentare,* vol. IV, Editura Librăriei Socec, București, 1904, p. 115.**

 lie, precum cu o zi mai înainte promulgase legea pentru continuarea fortificațiilor, accentuînd îndată deosebirea de conservatorii din „Opoziția Unită", care se pronunțaseră în contra acestor lucrări, dar pe care le-au continuat și ei cînd au ajuns la guvern.

Ministerul de la 23 martie 1888 în primele zile ale funcționării sale, alături de lupta din parlament și de obișnuitele frămîntări ale schimbărilor de regim, este mai ales preocupat de răscoala țăranilor. Izbucnită în cîteva sate din județul Ilfov, mișcarea se întinde curind și peste județele învecinate. Țăranii, unii adeeniți și de bună-credință, alții ca pretext, cer cu zgomot pămînt fie de la stat, fie de la particulari. Cîtă vreme actele de violență se îndreaptă numai în contra autorităților comunale, guvernul încearcă înlăturarea lor prin blîndețe; cînd însă țăranii instigați atacă viața oamenilor și proprietățile particulare, o reprimare mai aspră devine inevitabilă, și guvernul se vede pus în trista necesitate de a trimite armata în contra celor răzvrătiți. La 12 aprilie un comunicat al *Monitorului* poate anunța că ordinea este pretutindeni restabilită.

Față de această grabnică potolire și de faptul că

răscoala n-a avut alte urmări, nu mai are importanță să cercetăm cine au fost adevărații ei instigatori și dacă erau fundate învinuirile aduse de *Voința națională* în contra unor membri ai „Opoziției Unite" și în contra convenințelor presupuse cu niște agenți ruși, nici dacă se amestecaseră și socialiștii.

înainte de încetarea răscoalei țărănești, la 4 aprilie, guvernul închide sesiunea parlamentară, și Mesajul se mărginește a releva „regularea la timp a situației financiare". Acum miniștrii pot întrebuința puținele luni ce le mai rămîn pînă la începeea campaniei electorale, pentru discutarea în consiliu și elaborarea definitivă a principalelor proiecte de legi, nu numai a celor indicate pentru prima sesiune 1888-1889, ci și a celor destinate întregii legislaturi de patru ani, lucrare de cea mai mare însemnătate pentru un guvern ai cărui membri propuseseră încă în Camera de Ia 1881 un program de organizare internă și vedeau în aplicarea lui treptată scopul principal al luptei lor politice în „Era nouă" a Regatului Român. Totodată era o chestiune de corectitudine constituțională ca programul legislativ să fie adus la cunoștința țării înainte de alegeri, pentru a deveni ceea ce se numește „platforma electorală". Un stat cu sistem reprezentativ cere neapărat o educație politică

166 a corpului electoral și trebuie să-i deștepte cît mai multă pricepere și considerare a problemelor de interes general. Astfel guvernul, dizolvînd parlamentul la 8 septembrie și hotărind alegerile pentru începutul lui octombrie 1888, publică totodată prin chiar *Monitorul oficial* principalele sale proiecte de legi și le însoțește de un „Apel către alegători**, al cărui text îl reproducem aici:

în fața apropiatelor alegeri pentru Cameră și Senat, guvernul se crede dator a expune Țării vederile sale asupra situației interne și a reformelor ce le reclamă.

Generației care ne-a precedat și din care avem incă în mijlocul nostru cițiva reprezentanți de frunte i-a fost dat să-și îndeplinească marele ei program național. Puternica aspirație a românilor spre cultura occidentală a fost satisfăcută în formele ei generale. Pe

felurite căi și după felurite idei de partid, a căror diferență însă era adeseori mai mult aparentă decît reală, premergătorii noștri au fundat monarhia constituțională a României sub dinastia victoriosului Rege Carol I.

Opera trecutului este terminată.

Ceea ce se impune acum generației noastre este organizarea temeinică a Țării înlăuntrul cadrului constituțional, îndeosebi regularea situației economice, descentralizarea administrativă și independența magistraturii.

în ultimii ani ai luptelor parlamentare, cererea acestei opere de reformă, deja prea amînată, s-a produs cu stăruință și i s-au indicat și unele baze.

Acum în fine a sosit momentul de a concentra activitatea politică asupra reformelor necesare, și guvernul și-a îndeplinit datoria de a prezenta Țării pe cele mai decisive, nu sub forma vagă și nefolositoare a unui program de dorințe generale, ci sub forma precisă a chiar proiectelor de legi elaborate în amănuntele lor.

Tendința acestor proiecte de primă necesitate, care, după convingerea guvernului, vor trebui să formeze obiectul dezbaterilor parlamentare în noua legislatură, se poate rezuma astfel:

Relativ la situația economică, cea dinții preocupare a noastră a trebuit să fie soarta sătenilor și a meseriașilor. între dînșii și elementele conducătoare ale unui popor există o solidaritate de interese, care nu se poate ignora fără o grea răspundere națională. A stîrpi și a preveni proletariatul în sate și în orașe este idealul pe care-1 urmărim; și dînd săteanului toate înlesnirile putincioase pentru împroprietărire, căutînd, precît atîmă de guvern, a introduce o mai mare echitate în raporturile dintre proprietari și săteni, procedînd la o organizare administrativă, care să pună populația la adăpostul abuzurilor birocrației inferioare, credem a realiza un progres serios. Cît pentru meseriași și lucrători, legea asupra meseriilor ’ a stabili

 între dînșii o puternică asociere ce-i va apăra în contra ignoranței, a neajunsurilor bătrîneței și a accidentelor.

în privința reformei administrative, prin proiectele de lege asupra organizării comunelor rurale și asupra organizării administrației generale s-a deosebit cu desăvîrșire comuna rurală de cea urbană și s-au luat deasupra celei dinții sarcinile și îndatoririle complicate ce o apasă astăzi și o împiedică a avea o viață proprie mai sănătoasă, bazată pe interesele ei firești. Siguranța publică greu compromisă se va spori în mod simțitor prin mărirea numărului și micșorarea circumscripțiilor agenților direct însărcinați cu paza ei și totodată se va reduce din administrația zilnică a comunelor acel formalism sec, care nu face

decît a înlesni abuzurile și vexațiunile de tot soiul. Suprimînd din organizarea județeană comitetele permanente și înlocuindu-le cu noile comitete instituite pe lîngă fiecare căpitănie, cărora li s-a dat un cerc mai larg de acțiune, se va face un pas înainte pe calea adevăratei descentralizări și a participării reale a cetățenilor la afacerile administrative.

Instituirea căpităniilor generale întinde această descentralizare asupra tuturor administrațiilor civile ale Statului, unde astăzi enorma îmbulzeală a lucrărilor în birourile ministeriale face din ce in ce mai anevoioasă o soluție grabnică și dată în cunoștință de cauză a diverselor chestiuni. Proiectele de legi asupra organizării comunelor urbane, asupra înființării unei jandarmerii, asupra admiterii și înaintării în funcțiile administrative, asupra perceperii dărilor comunale și județene, în fine asupra modificărilor de introdus în legea actuală electorală comunală și județeană vor completa organizarea proiectată și vor forma un cod administrativ coordonat, care va căuta să dezvolte instituțiile fără a produce confuzia ce ar rezulta dintr-o reformă prea radicală.

în justiție, guvernul propune Corpurilor Legiuitoare inamovibilitatea pentru curțile de apel, pentru președinții de tribunale și pentru judecătorii de instrucție, aceștia îndeosebi pentru a fi la adăpost de bănuiala influențelor guvernamentale. Intră firește în vederile guvernului de a întinde inamovibilitatea la toate organele legii, treptat cu învățămintele experienței, și de a completa reforma prin ameliorarea retribuției magistratilor. Legea pentru organizarea judecătorească s-a mai preocupat a pune la dispoziția sătenilor justiția simplă și expeditivă ce nu le-au putut-o da judecătoriile comunale.

în administrarea finanțelor, guvernul își propune a remania unele din impozite pe baze mai echitabile, spre a putea desființa acele dări pe care opinia generală le consideră ca mai îngreuitoare și mai nedrepte, precum taxa asupra rachiurilor și spirturilor și taxa de 5% asupra funcționarilor;

 a reforma instituția creditelor agricole, a căror situație inspiră legitime îngrijiri, spre a micșora pagubele eventuale ce pot aduce Statului și spre a le pune în stare să răspundă în realitate la necesitățile cultivatorilor, pentru care au fost create; în fine, a restabili valoarea monedei fiduciare astăzi în circulație restituind datoria provenită din biletele ipotecare și luînd toate celelalte măsuri necesare spre a scăpa comerțul și creditul public de neajunsurile agiului și a împiedica reîntoarcerea sa.

în Departamentul cultelor și al instrucțiunii publice sînt deocamdată două mari trebuințe de satisfăcut. Este întîi îmbunătățirea sorții clerului de mir; pentru acest scop Sf. Sinod își

va termina în sesiunea de toamnă proiectul început pentru organizarea eparhiilor; iar o parte a mijloacelor materiale cerute se va procura din monopolizarea în favoarea preoților mireni a producerii și vînzării unor obiecte necesare cultului religios. A doua trebuință urgentă este întinderea învățămîntului real; actualele gimnazii reale vor fi completate pînă la 7 clase (s-a și făcut începutul cu cel din Brăila), și absolvenților li se va deschide intrarea legală la facultățile de științe și de medicină, precum și la Școala Superioară de Poduri și Șosele. O asemenea direcție dată unei părți a învățămîntului public, de la clasicismul exclusiv de astăzi spre studiile mai practice, ne îndreptățește a spera accelerarea mișcării economice și industriale și înfrînarea tendinței spre funcționarism.

Acestea sînt reformele principale pe care ministerul le crede indicate în starea actuală a Țării.

Rămîne acum ca dvs., domnilor alegători, să hotărîți, prin reprezentanții ce-i veți alege, dacă primiți — în tendința lor generală — aceste idei de reformă, fără de care, după convingerea noastră, Țara va cădea în niște lupte sterile ce vor întîrzia propășirea și întărirea națiunii.

Făcînd acest apel, ne adresăm cu încredere la cugetul înțelept și cumpătat al poporului român.

Th. G. Rosetti, P.P. Carp, T. Maiorescu, Al. Știrbei, General Barozzi, M. Ghermani, Al. Marghiloman

București, 12 septembrie 1886

Cele mai multe proiecte de legi astfel anunțate au și fost înfăptuite în epoca de peste șapte ani a regimului conservator de la 1888 pînă la 1895 și li s-au putut adăuga și altele. Așa fiind, numeroasele obiecții deșteptate prin apelul de mai sus și prin forma publicării lui nu ne par decît simptomele premergătoare ale oricărui progres. Nu era lucru ușor de a înlocui abstracțiunile de pînă acum cu măsuri precise de organizare și de a cere, în contra ademenirilor electorale și a făgăduielilor zadarnice, onesta executare

 a unui program politic manifestat. Lupta era neapărată și prevăzută. Dar, cu toate împotrivirile, precedentul a prins rădăcini, și atît ministerul L. Catargiu de la 18 decembrie 1891, cît și ministerul Dimitrie Sturdza de la 14 februarie 1901 au anunțat țării de mai înainte și cu precizia cerută vederile politice ale

guvernului lor și le-au și realizat. Abaterea lui Dimitrie Sturdza la octombrie 1895, cînd în chestiunea transilvană a luat la guvem o atitudine contrară celei susținute în opoziție, a avut urmări așa de nefericite pentru el, încît nu credem că de acum înainte se va mai repeta o asemenea eroare.

Și astfel putem afirma că s-a statornicit o îndreptare în chiar cugetul oamenilor noștri politici - lucru mult mai important decît vremelnicele legi croite în controverse și modificate după împrejurări. în ceea ce privește însă legile, cu toate violentele critici ale liberalilor în contra proiectelor noului guvem, în contra legii meseriilor, taxată de reacționară, a jandarmeriei rurale, a monomela- lismului de aur etc., ele au fost în curînd răzbunate prin necesitatea ce au simțit-o liberalii înșiși de a le respecta și în parte de a le înfăptui.

în mijlocul acestor discuții se apropie alegerile generale. în afară de pregătirea operei legislative pentru organizarea internă, a cărei însemnătate era prea puțin prieeută, guvernul în cele șase luni ale activității sale putuse atrage atenția prin alte fapte caracteristice. De relevat este depărtarea companiei străine „Lemberg-Czemowitz-lassy" de la exploatarea liniei ferate lași-Roman- Iței și trecerea administrației ei asupra statului român - măsură de mult cerută, dar totdeauna ocolită de guvernul liberal de teama jignirii intereselor unor partizani fruntași ca Beizadea Dimitrie Ghica și Mihail Kogălniceanu, reprezentanții români ai acelei so-cietăți abuzive; și este mai ales de relevat surprinzătoarea scădere și în curînd desăvîrșita stîrpire a agiului obținută printr-o serie de dispoziții, despre care vom vorbi în capitolul următor.

Dar toate acestea nu înlăturau impresia de nedumerire, de care erau cuprinși mulți alegători față de guvernul „junimist" în locul schimbărilor radicale în personalul administrativ și judecătoresc, cu care erau deprinși la venirea unui nou regim și pe care o cereau cu stăruință unii membri ai „Opoziției Unite" („cu mătură și cu rășină!" strigau ei pe atunci), ei vedeau acum ocrotirea multor funcționari ai regimului trecut și nu înțelegeau că aceasta era din

170 partea guvernului anticiparea marii reforme, a cărei trebuință de-abia peste vreo 14 ani avea să fie mai obștește simțită: stabilitatea - pe cît se poate - a funcționarilor statului, județului și comunei. Pe de altă parte opinia publică nu putea rubrica noul guvern în nici una din vechile despărțiri de partide, așa cum se prezentau în acel moment. Căci deși se știa că „junimiștii" aveau principii conservatoare, reintrarea lor în organizarea partidului nu era încă făcută, de vreme ce vechii conservatori se aflau confundați cu atîtea elemente disperate din „Opoziția Unită".

Aceste nedumeriri prevesteau că rezultatul viitoarelor alegeri nu se va rezuma în formula obișnuită: atîți guvernamentali, atîția din opoziție, ci va cuprinde fermentul unei evoluții, din care de-abia mai tîrziu se va înjgheba adevăratul minister al acestei epoci conservatoare: ministerul Lascăr Catargiu-Carp.

Deocamdată și în însăși campania electorală de la septembrie- octombrie 1888, „Opoziția Unită" începe prin a-și dezminți declarația că nu recunoaște revizuirea Constituției și este silită să i se supună.

Acum mai ales reiese importanța faptului că guvernul „junimist" este în esență un guvern conservator; el înlesnește apropierea elementelor similare din „Opoziția Unită" și impune vechilor conservatori desfacerea de nefireasca legătură, mai întîi de coaliția cu Dimitrie Brătianu, apoi și de împerecherea cu grupul vemes- can. în curînd toți conservatorii redobîndesc și curajul și demnitatea de a se numi sincer ceea ce sînt, adică Partid Conservator, părăsind confuzia etichetei de „conservator-liberali" sau „liberal- conservatori", la care îi coborîse teama de impopularitate și compromiterea cu grupuri politice străine de chemarea lor proprie.

Astfel alegerile generale, terminate la 14 octombrie 1888, dau - precum se și prevedea - o mare majoritate de elemente conservatoare. Se aleg toți fruntașii vechiului partid de ordine, mulți „junimiști", prea mulți „vemescani", dar se aleg și destui liberali, printre care M. Kogălniceanu, Dimitrie Brătianu, D. A. Sturdza, Gh. Ghițu, N. Fleva, Take Ionescu etc; se aleg și doi socialiști[1]. Prin insistența energicului primar al capitalei,

Em. Prolopopescu- Pake, căruia n-ar fi trebuit să i se cedeze, s-a opus lui Ion Brătianu în București candidatura „liberal-conservatoare" a bancherului

'Vezi discursul 79, în *Discursuri parlamentare,* vol. IV, p.127.

Zerlendi[1]. Cu toate acestea, ca rezultat final, opoziția liberală a putut număra în Cameră și Senat vreo 40 de membri, și acest număr apare ca o notă favorabilă în deosebire de „unanimitățile" guvernamentale, cu care unele alegeri ulterioare, mai ales cele de la 1895 și 1901, au compromis regimul constituțional și au dovedit și mai mult sterilitatea revizuirii de la 1884.

Noul parlament se deschide la 1 noiembrie 1888, cu 15 zile înainte de termenul ordinar. Față de rezultatul alegerilor și după toată tendința ministrului-prezident Theodor Rosetti, care lucrase în înțelegere cu Lascăr Catargiu, cabinetul trebuia să fie modificat în compunerea sa, pentru a exprima o primă fază a apropierii tuturor conservatorilor. Modificarea se face însă cu multă greutate, și situația parlamentară devine de la început nesigură, precum se vede îndată la compunerea biroului. Pe cînd in Cameră alegerea de prezident a lui Lascăr Catargiu, primită de guvern, izbutește cu mare majoritate, în Senat se alege generalul Florescu în contra candidatului guvernului Nicolae Kretzulescu.

în asemenea împrejurări tratativele pentru reconstruirea cabinetului sînt foarte anevoioase. Dar în sfîrșit, după 11 zile și după ce „junimiștii" fac concesia de a primi alături de ei pe G. Vemescu, pentru care stăruia - pe lîngă cei doi prezidenți ai Corpurilor Legiuitoare - îndeosebi și generalul Mânu, se convine asupra următoarei liste ministeriale, al cărei decret de numire apare la 12 noiembrie 1888:

TH. G. ROSETTI, prezident fără portofoliu,
G. VERNESCU, justiție,
General G. MÂNU, război,
P. P. CARP, afaceri străine,
Al. LAHOVARI, domenii,
T. MAIORESCU, culte,

Al. B. ȘTIRBEI, interne,
MEN. GHERMANI, finanțe,
AL. MARGHILOMAN, lucrări publice.

înainte de a se prezenta parlamentului guvernul astfel modificat, se petrece la Palat o scenă de o solemnitate excepțională. Regele convoacă (vineri, 11 noiembrie, 10 ore seara) pe cei doi

'Precum de altminteri sub regimul liberal, deși printr-un contrast mai puțin supărător, se opusese odinioară lui C. Bozianu necunoscutul dr Severin.

172 prezidenți ai Corpurilor Legiuitoare împreună cu toți miniștrii și, așezînd în jurul mesei la dreapta sa pe Lascăr Catargiu, (probabil ca fost locotenent domnesc), la stînga pe generalul Florescu, deși prezident al Senatului, și după ei pe miniștri, întreabă întîi pe Lascăr Catargiu, arătînd cu un gest circular persoanele desemnate pentru ministerul modificat, dacă acest guvem, astfel compus, este expresia majorității și va avea sprijinul său. La această întrebare L. Catargiu răspunde afirmativ și declară că-i va da tot sprijinul, în același sens se exprimă și generalul Florescu.

După așa solemnitate și cu așa întărire se înfățișează a doua zi noul cabinet înaintea parlamentului. Dar tăria este numai aparentă. în mesajul deschiderii, care de astă dată, conform cerințelor formulate de noi în opoziție, cuprinde în mod exact reformele propuse ca temă a lucrărilor pentru acea sesiune, se indicase proiectele de legi pentru înstrăinarea unor părți din bunurile statului în folosul țăranilor, pentru tocmelile agricole, pentru retragerea biletelor ipotecare și pentru organizarea judecătorească. După stagnarea ultimilor ani ai regimului liberal, mulți conservatori aleși aveau dorința sinceră de a contribui cu munca lor la îndeplinirea operei legislative, pentru care fuseseră chemați, și înainte de a se termina introducerea istorică a volumului de față vom arăta rezultatul activității lor. Dar de-abia începuseră secțiile parlamentului să se ocupe cu discutarea proiectelor de legi, cînd se văd întnpiedicate prin tot felul de incidente și constată cu mirare că cei doi prezidenți sînt aceia care fac greutăți guvernului. îndeosebi Lascăr Catargiu caută prilej de a-și arăta nemulțumirea și de a se retrage de la prezidența

Camerei. Prilejul îl găsește ușor. împreună cu N. Blaremberg propune „a se declara Brăila și Galații *porto-franco* pe 10 ani“, și cînd guvernul se pronunță contra (Al. Lahovari, în ședința de la 13 ianuarie 1889, nu se poate opri de a zice: „Scenele triste, la care asistăm de două zile, îmi aduc aminte un cuvînt ce l-am auzit adineauri de la un spiritual coleg din Cameră: aici pare a nu mai fi vorba de porto-franci, ci de portofolii") și cînd Camera, după trei zile de dezbateri, respinge propunerea, Lascăr Catargiu își dă demisia din prezidență și, văzîndu-se reales, și-o reînnoiește cu stăruință, așa încît Camera la 19 ianuarie își alege un alt prezident în persoana fostului ministru al „Junei drepte" de la 1870, Constantin Grădișteanu.[1]

'Și N. Blaremberg crede de cuviință să-și dea demisia din viceprezidență, însă demisia îi este îndată primită și în locul său se alege E. Protopopescu-Pake.

Incidentul cu Lascăr Catargiu este semnalul altor dificultăți parlamentare, care se concentrează în cererea depusă de N. Bla- remberg în numele a 22 deputați (printre care G. Apostoleanu, G. Em. Lahovari de la *Inddpendance Roumaine,* G. Panu) de a se da în judecată cabinetul „lui I. C. Brătianu în cele două ultime formații ale sale". Propunerea era cu atît mai insidioasă, cu cît se știa că „junimiștii'[1] din guvern erau adversarii ei hotăriți, pe cînd cei mai mulți conservatori din „Opoziția Unită" o aprobau, iar Lascăr Catargiu voia îndeosebi să se răzbune pentru darea sa în judecată de la 1876. Dezbaterile ce urmează slăbesc autoritatea guvernului și în decursul lor se trădează un fel de conivență între opoziție și cel puțin unul din membrii cabinetului modificat. Căci pe cînd la aprinsa discuție iau parte dintre deputați G. Panu, N. Blaremberg, Lascăr Catargiu, Al. Enacovici, vorbind pentru darea în judecată, și Take Ionescu, Gr. Chrisenghi, M. Kogălniceanu vorbind contra, dintre miniștri nu intră în luptă decît Carp și autorul scrierii de față, pronunțîndu-se firește în contra acuzării. însă în vremea în care cel din urmă vorbea de la tribună și cita tocmai precedentul cu darea în judecată a lui Lascăr Catargiu de la 1876 ca

o greșeală a liberalilor ce nu trebuia imitată, se aude deodată întrerupt cu violență de un coleg al său de pe banca ministerială, de ministrul de justiție G. Vemescu, care vine în ajutorul lui N. Blaremberg.[1] Din această singură scenă se poate înțelege mai bine decît din orice explicare situația anormală a ministerului Theodor Rosetti, modificat la 12 noiembrie 1888.

Cît pentru însăși propunerea Blaremberg, ea - după felul propunătorului - păcătuia de la început prin exagerare, cuprinzînd între punctele de acuzare și chestiunea Basarabiei și a Dunării. Pentru a face propunerea mai acceptabilă în ochii majorității, Nicu Filipescu, Iacob Negruzzi, Al. Marghiloman și alții se încearcă să o amendeze și să o mărginească la „violările de lege și delictele de drept comun, în afară de orice preocupare politică". Ivindu-se însă îndoieli, dacă legea asupra responsabilității ministeriale admite asemenea amendamente, noul prezident al Camerei, C. Grădișteanu, în ședința de la 2 februarie 1889 pune primitiva propunere Blaremberg la vot, și curiosul rezultat este că - după ce se

De altminteri Lascăr Catargiu, ajuns însuși in capul guvernului, chiar după o nouă dizolvare a Camerei, nu mai revine la cererea de *porto-franco.*

'Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. IV, discursul 92, pp. 214-239.

174 declară „votanți 160, abțineri 1“ - din urne ies totuși 161 bile, 80 albe și 81 negre. Pe cînd se aud strigăte că votul este nul, prezidentul îl declară valabil și prin urmare propunerea respinsă.

însă în vederea numeroaselor incriminări și față de împărțirea Camerei în două tabere aproape egale, vemescanul Ilariu Isvoranu depune peste cîteva zile o nouă propunere de acuzare (semnată și de Nicu Filipescu, C. M. Stroici, A. Cămărășescu etc.) cu scopul de a fi cel puțin trimisă „în studiul unei comisii de informații", conform art. 15 al legii asupra responsabilității ministeriale. Propunerea se primește la 9 februarie cu 101 voturi contra 41 - atît era de redus numărul „junimiștilor" rămași credincioși; Dimitrie Brătianu, C. T. Grigorescu, G. D. Pallade declară că se abțin, dar nu votează contra. în Comisia de informații,

compusă din 7 membri, se aleg C. Olănescu, Vericeanu, Enacovici, lancovescu, Pe- siacov, G. Apostoleanu (în locul demisionatului Tzoni); se alege - după a sa stăruință - și N. Blaremberg, cu toate că legea oprește pe cel ce a semnat propunerea de dare în judecată de a face parte din Comisia de informații, dar politicienii interpretează că vechea propunere căzuse și că propunerea Ilariu Isvoranu nu era semnată și de Blaremberg.

După lege Comisia de informații trebuie să înainteze raportul ei în 10 zile, poate însă cere de la Cameră prelungirea termenului, în fapt, raportul (făcut firește de N. Blaremberg) nu se depune decît în ianuarie 1890, precum vom arăta mai jos.

Atmosfera parlamentară devine acum relativ mai liniștită; însă ultimele incidente scoseseră la iveală atîta deosebire de vederi în chiar sînul cabinetului, încît putința continuării lui sub aceeași formație se micșora din zi în zi. De altminteri, pe cînd cei trei membri nou-introduși în guvern declaraseră că primesc reformele propuse de ministerul Theodor Rosetti de la început, și îndeosebi Al. La- hovari ca ministru al domeniilor lucra cu bună-credință la înfăptuirea legii lui Carp pentru vînzarea moșiilor la țărani, ministrul de justiție G. Vemescu amina mereu legea judecătorească, cu toată însemnătatea și urgența ce o avea.

înainte de izbucnirea inevitabilei crize, ministerul Theodor Rosetti mai poate contribui la consolidarea ordinii dinastice a regatului, introducînd formal pe moștenitorul prezumtiv al Coroanei în viața constituțională. Dacă regele Carol rămînea fără descendenți direcți și deoarece atît fratele mai mare, principele Leopold

175 de Hohenzollem, cit și nepotul cel mai în vîrstă notificaseră de mai înainte renunțarea lor, principele Ferdinand, al doilea fiu al principelui Leopold, devenea moștenitorul prezumtiv al tronului României. Drept aceea în ședința Senatului de la 14 martie 1889 Ștefan Greceanu, un vechi membru al Partidului Conservator, cunoscut prin îndeletnicirile sale heraldice, face interpelarea cuvenită asupra înscrierii principelui

Ferdinand în lista senatorilor ca moștenitor al Coroanei, conform art. 76 din Constituție. Senatul votează cu unanimitate o moțiune în acest sens, în urma căreia principele Ferdinand începe să ia parte la ședințele lui.

Latenta criză ministerială se declară în sfirșit cu prilejul unor numiri la Curtea de Casație, făcute de G. Vemescu fără o prealabilă înțelegere în Consiliul de Miniștri și cu vizibila tendință de a-și favoriza partizanii personali. Ministrul-prezident, după îndemnul colegilor săi junimiști, înaintează regelui demisia cabinetului, și la 29 martie 1889 se formează un nou minister, a cărui compunere denotă cu ce scop și sub ce instigații fusese introdus G. Vemescu în fostul cabinet:

LASCÂR CATARGIU, prezident și interne,
G. VERNESCU, finanțe,
Generalul G. MÂNU, război,
AL. LAHOVARI, externe și ad-interim lucrări publice,
N. L. GHERASSI, justiție,
V. BOERSCU, culte,
GR. PĂUCESCU, domenii.

Că acest minister Catargiu-Vemescu însemna, după vorba lui Carp, „un pas îndărăt în dezvoltarea normală a acestei țări" și în evoluția Partidului Conservator, s-a constatat îndată din prima sa declarație politică. Un adversar isteț, Take Ionescu, interpelează guvernul în chiar ziua înfățișării lui asupra politicii externe, și Lascăr Catargiu răspunde că este pentru „neutralitate" și adaugă următoarele cuvinte de necrezut din partea unui ministru român după Războiul Independenței: „Tot ce a căpătat o țară mică ca a noastră e prin bunăvoința Puterilor Mari." (Ședința Camerei de la 30 martie 1889.) Cine-și aduce aminte de discuțiile petrecute în sînul Comitetului conservator cînd cu articolul din *Deutsche Revue* și mai ales de acțiunea lui Carp ca ministru plenipotențiar la Viena, după care a urmat întrevederea lui Ion Brătianu cu princi- 176 pele Bismarck la Gastein[1], înțelege tot anacronismul unei asemenea atitudini politice.

Dar și în afară de aceasta, însăși compunerea noului minister îi dădea o față hipocratică. Sporirea influenței

lui G. Vemescu prin admiterea în cabinet a obscurului său amic Gherassi nu se potrivea cu vederile majorității, iar propria sa trecere la Ministerul de Finanțe însemna părăsirea bunei tradiții conservatoare de a pune în capul resorturilor mai importante oameni de competență, și era cu atît mai jignitoare, cu cît măsurile treptate pentru stîrpirea agiului se aflau în curs de lucrare și reclamai! o deosebită pricepere financiară.[32] [33] Camera își și arată nemulțumirea, și în ședința de la 22 mai 1889 improvizatul ministru de finanțe e în pericol să primească un vot de blam.

Lascăr Catargiu simte că nu poate guverna cu această Cameră, dacă nu se desparte de Vemescu, și nu vrea să se despartă, fiind pentru moment identificat cu el în pornirea comună de a da sub judecată pe Ion Brătianu. Astfel după închiderea parlamentului (8 iunie 1889) și înainte de a începe a doua sesiune legislativă, prezidentul consiliului, îndemnat de G. Vemescu, dar în contra părerii lui Al. Lahovari, încearcă să obțină dizolvarea Camerei, însă regele, văzînd divergența în Consiliul de Miniștri, ezită și, în urma demisiei lui Lascăr Catargiu, însărcinează cu formarea cabinetului pe generalul Mânu, care se declară în stare să guverneze cu ajutorul „junimiștilor". E probabil că în acel moment regele s-a ho- tărit cu atît mai ușor în favoarea generalului Mânu, cu cît participarea „junimiștilor" la noua formație era o garanție (și P. Carp a și pus-o generalului Mânu ca o condiție) că ministerul, lipsit acum de elementul vemescan, va ști să împiedice darea în judecată a lui Brătianu, oricare ar fi raportul Comisiei de informații, și că prin urmare se va evita țării la 1890 ceea ce nu i s-a evitat la 1876.

Generalul Mânu, după înțelegerea cu Carp, care îi promite tot sprijinul cîtă vreme va continua realizarea

32'**Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. III, pp. 9, 39, 40. (în lucrarea de față, pp. 120-121, 134-135 *-nota St. N.)***

33**De atunci răul precedent, obișnuit la liberali, s-a mai imitat de conservatori numai o dată, cînd cu numirea generalului Mânu la finanțe in anul 1899; însă rezultatul dezastruos al acestei numiri a fost de natură a ne garanta pe viitor în contra unor rătăciri analoage.**

programului din „Ape- Iul" de la septembrie 1888, propune lui Theodor Rosetti, Menelas Ghermani și autorului scrierii de față intrarea în minister. Cel din urmă refuză, din motive private; și Rosetti refuză la început, însă după declarația generalului Mânu că din participarea sa face o *conditio sine qua non* a întregii formații, primește să fie ministru de justiție cu rezerva ca îndată ce va fi trecut legea organizării judecătorești să se retragă.

Astfel se alcătuiește la 5 noiembrie 1889 ministerul, numit „concentrat", cu:

Generalul G. MÂNU la prezidență și interne,
THEODOR G. ROSETTI la justiție și ad-interim la culte,
AL. LAHOVARI la externe,
MEN. GHERMANI la finanțe,
AL. MARGHILOMAN la lucrări publice, GR. G. PĂUCESCU la domenii, și Generalul M. VLĂDESCU la război.

Că formarea acestui cabinet a deșteptat nu numai nemulțumirea lui Lascăr Catargiu și a vemescanilor, dar și a altor fruntași conservatori, s-a văzut puțin timp după redeschiderea parlamentului. Generalul Florescu, servind în tot decursul frământărilor acestei epoci ca un termometru al atmosferei politicii, își dă demisia de prezident al Senatului și în locul său se alege la 13 decembrie Nicolae Kretzulescu.

Cu toate greutățile parlamentare, ministerul o poate duce de la noiembrie 1889 pînă la februarie 1891, și cel puțin Theodor Rosetti și Menelas Ghermani mai realizează în acest timp o parte însemnată a reformelor propuse în septembrie 1888, iar P. Carp, în calitatea de prezident al unei comisii speciale, alcătuiește în vederea apropiatei expirări a tratatelor noastre de comerț tariful vamal autonom.

Totodată cabinetul Mânu își împlinește misiunea de a împiedica darea în judecată a fostului guvern liberal. Cînd N. Blarem- berg, nemaiputînd spera dizolvarea Camerei și alegerea unei majorități de mai înainte hotărîte pentru condamnare, se vede silit să înainteze raportul, care conchide la darea în judecată, găsește în întregul minister o energică rezistență. Raportul, mai scurt și mai puțin banal, dar tot așa de violent ca cele

patru volume ale lui Misail de la 1877, vine în discuția Camerei la 17 ianuarie 1890; citirea lui ține trei zile, iar dezbaterile alte nouă. Vorbesc *pentru*

178 darea în judecată G. Panu, G. Apostoleanu, A. Pesiacov, Lascăr Catargiu (cu acest prilej citește scrisoarea sa de la 9 februarie 1878, menționată de noi în vol. III, p. 11, nota) și N. Blaremberg, care ocupă tribuna Camerei cinci zile de-a rindul cu atacurile sale; vorbesc *contra* dării în judecată Gr. M. Buicliu (actual membru la Curtea de Casație), P. Carp, Take Ionescu, M. Kogălniceanu și generalul Mânu. La votul final și individual de la 31 ianuarie 1890 se respinge darea în judecată a lui Ion Brătianu cu 86 bile contra a 67 și 4 abțineri, a doua zi se respinge cu majoritate și acuzarea lui Dimitrie Sturdza, Aurelian, Stolojan, Cemat, Nacu, D. Gianni; iar darea în judecată a lui Eugeniu Stătescu - cel ce propusese acuzarea de la 1876 - și Radu Mihai întrunește o majoritate de voturi (la mult bănuitul Radu Mihai chiar 87 contra 59 și 7 abțineri), este însă respinsă, fiindcă nu ajunge la cele două treimi pe care le cere legea.

Ne mărginim la aceste notițe, mult mai scurte decît cele relative la darea în judecată a ministerului conservator din volumul II, de vreme ce încercarea de răzbunare politică de la 1889-90 n-a avut gravitatea celei de la 1876-78: mai întîi că la 1876, în lipsa legii de responsabilitate ministerială (promulgată de-abia la 2 mai 1879), Camera liberală își arogase atribuțiile judecătorului de instrucție, chiar și dreptul de percheziție și de arestare, zdrun- cinînd astfel temelia unui stat constituțional; dar apoi însăși acuzarea de la 1876 a fost primită de unanimitatea liberală, pe cînd cea de la 1889 a fost respinsă de majoritatea conservatoare, care a dovedit astfel mai multă maturitate și a confirmat vorba zisă de P. Carp în ședința Camerei de la 28 martie 1888: „în politică greșelile se îndreaptă, dar nu se răzbună."

Cu înlăturarea dării în judecată a lui Ion Brătianu și cu trecerea legii pentru reorganizarea magistraturii în sesiunea extraordinară de la 16 aprilie la 9 iunie 1890, încetează activitatea folositoare a ministerului „concentrat". Generalul Mânu crede însă că poate duce sarcina mai departe, și după ce la 15 noiembrie, în chiar

ziua deschiderii sesiunii a treia parlamentare, Theodor Rosetti își dă demisia, precum fusese convenit, se stabilește o nouă înțelegere cu P. Carp, în urma căreia la 16 noiembrie 1890 ministerul este astfel modificat:

Generalul GHEORGHE MANU, prezident și interne, AL. LAHOVARI, externe,
T. MAIORESCU, culte și ad-interim lucrări publice,

MEN. GHERMANI, finanțe,
AL. MARGHILOMAN, domenii,
General VLĂDESCU, război,
GR. TRIANDAFIL, justiție.[1]

Rezervarea unui portofoliu prin interimatul lucrărilor publice nu putea să însemneze (și așa a și fost prealabil înțeleasă între generalul Mânu și autorul acestei scrieri) decît o mai mare apropiere de P. Carp, principalul sprijin al ministerului în Cameră, și dacă P. Carp ar fi primit să intre în minister, ar fi reluat administrația domeniilor, iar Marghiloman lucrările publice.

însă situația parlamentară la începutul noii sesiuni se arată așa de precară, încît după cîteva săptămîni nu mai poate fi vorba de completarea ministerului, ci numai de retragerea lui. Alegerea de prezident al Senatului devine din nou simptomatică: generalul Florescu întrunește 53 de voturi și întrece cu un vot pe candidatul guvernului Nicolae Kretzulescu. Se discută între miniștri demisionarea cabinetului; generalul Mânu însă declară că alegerea prezidențială se va rectifica printr-un vot de încredere dat guvernului, dar că în cazul unei dificultăți viitoare e dispus să ceară dizolvarea Senatului.

Noua dificultate nu întîrzie de a se prezenta. Fără a ne opri la incidentele precursoare, în care opoziția profită de slăbiciunea guvernului pentru a-i impune cheltuieli exagerate, precum sînt cele 17 milioane ale liniei Galați-Bîrlad și altele[2], trecem la însuși momentul căderii.

în discuția secțiilor Senatului rămăsese încă de pe vremea ministerului Rosetti-Carp proiectul unei reforme parțiale a învăță- mîntului public, propus de autorul

scrierii de față. Ajungînd acum legea la ordinea zilei, adversarii „liberali-conservatori“ ai guvernului, îndeosebi generalul Florescu, ajutat între culise de Lascăr Catargiu și G. Vemescu, se pun în înțelegere cu național-libera- lii“, și în ședința de la 14 februarie 1891 fac pe Senat să adopte

'Eliminarea lui Grigore Păucescu a fost cerută de Carp, care îl văzuse rău ministru de domenii. Mai tîrziu însă (în ședința Camerei de la 29 noiembrie 1899) generalul Mânu s-a plîns de această separare impusă, numind pe Gr. Păucescu „cel mai bun prieten politic, conservatorul cel mai convins". Acest „convins" părăsește Partidul Conservator îndată după venirea la putere a lui Dim. Sturdza în oct. 1895, și trece la adversari, fiind recompensat cu o alegere de deputat, puțin timp înaintea morții sale.

[2] Vezi discursul 107, în *Discursuri parlamentare,* vol. IV, p. 445.

180 cu 52 voturi contra 50 o moțiune de suspendare, „fiindcă proiectul nu corespunde la așteptarea generală în privința rezolvării marilor chestiuni relative la direcția învățămîntului secundar și la organizarea facultăților*[1].

Semnăturile acestei moțiuni, în care Constantin Esarcu și Petru Poni se întîlneau cu Zerlendi, Bușilă, Șoarec și Plesnilă, arătau din capul locului că aici nu era vorba de învățămîntul public, ci de alte interese. Asupra dezbaterilor, care au ocupat 13 ședințe ale Senatului, nu mai insistăm, deoarece obiectul lor a fost înlăturat. S-ar cuveni să relevăm numai lungul discurs de patru zile ținut de Dimitrie Sturdza în contra proiectului; însă viitorul șef „național- liberal**, luînd stenogramele cuvîntării sale spre a le revedea, nu le-a mai restituit Senatului, și astfel a dispărut din analele parlamentare un discurs al cărui spirit reacționar pusese un moment pe gînduri întregul Partid Liberal.[1]

În consiliul ținut înaintea regelui după votul Senatului, toți miniștrii (afară de cel de culte, care se abține) propun dizolvarea Senatului. Cu deosebită tărie insistă Al. Lahovari, care numește moțiunea una din acele intrigi în contra cărora se îndrepta tocmai acțiunea de însănătoșire a Partidului Conservator de un an și jumătate încoace; chiar și moderatul ministru al justiției, Triandafil, se pronunță pentru dizolvare. Generalul Mânu însă refuză de a o cere, și astfel nu rămîne decît demisionarea cabinetului întreg și instalarea unui nou minister, format la 21 februarie

1891, în care se oglindesc cele petrecute la Senat.[2] într-adevăr:

■**Vezi discursul 112, în *Discursuri parlamentare,* vol. IV, p. 601.**

[2]Refiizul generalului Manu de a cere dizolvarea Senatului e surprinzător după declarația sa anterioară. Mult mai tirziu, în ședința Camerei de la 29 noiembrie 1899, i-au scăpat în privința acestui incident cuvintele: „Trebuie să mărturisesc, căderea nu m-a surprins și am stat indiferent la dezbaterea legii, fiindcă menajul în sinul guvernului ce prezidam devenise nesuferit din cauza elementului junimist/ A. Marghiloman întrerupe: „Vasăzica președintele consiliului a lucrat în contra miniștrilor!" - După două zile *Timpul,* organul autorizat al generalului, încearcă o justificare zicînd că generalul Mânu, „tovarăș leal și om cinstit", ar fi răspuns unei delegații liberal-conservatoare (adică tocmai opoziției, care propunea moțiunea în contra legii învățămîntului) că nu se poate despărți de nici unul din colegii săi, *„adăugind că nici nu va cere M. Sale în urma votului de blam, de ar obține majoritate, dizolvarea Senatului. Așa a și urmat*.* într- adevăr, așa a și urmat generalul, și nu încape îndoială că a fost leal față de opoziție; chestiunea este cum a fost față de colegii săi din minister, cărora nu le-a comunicat curioasa conversație cu „delegația liberal-conser- vatoare". Toată lumea pricepe ce puteau însemna vorbele generalului pentru niște senatori, în contra cărora perspectiva dizolvării este singurul mijloc de înfiînare.

181

Generalul ION EMANOIL FLORESCU e numit prezident fără portofoliu,
LASCĂR CATARGIU, ministru de interne,
G. VERNESCU, finanțe și ad-interim justiție,
Colonel IACOB LAHOVARI, război,
C. OLĂNESCU, lucrări publice,
ILARIU ISVORANU, domenii,
G. Dem. TEODORESCU, culte.

Aceasta este a doua încercare a vechilor conservatori de a guverna fără concursul „junimiștilor", și semnul unor asemenea opintiri apare de astă dată și mai pronunțat prin improvizarea unor miniștri de ocazie, lipsiți de competență și de autoritate. în afară de numirile nimerite ale lui Lascăr Catargiu la interne și ale lui Iacob Lahovari și C. Olănescu la resorturile lor speciale, se acordă grupului vemescan cea mai largă participare. Lui G. Vemescu însuși i se încredințează

două portofolii importante și i se mai admit în cabinet și doi partizani, Ilariu Isvoranu și G. Dem. Teodorescu, cărora li se adaugă ciudata figură politică a lui Constantin Esarcu la externe.

în chiar ședința de la 21 februarie 1891, în care se înfățișează înaintea Camerei curiosul cabinet, se vede întîmpinat cu o moțiune de neîncredere, care întrunește 77 voturi contra 69, iar a doua zi generalul Florescu dizolvă Camera, fixînd alegerile la 9 aprilie. Ceea ce zicea generalul Mânu că nu putea să facă în contra fruntașilor conservatori, care au urzit moțiunea senatorială, generalul Florescu — mai consecvent și mai hotărit — a făcut-o foarte ușor în contra tuturor conservatorilor, care nu aprobau preponderența vemescanismului în partid.

Noile alegeri dau obișnuita majoritate guvernamentală. Pe cînd însă liberalilor li se înlesnește izbutirea a 18 candidați, „junimiștii" sînt pretutindeni combătuți, și numai cinci din ei pot pătrunde în Cameră, printre care P. Carp (ales la Botoșani), Men. Ghermani și Rosetti-Tescanu.[1] în urma acestei atitudini prea ostile a vechilor conservatori, „junimiștii", care încă din anul 1885 aveau în *România liberă* și apoi în *Constituționalul* organul lor propriu, se

'Autorul acestei scrieri de abia izbutește în Tîrgul-Jiului să ajungă la un balotaj, după care prefectul conservator se aliază cu liberalii pentru a scoate pe candidatul lor Ionian.

 constituie sub șefia lui P. Carp într-un club politic deosebit, pe care îl inaugurează la 9 mai 1891 sub numele de „Club constituțional".

Cu funcționarea guvernului Florescu coincide la 10 mai 1891 serbarea jubileului domniei de 25 de ani a regelui, eveniment de o însemnătate deosebită ca o dovadă a consolidării monarhiei în România. Poate că această aniversare, a cărei solemnitate se cuvenea să nu fie tulburată prin vreo mișcare pe stradă a opoziției liberale, a contribuit întrucîtva la formarea cabinetului Florescu, și nu e de mirat ca pentru acest jubileu regele să fi preferat la interne pe fostul locotenent domnesc și prim-ministru al său; iar prezidența generalului Florescu, pe lîngă toată eleganța ei externă, amintea

actul de energie de la 3 august 1865, cînd generalul împotriva unei încercări de revoltă a liberalilor adusese tunurile pe piața cea mare a capitalei. în orice caz Lascăr Catargiu și generalul Florescu puteau garanta ordinea.

Dar în afară de împlinirea acestui rol, cabinetul Florescu-Ver- nescu nu este în stare să lucreze. Unii din membri se arată chiar așa de puțin capabili, încît generalul Florescu se vede silit să-i înlocuiască în timpul vacanțelor parlamentare, și astfel își asociază mai întîi pe Petru Poni în locul lui G. Dem. Teodorescu și apoi pe Al. Vericeanu în locul lui Ilariu Isvoranu. înlocuirea lui Isvo- ranu cu Vericeanu nu schimba mult în situație; mai surprinzătoare ar părea intrarea lui Poni într-un cabinet Florescu alături Lascăr Catargiu. Că generalul Florescu avea recunoștință pentru Poni, care luase o parte așa de activă la lupta de răsturnare cu prilejul legii învățămîntului, este explicabil; dar că Poni, care trecea de liberal, intra într-un minister vechi-conservator, e mai greu de explicat, afară numai dacă prima oferire a unui portofoliu nu l-a ispitit să se creadă om special și deasupra partidelor.

Slăbiciunea guvernului neliniștește cu atît mai mult pe conservatori, cu cît Partidul Național-Liberal, după trei ani de amorțeală, se reculege și începe a-și încerca vechea putere de agitare. La 4 mai 1891 încetează din viață Ion Brătianu, dar prin ultimele sale stăruințe partidul se arată acum împăcat și reîntregit cu toate elementele de mai înainte, și printr-o „declarație" publicată în *Voința națională* de la 21 mai 1891 primește șefia lui Dimitrie Brătianu. Declarația e semnată de toți liberalii mai cunoscuți, printre care figurează alături de Dimitrie Sturdza, Aurelian, M. Pherekyde,

Eug. Stătescu etc., și foștii răzvrătiți N. Fleva, C. T. Grigorescu, G. Pallade etc. Se observă și semnătura lui Mihail Kogălniceanu, cel din urmă act al vieții sale politice - după cîteva săptămîni, la 20 iunie 1891, dispare și acest reprezentant istoric al epocii de renaștere națională.

Nu doară că șefia lui Dimitrie Brătianu ar fi dat

partidului său vreo nouă tărie. însă faptul unirii tuturor liberalilor era un semn de disciplină și le prevestea revenirea la putere sub un alt șef, care să fie mai acceptabil decît Dimitrie Brătianu, îndeosebi în ceea ce privește politica externă.[1]

Pe sub mînă se și pregătea șefia lui Dimitrie Sturdza. Față de puterea crescîndă a adversarilor și în vederea apropiatei deschideri a sesiunii parlamentare generalul Florescu, uneori ușuratic în concepțiile sale, crede că-și întărește cabinetul, facînd pe ministrul de finanțe Vemescu să cedeze portofoliul justiției lui Nicolae Blarem- berg (5 noiembrie 1891). Dar îndată ce la 15 noiembrie guvernul modificat deschide parlamentul cu un Mesaj, a cărui prolixitate stă în proporție dreaptă cu lipsa de idei precise, se vede întîmpinat de rezistența hotărită a adevăraților conservatori. Criza o provoacă însuși Lascăr Catargiu, care își dă în sfirșit socoteală de paguba suferită în Partidul Conservator prin încercarea de a înlocui pe „junimiști[11] cu te miri ce alte elemente și, în afară de aceasta, simte poate și oarecare dificultate personală de a face parte dintr-un minister pe care nu-1 prezidează.

Prilejul i-1 oferă alegerea biroului Camerei în ședința de la 18 noiembrie. Prezidența colonelului G. Roznovanu, propusă de guvern, se admite cu mare majoritate; însă din lista celor patru vice- prezidenți, candidații vemescani Ilariu Isvoranu și Coijescu rămîn în minoritate, în locul lor se aleg Al. Catargiu și - ca reprezentant al opoziției liberale - N. Fleva, propuși de N. Filipescu și susținuți de amicii săi, tinerii conservatori, care aduc astfel partidului un mare serviciu.

în urma acestor incidente Lascăr Catargiu își dă demisia, și atunci întregul cabinet se vede silit să se retragă — nu fără o izbucnire de indignare din partea decepționatului Blaremberg.[34] [35]

Formarea noului guvern este încredințată lui Lascăr

34'**Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. III, pp. 25-26. (în lucrarea de față pp. 127-128 - *nota St. N.)***

35**Dacă Nicolae Blaremberg, în cele 21 de zile in care a fost ministru, n-a avut putința să lucreze ceva, a avut cel puțin ocazia să-și dezmintă trecutul antidinastic. în ședința**

Catargiu, care la 27 noiembrie compune mai întîi un minister de tranziție cu generalul Mânu, prințul Alexandru Știrbei și D. Sturdza-Sche- ianul, și în aceeași zi prorogă parlamentul. Camera însă în prima ședință după redeschidere votează cu o slabă majoritate o moțiune de neîncredere, semnată de Aristide Pascal, G. Vemescu, Ilariu Isvoranu, Al. Vericeanu, G. Dem. Teodorescu etc. „Junimiștii" se abțin de la vot; de astă dată Lascăr Catargiu se înțelesese cu ei pentru o apropiată colaborare și primise condiția pusă de Carp de a dizolva mai întîi parlamentul spre a obține o majoritate mai omogenă. Astfel votul de neîncredere provocat de vemescani este bine venit, și a doua zi 10 decembrie, spre consternarea adversarilor, Lascăr Catargiu citește decretul de dizolvare a ambelor Corpuri Legiuitoare, fixînd începutul alegerilor la 1 februarie 1892.

Acum situația este limpezită, și la 18 decembrie 1891 se formează adevăratul și definitivul minister conservator, caracterizat prin participarea lui Carp, Ghermani și Marghiloman, sub prezi- dența lui L. Catargiu. De aici înainte încetează rolul politic al generalului Florescu și al lui G. Vemescu, necum al figuranților de a doua mină, cu toată încercarea vemescanilor de a face acțiune comună cu Partidul Național-Liberal „în fața pericolelor care amenință instituțiile noastre liberale și democratice", cum se exprimă *Voința națională* de la 1 ianuarie 1892 cu vechea frazeologie. Generalul Horescu însă, cu puține luni înaintea morții sale, întîmplată la 9 mai 1893, mai îndeplinește o ultimă misiune reprezentativă: după invitarea specială a regelui asistă la căsătoria principelui Ferdinand în Sigmaringen.

Sfîrșind acest capitol al frămîntărilor Partidului Conservator, se cuvine să ne reamintim în cîteva cuvinte personalitatea politică

Camerei de la 19 noiembrie 1891, asupra cererii deputa{ilor C. Ressu și Al. Lahovari ' de a se ridica ședința deoarece ministrul de interne L. Catargiu și-a dat demisia, Nicolae Blaremberg — surprins de această veste pe care, deși ministru, nu o aflase pînă atunci — descoperă o nouă prerogativă a guvernului și a Coroanei și se apucă să le apere în contra lui Alexandru Lahovari, strigînd:

„Apoi pentru Dumnezeu, unde sintem și sub ce regim trăim?!... Dvs. în acest moment *ampietați* nu numai asupra prerogativei băncii

ministeriale, dar aveți încă pretenția să uzurpați și drepturile Coroanei... (întreruperi, protestări). Pînă ce Coroana nu s-a pronunțat asupra acestei demisii acceptînd-o sau refuzînd-o, nu este loc pentru Cameră la nici o inițiativă și încă mai puțin la suspensii de ședințe/

Camera insă a suspendat ședința, și Nicolae Blaremberg a trebuit să demisioneze împreună cu restul cabinetului, sfîrșind astfel cariera sa politică.

185 a aceluia care - după o intermitența de 15 ani - este pentru a doua oară chemat să conducă un minister conservator de lungă durată și de mare valoare. Dintre fruntașii conservatori de la 1866 încoace Manolache Costache era mult mai cult ca educație, generalul Florescu mult mai distins ca apariție, Petru Mavrogheni mult mai fin ca inteligență. Dar Lascăr Catargiu îi întrecea pe toți cu puterea sa de muncă, dovedită printr-o neobosită activitate, semănînd întru aceasta cu Ion Brătianu și cu Dimitrie Sturdza. La o așa de importantă însușire - importantă mai ales într-o societate nedeprinsă cu sîrguința - Lascăr Catargiu adăuga o afabilitate totdeauna egală, simplă și cumpătată, prin care se deosebea de spirituala distracție a lui Manolache Costache, ca și de eleganța superficială a generalului Florescu și de răceala dusă pînă la indiferență a lui Mavrogheni. Atrăgîndu-și astfel simpatiile multor oameni, el știa să le mențină, inspirind încredere printr-o energie fără șovăire în acțiunile sale. Lipsit de talentul oratoriu, chiar și de exprimarea corectă, el avea cel puțin destulă modestie pentru a nu vorbi decît foarte scurt și destul tact pentru a nimeri exact punctul în discuție, deosebindu-se intru aceasta de divagațiile lui Ion Brătianu și de nesfîrșitele admonestări, mai mult scolastice decît politice, ale lui Dimitrie Sturdza. Sobru și corect în viața sa privată, el păstra o firească rezervă și demnitate în toată apariția publică, și niciodată n-ar fi imitat pe Ion Brătianu în folosirea unei colecte „pentru încurajarea virtuților cetățenești*[1]. Crescut de altminteri în tradiția rămasă de pe urma domniilor fanariote, el nu se credea legat prin declarațiile sale politice și nu știa să-și subordoneze totdeauna sentimentele și resentimentele personale intereselor obștești. Adînca vătămare ce a simțit-o la darea sa in judecată din anul 1876 l-a făcut să fie mai stăpînit decît se cuvenea de dorința răzbunării. Nu numai participarea la violențele

„Opoziției Unite*[1], în care s-a împerecheat cu G. Vemescu, și stăruința amîndurora pentru acuzarea lui Ion Brătianu se explică astfel, dar și o parte a raporturilor sale cu Coroana[1] par a fi fost dictate de aceeași susceptibilitate nepolitică. De aici se și poate înțelege pentru ce conservatorii ‚junimiști[11] de la 1881 pînă la 1891 n-au mai primit conducerea sa și ar fi preferat o vremelnică înlocuire. Dar tot Lascăr [36] Catargiu, după ce acuzarea lui Ion Brătianu a fost înlăturată și insuficiența elementului vemescan pe deplin dovedită, a avut destulă abnegație de sine și destulă prețuire a valorii oamenilor pentru a se apropia iarăși de „junimiști", a primi cu încredere ideile lor și a scrie cu ei împreună ultima pagină însemnată în cartea vieții sale.

36'**Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol r, în *Discursuri parlamentare,* vol. III, pp. 10-11. (în lucrarea de față pp.120-121 - *nota St. N.)***

vni
Continuarea regimului conservator. Ministerul Lascăr Catargiu-Carp

18 decembrie 1891-3 octombrie 1895

Ministerul Partidului Conservator de la 18 decembrie 1891, cel din urmă format de Lascăr Catargiu, se poale compara cu cel de la 1871-1876 în valoarea membrilor săi și-i este superior ca unitate de acțiune, cu rezerva unei singure chestiuni, de care vom vorbi mai jos. Compunerea este caracteristică:

LASCĂR CATARGIU, prezident și interne,
P. P. CARP, domenii,
Al. LAHOVARI, externe,
MEN. GHERMANI, finanțe,
Al. MARGHILOMAN, justiție,
General IACOB LAHOVARI, război,
C. OLĂNESCU, lucrări publice,
TAKE IONESCU, culte.

Cu greu se va mai găsi în vremurile noastre o împreunare a atîtor bărbați de autoritate, cărora să li se poată încredința resorturile ministeriale conform competenței fiecăruia din ei. în această apreciere intră și Alexandru Lahovari, care devenind inițiat în politica internațională și făcîndu-și din afacerile străine o specialitate, ajunge a reprezenta interesele României cu tact și cu pătrundere.

O excepție pare numai noul ministru al cultelor, Take Ionescu. Chiar faptul intrării sale într-un minister conservator (L. Catargiu îl admisese și în cel vremelnic de la 29 noiembrie) putea să mire pe cunoscătorii antecedentelor sale politice. Intrat pentru întîiași dată în Camera liberală aleasă pe temeiul Constituției

revizuite, întîmpinat cu ironie de Mihail Kogălniceanu după primul său discurs parlamentar (din decembrie 1884), în care se arătase prea brătienist și zisese despre Partidul Conservator că este pierdut, Ta- 188 ke Ionescu trece mai tîrziu în opoziția formată contra regimului lui Ion Brătianu și lovește cu violență în corupția unor membri ai cabinetului[1], rămîne însă tot liberal și atacă adeseori pe miniștrii conservatori, îndeosebi la 2 decembrie 1888 pe Alexandru Lahovari cu atîta vioiciune, încît acesta îi răspunde într-un mod neobișnuit[37] [38]. Chiar și la 21 februarie 1891, în contra ministerului Florescu, se arată încă opozant liberal[39]. Dar lesne adaptabil, și pătrunzînd totdeauna cu agerime partea personală a situațiilor politice, Ionescu prin relațiile sale cu Nicu Filipescu se introduce pe lîngă Alex. Lahovari, care — mai ales după riposta din Cameră — se simte măgulit de această apropiere și, recunoscînd talentul noului adept, stăruie pentru admiterea sa în cabinetul L. Catargiu. Aici tînărul ministru se distinge printr-o rară aptitudine de asimilare și ajunge în curînd să stăpînească resortul ce-i este încredințat. Legea organizării Ministerului Cultelor votată în primăvara 1892, a învățămîntului primar, promulgată la 18 mai și a clerului mirean la 29 mai 1893, împreună cu fixarea parohiilor de la 5 aprilie

---

37**'în discursul de la 31 martie 1888 vorbește de „hoțiile" lui Radu Mihai și ale generalului Al. Angelescu și dă cele mai crude amănunte asupra lor.**

38**Iată cuvintele cu care apostrofează Al. Lahovari pe Take Ionescu:**

„Pentru un act de patriotică abnegație, Partidul Conservator s-a văzut atunci (la Convenția consulară cu Germania) amenințat de a-și închide pentru totdeauna calea puterii.

Ei bine, el n-a dat îndărăt, acel partid, d-ta, domnule Take Ionescu, îl maltratezi din vîrful celor trei ani ai d-tale de viață politică. Proprietarii din țara românească au făcut ce n-au făcut lorzii d-tale din țara englezească, dînd 2/3 din moșiile lor țăranilor. Cînd vor face și lorzii d-tale așa, atunci să stăm și să vorbim cu ei, deși eu personal n-am avut onoarea să mă așez la mesele lor, nici să mă duc la balurile lor din ziua cînd se primesc slugile de către stăpîni o dată pe an și joacă slugile cu stăpînii (ilaritate, aplauze)... Ai văzut fără să înțelegi această apropiere o dată pe an.“

39**Din discursurile lui Take Ionescu, publicate de el și de Christu Negoescu in mai multe volume, lipsesc cele patru menționate mai sus.**

1894, dovedesc o deosebită inteligență și sîrguință. Astfel Take Ionescu este mai mult o notă interesantă decît o notă discordantă în ministerul Lascăr Catargiu-Carp, și orice s-ar zice despre acțiunea sa ulterioară în Partidul Conservator (noi vom face mai jos rezerve și în privința amestecului său în chestiunea transilvană de pe timpul ministerului Catargiu), faptul că în cel mai scurt timp a știut să ocupe un loc de frunte printre oamenii politici ai generației sale nu se poate tăgădui.

După exemplul inaugurat de cabinetul „junimist" în septembrie 1888, și cabinetul conservator Lascăr Catargiu-Carp publică la 4 ianuarie 1892, cu o lună înaintea alegerilor, programul său legislativ drept „platformă electorală** prin următorul *apel către alegători* (probabil redactat de Take Ionescu), al cărui sfîrșit se potrivește bine cu trecutul politic al lui P. Carp.

Domnilor alegători,

Partidul Conservator, ai cărui reprezentanți în guvern sîntem, cerîn- du-vă încrederea dvs., se simte dator să vă arate care sînt principiile ce vor însufleți activitatea sa.

Dacă nu ar fi acuzațiile pe care patimile politice le azvîrle asupră-ne, am crede de prisos să vă spunem că sîntem pe deplin respectuoși și sinceri sprijinitori ai libertății publice și ai instituțiilor pe care și le-a dat țara. Trecutul partidului, partea însemnată pe care el a luat-o la întemeierea și dezvoltarea regimului reprezentativ sînt dovezi care nu se pot recuza; și astăzi Partidul Conservator, urmărind același țel, va căuta să producă în instituțiile noastre toate acele îmbunătățiri care sînt menite să asigure și mai mult libertățile publice, garanția cea mai puternică a ordinii, fără de care nu este progres.

în acest scop, guvernul va cere votarea unor proiecte de legi care, regulamentînd condițiile de admisibilitate în funcțiile publice și întărind astfel stabilitatea servitorilor Statului, va asigura un mers mai regulat în deosebitele administrații publice.

Libertățile publice însă nu sînt numai un scop, ele sînt și un mijloc. La adăpostul lor trebuie să urmărim opera de dezvoltare organică a Statului pe toate tărîmurile activității naționale.

Fără a tăgădui mersul înainte al țării în toate timpurile, Partidul Conservator poate afirma, cu o dreaptă mîndrie, că în anii din urmă opera de organizare a Statului a făcu pași uriași.

Continuarea acelei munci va fi misiunea noastră, și, după cum multe și deosebite sînt nevoile națiunii române, tot astfel pe multe

și deosebite căi se va întinde activitatea noastră.

Administrația interioară a țării este cea dintîi care are trebuință de o reorganizare completă.

Toate ramurile administrațiilor publice au fost reformate și îmbunătățite. Numai administrația Ministerului de Interne funcționează încă și astăzi cu legi care nu stau in raport cu dezvoltarea modernă.

Administrația Ministerului de Interne trebuie ușurată de cîteva atribuții care pot fi lăsate administrațiilor locale, astfel ca opera de descentralizare să înceapă de la cap.

Atribuțiile administratorilor locali, prefecți, subprefecți sau administratori de ordin inferior, trebuie lămurite prin lege; drepturile lor bine precizate.

împărțirea actuală a plaselor și a comunelor, astfel cum a fost întocmită printr-o lege a guvernului liberal, este inegală și nepotrivită. Legea județeană și legea comunală trebuie revăzute din punctul de vedere al

 unei descentralizări înțelepte și a micșorării unei birocrații costisitoare și nefolositoare, tn această reformă vom ține socoteală, ceea ce n-au făcut legislațiile anterioare, de deosebirea radicală ce există între administrația unei mici comune rurale și aceea a unor centre mari de populație.

Pentru ca legile insă să aibă o eficacitate serioasă, trebuie ca să existe și organe de execuție. înființarea jandarmeriei va asigura executarea legilor, paza regulamentelor, siguranța persoanelor și a averilor.

O chestiune insă care ne-a preocupat este starea sanitară a populației noastre rurale. Modul cum este astăzi organizat acest serviciu este recunoscut ca defectuos. Sistemul medicului ambulant este părăsit in parte și inlocuit, pe cit se va putea, prin tratamentul in spitale.

Guvernul va stărui dar să înființeze spitale treptat in toate plasele și in centrele de populație mai însemnate.

O bună administrație are însă drept corolar și o bună justiție.

în acest ordin de idei intră continuarea reformei judecătorești începute la 1890.

Sintem cei dinții care, cel puțin in mare parte, am dat justițiabililor garanția inamovibilității cerută de toți și nerealizată de nimeni. Voim a completa opera noastră, întinzînd din ce în ce mai mult această garanție.

Tot asemenea trebuie repede reorganizată justiția de ocoale, plină de lacune, și reînființată justiția și mai poporană, pînă aci numită comunală, și care nu există decît în aparență.

Adine pătruns de marele adevăr că interesele conservatoare ale Statului sînt indisolubil legate de armonia dintre diferitele pături sociale, Partidul Conservator a urmărit întotdeauna

înălțarea tuturor claselor sociale, și mai ales a acelor straturi adînci care reprezintă temelia edificiului național.

Pe lîngă principiile generale însă, care reprezintă țelurile ideale ce urmărește un partid, nu trebuie să uităm legitimele interese materiale, a căror satisfacere dă unei națiuni mijloacele de a fi la înălțimea sacrificiilor ce evenimentele-i pot impune. în primul rînd vom căuta deci ca muncitorii, de la activitatea cărora atîmă avuția națională, să beneficieze cît se va putea mai curînd de legile votate în favorul lor și fără care roadele dorite nu se pot obține. Aplicarea legii vînzării bunurilor Statului, legea creditelor agricole, care va înlesni prin avansuri mijloacele necesare la mutarea noilor proprietari, și votarea tabelelor de evaluări prevăzute de lege vor face din 180 000 de agricultori atîția gospodari ce vor iubi cu atît mai mult țara lor, cu cît vor fi mai strins legați de pămîntul ei.

Legea tocmelilor agricole va căuta să înfrățească cît se va putea mai mult interesele marii proprietăți cu bunăstarea muncitorilor de pămînt și va corespunde adevărului netăgăduit că marea și mica proprietate nu constituie decît un tot și au dreptul la egala noastră solicitudine.

Pe tărîmul culturii practice se impune reforma, de mult așteptată, a școlilor de meserii, de agricultură și de comerț. Rezultatele obținute pînă

 acum, fiind mai mult teoretice, nu au pus la dispoziția meseriașului român acele cunoștințe practice fără care teoria nu rămîne decît o abstracție goală.

Școlile noastre trebuie să dea drumurilor noastre de fier, diferitelor industrii ce zilnic se înmulțesc, culturii intensive a pămîntului personalul necesar pentru propășirea lor și în acest sens trebuie reformate programele școlilor care atîmă de Ministerul Domeniilor.

Pe lîngă această reformă, o lege asupra condiției meseriașilor va umple un gol simțit de industria noastră, a cărei dezvoltare merge crescînd.

Procedînd astfel, credem că ne îndeplinim datoria noastră față cu prezentul și vom aștepta ca noi necesități să provoace noi măsuri.

Căile noastre de comunicație, cu tot avîntul ce li s-a dat în anii din urmă, nu mai corespund cu exigențele economice ale țării.

în adevăr, dezvoltarea considerabilă luată de căile noastre ferate impune o înmulțire corespunzătoare a șoselelor. Numai cu mijlocul acesta se va putea utiliza toată puterea drumurilor de fier, se va încuraja agricultura în toate unghiurile țării, și se va aduce la adevăratul ei nivel valoarea funciară, în mai multe locuri depreciată din lipsa de șosele.

Este cert însă că acest țel nu se poate lesne atinge nici cu actuala lege a drumurilor, nici cu actuala organizare a serviciilor noastre tehnice.

De aceea vom propune o nouă lege a drumurilor care, printr-o rațională coordonare a resurselor de care dispunem și prin transformarea unora dintr-însele, să ne permită execuția unui program general de lucrări, program azi deja fixat de noi.

Tot asemenea vom propune o lege de organizare a corpului nostru tehnic. Una din măsurile de căpetenie ale acestui proiect de lege este întruparea intr-un singur mănunchi a personalului tehnic al Statului, al județelor și al comunelor, realizîndu-se astfel o unitate necesară și personalului și lucrărilor.

în fine, am întocmit un proiect de lege asupra apelor. Nu pretindem prin aceasta a dezlega problema cea mare a punerii in stare de plutire sau de navigație a rîurilor noastre interne, dar înțelegem a pune primele baze ale acestei opere prin reglementarea regimului apelor.

întru cît privește finanțele, guvernul va menține cu rigurozitate echilibrul bugetului, ca baza cea mai temeinică a creditului Statului, și va păstra drept regulă nestrămutată ca toate nevoile serviciilor publice să fie întotdeauna acoperite prin resurse normale.

Pe de altă parte vom proceda fără întîrziere la reforma acelora dintre actualele impozite care reclamă o mai grabnică prefacere, în sensul unei repartiții cît mai echitabile a sarcinilor publice și al unui sistem de constatare și împlinire mai sigur și totodată mai drept pentru contribuabili; printre acestea vor figura, în prima linie, reforma legii licențelor spre a introduce în așezarea acestui impozit o proporție mai dreaptă și a-1 face mai lesne de suportat, precum și revizuirea legii patentelor, spre a o pune

în nivel cu dezvoltarea ce a luat comerțul și cu diversitatea profesiunilor ce sînt supuse acestei dări.

Noul tarif vamal va fi aplicat cu strictețe și rezultatele sale urmărite cu luare-aminte, astfel ca modificările ce s-ar dovedi necesare să nu jignească trebuințele industriei naționale și să se întemeieze pe o experiență de un timp mai îndelungat.

Creditele agricole vor fi reorganizate pe baza proiectului deja prezentat Corpurilor Legiuitoare, pentru ca operațiunile lor să fie puse în concordanță cu legea vînzării bunurilor, lărgindu-se însă cercul înlesnirilor de făcut agricultorilor mici.

Armata a primit în anii din urmă multe și serioase îmbunătățiri. Vom urmări cu stăruință terminarea întăririlor menite a da armatei noastre un sprijin puternic. Vom arma infanteria noastră după sistemul cel mai nou și mai perfecționat, vom efectua reorganizarea cavaleriei, dezvoltînd și producția cailor în țară; vom

da trupelor un cazarmament sănătos și rațional.

Ca legi organice voim să reorganizăm statul-major, să stabilim poziția ofițerilor de rezervă și să completăm organele auxiliare necesare armatei.

Astfel se va completa opera reorganizării puterii noastre armate care, rezemată pe o administrație cinstită, va da roadele pe care națiunea este în drept a le aștepta după sacrificiile ce a făcut.

Oricît de mari ar fi nevoile imediate ale țării, pregătirea zilei de mîine nu poate să fie uitată. De aceea creșterea generațiilor viitoare este sarcina de căpetenie a oricărui guvem înțelept.

Guvernul conservator, răspunzînd unor cerințe așa de des repetate, purcede cît mai în grabă, printr-o serie de legi care vor atinge toate gradele învățămîntului, la reforma legii actuale, în îndoitul scop de a pune legislația în acord cu starea actuală de lucruri și de a da școlii naționale o direcție mai apropriată cu cerințele vieții modeme.

în învățămîntul primar voim să facem *eficace principiul obligativității,* să fixăm mai bine drepturile și datoriile membrilor corpului didactic, să îmbunătățim și înmulțim școlile normale de învățători și învățătoare, institutori și institutoare, și să asigurăm înzestrarea comunelor cu localuri de școli.

în învățămîntul secundar vom urmări ușurarea și, pe cît cu putință, unificarea în parte a programelor școlilor secundare; în învățămîntul superior completarea Universității prin reorganizarea Facultății de Drept, astfel încît să răspundă variilor nevoi ale Statului, organizarea agregației și înzestrarea facultăților cu catedrele și instituțiile pe care le reclamă progresul științei modeme.

Modul de recrutare a corpului didactic, prin firea lucrurilor deosebit pentru cele trei grade ale învățămîntului, va fi simplificat, astfel încît să se înlăture greutățile pe care le-a dovedit practica sistemului actual, fără a se atinge însă principiul emulației.

Învățămîntul special și profesional cere multe și grabnice îmbunătățiri, iar învățămîntul privat nu-și va putea îndeplini misiunea de a ușura

 sarcina Statului pentru instrucția și educația națională pînă ce o lege nu va reglementa principiul libertății stabilit în Constituție.

O lege care să reformeze organizarea internă a ministerului și să reglementeze controlul invățămîntului va completa opera ce voim a întreprinde.

O dată cu reforma școlii va veni și reforma clerului. Fixînd parohiile și personalul lor, vom putea fi în stare să dăm clerului mirean o situație materială mai potrivită cu înalta lui misiune, iar reforma învățămîntului ne va da prilejul să facem această ameliorare și mai serioasă.

Acestea sînt reformele pe care Partidul Conservator le crede

necesare stării de azi a țării.

Pentru realizarea lor, România simte mai înainte de toate trebuință de pace.

în raporturi de amiciție cu toate guvernele străine, România nu poate să aibă altă politică în afară decît aceea care-i garantează independența și integritatea teritoriului său. Dorința de pace, care insuflă astăzi toate puterile Europei, este cea dinții garanție a acestor mari interese. Pe cea de-a doua țara noastră o are în buna organizare a armatei și în patriotismul națiunii întregi.

Situația de azi este limpede. Partidul Conservator, întrunit și organizat intr-un singur mănunchi, Insuflat de aceleași sentimente, condus de o cugetare unică, face o chemare leală la încrederea țării de la care se fălește că n-a demeritat.

Adversarii noștri politici au căutat să înnegrească trecutul nostru și să denatureze intențiile noastre. Avînd o încredere fermă în bunul-simț și dreapta judecată a poporului român, noi ne prezentăm înaintea dvs. cu faptele noastre proaspete încă în memoria tuturor și cu făgăduieli pe care sînteți siguri că le vom îndeplini, pentru că niciodată nu am promis mai mult decît putem ține, nici n-am uitat ceea ce am promis.

Lascăr Catargiu, P.P. Carp, Alexandru Lahovari, Menelas Ghermani, Alexandru Marghiloman, general I. Lahovari, C. Olănescu, Take Ionescu

Alegerile din februarie 1892 și cele suplimentare de mai tîrziu trimit în parlament vreo 50 de membri ai opoziției, printre care D. Brătianu, D. Sturdza, Aurelian, E. Stătescu, Stolojan, G. Mîr- zescu, P. Grădișteanu etc. Cu toate acestea se mai găsește un liberal care — criticînd a doua dizolvare acordată de Coroană aceluiași ministru de interne — adaugă plîngerea că parlamentul n-ar fi adevărata expresie a țării, plîngere mai înainte des auzită, dar care astăzi din norocire pare a nu mai figura în dicționarul obligatoriu al opoziției. Discursul 110 răspunde criticii liberale și adu- 194 ce tocmai revizuirea Constituției făcută sub Ion Brătianu ca un argument în contra ei.

Prezidenți ai Corpurilor Legiuitoare în toate sesiunile de la 1892 pînă 1895 se aleg Gheorghe Gr. Cantacuzino la Senat și generalul Gheorghe Manu la Cameră, iar activitatea guvernului și a parlamentului este mai

încordată decît în orice epocă anterioară. Noi vom arăta rezultatele ei, după ce vom fi menționat cîteva evenimente izolate care s-au petrecut în vremea aceea și dintre care unul a avut o însemnătate cu totul deosebită.

în ordinea cronologică începem cu ruperea relațiilor diplomatice între România și Grecia, întîmplată în octombrie 1892. într-un proces intentat de familia Zapa înaintea tribunalelor române pentru trimiterea în posesia averii imobiliare lăsate de Evanghelie Zapa în România, dar pe care testamentul o dăruia instituției „Olimpicelor** în Atena, intervine atît guvernul elin în calitatea sa de reprezentant al „Olimpicelor**, cît și statul român, care tăgăduiește rudelor Zapa filiațiunea lor cu testatorul și totodată statului străin dreptul de a moșteni imobile în România. Instanța fiind astfel legată înaintea tribunalelor noastre prin intervenirea spontană a guvernului elin, este cu atît mai surprinzătoare cererea ulterioară a acestuia de a regula pretențiile „Olimpicelor** pe cale diplomatică, lăsînd tribunalele la o parte. Guvernul nostru nu poate decît să refuze, și atunci Grecia își recheamă ministrul-rezident din București și noi pe al nostru din Atena. Relațiile nu se restabilesc decît peste patru ani (iulie 1896), guvernul elin părăsind pretenția de a regula afacerea Zapa pe cale diplomatică și readucînd-o mai tîrziu sub o nouă formă înaintea tribunalelor române.

în ordinea internă trebuie menționată, mai ales pentru urmările ce le-a avut sub ministerul Dimitrie Sturdza, retragerea din scaun a blîndului mitropolit primat Iosif Gheorghian și alegerea episcopului Ghenadie al Argeșului în locul său. Acest din urmă prelat, după art. 2 din legea sinodală de la 1872, nu s-ar fi putut alege mitropolit, fiind lipsit de titluri academice. Ministrul cultelor însă impune parlamentului abrogarea citatului articol și ridicarea episcopului la cel mai înalt grad al ierarhiei noastre bisericești (16 mai 1893), îndoită greșeală, și prin abrogarea unei legi bune și prin propunerea unei alegeri rele.

în contrast cu aceste incidente avem să înregistrăm evenimentul cel mai important din cele menționate aici: căsătoria moșteni- 195 torului prezumptiv al Coroanei

cu principesa Maria, fiica ducelui Alfred de Edinburg, mai tîrziu de Coburg, și a marii ducese Maria a Rusiei, căsătorie săvîrșită la Sigmaringen în ziua de 29 decembrie 1892 (10 ianuarie 1893). Cu o lună înainte parlamentul votase principelui Ferdinand o dotație anuală de 300 000 lei, reversibilă pe jumătate asupra principesei Maria.

Binecuvîntata căsătorie a dat naștere pînă acum la patru copii, dintre care doi de sexul bărbătesc. Cel mai în vîrstă, principele Carol, e născut în ziua de 3 octombrie 1893 la Sinaia, pe pămîntul României, e botezat în religia țării și întrupează astfel în sine unul din idealurile oamenilor noștri politici de la 1857 încoace. Și ceilalți copii sînt botezați în religia ortodoxă. La principesa Elisabeta (născută 29 septembrie 1894) fusese oarecare ezitare, de vreme ce art. 82 al Constituției, după explicarea dată in Constituantă, nu cere religia țării decît pentru „coborîtorii" în linie bărbătească, și pe de altă parte dogma catolică a tatălui, dacă a devenit mai indulgentă pentru diferența de religie între soți, a rămas intransigentă în privința confesiunii descendenților. Totuși, după stăruința lui P. Carp, s-a hotărît botezul ortodox pentru toți copiii, și de acum înainte nu mai poate interveni nici o umbră între țară și familia regală intr-o chestiune așa de subtilă precum este deosebirea religiei.

Dar acum este timpul să recapitulăm rezultatele cele mai însemnate ale activității miniștrilor și majorităților parlamentare din cei 71/2 ani de la martie 1888 pînă la octombrie 1895. Va rămîne totdeauna un titlu de onoare pentru regimul conservator că în această epocă tulburată în prima ei jumătate prin desele schimbări ministeriale, de care am vorbit, iar în a doua jumătate prin agitările opoziției liberale, de care vom vorbi, s-au putut totuși înfăptui cele mai importante legi și măsuri de îmbunătățire în toate ramurile administrative și că prin urmare frămîntările dinăuntrul partidului, dacă au provenit adeseori din ambiții personale, n-au pornit niciodată din interese vulgare și n-au împiedicat realizarea unui complex de reforme, ale căror binefaceri

se simt și se vor simți din ce în ce mai mult.

Printre acestea trebuie să menționăm întîi stîrpirea agiului, rămasă în opinia publică meritul cel mai apreciat al guvernului Theodor Rosetti-Carp și îndeosebi al ministrului său de finanțe Menelas Ghermani. Mai multe măsuri bine combinate au dat in

 cîteva luni un rezultat așa de fericit. S-a regulat din primul moment situația dintre guvern și Banca Națională, oprindu-se conturile curente și relațiile introduse de guvernul liberal, care avuseseră de efect o circulare nefundată a biletelor de bancă. S-a obligat apoi Casa de Depuneri să restituie Băncii Naționale cele 7 milioane de lei împrumutați în contra legii și cu care se sporise la bancă emisiunea a tot atîtor milioane bilete în afară de statute. S-a operat în al treilea rînd retragerea celor aproape 27 milioane de bilete ipotecare; și în sfîrșit, la 17 mai 1890, s-a promulgat legea prin care stocul de argint al Băncii Naționale se preschimbă în stoc de aur. Dar agiul dispăruse încă din primăvara anului 1889, îndată după înlăturarea relațiilor meșteșugite dintre Banca Națională și guvernul liberal.[1]

Față de acest mare rezultat, la care au contribuit deopotrivă concepția teoretică a lui P. Carp și abilitatea practică a ministrului de finanțe, celelalte legi și măsuri ale lui Ghermani par de mai puțină importanță.

O excepție trebuie să facem pentru legea pensiilor promulgată la 10 Mai 1890 și pusă în lucrare la 1 aprilie 1891, lege pe care răposatul financiar o credea cea mai umană și mai potrivită cu mijloacele noastre (de aceea a și promulgat-o la aniversarea de 10 Mai), dar care în curînd s-a arătat așa de împovărătoare, încît după zece ani a trebuit să fie cu desăvîrșire modificată și redusă în exagerata ei libertate.

Cea mai spornică activitate o desfășură Ministerul Domeniilor sub conducerea sau inspirarea lui P. Carp, care ridică acest resort la însemnătatea ce i se cuvine în țara noastră. Legea vînzării unor bunuri-ale statului în loturi mici pentru țărani, completarea ei prin tabelele de prețuri după deosebirea localităților, înființarea fermelor model și legea minelor promulgată la 20 aprilie 1895 sînt reformele de căpetenie rămase de la Carp. Și

modificarea tocmelilor agricole votată în sesiunea 1892-1893 se datorește inițiativei sale. Mult combătută sa lege asupra meseriilor a fost reluată, deși denaturată, de urmașii liberali, și noi credem că în viitor se va adopta și majoratul în favoarea țăranilor, adică indivizibilitatea pămîn- tului lor, pentru a pune stavilă unuia din efectele cele mai distructive ale Codului Napoleon, introdus în țară la 1865.

'Vezi în *Monitorul oficial* discursul ținut de M. Ghermani în ședința Senatului de la 30 noiembrie 1893.

Printre lucrările lui Theodor Rosetti trebuie să relevăm întinderea inamovibilității la curțile de apel și la prezidenții tribunalelor, după legea propusă de Al. Marghiloman ca un pas înainte spre acea separare a puterilor statului, fără de care nu se poate dura o monarhie de ordine constituțională. De la Marghiloman datează și codificarea competenței judecătorilor de pace.

Din celelalte resorturi, pe lîngă legile lui Take Ionescu enumerate la p. 65', înregistrăm unificarea infanteriei și introducerea armei Mannlicher calibrul mic sub generalul Lahovari, precum și așezarea pietrei fundamentale a podului peste Dunăre la Fetești in ziua de 9 octombrie 1880, ministru al lucrărilor publice fiind Al. Marghiloman, și inaugurarea podului terminat după planurile și sub conducerea inginerului Saligny la 14 septembrie 1895, ministru fiind C. Olănescu. Tot sub Olănescu se încep lucrările pentru portul de la Constanța.

O deosebită mențiune merită activitatea lui Lascăr Catargiu la Ministerul de Interne, unde se simte permanenta îngrijire a omului practic și cunoscător de țară pentru îmbunătățirea administrației. Penitenciarele, poșta rurală (lege de la 13 iulie 1893), spitalele sătești, jandarmeria rurală (lege votată în sesiunea 1892-1893, la început violent combătută, apoi fără pricepere trunchiată și în sfir- șit, din necesitate sporită de liberali) erau obiectele preocupărilor sale, și mai presus de toate zilnica rezolvare a raporturilor

prefec- torale, de care lua personal cunoștință în toate amănuntele lor, da publicului un simțământ de siguranță și funcționarilor subalterni teama de supraveghere. Sub a sa administrație, primar al capitalei fiind activul N. FHipescu, se votează și legea asupra maximului taxelor și contribuțiilor comunale, cu prilejul căreia liberalii au dat din nou răul exemplu de a combate cu înverșunare o lege, pe care tot ei au aplicat-o mai apoi (deși prin *Voința națională* de la 25 aprilie 1894 se angajaseră anume să o desființeze) și chiar au exagerat-o în aplicarea ei.

în cazul de față opoziția liberală nu s-a mărginit numai la cuvinte, ci a înscenat și o mișcare pe străzile capitalei și a contribuit să ațîțe o revoltă țărănească în județul Bacău, despre care vom vorbi mai jos ca de niște simptome ale conducerii partidului sub noua șefie a lui Dimitrie Sturdza.

'„Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol 1“, in *Discursuri parlamentare,* vol. IV, p. 65. (în lucrarea de față p. 189 — *nota St. N.)*

într-adevăr, în proporția în care guvernul Catargiu-Carp se arată tare nu numai prin unirea membrilor săi, dar și printr-o activitate consecvent urmărită, speranța liberalilor de a veni mai curînd la putere, deșteptată prin frămîntările anterioare, scade pe zi ce merge și neastîmpărul lor crește. Cîtă vreme trăiește Dimitrie Brătianu, opoziția nu iese din obișnuitele forme de agitare. Se convoacă la 15 martie 1892 un congres național-liberal în capitală[1], se alege un comitet central mai numeros și un comitet executiv de 11 persoane, în cap cu Dimitrie Sturdza, *Voința națională* (februarie-mai 1892) încearcă unele atacuri piezișe în contra regelui, publică articole de fond cu titluri ca „Mesajul, providența și Mălinescu", „Coroana și providența", „Coroana și lacheii", se apucă să combată chiar activitatea literară a reginei; dar toate acestea nu au pentru situația generală nici o însemnătate.

Lucrurile se schimbă după moartea lui Dimitrie Brătianu (8 iunie 1892) și după ce cu prilejul unui al

doilea congres național- liberal, ținut la Iași în 8 noiembrie 1892, cîțiva fruntași ai partidului întruniți la un banchet, în absența lui Stătescu și a multor altora, primesc propunerea lui Anastase Stolojan de a proclama șef pe Dimitrie Sturdza, iar ceilalți partizani — de voie, de nevoie — îl recunosc.[40] [41] De altminteri Sturdza este și autorul programului citit la acel congres, un document în care, după o lungă denaturare a faptelor istorice și o scurtă înșirare a unor idei generale, se găsește ca singur punct precis promisiunea de a se aduce Primatul Mitropoliei, Sinodul și Facultatea de Teologie de la București la Iași. Dar în afară de acest program nerespectat, opoziția național- liberală devine sub noua șefie sistematic violentă și se concentrează în tema cea mai indicată pentru tot felul de agitări: în chestiunea Transilvaniei. De aci înainte chestiunea numită „națională" se urmărește pas cu pas, se exploatează prin articole din ziare, prin întruniri publice și prin discursuri în parlament, iar în jurul ei se grupează celelalte mijloace de tulburare cunoscute din trecutul liberalilor, instigarea studenților și a ofițerilor, aținarea mișcărilor pe stradă, punerea în chestiune a regelui și în sfîrșit părăsirea parlamentului. Nu e vorba, o parte a acestor mijloace, deopotrivă condamnabile, fusese întrebuințată și de „Opoziția Unită", după ce intraseră în ea liberalii răzvrătiți; dar cel puțin liberalii brătie- niști erau considerați ca adversari ai demagogiei, de cînd Ion Brătianu făcuse din ei un partid de guvemămînt monarhic; și acum noul șef național-liberal se grăbește să distrugă această iluzie și aruncă partidul reunit în vechiul fagaș, din care de-abia ieșise.

Chestiunea Transilvaniei era de mult o temă a

40 **'Convocarea e semnată de un triumvirat: bolnavul Dimitrie Brătianu își asociază pe Eugeniu Stătescu și Dimitrie Sturdza, și la semnare Stătescu trece înaintea lui Sturdza Se vede că pe atunci Stătescu avea încă perspectivă de a deveni șeful partidului.**

41 **Caracteristice sînt micile deosebiri între reproducerea convocării de la 15 martie și a acoperitei proclamări de la 8 noiembrie în Koinfn *naponalâ* și menționarea Ier în cartea lui Sturdza *Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol /, 1866-1896,* vol. 11, pp. 314 și 330.**

ziarelor liberale, încă de pe vremea cînd C. A. Rosetti vorbea de „crucea ortodoxă" și întrebuința Transilvania ca o amenințare în contra Austriei, iar inspirărilor lui i se supuneau pe atunci toți partizanii, în cap cu frații Golești și Brătieni.[1] Și mult mai tîrziu (iunie 1883), după ce se înființase în București societatea „Carpații" pentru ajutorarea studenților de dincolo, C. A. Rosetti prin agenți de-ai săi caută să-i dea o direcție politică pentru scopurile partidului.[2] însă felul abrupt al lui C. A. Rosetti, mai mult scăpărător decît stăruitor, toată educația lui politică, formată după exemplele revoluționarilor francezi, nu prindea Ia românii din Ungaria, și nici cunoștințele lui istorice și etnografice despre monarhia vecină nu erau suficiente pentru o influență mai durabilă.

Situația ia altă față cînd Dimitrie Sturdza se înfige în chestiune. Cu educația sa germană, cu neobosita sa activitate, totdeauna migăloasă, dacă nu totdeauna conștiincioasă, cu întinsele sale relații personale întreținute și prin Academia Română, Sturdza se găsește din capul locului mai apropiat de transilvăneni și acțiunea sa produce îndată efect. încă sub ministerul Ion Brătianu trimisese

'Memorabilă a rămas o caricatură de la 1868 intitulată (pe steagul purtat de Don Quijote —Ion Brătianu) *Luarea Transilvaniei,* în care „marele rabin" C. A. Rosetti, pe un car înhămat cu țărani, și frații Golești, într-o pagodă chinezească , sînt precedați de fostul ministru de culte Dimitrie Guști cu o cruce ortodoxă în mină și urmați de ceata liberalilor (A. Treboniu Laurian și Papiu-Ilarianu îmbrăcați ca ciobani cu bite, V.A. Urechia în costum de paiață spaniolă etc.), formînd astfel *armata năciunalilor* și pornind la război în contra Austro-Ungariei. Se zice că inspiratorul caricaturii a fost Petre Grădișteanu.

[2]La mica societate „Carpații" tendința n-a izbutit, dar a izbutit la mai importanta „Ligă Culturală", fundată în anul 1890 cu scopul curat al unității ideale a tuturor românilor fără spirit de partid sau de politică militantă, denaturată însă în curind și ajunsă instrument de agitări „patriotice". Răposatul Vasile Alexandrescu, numit și Urechia, i-a fost multă vreme prezident și Perițeanu-Buzău casier.

200 pe un nuvelist de talent la Sibiu ca să înființeze ziarul *Tribuna*[1,] și oricît de folositoare ar fi fost acțiunea literară a lui Slavici, din sămînța aruncată prin acțiunea politică a *Tribunei* încolțește foarte repede învrăjbirea

românilor de peste Carpați și se transplantează și la ei acel spirit al sectarilor, care învenineză partidele politice din România liberă. în curînd se ivesc dincolo de Carpați adepți de-ai lui Dimitrie Sturdza sub firma liberală, cărora — cu neapărata provocare a unui extrem prin celălalt — li se opun după cîtva timp adepți de-ai lui Take Ionescu sub firma conservatoare, și pe lîngă această nenorocită dezbinare se mai răspîndește printre românii de dincolo ideea că ei au să primească toate directivele lor politice de la partidele de dincoace.[42] [43]

Paralel cu agitarea instigată la Sibiu, Brașov și Arad, merge agitarea în București și Iași. Cînd la 9 ianuarie 1892 un congres politic al românilor ținut la Sibiu ia hotărirea de a prezenta la Vie- na împăratului Franz Joseph I, de-a dreptul și cu ocolirea guvernului maghiar, un memoriu asupra situației românilor din Ungaria și cînd împăratul refuză primirea deputațiunii, se provoacă printre studenții din București și Iași „manifestații simpatice" pentru românii de dincolo (9 iunie 1892[44]). Iar Dimitrie Sturdza, cu ocazia adresei Senatului, ține în ședința de la 27 noiembrie 1893 și apoi în cea de la 9 și 10 decembrie 1894 două mari discursuri în care se amestecă fățiș în relațiile dintre guvernul maghiar și românii de dincolo.

Datoria Partidului Național-Liberal,

afirmă d-sa;

este să caute să clarifice o situație atît de dificilă și de întunecată

---

42 **Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol r, în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 65. (în lucrarea de față pp. 147-148 — *Nota St. N.~)***

43**Acțiunea lui Take Ionescu în Transilvania a fost întreprinsă fără știrea Consiliului de Miniștri, din care făcea parte.**

44**D. A. Sturdza, în publicația organizată de d-sa ca secretar general al Academiei Române *Treizeci de ani de domnie ai regelui Carol I, 1866-1896,* printre faptele și cuvintele regelui și adresele Corpurilor Legiuitoare, menționează întrunirile studențești ca evenimente memorabile.**

și, declarind de altminteri că nu trece prin mintea nimănui de la noi să cucerească Transilvania, intră în amănuntele cerințelor românești din Ungaria și califică politica ungară de „absurdă", „nedreaptă*[45],

o barbarie asiatică, nedemnă de un popor european.

Apoi face următoarea aplicarea a teoriilor sale internaționale la guvernul român:

Fără a ne compara cu statele cele mai mari, fără a ne compara bărbații noștri de stat cu bărbații popoarelor conducătoare, dar imi permit să zic că guvernul nostru a trebuit să facă ceea ce principele Bismarck a făcut în Congresul de la Berlin, unde se ciocneau interese foarte mari Principele Bismarck a zis: eu am fost samsarul onorabil în această încurcătură. Să se fi făcut și guvernul nostru și să se facă și astăzi samsarul onorabil în această mult necesară împăciuire dintre maghiarii și românii din Ungaria.

Se înțelege de la sine că guvernul conservator nu lucrase așa, ci își dă seama de marea deosebire ce exista între a mijloci la un congres chemat cu consimțământul Puterilor pentru a aplana niște anume diferende, și a-și lua rolul unui samsar nepoftit pentru a se introduce în treburile altui stat cu prilejul chestiunii celei mai iritante, a chestiunii naționalităților, și tocmai despre Bismarck este știut că s-a ferit totdeauna de a mijloci în favoarea situației politice a germanilor din alte state.

Foarte cuminte dar ministerul Lascăr Catargiu-Carp păzește cu strictețe rezerva indicată în relațiile internaționale și precizează atitudinea sa cu următoarele cuvinte rostite de prezidentul consiliului în ședința Senatului de la 27 noiembrie 1893: „Fiindcă noi sîntem în bune relații cu toate Puterile, precum nu vom primi niciodată ca nimeni să se amestece în afacerile noastre interioare, asemenea nici guvernul nostru nu se va amesteca niciodată în afacerile interioare ale nici unei Puteri.**[1]

Față cu această atitudine prudentă, Dimitrie Sturdza,

45 **Vezi în același sens discursul 112, în *Discursuri parlameiian.,* voi iV, p 614.**

la sfîr- șitul discursului său de la 27 noiembrie 1893, uită pînă într-atît convenienţele parlamentare, încît vorbește de „nemernicia** guvernului conservator. Tonul devine și mai agresiv, agitarea și mai aprinsă, după ce 14 delegați ai *Memorandumului,* trimiși înaintea Curții cu Juraţi din Cluj, sînt condamnați (15 mai 1894) Ia inchi- soare, printre ei și demnul lor președinte Ioan Rațiu. Atunci Sturdza îi sfătuiește să se sustragă de la pedeapsă și să transporte centrul acțiunii lor în București. Sfatul dovedește atîta lipsă de cumpăt, incit n-ar Ti de crezut din partea unui om deprins cu afacerile publice, dacă *Tribuna* din Sibiu n-ar fi publicat mai tîrziu (noiembrie 1898) textul autentic al scrisorii lui Dimitrie Sturdza, în care citim cu uimire următoarele rinduri:

Subscrisul

și cu dînsul toți bărbații care veghează și lucrează în nesmintirea rostului neamului românesc

credem

1 — ar fi o mare și ireparabilă greșeală politică a se recunoaște legitimitatea verdictului de condamnare din Cluj și, prin urmare, a se supune acestui verdict;

2 — se impune ca o datorie patriotică și națională ca cei condamnați la Cluj să transporte în România centrul activității lor în lupta ce susțin pentru existența națională a românilor din Transilvania și Ungaria...

București. în ziua înălțării Domnului 1894.

D. STURDZA

Fruntașii condamnați au fost destul de cu minte să nu primească un asemenea sfat, ci s-au supus pedepsei în statul lor, fiind de altminteri grațiați - unii mai curînd, cei mai mulți de-abia după 13 luni și 10 zile de închisoare.

Cu atît mai nestăpînită este iritarea lui Sturdza. într-o adunare publică din sala „Orfeu“ (25 septembrie 1894) ține faimosul discurs în care denunță numerele mandatelor eliberate de Take Ionescu pentru Transilvania, insultă din nou pe unguri, vorbește iar de datoria ce se impune guvernului nostru de a veni în

ajutorul românilor din statul vecin, și, fiindcă guvernul nu urmează așa, nu se sfiește să-l numească trădător.[1]

'Textual din cuvîntarea lui Sturdza de la „Orfeu": „Puterea, pentru a trăda interesele naționale, aceasta e treaba boierilor". „Să vedeți, domnilor, cum merge lucrarea boierilor mai departe, căci nu am sfîrșit cu catalogul trădărilor".

După acest precedent este explicabil că și unii din adversarii lui Sturdza (nu numai conservatori), vâându-i schimbarea la față în momentul ajungerii la putere, l-au apostrofat cu același strigăt de „trădător", și mirarea liberalilor nu este justificată.

Din parte-ne găsim întrebuințarea excesivului cuvînt deplorabilă și la Sturdza, și la adversarii săi.

Paralel cu manifestările șefului merg excitările organului oficial al partidului, ale cărui expresii întrec în violență pe ale lui Sturdza, dacă se poate; din „huni", „barbari", „călăii neamului românesc" nu-i mai scoate pe unguri, și alături de stigmatizarea „infamiei ungurești" curg loviturile în contra „tovărășiei maghiaro- conservatoare".[1]

însă agitarea nu se putea mulțumi numai cu vorbele partizanilor, îi trebuiau și ceva fapte. în mijlocul emoției deșteptate și întreținute prin „chestiunea națională", se întrebuințează, la nevoie se inventează, în toate cazurile se exagerează orice alt prilej de nemulțumire, fie cel mai disparat, numai să poată da loc la tulburări. Așa nechibzuita opoziție în contra Legii maximului comunal atîtă la *5* aprilie 1893, a doua zi după întrunirea liberalilor din sala „Dacia", o mișcare pe străzile capitalei; iar peste un an izbucnește în județul Bacău o mișcare țărănească sub cea mai fantastică răstălmăcire a „maximului", cîteva zile după întrunirea liberalilor ținută la 3 aprilie 1894 în orașul Bacău.[46] [47]

De altă categorie și lăsînd din nefericire urme mai durabile, cel puțin în cugetele tinerei generații, a fost participarea lui Dimitrie Sturdza la mișcarea politică a

46* ***Voința națională*** **de la 11 ianuarie, 27 februarie, 2 martie 1894.**

47**Vezi discursul 113, in** ***Discursuri parlamentare,*** **vol. IV, pp. 625 și 655.**

studenților. După o veche deprindere, Partidul Liberal caută să implice și de astă dată studențimea in agitarea chestiunilor zilei, îndeosebi în chestiunea națională; articolele de fond ale *Voinței* vorbesc de „iubiții studenți", de „tinerimea cea mai ilustră", care „smulge admirația țării" și se întrec în epitete lingușitoare la adresa unor inteligențe prea fragede. La 8 aprilie 1893, aniversarea morții lui C.A. Rosetti, sub pretextul unui pelerinaj la mormîntul lui (după venirea la guvem a lui Sturdza mormîntul și aniversarea au rămas ignorate), o mulțime de liberali se adună împreună cu reprezentanții unor societăți studențești în curtea maiorului Fănuță, de unde pornesc prin Strada Clemenței spre Palatul Regal, deși ordonanța poliției oprise din legitimă precauție trecerea procesiunii pe dinaintea reședinței regelui. în capul procesiunii, între coroana Clubului liberal și două coroane ale societăților studențești, pășește însuși Dimitrie Sturdza, care se ia la discuție cu procurorul pus înaintea cordonului de infanterie pentru paza ordinii, și de-abia după a treia somație se retrage de la calea oprită și merge prin Strada Colței la cimitirul Belu, unde ține discursul său politico-funebru, intercalat între discursul studentului Mircea Petrescu de la „Asociația generală" și al studentului Ștefănescu de la „Unirea" universitară, iar *Voința națională* (10 aprilie) numește guvernul „criminal și față de armată și față de națiune".

Cine-și aducea aminte — și desigur studenții o știau — cum același Dimitrie Sturdza ca ministru de culte fusese cel mai strașnic păzitor al disciplinei școlare și cum dăduse in judecată chiar pe profesorii G. Mîrzescu și M. Tzoni pentru manifestările lor politice trebuia să primească impresia că guvernarea țării prin niște oameni ca Lascăr Catargiu, Petre Carp și Alexandru Lahovari era o așa de grozavă calamitate publică, incit îl facea pe Sturdza să-și iasă din fire și să se pună chiar alături de niște studenți în capul unei contravenții polițienești.

Scenele din Strada Clemenței se repetă la 8 aprilie al anului următor 1894, de astă dată fără Dimitrie Sturdza, dar cu steagul albastru dăruit studenților de fetele din

Sibiu, desigur nu pentru a servi în România la demonstrațiile unui partid politic în contra altuia.

Cînd la 14 septembrie al aceluiași an, cu prilejul întoarcerii mai multor studenți de la un congres ținut în Constanța, unde s-a discutat cu aprindere chestiunea transilvană și la care au luat parte și cîțiva studenți din Ungaria, guvernul — de altminteri prin măsuri puțin chibzuite — vrea să oprească o manifestație nocturnă la statuia lui Mihai Viteazul, se întîmplă între sergenți și manifes- tanți un conflict urmat de o năvălire a studenților în contra edificiului poliției. *Voința națională* de a doua zi laudă pe învățăiații tineri și stigmatizează „infamiile săvîrșite de poliție", și cînd studenții anunță pentru 18 septembrie o întrunire publică în sala „Dacia", în care să-și arate plîngerile lor în contra poliției și totodată vederile lor în chestiunea transilvană, Comitetul executiv al Partidului Național-Liberal, care convocase pentru aceeași zi o adunare în sala „Orfeu", o amînă pe duminica viitoare, motivînd a- mînarea anume prin „rezoluția studenților universitari de a ține în capitală o mare întrunire publică". în acea duminică după amînare ține Dimitrie Sturdza discursul cu acuzarea de trădare și cu denunțarea mandatelor, despre care am vorbit mai sus; iar eroii mișcărilor studențești sînt îmbrățișați ca membri ai partidului și re-
205 compensați cu funcții premature îndată după venirea lui Sturdza la putere.[1]

în atmosfera aprinsă prin agitarea tinerimii universitare se introduce la începutul anului 1894 o altă agitare, aruncată tot într-o tinerime ușor de înflăcărat: demisionarea colectivă a ofițerilor de cavalerie. Din cauza lipsei lor de instrucție specială, ministrul de război le numise inspector pe generalul de infanterie Cantilli, de la a cărui asprime aștepta îndreptare. Această numire, precum și trecerea unor ofițeri de stat-major din artilerie la cavalerie deșteaptă multe nemulțumiri și dă celor doritori de tulburări prilejul de a îndemna pe ofițerii de cavalerie să se retragă din armată în număr destul de mare pentru a înfățișa mișcarea ca o demonstrație militară. Se țin întruniri tainice, se trimit în ascuns emisari, se iscălesc înscrisuri

pe onoare, și la 29 ianuarie 1894 peste o sută de căpitani și locotenenți își înaintează cererea de ieșire din armată, probabil cu știrea, dacă nu după îndemnul unor superiori, cărora ministrul de război le acorda o încredere neîntemeiată. Mulți dintre cei coalizați își retrag mai pe urmă demisia, dar la paisprezece li se primește pentru a statua un exemplu și a feri armata de primejdioasa molipsite. însă generalul Cantilli e strămutat la comanda diviziei din Dobrogea, în locul său devine inspector generalul de cavalerie Băicoianu, Iacob Lahovari se vede obligat să iasă din guvern și, după un interimat de cîteva luni ținut de însuși L. Catargiu, generalul C. Poenaru este numit ministru de război (12 iunie 1894).

Atitudinea opoziției național-liberale față de demonstrația ofițerilor trădează conivența. Cu nouă zile înaintea izbucnirii Costică Stoicescu dezvoltă in Cameră o interpelare „asupra neajunsurilor și relelor din armată". Contrastul dintre interpelant și chestiile militare face să nu se prea ia lucrul în serios. De-abia prezentarea însăși a demisiilor trezește îngrijirea administrației centrale, iar interpelările ulterioare ale lui Nicolae Fleva și Dimitrie Sturdza (3 și 4 februarie 1894), pe atunci strîns uniți, dau faptului toată gravitatea sa politică. Și pe cînd *Voința națională* (2-24 februarie),

'Guvernul liberal a introdus și obiceiul de a fine un număr de studenți universitari in solda poliției — fapt dezonorant și pentru studenți și pentru guvern. Ar fi timpul să Înceteze orice implicare a studențimii in frămintările politice.

Din nenorocire și o parte a conservatorilor crede că trebuie să imite acum vechea demagogie liberală.

206 publică articole cu titlul „armata și regimul personal**, numind de- misionarea ofițerilor o .Jiotărîre demnă**, „un act de abnegație și de curaj " și cerînd rechemarea în armată a celor demisionați, Dimitrie Sturdza convoacă șapte duminici de-a rîndul adunări publice, motivîndu-le anume prin demisia ofițerilor, în privința cărora la a patra întrunire (6 martie, în sala „Dacia"), aruncă în public cuvintele: „Armata tot ca noi gîndește", și *Voința* notează „aplauze entuziaste**.[1]

Dacă nenorocitul episod militar de la ianuarie 1894, care aduce aminte tristele antecedente liberale de la 1866, 1870 și 1875, nu a avut urmări mai rele, trebuie să o mulțumim pentru primul moment energiei guvernului Lascăr Catargiu, iar mai tîrziu înțelepciunii regelui, care a împiedicat partidul lui Sturdza, ajuns la guvem, să-și îndeplinească temerara promisiune de a reprimi în activitate pe ofițerii demisionați. Răzvrătiții au rămas în rezervă și nu li s-au putut oferi ca răsplată decît niște funcții civile pe la polițiile și primăriile liberale și niște locuri pe la fabrici.

Conducerea neizbutitei mișcări pare a fi fost luată în mină[2] de redactorul *Voinței naționale* G.C. Cantacuzino (Rifoveanu). Ceea ce o indică și mai tare este împleticirea articolelor în favoarea ofițerilor demisionați cu atacurile reînnoite în contra Coroanei. De mult încă, într-o scrisoare deschisă adresată „M. S. Regelui" și publicată în *Voința* de la 8 februarie 1892 sub propria semnătură, G. C. Cantacuzino, acest fruntaș liberal, profitînd de remiterea unui bilet destinat altui Cantacuzino pentru plata unor servicii electorale patronate de poliție, zice regelui:

[1] Și Dimitrie Sturdza este astăzi (octombrie 1903) ministru de războiu.

[2]Ofițerii demisionați protestează în *Voința* de la 25 februarie 1894 în contra bănuielii că ar fi fost îndemnați de „instigații politice", dar mai tîrziu unul din ei le mărturisește (vezi *Epoca* de la 27 aprilie 1898). însă lucrul se întrevede cu destulă claritate din cele arătate mai sus, la care se adaugă discursul lui Emil Costinescu — astăzi ministru de finanțe în cabinetul lui Dimitrie Sturdza —, ținut în ședința Camerei de la 14 martie 1898. în acest discurs, după ce Costinescu citează din *Voința națională* încurajările date ofițerilor demisionați și promisiunile de a-i reprimi în armată printr-o lege specială și a le considera vechimea, întreabă pe G. C. Cantacuzino și Dimitrie Sturdza: „De ce ați înșelat pe acei oameni, pe acei ofițeri de frunte? Din două una: sau în momentul cînd ați luat angajamentul știați că nu se poate realiza, și atunci erați înșelători; sau nu știați, credeați lucrul posibil, și atunci nu sînteți oameni de stat — și nu meritați să stați acolo unde stați.“ (Erau atunci pe banca ministerială.) — Aceste cuvinte se adresează atât lui G. C. Cantacuzino, cît și lui Dimitrie Sturdza, despre care Costinescu zisese mai înainte: „Ați știut numai cîțiva de acest fapt, întîi Cantacuzino, apoi și Sturdza... N-ați consultat Comitetul, nu s-a dezbătut asupra faptului nici înainte, nici după producerea demisiei; *l-ați exploatat singurii* “

Am transcris aici, Maiestate, conversația mea cu cetățenii poliției, nu pentru edificarea M. Voastre, care știți cum s-au făcut *din ordinul M. Voastre* alegerile, dar pentru ca să fie în înalta cunoștință a M. Voastre că și noi știm cum s-au făcut,

terminîndu-și scrisoarea prin cuvintele

Cu umilință recomand pielea mea Maiestății Voastre.

Acestea fuseseră scrise la începutul luptei de opoziție, despre care am vorbit la p. 86*. Mai tîrziu, în primul an al șefiei lui Dimitrie Sturdza, atacurile în contra regelui încetează; acum însă, simultan cu mișcarea militară și cu agitația studenților, reîncep. La prima întrunire publică ținută de liberali în chestiunea ofițerilor demisionați (13 februarie 1894), M. Pherekyde „în numele partidului'* vorbește despre rege în așa mod, încît Beizadea Dimitrie Ghica se vede silit să protesteze *(Voința* de la 20 februarie). Numeroasele articole ale *Voinței naționale* în contra „regimului personal** și în contra „Pavanei la Palat** se termină la 1 martie prin-tr-un „apel către Țară** și prin amenințarea:

Regele să-și aleagă: nu voiește să se desfacă de asasinii săi? Poporul român este stăpîn pe el și dator să-și croiască o altă soartă.[2]

Exercițiile de stil semnate sau patronate de G. C. Cantacuzino Rifoveanu sînt în curînd răsplătite de Dimitrie Sturdza prin admiterea sa ca ministru de finanțe în cabinetul format la 4 octombrie al anului următor.[3]

[1] Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. IV. (în lucrarea de față pp. 199-200 — *nota St.N.)*

[2]Pavana aceea, cu care *Voința* ataca pe atunci familia regală în cele mai felurite combinări de stil („țara piere de tătari și în Palat se joacă PaVana! „Sfîrșitul Pavanei e vărsare de singe** etc.), e un joc de origine spaniolă, obișnuit la curtea Franței de prin secolul al X Vl-lea. Principesa noastră Maria, cu predilecțiile sale artistice și în dorința de a mai varia balurile Palatului (despre care este știut că nu sînt date pentru petrecerea curții, ci pentru apropierea societății și animarea comerțului), introduse în iama 1893-1894 vechiul joc cu imitarea costumelor timpului.**

^Reînceperea atacurilor în contra Coroanei la 1894, autorizate acum de șeful partidului, coincide cu apariția volumului I al memoriilor regelui (Stuttgart, la Cotta, 1894), unde la pp. 235 și 236,

într-o scrisoare a regelui către principele Anton de Hohenzollem, se zice despre Dimitire Sturdza: „Sturdza este acum (iama 1867-1868) un adversar al lui Brătianu, el vede lucrurile în culori foarte negre și nu le poate judeca din depărtare. El se ține de școala lui Ion Ghica, care vrea să îndeplinească lucruri mari cu mijloace mici și se teme de toate măsurile energice.**

Dacă am mai vorbit aici de atacurile liberalilor în contra Coroanei în anii de la 1892 la 1894, nu este pentru însemnătatea lor reală, căci aceasta dispăruse împreună cu ultimii antidinastici: N. Blaremberg sfîrșise printr-un ultraregalism ministerial, radicalul G. Panu era pe cale de a deveni dinastic pînă la absolutism, și unicul partid de principii republicane — socialiștii — căutau prilejul de a se desființa singuri și de a trece la Sturdza, numai să fie la putere. în această privință progresul țării era îndeplinit, autoritatea personală a regelui definitiv statornicită, și rămînea numai ca simțămintul dinastic să fie ocrotit și în cugetele generației viitoare. însă am semnalat atacurile liberalilor ca o ultimă rămășiță a unei rele deprinderi, cu atît mai condamnabilă la 1894, cu cît nu se putea scuza nici măcar prin aparența unei convingeri, ci prevestea din contră celălalt extrem, în care avea să cadă liberalismul lui Sturdza îndată ce va ajunge la guvem: lingușirea exagerată, tot așa de dăunătoare pentru educația poporului nostru ca și atacurile antidinastice.

Cînd dar la 1894 liberalii, impresionați de propriile lor cuvinte, nădăjduiesc că au intimidat guvernul și într-o interpelare a lui N. Fleva se încearcă să o ia de sus, energia cu care îi asigură Lascăr Catargiu că va ști să păzească ordinea îi potolește, și liberalii nu mai încearcă să traducă în fapt exuberanțele lor stilistice.

Văzînd Dimitrie Sturdza că nu izbutește nici cu studenții, nici cu ofițerii, nici cu mișcările în contra maximului, nici cu amenințările în contra regelui, ia din arsenalul partidului ultima armă: părăsirea parlamentului. Obiecțiile în contra acestei tactici, care în țară la noi a ieșit totdeauna în defavoarea celor ce au

încercat-o, le-am rezumat cu altă ocazie[48]. Aici trebuie să adăugăm că și pretextul invocat a fost de astă dată mai slab decît oricînd. Dimitrie Sturdza, ca toți imitatorii, caută să înlocuiască originalitatea prin exagerare, și astfel aplică și ultima încercare a opozițiilor nerăbdătoare la cazul cel mai nepotrivit, la legea minelor a lui Carp. Folosindu-se de un paragraf asupra proprietății subsolului, căruia printr-o interpretare arbitrară îi construiește o contrazicere cu Constituția, Sturdza atacă legea ca o lovitură anticonstituțională, convoacă numeroase adunări publice în capitală și în provincie (18 decembrie 1894 — 2 febrebruarie 1895), redactează de Anul Nou 1895 un apel către „cetățeni", în care le face declararea sinistră că „ordinea morală, constituțională și națională este răsturnată în patria noastră**, apoi — cînd ajunge proiectul în discuția publică a Senatului — mai ține în București o „mare întrunire a partidului**, iar cînd legea votată de Senat este primită și de Cameră, toată opoziția (37 deputați și 19 senatori) se retrage din parlament (15 aprilie 1895), angajîndu-se cu solemnitate înaintea țării să repare pretinsa știrbire adusă Constituției, îndată ce va veni la putere. Guvernul răspunde la provocările opoziției prin imediata promulgare a legii.

Ieșirea liberalilor din parlament nu numai că n-a produs nici un efect asupra guvernului, dar — ca toate tacticile greșite — s-a răzbunat în contra autorului ei: pe de o parte a contribuit, după ce Sturdza fusese trei ani la guvem, să-i dea — din punct de vedere constituțional — ultima lovitură prin neputința sa de a obține de la Cameră modificarea legii minelor, pe de alta l-a silit în chiar forma sosirii sale la guvem să renege teoria și tradiția liberală, precum vom arăta îndată.

Căci schimbarea regimului era mai apropiată decît o prevedeau liberalii în acel moment, și ea s-a întîmplat — nu prin opintirile opoziției, nici prin vreo greșeală a miniștrilor, ci de astă dată printr-o înțeleaptă aplicare a

48 **Vezi discursul 61, in *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 208.**

sistemului constituțional din partea guvernului. La 1 octombrie 1895 regimul conservator durase șapte ani și jumătate, cu patru ani mai puțin decît cel liberal al lui Ion Brătianu; dar în privința acestuia părerile erau unanime că fusese prea lung. Dacă ministerele efemere de cîteva luni sînt fără folos, nici ministerele prea lungi nu par a fi compatibile cu mobilitatea spiritelor noastre, și de cîte ori se apropie sfîrșitul legal al celor patru ani prevăzuți în art. 66 din Constituție ca maximul duratei unei Camere de deputați, se naște întrebarea despre sfîrșitul ministerului, cel puțin ca oportunitate. Din acest punct de vedere, mandatul Camerei conservatoare alese la februarie 1892 expira la februarie 1896, după cum interpretau unii, sau între 15 februarie și 15 noiembrie 1895, după cum interpretau alții. Argumentul în favoarea mai scurtei durate era că principala misiune a Camerei este fixarea bugetului anual, prin urmare o legislatură de patru ani însemnează votarea a patru bugete, și deoarece Camera conservatoare discutase în martie 1895 al patrulea buget, care era acum

210 lucrător pe anul 1895-1896, nu i se mai putea prelungi existența de la 15 noiembrie 1895 înainte pînă la februarie 1896, în care timp ar fi fost chemată să se ocupe de al cincilea bugdt. Inconvenientul devine mai simțitor, dacă admitem împreună cu încetarea mandatului Camerei și schimbarea regimului. Ar fi fost în contra bunului-simț ca ministerul liberal să intre în funcție de-abia la februarie 1896, adică după ce bugetul pe 1896-1897 ar fi fost alcătuit de Camera conservatoare și regimul liberal condamnat să administreze statul pe un an de zile — nu după propriile sale vederi financiare, ci după vederile adversarilor săi.[1]

Dar în afară de această controversă, activitatea desfășurată sub regimul conservator de la martie 1888 încoace, numeroasele legi discutate și votate într-un timp relativ scurt produseseră un fel de saturație a spiritelor. Simptomul ei aparent era slăbirea disciplinei în majoritatea parlamentară. Chiar prezidenții începuseră să devină sau să redevină șovăitori, generalul Mânu cu ocazia unei modificări a legii electorale în contra bătăușilor, G.Gr. Cantacuzino cu ocazia legii minelor; iar cînd ministrul justiției,

Marghiloman, ordonă urmărirea cîtorva funcționari din Galați, bănuiți de abuzuri, un organ conservator, inspirat de Nicu Filipescu, îl atacă pe motivul procedurii urmate cu această ocazie și intră într-o polemică violentă cu alt organ conservator, care susține pe Marghiloman, în asemenea împrejurări, proiectele de legi plănuite de guvern pentru organizarea meseriilor, pentru descentralizarea comunală, pentru o mai departe întindere a inamovibilității magistraturii se cuvenea cu atît mai mult să fie amînate, cu cît importanța lor cerea o mai lungă pregătire pentru aplicare. Cu alte cuvinte: o schimbare de regim devenise oportună.

Vor fi fost desigur mulți conservatori care niciodată n-ar fi voit să părăsească puterea de bunăvoie; dar unii din miniștri stăruie pentru retragerea spontană a cabinetului, punînd astfel interesul general deasupra satisfacțiilor personale și conformîndu-se spiritului constituțional, pentru care alternarea partidelor la guvem este o condiție esențială din cele mai folositoare, în contra închipuirii unor șefi de partid, care văd țara în primejdie dacă nu sînt ei la putere.

'Vezi discursul 113 la Adresă — în *Discursuri parlamentare,* vol. IV, p. 625 — unde raportorul majorității propune patru ani bugetari, conform cu părerea opoziției liberale exprimată prin A. Stolojan.

Astfel ministerul Lascăr Catargiu își prezentă demisia la 3 octombrie 1895 și Dimitrie Sturdza se vede în sfîrșit chemat să formeze cabinetul. A doua zi, fără un moment de ezitare, șeful nație- nal-liberal își alcătuiește lista ministerială, despre care vom vorbi mai departe, și primul său act de guvern este o dezmințire a teoriilor liberale, pe temeiul cărora ministerele conservatoare fuseseră pînă acum combătute ca „regim personal*[4], ca ministere ale Palatului. Una din teorii a fost astfel formulată de Nicolae Ionescu în ședința Camerei de la 25 noiembrie 1888: „Nu este politic și constituțional să se ia miniștrii afară din reprezentația constituțională a țării**, — regulă pe care a înfrînt-o Dimitrie Sturdza prin părăsirea colectivă a parlamentului, în urma căreia și-a expus partidul de a fi chemat la guvern nu ca

reprezentând țară legală, ci numai pe temeiul unui decret al regelui contrasemnat de Lascăr Catargiu.

După a doua teorie liberală, mai exagerată, guvernul nu trebuie numai luat din parlament, ci trebuie chiar indicat de o majoritate parlamentară și apoi numit de rege; căci toate puterile statului emană de la națiune (art. 31 din Constituție), iar Adunările Legiuitoare sînt directa ei reprezentare față de Coroană.

Credem însă că la noi preponderența Coroanei întru chemarea partidelor și persoanelor la guvem e rezultatul slăbiciunii alegătorilor, și pînă cînd nu vom izbuti să-i facem pe aceștia măi independenți, trebuie să ne mulțumim cu acordul, fie și ulterior, între Coroană și parlament.

Oricum ar fi, Dimitrie Sturdza, îndată ce i-a venit la îndemină, s-a grăbit să înlăture interpretările constituționale ale partidului său, și opoziția conservatoare de la octombrie 1895, mai cuminte decît cea liberală din trecut, nu a întrebuințat în contra lui Sturdza arma retorsiunii și nu l-a întâmpinai cu strigătul: „guvem personal, minister al Palatului!** De atunci încoace a dispărut încă una din confuziile cu care se amețea opinia publică a tinerei monarhii constituționale.

Momentul în care Dimitrie Sturdza ajunge astfel la guvem este un moment solemn. Atitudinea ce o luase în opoziție însărcinase Partidul Național-Liberal cu două misiuni din cele mai măreție: în politica internă repararea și restituirea pactului fundamental al țării pretins violat prin legea minelor, in politica externă schimbarea „nemernicei** direcții a ministerului conservator și îmbunătățirea

 situației românilor din Ungaria. Dacă una din aceste misiuni nu era pricepută în însemnătatea ei decît de cei ce erau pătrunși de ideea dreptului ca a unui fundament de stat, iar pentru majoritatea publicului rămînea cu atît mai indiferentă, cu cît liberalii depre- ciaseră de mult vorba de „violare a Constituției" prin abuziva ei întrebuințare — din contră, chestiunea transilvană intrase poate acum pentru prima oară în mințile tuturor oamenilor, aprinsese îndeosebi întreaga tinerime din

România liberă și deșteptase atîtea speranțe în inimile românilor din imperiul vecin, încît toți împreună priveau cu cea mai încordată atenție la primele acte de guvernare ale noului șef liberal.

Căci Dimitrie Sturdza nu era cel dintîi venit printre compatrioti săi. încărunțit în trebile statului, unul din puținii care mai rămăseseră de pe timpurile Divanurilor Ad-Hoc distins — dacă nu printr-o inteligență strălucită, dar desigur printr-o neobosită sîr- guință în studierea actelor istorice ale românilor și prin deplina cunoaștere a situației politice din Austro-Ungaria și Germania; cînd un asemenea om, după un asemenea trecut, cu asemenea cunoștințe, lua o asemenea atitudine într-o chestiune de trei ori seculară, ca cea transilvană, toată lumea, nu numai partizanii săi, nu numai tinerimea ușor inflamabilă, toată lumea onestă și patriotică se putea aștepta la o schimbare hotăritoare, la o fază pînă atunci necunoscută de mîndrie națională și de izbîndă în politica română.

Vom vedea, în volumul următor[1], cum a îndeplinit Dimitrie Sturdza marea misiune națională și internațională ce și-o atribuise.

'Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. V, Editura „Minerva", București, 1915, pp. 5-104.

Sub noul regim liberal. Primul minister Sturdza și ministerul Aurelian

4 octombrie 1895 — 31 martie 1897

Momentul în care Dimitrie Sturdza se vede pentru întîia dată chemat să formeze guvernul pare de o însemnătate deosebită nu numai pentru dezvoltarea internă, ci și pentru cea externă a regatului român. După îndemnul și prin declarațiile stăruitoare ale noului conducător, Partidul Național-Liberal se însărcinase cu marile misiuni indicate la sfîrșitul capitolului precedent: în politica internă cu repararea și restabilirea pactului fundamental al țării, pretins violat prin legea minelor a lui Petre Carp; în politica externă cu îndreptarea situației românilor din Ungaria printr-o stăruință mai energică (dacă nu prin intervenție) pe lîngă guvernul statului vecin, în deosebire de atitudinea rezervată a fostului minister conservator.

Cabinetul Sturdza se înființează la 4 octombrie astfel compus:

DIMITRIE A. STURDZA, prezident și externe;
EUGENIU STĂTESCU, justiție;
PETRU PONI, culte;
General C. BUDIȘTEANU, război;
NICOLAE FLEVA, interne;
G. C. CANTACUZINO (RIFOVEANU), finanțe;
G. D. PALLADE, domenii;
C. I. STOICESCU, lucrări publice.

Cu o asemenea compunere guvernul era o manifestare destul de puternică a partidului reîntregit după violenta dezbinare de la 1888. Intrarea în minister a lui Fleva și Pallade putea trece drept semn al unirii desăvîrșite, deși îndeosebi cariera pripită a lui Pallade pricinuia oarecare surprindere, mai ales după impresia

ce fa-

cuse lupta sa în contra lui Ion Brătianu asupra Camerei liberale de la 1887.[1]

Portofoliul acordat lui Costică Stoicescu părea — în lipsă de alte merite — răsplata serviciului adus cu agitarea chestiunii ofițerilor demisionați; iar numirea lui G.C. Cantacuzino-Rifoveanu la finanțe era menită — după precedentele admise — să-i dea prilejul de pocăință pentru necuviincioasa scrisoare adresată regelui prin *Voința națională* de la 8 februarie 1897.[49] [50]

Administrarea școlilor se aștepta să fie dată lui Poni, de cînd profesorul de chimie al Universității din Iași ajutase pe Sturdza la combaterea legii învățămîntului propusă Senatului de autorul acestei scrieri în februarie 1891 și cu toate că în același an făcuse pe vreo cinci luni parte din ministerul ultraconservator Florescu-Catargiu. Iar încredințarea Ministerului de Război în mîinile generalului Budișteanu se justifică prin faptul că generalul lăsase o bună amintire din vremea Războiului Independenței și trecea drept un ofițer superior cu oarecare cultură și în afară de specialitatea militară. Nimeni nu putea prevedea lipsa de destoinicie parlamentară, pe care noul ministru a dovedit-o curînd după deschiderea Corpurilor Legiuitoare.

însă mai semnificative în fața problemelor puse de Dimitrie Sturdza pe planul dintîi erau propria sa trecere la Ministerul de Externe și pe de altă parte numirea la justiție a lui Eugeniu Stătescu, a cărui autoritate în partid era foarte mare, deși lipsa sa de activitate și întrebuințarea justiției statului la interesele private ale avocatului nu vorbeau în favoarea sa.

în curînd însă credința că Dimitrie Sturdza va îndeplini sau cel puțin va încerca să îndeplinească la guvem ceea ce făgăduise cu atîta solemnitate în opoziție a fost zdruncinată și înlocuită cu o amară dezamăgire. Departe ca numirea lui Stătescu la justiție să fi însemnat

49 ***Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 69. (în lucrarea de față p. 150 — *nota St. N.)***

50 ***Idem,* vol. IV, pp. 100-102. (In lucrarea de față pp. 206-208 — *nota St. N.)***

vreo preocupare pentru restabilirea „pactului fundamental", toată chestiunea legii minelor, care de altminteri în formă se ținea de Ministerul Domeniilor, nu vine la ordinea zilei decît de-abia la sfîrșitul legislaturii de patru ani, pe la martie 1899, cînd Stătescu de mult nu mai e ministru și cînd guvernul nici nu mai are puterea să treacă noua reformă prin Cameră. Iar Stătescu în timpul de un an, cît stă acum la departamentul justiției, nu face decît să atingă el însuși principiul constituțional al Curții de Casație prin eliminarea a doi membri inamovibili și să admită cu prilejul judecării mitropolitului Ghenadie niște procedări așa de arbitrare în violența lor, încît numai vremelnica retragere a guvernului și revocarea tuturor măsurilor relative la acest conflict pot restabili ordinea tulburată în Stat și în Biserică.

Iar în „chestiunea națională" Dim. Sturdza se grăbește să-și lămurească poziția ca șef de guvern și, la întrunirea publică ținută în vechea capitală a Moldovei vineri 13 octombrie 1895, îndată după formarea ministerului, tocmai contrarul de ceea ce spusese în opoziție; și anume:

„în chestiunea națională situația noastră este clară și netedă. Avem să ne abținem cu toții de la orice act de agitație în afacerile interioare ale statelor vecine și în special ale monarhiei austro-un- gare... Monarhia austro-ungară așa cum este constituită" (adică în dualism, cu acea încorporare a Transilvaniei în Ungaria, în contra căreia lupta Comitetul Național din Sibiu încurajat de Sturdza) „este o necesitate de prima ordine pentru echilibrul european, ca și pentru siguranța regatului nostru... Ne bucurăm de orice act care așază pe baze temeinice relațiile noastre cu Austro-Ungaria, liniștind la noi spiritele și întărind dincolo armonia; căci silințele noastre trebuie să tindă a menține între amîndouă statele relațiile cele mai amicale."

Retractarea se termină cu o tăgăduire formală:

„S-a mai răspîndit încă o vorbă: că ne amestecăm în afacerile interioare ale regatului ungar; nici aceasta nu este exact."

Vasăzică teoria despre o datorie națională a guvernului român de a lucra „ca un samsar onorabil" în relațiile dintre „maghiarii și românii din Ungaria" e acum solemn dezmințită; se tăgăduiește chiar orice

amestec din partea șefului liberalilor, cu toate discursurile sale de la „Orfeu" și din Senat și cu toată scrisoarea „din ziua înălțării Domnului 1894", trimisă în taină prin Delavrancea celor dați în judecata de la Cluj.[51]

Cuvintele prin care s-a făcut această retractare, și pe care le-am reprodus mai sus textual după *Voința națională* de la 19/31 octombrie 1895, trebuie să fi fost alcătuite cu reprezentantul guvernului austro-maghiar din București.

Ministru plenipotențiar al Austro-Ungariei era pe atunci contele R. Welsersheimb, iar prim-secretar Dumba, care, spre a accentua satisfacția dobîndită, au ținut să comunice unor membri ai opoziției conținutul scuzelor lui Sturdza înainte chiar de a fi fost rostite la Iași. Dovada este făcută în ședința Camerei de la 17 martie 1899, cînd Alex. Marghiloman, în prezența ministrului-prezident Dimitrie Sturdza, zice următoarele:

Toată lumea își aduce aminte de înflăcărarea discursurilor pronunțate de Sturdza în chestiunea națională. Fost-a dezbatere, fost-a întrunire publică în care dl Sturdza să nu fi agitat chestiunea națională? Nu-și aduce aminte dl președinte al consiliului că într-un discurs al său a împins atacurile în contra unui stat vecin pînă la insultă? Nu-și aduce aminte cînd a vorbit de barbariile „maghiarilor"? Nu-și aduce aminte că ne-a acuzat pe noi conservatorii de trădare a intereselor naționale pentru că nu mijloceam ca „samsari cinstiți" peste Carpați? Samsari cinstiți! Un stat poate fi samsar cinstit între două state; dar n-a trecut prin capul nimănui, nici prin gîhdul lui Bismarck, inventatorul acestei figuri, că un stat poate fi samsar cinstit între un stat și supușii săi... Și cu toate acestea dl Sturdza ne-a numit „nemernici" în plin Senat, pentru că nu voiam să comitem acest act de nebunie! Vine în fine autorul acestei mișcări la putere, în mijlocul atmosferei încinse create de dînsul. Care i-a fost primul act? Primul act i-a fost retractarea de la Iași, amarnic cunoscută de toți. Sînt in istoria popoarelor exemple de oameni politici care au fost siliți să răscumpere o nesocotință de limbaj. Dar nu cred să existe undeva un precedent de condițiile în care dl Sturdza a trebuit să fadă retractarea sa. *Retractarea jăcută de dl Sturdza nu a fost ceva*

51 ***Idem,* pp. 91-94. (în lucrarea de față, pp. 200-203 — *nota St. N.)***

spontan, ci a fost ceva convenit și dictat. Repet și mențin cuvintele, convenit și dictat.

Voci: Ar trebui să dovediți aceasta.

DL ALEXANDRU MARGHILOMAN: îmi cere cineva să dovedesc. Să-mi ceară aceasta dl prim-ministru, și voi face dovada! îmi cere dl președinte al consiliului să dovedesc aceasta? Vedeți că dl președinte al consiliului nu-mi cere să dovedesc aceasta. Eram cîțiva care știam cum s-a petrecut lucrul. L-am îngropat în fundul inimii noastre ca o durere națională.

Și Dimitrie Sturdza de pe banca ministerială tace. Nici un cu- vînt de întrerupere, nici un cuvînt de răspuns.[1]

[1] **Aceasta este a treia umilire față de Austro-Ungaria, la care guvernele liberale au expus statul român. Despre cea de la 1868, vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", in *Discursuri parlamentare,* vol. I, p. 19 (în lucrarea de față p. I 9 — *nota St. N);* despre a doua cu scuzele lui E. Stătescu, vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 28. (în lucrarea de față p. 129 — *nota St N.)***

Celelalte puncte atinse în discursul lui Sturdza de la Iași sint obișnuitele generalități fără folos, de care venise de mult timpul să Fie scăpat chiar și Partidul Liberal de la noi: „domnia legilor, libertatea alegerilor, stăruința ca instituțiile statului să servească la scopul lor final, ridicarea țărănimii din mizeria morală și materială", și altele asemenea „clișeuri". Și pentru ca să se întîmple și acum ceea ce se întîmplă așa de des, ca tocmai frazele cele mai bătătoare la ochi să Fie dezmințite de realitate, Sturdza mai adaugă binevenita făgăduială a „înfrinării cheltuielilor", pe cînd tocmai în această primă legislatură de sub guvernarea sa se aduce finanțelor statului o primejdioasă zdruncinare prin cea mai inoportună sporire a multor alocații bugetare, între altele a soldei ofițerilor, a lefii profesorilor, 38 de milioane pentru lucrări publice cerute de Ionel Brătianu și votate în două zile, 26 și 30 mai 1898, fără nici o prevedere de acoperire. Aceste din urmă milioane se și revocă peste un an și jumătate, spre umilirea țării, după cererea bancherilor străini cu prilejul împrumutului de la 1899 contractat de generalul

Mânu, iar lefurile sporite între 1897 și 1899 sînt reduse la 1901 tot sub liberali. Firește că Sturdza vorbește și de Biserică, despre care zice că „trebuie să fie așezată în poziție de a menține pe o cale sănătoasă viața morală și sufletească a poporului", pentru ca în curind să ajungă la incidentul sinodal cu pronunțarea și apoi retractarea „caterisirii" mitropolitului primat și să stîmească cea mai adîncă tulburare în „viața sufletească a poporului" evlavios din capitală.

De departe se vede că toate acele fraze fuseseră intercalate numai pentru a masca înaintea țării cuvintele de scuză impuse de guvernul austro-maghiar, a căror rostire a fost adevăratul scop al discursului de la 13 octombrie 1895.

Marea dezamăgire produsă prin schimbarea la față a lui Sturdza nu putea să rămînă fără urmări. Paralel cu deprimarea românilor de peste Carpați merge înăsprirea măsurilor de deznaționalizare încercate de ministerul unguresc, care se simte acum asigurat din partea lui Sturdza; iar înăuntrul regatului român falsa poziție luată de șeful guvernului național-liberal ii știrbește din capul locului autoritatea, introduce confuzia în sînul cabinetului și provoacă peripețiile ce-1 bîntuie în tot decursul duratei sale.

în șirul cronologic al faptelor trebuie să menționăm că puține zile după instalarea sa guvernul Sturdza dizolvă Corpurile Legiuitoare (14 oct 1895), face alegerile pe la sfîrșitul lui noiembrie și

218 deschide prima sesiune ordinară a noului parlament liberal la 7 decembrie 1895. Prezident al Senatului se alege „Beizadea Mi- tică“ Ghica iar al Camerei P. S. Aurelian.

însăși operația electorală se petrece după vechiul obicei, cu știutele presiuni administrative, fie sub forma directă a făgăduielilor și amenințărilor prefectorale, fie sub masca unui comitet electoral, care nu e decît o dependență a guvernului. Se constată, din nou, că în această privință viața noastră constituțională nu este încă întemeiată. Alegătorii nu înțeleg folosul ce ar rezulta pentru ei din formarea unei convingeri proprii și din exprimarea ei prin vot, Fiindcă nici guvernele nu au destulă chibzuință pentru a reduce puterea lor de presiune și a începe măcar de sus în jos educația

corpului electoral. Și tocmai din alegerile de la noiembrie 1895 — pretinse mai libere sub Ministerul de Interne al lui Fleva — ies acele unanimități în Cameră și Senat, care la prima vedere par un succes pentru guvern, dar care în fapt îi sînt primejdioase, deoarece în lipsa unei opoziții mai însemnate, disciplina partizanilor se destramă și pretențiile lor cresc peste orice putință a satisfacerii. Cele ce se petrec în sînul chiar al acestei majorități, d. ex. cu alegerile și demisiile de prezidenți și viceprezidenți și de membri ai Comisiei de răspuns la Mesajul tronului, de care vom vorbi mai jos, sînt cea mai drastică ilustrare a răului efect al una- nimităților.

Ca adversari de-abia pătrund în parlamentul lui Sturdza de la 1895 trei senatori și patru deputați, printre care Ghermani, Marghiloman și autorul acestei scrieri. Lascăr Catargiu cade la Galați cu 86 voturi contra unui Gregoriade Bonachi, pe care îl scoate prefectul cu 152 voturi; Alexandru Lahovari rămîne la Giurgiu cu 47 partizani, iar Alexandru (Vulpache) Filipescu izbutește cu 96 voturi; Petre Carp cu 66 voturi e biruit la Botoșani de tînărul Cos- tică Vemescu (170 voturi); generalul Mânu în capitală se vede redus la 235 voturi, pe cînd Nacu primește 1568; iar la Iași de- toți- respectatul Dimitrie G. Rosetti este de două ori întrecut de Andrei Vizanti, pe care nimeni nu-1 respecta.[1] Ce dovadă mai mare că numai de libertate n-a putut fi vorba în alegerile de la 1895.

'Vizanti și fuge în curind din țară după descoperirea unor malversații. Ca „naționali-liberali" ai guvernului se aleg și Grigore Pâucescu și Constantin Esarcu, care in lupta contra Junimiștilor" treceau de conservatori zeloși, lăudați mai ales de generalul Mânu.

După mai bine de un an, în alegerile parțiale făcute sub ministerul Aurelian pe la începutul anului 1897 (cu Vasile Lascăr la interne) se aleg L. Catargiu la Iași, P. Carp la Vaslui și Take Ionescu la Teleorrpan, dar lipsa lor din parlament cînd cu aplanarea conflictului mitropolitan în decembrie 1896 se răzbună împotriva Partidului Liberal, precum vom arăta la locul său. De- abia la 1903, în al treilea cabinet al lui Sturdza, sub

Ministerul de Interne al lui Vasile Lascăr (multă vreme dușmănit de Sturdza) votul alegătorilor începe să fie mai independent de administrație.[1]

în cabinetul lui Sturdza de la 4 octombrie 1895 se arată îndată confuzia de care am vorbit mai sus. Ce e drept, generalul Bu- dișteanu își începe activitatea ministerială cu un act de bună energie disciplinară: prin Decretul regal de la 9 oct 1895 pune pe generalul lacob Lahovari, șeful Statului-Major General al armatei, în poziție de disponibilitate „pentru rea purtare în incidentul de la Sinaia*[12]. Dar în decursul dezbaterilor parlamentare noul ministru, din ură împotriva fostei administrații conservatoare, se apucă să batjocorească arma pusă în mina soldatului de predecesorul său. în ședința Camerei de la 18 aprilie 1896 o numește „ciomag*[1], în Senat îi zice baston „high-life[11]. Se înțelege de la sine că după o asemenea probă de tact însuși partidul de la guvem așteaptă cu nerăbdare momentul să scape de acest neobișnuit reprezentant al armatei.[52] [53] [54]

Dar adevărata confuzie se arată în raporturile ministrului- prezident cu colegul său de la interne, cu care nu poate lucra împreună nici timp de trei luni de zile, iar formele sub care se desfășoară un conflict personal, în sine așa de neînsemnat, ating și mai mult prestigiul noului regim și coboară nivelul la care se ținuseră pînă acum manifestările guvernamentale.

Fie că Nicolae Fleva — „tribunul poporului** — prin

52'**Liberalul Vasile Lascăr are şi sinceritatea să spună Camerei ca ministru de interne: „Nu e {ară in lume unde să fie nişte agen{i electorali de forţa agenţilor noştri poliţieneşti" şi citeşte petiţia unuia din ei, care se laudă că „la ultimele alegeri a votat de 17 ori in aceeaşi zi cu cărţile a diferiţi alegători din ordin superior". (Vezi V. Lascăr, *Discursuri politice,* p. 609.)**

53**Unde se pălmuise in club pentru o ceartă de joc la cărţi. Pedepsitul general n-a rămas multă vreme în umbră. Cu revenirea conservatorilor la putere, sub ministerul George Gr. Cantacuzino de la aprilie 1899, lacob Lahovari reintrat in activitate este din nou ministru de război, se înaintează in gradul decoraţiilor etc. Vezi numeroase cazuri analoage la liberali, citate in „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. II, pp. 99, 103, 112 etc. (In lucrarea de faţă, pp. 98, 100,104 — *nota St. N.)***

54**Vezi discursul 116, în *Discursuri parlamentare,* vol. V, p. 172.**

inspecții improvizate și prin deosebite primiri de prefecți se arătase prea independent de Sturdza, fie că însuși Sturdza era pe atunci prea dependent de hotărîrile celui mai influent grup al partidului, de care se dezbinase Fleva și pe care îl numea „Oculta**: în chiar organul oficios al guvernului încep nemaipomenite atacuri în contra oropsitului ministru, cu aluzii triviale la pretinsa lui origine etnică[55], și peste cîteva săptămîni urmează în Cameră interpelarea unui membru al majorității, de altminteri puțin serios, a răposatului lepurescu, care vorbește fățiș de o „contrabandă în paguba comunei București, in care prestigiul ministrului de interne este grav atins**. La interpelarea anunțată în ziua de 9 ianuarie 1896 Fleva cere să răspundă la 13 ianuarie și fiindcă tot nu vrea să priceapă că singurul răspuns ce se așteaptă de la el este demisia, însuși ministrul-prezident se însărcinează, în ședința publică a Camerei de la 12 ianuarie, să atace pe colegul său de la interne și să-1 acuze că-și atribuie merite personale în efectuarea alegerilor din urmă și că umblă după „partizani fleviști** în deosebire de „partizanii sturdziști**; iar ministrul de interne răspunde — tot de pe banca ministerială — acuzînd „Direcțiunea ocultă**, care conduce partidul (compusă, după cum se zicea, din Eugen Carada, directorul Băncii Naționale și mentorul fiilor Brătieni, M: Pherekyde, Anton Carp, Pake Protopopescu, Stolojan, Nacu ș.a.). Camera primește o moțiune propusă de Vasile Lascăr, prin care se aprobă „explicările** primului-ministru.

Acum în sfîrșit Fleva se vede silit să iasă din minister și își anunță demisia în aceeași ședință de la 13 ianuarie în care ar fi trebuit să răspundă la penibila interpelare a deputatului lepurescu. Scopul fiind atins, firește că

55 **Vezi discursul 114, în *Discursuri parlamentare,* vot. V, p. 105.**

*** Despre al căror rol tn lupta liberalilor centra ministrului Alexandru Lahovari vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", in** *Discursuri parlamentare,* **voL II, p. 44. (tn lucrarea de față, p. 69 —** *nota StN.)*

interpelarea se retrage și onorabilul lepurescu declară că „n-a pus niciodată la îndoială onorabilitatea lui Fleva**. Și poate nici nu era în interesul răposatului interpelam și al unor liberali mai influenți de a se face o discuție în parlament asupra contrabandelor și a altor păgubiri ale statului și comunelor prin întreprinderile partizanilor.

Interimatul Ministerului de Interne îl ia în primul moment Dimitrie Sturdza, iar la 3 februarie 1896 se numește titular Anastasie Stolojan.

Ca lucrare legislativă nu se produce mai nimic în toată sesiunea. încercarea de a paraliza buna lege a jandarmeriei rurale, alcătuită de Lascăr Catargiu — încercare provenită din reaua deprindere de a desface tot ce a făcut partidul advers — este mai tîrziu părăsită de însuși Sturdza, care se vede silit să restabilească și chiar să sporească acest organ trebuincios al administrației rurale.

Lîncezeala parlamentară, de care suferiseră mai ales cei din urmă patru ani ai regimului Brătianu, pare a se continua și sub regimul Sturdza. O excepție trebuie făcută în favoarea lui P. Poni, care la martie 1896 înființează așa-numita Casă a Școalelor (la ianuarie 1902 se inaugurează în același spirit Casa Bisericii). Creația, în esența ei antiliberală, este iarăși o imitare a mecanismului centralizării, introdus în Franța de marele despot Napoleon I și păstrat de democrația republicană. Prin Casa Școalelor și a Bisericii s-a mai restrîns și pe alocurea s-a suprimat puțina inițiativă și activitate privată în crearea și conducerea așezămintelor de cultură. Noua instituție din administrația centrală întrebuințează banii dați de comune pentru construcții și alte îmbunătățiri ale școlilor, supraveghează toate fondurile testate de donatori privați în folosul învățămîntului — supraveghere care prin felurite proceduri, mai ales prin energica stăruință a lui Spiru Haret, a ajuns la rezultatul de a le aduce sub exclusiva administrare ministerială. După 10 ani, Casa Școalelor are un activ de peste 8 milioane lei, sumă lăsată multă vreme la dispoziția ministrului fără control parlamentar. Ce e drept, titularii conștiincioși ai acelui departament au adus foloase învățămîntului prin construirea de

localuri pentru școli și dotarea lor cu cele trebuincioase, dar alți titulari au risipit folosu- rile în scopuri străine de menirea instituției.

în afară de această creație se mai votează la sfîrșitul primei sesiuni o lege a lui Stătescu, prin care se introduce deodată pentru numirea magistraților Curții de Casație o nouă incompatibilitate din cauza de rudenie și Stătescu — în contra principiului inamovibilității membrilor acelei Curți — își aplică legea cu efect retroactiv, îndepărtează pe Prodan și Populeanu spre a numi în locul lor pe partizanii săi politici M. Poenaru-Bordea și Ciru Economu.[1] Autorul scrierii de față, care in ședința de la 10 aprilie 1896 combate deplorabila lege[56], prevestește neapărata ei revocare precum se și întîmplă în decembrie 1900 sub ministerul său de justiție.

Sesiunea parlamentară se închide la 30 aprilie 1896. Răgazul lăsat acum guvernului spre a se ocupa de administrație îl tulbură el însuși prin provocarea unui conflict cu mitropolitul primat și deșteaptă în capitală o frămîntare în adevăr primejdioasă. Faptul este așa de extraordinar în România din zilele noastre, incit merită o explicare mai amănunțită. Este și rar exemplul unui om de stat — ca Dimitrie Sturdza — să fi făcut în parlament atîtea declarări de evlavie și să ajungă apoi tocmai el la vătămarea simțămîntului religios într-o mare parte a țării. De altminteri s-a dovedit cu acest prilej că și în societatea noastră cultă, in aparență pătrunsă de spiritul vechiului Voltairianism și noului pozitivism, biserica ortodoxă a păstrat rădăcini sufletești mult mai trainice decît se presupunea.

Mitropolitul primat Ghenadie, ales la 16 mai sub Ministerul de Culte al lui Take Ionescu, caută îndată după retragerea cabinetului Catargiu-Carp să se apropie de șeful guvernului liberal. Cu acesta colaborase mai înainte ca episcop de Argeș la publicarea cîtorva volume de documente istorice în anii 1889-1892 (ce e drept colaborarea înaltului prelat, care și

56 **Vezi discursul 115, în *Discursuri parlamentare,* voi. V,p. 151.**

figurează pe o copertă a volumelor alături de Sturdza, ne închipuim mai mult financiară), dar prin alegerea sa de mitropolit sub un guvern conservator își atrăsese dușmănia șefului național-liberal. Mijlocul de împăcare n-a fost greu de găsit. D. Sturdza, cu năzuința statornică de a lua parte la administrarea a cît mai multor instituții bogate (Creditul Funciar Rural, Academia Română), de ale căror locații să se poată folosi în favoarea partizanilor politici, dorea să intre și în administrația Așezămintelor Brincovenești, conduse pe atunci de descendenții familiei ctitoricești, prinții Gheorghe Bibescu și Dimitrie Știrbei. Venind timpul ca să se convoace de către mitropolit adunarea prevăzută în testamentul Saftei Brincoveanu de la 1835, în fața căreia să se cerceteze socotelile administrației, mitropolitul primat Ghenadie invită de astă dată și pe Dimitrie Sturdza, care prin citirea unui arbore genealogic încearcă să-și arate înrudirea cu familia ctitorilor și dreptul de a lua parte la lucrări (10 decembrie 1895). Epitropii însă, și mai cu deosebire prințul Gheorghe Bibescu, se împotrivesc. Mitropolitul primat răspunde printr-un amestec neobișnuit în aplicarea testamentului brîncovenesc, iscodește tot felul de piedici și în sfîrșit refuză aprobarea bugetului. Prințul Bibescu, a cărui corectitudine, ca și a prințului Dimitrie Știrbei, era de altminteri mai presus de îndoială, simțind cum înțelegerea între primatul Ghenadie și ministrul-prezident Sturdza amenință toată independența Așezămintelor Brîncovenești, cere pentru întîia oară audiență la Palat și se pune sub protecția regelui. Regele Carol, totdeauna îndemnat de prudența sa politică de a ocroti familiile vechilor domnitori ai țării, va fi fost cu atît mai dispus să vină în ajutorul prințului Gheorghe Bibescu, cu cît acest descendent domnesc, în deosebire de descendenții lui Vodă Știrbei, nu se arătase pînă atunci împăcat cu noua stare de lucruri de la 1866 și cîtăva vreme păruse chiar să aibă aspirații la Tron.

Acum regele Carol sfătuiește însuși pe mitropolitul primat să lase în pace administrația brîncovenească. Acesta însă, cu ambiția de a se arăta puternicul cap al Bisericii Ortodoxe, inspirat poate și de sfaturile

răposatului profesor de teologie Nițulescu, căruia din studiile de la Universitatea din Lipsea îi rămăseseră cîteva amintiri despre puterea papală de pe vremea lui Grigore al VII-lea Hildebrand cu umilirea împăratului german Henric al IV-lea la Canossa, se crede chemat să reziste regelui. îndată ce Dimitrie Sturdza este pus în cunoștință de noua fază a chestiunii, întoarce foaia și, sărind după obiceiul său dintr-un extrem într-altul, devine din nou cel mai aprig dușman al mitropolitului. Pe de altă parte prințul Bibescu luptă cu activitatea sa febrilă împotriva celui ce-i vătămase amorul propriu, scrutează viața înaltului prelat, îi descoperă multe metehne, unele închipuite, alte reale, alcătuiește un voluminos dosar cu acte fotografiate (în parte apocrife) și știe totodată să-și asigure concursul ministrului de justiție Stătescu; căci noua democrație este ușor accesibilă lunguțirilor vechii aristocrații. Stătescu începe a se inspira din dosarul Bibescu, împinge și magistratura în această direcție și, împreună cu Sturdza și cu nepriceputul în ale cultelor ministru Poni, lucrează la destituirea mitropolitului primat

Folosindu-se de cunoscuta lipsă de armonie între arhiereii Sf. Sinod, guvernul înscenează fără multă greutate o judecare bisericească, după care la 20 mai 1896 doisprezece membri ai Sinodului (arhiereii Nifon Ploieșteanul și Dosoftei Botoșăneanul se abțin) pronunță următoarea hotărire: „înalt Preasfințitul mitropolit Ghe-

nadie Petrescu să fie lipsit și caterisit de orice servire și vrednicie arhierească și depărtat de la Scaunul Mitropoliei Ungro-Vlahiei și să fie și să se numească de acum înainte pînă la suflarea sa cea mai de pe urmă Ghenadie Monahul și să se așeze între monahii simpli din mînăstirea unde-și are metania" (Căldărușani).[1]

Această caterisire putea să-și aibă tot efectul ei bisericesc; dar cît pentru efectele civile și politice trebuia introdusă o procedură de intermediere între Sinod, guvern și parlament. Căci după legea organică a Sf. Sinod de 14 decembrie 1872, mitropoliții și episcopii noștri nu sînt o creație a Sinodului, ci sînt aleși pe viață de un colegiu special, în care deputății și senatorii

formează majoritatea hotăritoare, și înalții prelații funcționează numai după întărirea prin decret și cu învestitura regală, facind totodată parte de drept din Senatul politic. Este însă un principiu general de organizare a statului, că nu poate revoca decît cine a numit, iar art. 15 și 16 din citata lege organică dispun: „Deciziile în materii judiciare religioase se vor executa de-a dreptul de către Sf. Sinod. Aceste sentințe se vor executa numai pe cît timp pedepsele cuprinse într-însele vor fi disciplinare și de un ordin curat religios. Pentru delicte ordinare și politice mitropoliții, episcopii eparhioți și arhiereii titulari se vor judeca de către înalta Curte de Justiție și Casație." Și între punctele de acuzare recunoscute în hotărîrea sinodală ca dovedite în contra mitropolitului Ghenadie sînt de la nr. 10 pînă la nr. 14 și delicte de drept comun.

Sinodul adaugă la sfirșitul hotărîrii sale: „Să se comunice înaltului guvern hotărîrea spre executare." Este de necrezut cu cîtă ușurință guvernul lui Sturdza se grăbește să îndeplinească cerința Sinodului. Un jurnal simplist al Consiliului de Miniștri autorizează pe miniștrii de justiție, interne și culte să „execute hotărîrea Sf. Sinod de la 20 mai 1896", ministrul de justiție Stătescu trimite pe procurorul Curții de Casație Sărățeanu, ministrul de interne Stolo- jan îi adaugă cîțiva agenți polițienești, aceștia se duc împreună la mitropolitul primat, îl pun cu brutalitate în trăsură (era din întîm- plare de față și Lascăr Catargiu), îl escortează pînă la mînăstirea Căldărușani și-l așază acolo sub pază. Iar ministrul de culte Poni,

'Textul hotărîrii, după un precedent în Biserica noastră la 1703, este redactat de arhiereul Atanasie (Mironescu) Craioveanul, profesor la Facultatea de Teologie, mai pe urmă ales mitropolit primat sub guvernul liberal în februarie 1909, dar apoi dat și el în judecata Sinodului și demisionat în iunie 1911.

 care la 17 mai ceruse de la rege un decret pentru suspendarea „din treapta arhieriei și din administrația mitropolitană a I.P.S. mitropolit primat D. D. Ghenadie Petrescu", nu supune acum regelui nici un decret pentru revocarea lui definitivă, ci numai pentru însărcinarea dată, fără lege, unui fel de triumvirat, compus din mi-

tropolitul Moldovei și episcopii Dunării de jos și al Argeșului ca „să continue a gira afacerile eparhiei Mitropoliei Ungro-Vlahiei pînă la îndeplinirea vacanței", vacanță așa de puțin legal stabilită și recunoscută, încît după deschiderea parlamentului și chiar șase luni după caterisire, prezidentul Dimitrie Ghica în ședința Senatului de la 22 noiembrie 1896 începe apelul nominal prin strigarea numelui mitropolitului primat Ghenadie[1], și pe de altă parte bisericile ortodoxe din țările vecine refuză de a intra în raport cu improvizatul triumvirat mitropolitan.

Nu e de mirat ca față de așa nechibzuită acțiune guvernamentală opinia publică din țară să fi fost zguduită și opoziția publică să se fi folosit de neașteptatul prilej. O rea prevestire pentru Sturdza era mai întîi răsunetul deșteptat în chiar Partidul Național-Li- beral. Cîțiva membri cu vază, unii și cu talent, ca Aurelian, Emil Costinescu, Vasile Lascăr, Barbu Delavrancea, Dimitrie Gianni, Petre Grădișteanu, Em. POrumbaru și alții, care de la retractarea lui Sturdza în chestiunea națională rămăseseră nemulțumiți, sînt acum îndoit de impresionați de nedibăcia guvernului și se hotărăsc a forma o grupare deosebită numită mai tîrziu a „drapeliștilor". Lor li se asociază și în curind îi depășește „tribunul" Fleva, a cărui agitare devine cu atît mai turbulentă, cu cit e inspirată de dorința de răzbunare pe depărtarea sa din minister. El și inaugurează o mișcare mai accentuată prin întruniri publice anume convocate pentru chestiunea mitropolitană.

îndată după pronunțarea hotăririi sinodale de caterisire, Partidul Conservator, condus de Lascăr Catargiu, în brațele căruia se aruncă acum versatilul mitropolit Ghenadie (fără a-și slăbi însă legătura cu Fleva), începe și el agitarea religioasă prin întruniri publice și ține una în capitală la 26 mai 1896, alta în Iași la 9 iunie.

Cu patru zile înaintea întrunirii din București, Lascăr Catargiu, vine la autorul acestei scrieri și propune ca și conservatorii grupați

'Vezi cuvintele senatorului Esarcu din ședința de la 28 noiembrie, care constată faptul în fața Senatului.

226 înconjurați în jurul lui Petre Carp (așa-numiții junimiști) să ia parte la agitarea plănuită. Carp, care se afla la Țibănești, este chemat în capitală și, după o consfătuire ținută cu amicii politici la Clubul constituțional în chiar dimineața întrunirii publice de la 26 mai, se hotărăște să nu luăm parte la agitările bisericești, iar Carp comunică îndată lui Lascăr Catargiu hotărîrea luată.

Cu atît mai energic se desfășoară agitarea celorlalți conservatori, mai ales prin neobosita activitate a lui Take Ionescu și Nicu Filipescu. La acea primă întrunire publică a lor, cei mai mulți fruntași conservatori țin discursuri, chiar și G.Gr. Cantacuzino, care iese de astă dată din rezerva păstrată de vreo 20 de ani, și se pune la cale o adresă de omagiu a doamnelor române către mitropolitul caterisit (publicată în *Timpul* de la 9 iunie 1896), care e în curînd acoperită de semnături din toate treptele sociale, începînd cu doamnele Ecaterina Cantacuzino, Eufrosina L. Catargiu, Anastasia Filipescu, prințesa Alexandrina Ghica, Alexandrina Gh. Manu, Maria Blaremberg, Maria C. Olănescu și sfîrșind cu doamnele Elena Victor Ionescu, Elena Wachman și Sofia Tănăsescu.

La 2 iunie o nouă întrunire la „Dacia“, convocată iarăși de Fleva, după sfîrșitul căreia o parte din cei adunați se duc la locuința lui Sturdza din strada Mercur sub pretext de a-i înmîna rezoluția aclamată la „Dacia", care cere retragerea guvernului, dar găsesc acolo numai pe prefectul poliției cu vreo 20 de sergenți în curte; atunci manifestanții se îndreaptă spre locuința lui Fleva din Calea Dorobanților și, întîlnind în colțul Străzii Romane pe Sturdza într-o trăsură cu coșul ridicat, se reped asupra lui și-l insultă. Dimitrie Sturdza, care la începutul guvernării sale își pierduse prestigiul naționalismului, își pierduse acum și prestigiul evlaviei.

Cu ajutorul lui Fleva se mai înscenează „pelerinaje" la mînăs- tirea Căldărușani, unde fusese așezat „monahul Ghenadie", dar unde liniștea sufletească îi este mereu tulburată prin asemenea pelerinaje, cînd prin ofertele de servicii juridice din partea democratului Fleva, a conservatorului Dissescu[1] și a drapelistului Mîrzescu, cînd prin cercetările prefectului și ale unui judecător de instrucție.

Căci acțiunea guvernului nu se terminase cu

executarea ho- tărîrii sinodale. Față de adînca frămîntare a opiniei publice, organul oficios al partidului guvernamental, în loc de a avea o notă

'Pe atunci Dissescu făcea paite atit din Clubul constituțional, cît ți din cel conservator; din Clubul constituțional a demisionat o dată cu intrarea sa în ministerul G. Gr. Cantacuzino de la 11 aprilie 1899. Relația sa cu mitropolitul Ghenadie era contra atitudinii hotărite de Clubul constituțional.

227 împăciuitoare, începe — după instrucțiile ministrului de justiție culese din dosarul prințului Bibescu — un nou șir de atacuri în contra prelatului osîndit și-l acuză de falsificări și de complicitate cu un ocnaș Mărgăritescu. Fostul mitropolit dă în judecată ziarul *Voința națională* în persoana redactorului ei, Nicolae loanovici.

Toate aceste agitări sînt însă întrerupte în timpul verii, cînd lumea politică lipsește din capitală, și nu reîncep decît de-abia la sfîrșitul lui septembrie; căci pe la mijlocul acestei luni opoziția rămîne încă în rezervă pentru a nu tulbura vizita împăratului Franz Joseph I care — însoțit de contele Goluchowski, ministrul său de externe, și de șeful Statului-Major, Beck — este oaspetele regelui nostru la București și la Sinaia și în zilele de 16, 17 și 18 septembrie 1896. Semnificativă a fost mai ales inspectarea fortului Chi- tila, unde împăratul și șeful Statului-Major al armatei austro-ungare au asistat în cupolă la exerciții de tragere. Dacă toată vizita augustului oaspete a fost o dovadă de poziția la care ajunsese România și de prestigiul personal al regelui Carol, formele sub care se petrece îi dau o deosebită însemnătate politică și par a indica o îndrumare pronunțată a-României spre Tripla Alianță.[1]

Cu toate acestea, vizita împăratului a fost răscumpărată de Sturdza cu prea multe jertfe. E probabil că în vederea ei și-a început ministerul cu scuzele de la Iași; dar și în chestiuni mult mai mici se,vede preocuparea șefului național-liberal de a se pune bine cu austro-maghiarii. Cu mult înaintea vizitei împăratului, Sturdza știuse prin agenți introduși în conducerea Ligii Culturale să-i înăbușe toată mișcarea. Ba chiar la începutul guvernării mersese cu teama de

efectul discursurilor sale anterioare în contra ungurilor așa de departe, încît la un concert dat în sala Ateneului la 19 decembrie 1895 pentru a serba pe părintele Lucaci, unul din „ante- luptătorii** transilvăneni (el însuși de altminteri de valoare controversată), a pus să se înlocuiască foile de program, în care figura la nr. 6 al părții a Il-a „Cîntecul lui Rațiu“, cu alte foi, în care acel cîntec s-a înlocuit cu o... *Rhapsodie Hongroise* a lui Liszt.

'Ca la toate împrejurările mai mari, nu lipsește nici aici mica notă comică. Prezident al Ligii Culturale era pe atunci Vasile Alexandrescu Urechia, potrivit prezident pentru trebuințele lui Sturdza. Cu prilejul prinzului solemn dat la Palat, a fost invitat și prezentat împăratului Franz Joseph I și Urechia, care mai înainte se îndeletnicise cu obișnuitele ieftine declamări în contra Austro-Ungariei și acum se arăta foarte măgulit de ironica politețe a împăratului.

Dar să revenim la toamna anului 1896. în octombrie agitarea opoziției reîncepe cu îndoită putere. Din partea osînditului mitropolit apare broșura *Cum am fost judecat,* care sfîrșește prin a cere intervenirea regelui. La 26 octombrie conservatorii țin o nouă întrunire publică, în care Take Ionescu citește o petiție a locuitorilor bucureșteni către rege pentru ca să se facă dreptate mitropolitului obijduit; în această întrunire Alexandru Lahovari ține ultimul și poate cel mai remarcabil al său discurs.[1] în același timp și față de apropiata deschidere a parlamentului se alcătuiește o altă petiție a mitropolitului Ghenadie tot pentru dreptate, de astă dată către Corpurile Legiuitoare.

în mijlocul acestei frămîntări guvernul se îndărătnicește pe calea apucată. Pe cînd Mesajul de deschidere a parlamentului nici nu pomenește de înlăturarea mitropolitului primat, parcă ar fi fost o chestiune fără însemnătate, ministrul de justiție Stătescu autorizează o flagrantă violare a regulilor de procedură în materie de delict de presă, care nu-și găsește analogia decît în tăgada de dreptate făcută răposatului I. A. Cantacuzino sub guvernul liberal de la

1876.[57] [58] în loc ca acțiunea de calomnie, îndreptată precum am arătat mai sus de fostul mitropolit în contra lui loanovici, redactorul *Voinței naționale,* să fie simplu trimisă la Curtea cu Jurați, se apucă un judecător de instrucție (Vasiliu) să facă el însuși cercetări asupra învinuirilor publicate de *Voința națională* și, sub acest pretext, redactează un șir de considerente pline de grele acuzări - nu în contra inculpatului loanovici, ci în contra fostului mitropolit, iar pentru inculpat dă o ordonanță de neurmărire. *Voința națională* se grăbește să publice în numărul său de la 15 noiembrie - o dată cu deschiderea parlamentului - nepilduitul act judecătoresc, iar Vasiliu se vede răsplătit prin înaintarea la prezidența inamovibilă a Tribunalului Vîlcea.

E de necrezut ca un guvern, compus din oameni cu oarecare experiență politică, să fi recurs la asemenea procedări în mijlocul unei așa fierberi a opiniei publice. Firește că noua nechibzuință aținâ focul și mai tare. Sîmbătă 16 noiembrie, a doua zi după deschiderea parlamentului, Fleva convoacă iarăși o întrunire la „Dacia" pentru a da citire acelei petiții a lui Ghenadie către Corpurile Legiuitoare. Publicul de la întrunirea ținută excepțional la amiază încearcă pe la ora 1 să meargă spre Dealul Mitropoliei la Cameră, însă la podurile peste Dîmbovița este împiedicat de agenții poliției. Se întîmplă încăierări, sînt capete sparte, foaia lui Fleva, *Dreptatea,* apare încadrată în negru cu inscripția: „S-a vărsat sîngele creștinilor". în ziua următoare, duminică, o nouă și foarte numeroasă întrunire la „Dacia"; a treia zi, luni 18 noiembrie, asemenea, de astă dată însă o parte a publicului năvălește prin străzile laterale spre Senat, unde de-abia începuse ședința. Poliția cu agenții

57 **După cîteva luni, la 4 martie 1897, încetează din viață la Paris. La 22 aprilie 1897 moare și Ion Ghica la moșia sa Ghergani, uitat de toată lumea; vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* voi. I,pp. 33 și 34. (în lucrarea de față, pp. 26-27— *nota St. N.)***

58**Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol r, în *Discursuri parlamentare,* vol. II, pp. 43 și 44. (în lucrarea de față, pp. 68-69 — *nota St. N.)***

săi, sergenți și bătăuși, se pregătise să împiedice manifestația în drumul ei presupus spre Cameră; cînd aude că lumea năvălește la Senat, în Palatul Universității, se ia după urma ei: bătăușii se postează la intrarea din mijloc a Universității iar sergenții năvălesc pe scările Senatului, de unde gonesc publicul în coridoarele de alături; aici se află însă sălile cursurilor universitare; poliția e condusă cu atîta nepricepere, încît agenții ei intră în chiar sălile ocupate de studenți, întrebîndu-i cine sînt, și la răspunsul lor că sînt studenți universitari, le observă „dacă sînteți studenți, ce căutați aici" și tabără asupra lor.[1] Mulți studenți sînt loviți, curierul rectoratului, care se află la postul său înaintea cancelariei profesorilor, e mai greu rănit. Rectorul Universității de atunci (autorul scrierii de față) începe o cercetare asupra celor întâmplate în edificiul supus autorității sale și trimite raportul oficial ministrului instrucției publice, care însă acum nu mai este Petru Poni, ci Gheorghe Mîrzescu.[59] [60] Căci față de cele întâmplate în puținele zile de la deschiderea Corpurilor Legiuitoare, cabinetul Sturdza se vede silit să demisioneze împreună cu prefectul poliției Paul Stătescu, iar la 11 noiembrie 1896 se formează, cu consimțământul întregului partid, un minister din disidența liberală, în care însă - ca semn de înțelegere - figurează și doi din membrii fostului guvem.

Noul minister este astfel compus:

P. S. AURELIAN, prezident și domenii;
VASILE LASCĂR, interne;
G. MÎRZESCU, culte;
General ANTON BERINDEI, război;
ȘTEFAN ȘENDRE, justiție;
EMANOIL M. PORUMBARU, lucrări publice;
G. C. CANTACUZINO (RIFOVEANU) rămîne la finanțe și

59'**Prefect al poliției este un frate al ministrului Stătescu, tot așa de puțin capabil pentru această funcție precum sînt și alți doi frați ai lui înaintați în magistratură.**

60**în urma conflictului mitropolitan P. Poni nici n-a mai putut face parte din vreun minister ulterior.**

C.I. STOICESCU trece la externe.

Ministerul Aurelian este mai întîi de toate chemat să înlăture conflictul mitropolitan și să potolească agitarea publică. Cuvintele cu care, vineri 22 noiembrie, se introduce înaintea Corpurilor Legiuitoare o spun fără înconjur. Aceasta e și singura explicare pentru admiterea la Ministerul Cultelor a lui Gheorghe Mîrzescu, cu toate imputările anterioare ale lui Sturdza împotriva lui: Mîrzescu trecea de mai priceput în cele bisericești.

Dar dacă revocarea măsurilor luate de guvernul precedent trebuia făcută cît mai repede, nu se putea face fără greutate și fără umilirea Partidului Liberal și a Sf. Sinod. Greutatea nu venea de la Sf. Sinod. După alcătuirea lui de atunci, Sinodul s-a putut pleca destul de ușor cerințelor noului guvern și, cu oarecare rezistență a arhiereului Atanasie Craioveanul, cele 12 voturi, care se găsiseră pentru osîndirea mitropolitului, s-au găsit și pentru revocarea osîn- dei, de astă dată firește cu adaosul celor doi pretați ce se abținuseră la hotărîrea dintîi.

Greutatea venea de la aflarea modalității cu care să se împace mitropolitul caterisit, fără de a cărui împăcare nu se putea împăca nici opinia publică. Cum se întîmplă de obicei în împrejurările politice, în care o persoană versatilă ajunge să fie cheia unei situații, mitropolitul Ghenadie era întețit din diferite părți cu ofertele de serviciu, de care am vorbit mai sus, și fiindcă una din condițiile aplanării conflictului era demisionarea înaltului prelat, după ce va fi fost pentru un moment reintegrat în scaunul mitropoliian, chestiunea era: în mîna cui să fie dată demisia, de care guvernul să fie sigur înainte de a mijloci revocarea osîndei și înlăturarea decretului de suspendare (căci decret de destituire nu se făcuse). Cîteva zile de nehotărîre păreau a agrava situația; se propun multe pentru satisfacerea condamnatului, acesta însuși este nedumerit fa- 231 ță de numeroasele ispite. în sfîrșit se hotărăște să încredințeze lui Lascăr Catargiu actul demisiei.[1]

Pe cînd ministrul de culte Mîrzescu alcătuiește în

mod prealabil cu membrii Sinodului noua hotărire, care să desființeze pe cea dintîi, ministrul-prezident Aurelian, neputîndu-se pune în raport parlamentar normal cu membrii opoziției agitatoare, fiindcă alegerea lor fusese împiedicată prin presiunile guvernamentale, se roagă de Lascăr Catargiu să-l primească la sine acasă (duminică 1 decembrie) pentru a se înțelege asupra condițiilor remiterii actului de demisie, iar ministrul de interne Lascăr, în bune relații colegiale cu Take Ionescu din cariera sa de avocat, îl întrebuințează și pe acesta la înlesnirea situației. Astfel se stabilesc oarecare condiții ale împăcării, Lascăr Catargiu remite demisia mitropolitului primat Ghenadie în mîinile regelui, către care și este adresată, iar pe ziua de miercuri 4 decembrie sînt îndeplinite numeroasele acte oficiale prin care se îndreaptă greșeala comisă: noua hotărire a Sf. Sinod care „ridică de deasupra mitropolitului Ungro-Vlahiei Ghenadie Petrescu hotărîrea de la 20 mai 1896", raportul ministrului de culte, jurnalul Consiliului de Miniștri și decretul regal pentru ridicarea suspendării „I.P.S. mitropolit primat D. D. Ghenadie Pe- trescu“, demisia acestuia, alt raport, jurnal și decret pentru primirea acestei demisii și gerarea afacerilor eparhiei prin „vicarul Sfintei Mitropolii (nu prin nelegalul triumvirat introdus de fostul ministru Poni) „pînă la alegerea noului mitropolit primat[61], un al patrulea și al cincilea raport, jumal al consiliului și decret regal pentru convocarea Marilor Colegii Electorale pe zilele de 5 și de 6 decembrie spre alegerea unui episcop al eparhiei Romanului la locul vacant și apoi a mitropolitului primat. Propusul și alesul în amîndouă cazurile era vrednicul și de toți respectatul Iosif Gheor-ghian, care fusese mitropolit primat, își dăduse demisia și acum nu putea fi reales mitropolit decît după realegerea sa de episcop, singura față bisericească în acele împrejurări care mai putea restabili întrucîtva prestigiul Scaunului Mitropolitan al Regatului Român.

61 **Se pare însă că a dat lui Fleva o demisie. Vezi asupra acestei încurcături și asupra confuziei cu condițiile împăcării scrisoarea răposatului Vasile Lascăr către Take Ionescu de la 20 aprilie 1900, publicată în biografia lui V. Lascăr de M. Theodorian-Carada (București, Tipografia profesională, 1913, pp. 135 și urm).**

Duminică 8 decembrie 1896 se și face învestitura mitropolitului primat Iosif Gheorghian cu o deosebită solemnitate, la care regele invită de astă dată și pe toți foștii miniștri pentru a constata în alocuțiunea ce o rostește că „toți fruntașii țării se întîlnesc într-un singur gînd, într-o singură voință, cînd patria are nevoie de concursul tuturor fiilor sâi“.

Atît formarea ministerului Aurelian, cît și aplanarea conflictului mitropolitan au fost anume recunoscute și aprobate de Dimitrie Sturdza; îndeosebi pe cea din urmă a numit-o în ședința Senatului de la 11 decembrie 1896 „o soluție bună aclamată de toată țara", și Sturdza era șeful Partidului Național-Liberal. însă situația acestui partid, cu toată înlăturarea primejdiei momentane, tot încurcată rămînea atît pentru Corpurile Legiuitoare, cît și pentru guvern. Pe de o parte parlamentul, prin chiar faptul că un eveniment așa de însemnat ca restabilirea păcii în Biserică a trebuit să se petreacă în afară de el, după înțelegeri oarecum private între miniștrii Aurelian și Lascăr cu L. Catargiu și Take Ionescu, își pierde însușirea esențială de a fi adevărată reprezentare a țării (ceea ce se traduce și prin trecerea sub tăcere a întregului eveniment în Adresele Corpurilor Legiuitoare[1]); pe de alta și autoritatea noului ministru-pre- zident este pusă în joc prin chestiunea care începea a se discuta de pe atunci cu aprindere, dacă șef al guvernului se cuvine să fie altcineva decît șeful partidului. Numai o deplină armonie între Dimitrie Sturdza și P. Aurelian ar fi făcut cu putință activitatea normală a noului cabinet. însă Dimitrie Sturdza era dintre acei oameni politici care își închipuie că piere țara dacă nu sînt ei la guvern.

Animozitatea dintre amicii săi și aceia ai guvernului Aurelian devine de notorietate publică. Se zice că Ionel Brătianu, inginer din corpul tehnic al căilor ferate, arată o fotografie a mesei ministrului de lucrări publice Emanoil Porumbaru încărcată cu maldărul de dosare nerezolvate de timidul și în toate privirile nepotrivitul titular al acestui departament. Se și vorbește de amenințarea unei greve la căile ferate.

Printr-o asemenea animozitate între liberali, care deabia după vreo patru ani va înceta, se și explică actul lui

Emil Costinescu în contra lui Dimitrie Sturdza și Gogu Cantacuzino, de care am vorbit în nota de la p. 101 a vol. IV[62] [63], precum și răspunsul acestuia din urmă, că el se știe pe sine sărac, pe cînd îl vedea pe Costinescu devenit bogat.

Dar cea mai curioasă din aceste manifestări de dușmănie între cele două grupări liberale o va da însuși Dimitrie Sturdza într-o adunare electorală ținută la Craiova în octombrie 1898[1], unde, dez- mințindu-și aprobarea dată în Senat, atacă, spre uimirea tuturor, guvernul Aurelian tocmai pentru dezlegarea chestiunii mitropolitane. Pe Dimitrie Sturdza îl puteau ușor pune în mișcare oamenii sub influența cărora stătea (și totdeauna a stat sub influența cuiva), îndată ce-i prezentau un obiect de ură și obiect de ură îi devenea ușor oricine îi sta în drumul spre guvem. Atunci i se dezlănțuia pornirea firească printr-o nestăpînită violență de limbaj.

Pe vechiul minister conservator al lui Lascăr Catargiu de la 1875, în care alături de însuși bătrinul șef al partidului figurau Alexandru Lahovari, Gheorghe Gr. Cantacuzino și Theodor Rosetti, îl numește cea mai coruptă camarilă. însemnatul minister al aceluiași Lascăr Catargiu de la 1894, în care figurează iarăși Al. Lahovari, împreună cu P. P. Carp, Al. Marghiloman și M. Ghermani, îl numește nemernic. în discursul de la „Orfeu", in care califică pe unguri de barbari, apostrofează pe conservatori prin cuvintele „puterea pentru a trăda interesele naționale, aceasta e treaba boierilor; și lucrarea boierilor merge mai departe, căci nu am sfirșit cu catalogul trădărilor". Iar acum, in discursul de la Craiova, zice despre membrii Partidului Liberal, care nu i se supuneau întru toate: „Disidenții noștri s-au unit cu conservatorii pentru ca să ridice pe Ghenadie în sus, să înfunde legile și morala și biserica în jos, și pe spatele călcărilor de legi să se suie în sus ca să ia guvernul țării. Ei nu au ajuns la guvem prin țară și prin partid. Ca să ajungă la putere, au umilit și

62 **Vezi discursul 116, în *Discursuri parlamentare,* vol. V, p. 172.**

63 **„Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. IV, p. 101. (în lucrarea de față p. 207 — *notaSt.N)***

parlamentul și Sinodul și legile țării și au viciat atmosfera morală a țării românești." Dar firește, precum se întîmplă în asemenea cazuri, lungile discursuri ale lui Sturdza sînt pline de sfaturi morale, filantropice și nu mai departe decît la banchetul ținut tot în Craiova la 12 noiembrie 1897 se exprimă astfel: „Ura și pizma sînt lucruri rele ca și minciuna în lume. Adevărul și iubirea formează baza întregii filozofii a tuturor națiunilor din toate timpurile. Adevărul și iubirea să le ținem strînse în inimile noastre, căci ele produc cetățeni valoroși."[64] [65]

Totuși conflictul între șeful Partidului Național-Liberal și ministerul ieșit din sinul aceluiași partid se poate considera încă latent la începutul anului 1897, întrucît nu se arătase pînă atunci în nici o ședință publică a Corpurilor Legiuitoare. Din actele guvernului Aurelian de pe vremea acelei aparente armonii nu putem trece sub tăcere un anume incident, care de altminteri se și dato- rește acțiunii anterioare a lui Sturdza. E vorba de neobișnuitul mod de celebrare al unei pretinse izbînzi în tratativele cu Turcia pentru admiterea unui mitropolit român la Constanlinopol, care ar fi consistat în recunoașterea unui călugăr cu numele Antim in această înaltă demnitate, recunoaștere care n-a existat niciodată din partea Patriarhiei, nici din partea sultanului în mod formal și în lipsa căreia obscurul călugăr, care nu știa măcar bine românește, a și dispărut cu desăvîrșire din lumina zilei. Și totuși improvizatul ministru de externe Costică Stoicescu, susținut printr-un anume discurs de laudă al lui Sturdza ca lider al majorității, crede de cuviință să strige de pe banca ministerială „Trăiască sultanul!" și provoacă și Senatul să se asocieze la acest strigăt — una din cele mai curioase scene care s-a petrecut în parlamentul nostru și pe care numai puțina ei seriozitate o scutește de a fi prea umilitoare.[1] Ceea ce însă nu împiedică pe Sturdza să impute adversarilor conservatori că și în politica externă nu știu decît să facă plecăciuni în

64 **Vezi discursul 120, în *Discursuri parlamentare,* vol V, p. 334.**

65 **Vezi broșura *Programul Partidului Naponal-Liberal și discursurile președin- telui Consiliului de Miniștri D. A. Sturdza,* Carol Gobi, București, 1897. n. 118.**

dreapta și în stînga.[66] [67]

Aparenta armonie între guvem și șeful partidului încetează la moartea prințului Dimitrie Ghica, prezidentul Senatului, întîmpla- tă în ziua de 15 februarie 1897, la vîrsta lui de 81 de ani.

După oarecare șovăire, național-liberalii se hotărăsc să aleagă în locul vacant pe însuși șeful partidului. Contracandidat ar fi fost viceprezidentul Petre Grădișteanu, unul dintre intimii celor de la guvem, precum la Cameră în locul lui Aurelian se alesese amicul său politic Dimitrie Gianni. Alegerea se face în Senat la 20 februarie cu 85 voturi în favoarea lui Sturdza și 15 buletine albe, iar Sturdza primește noua demnitate declarind că este o dovadă de „solidaritatea și unitatea Partidului Național-Liberal, căruia aparține atît majoritatea Corpurilor Legiuitoare, cît și guvernul". La observarea făcută îndată de Petre Grădișteanu, că în urma acestei alegeri Aurelian trebuie să cedeze locul lui Sturdza, atît Sturdza cît și ministrul de interne Lascăr contestă această urmare. însă cuvintele lui Sturdza erau una și gîndul trebuie să fi fost alta. Căci nu mai departe decît după opt zile își dă demisia din prezidența Senatului și chiar din Senat, motivînd-o cu virsta sa de 64 de ani. Firește Senatul i-o respinge (ședința de la 1 martie 1897), iar Sturdza, după o întrunire a majorității, în care îmbătrinitul și mult vorbitorul Nicolae Ionescu îl provoacă să-și retragă demisia, sărută plîngînd pe acest Ionescu, revine asupra hotăririi sale și la 5 martie prezidează din nou ședința Senatului. Dar încurcătura merge mai departe, și fiindcă Aurelian tot nu vrea să înțeleagă unde bate Sturdza, se repetă niște manopere analoage cu cele descrise mai sus cînd cu eliminarea lui Fleva din minister.

Abia trec patru zile și miniștrii sturdziști Gogu Cantacuzino și Costică Stoicescu își dau demisia;

---

66 **Din publicarea dezbaterilor Senatului in *Monitorul oficial* de la 23 noiembrie 1896 s-au șters acele cuvinte ale ministrului de externe, dar a rămas discursul lui Sturdza, din care rezultă că au fost rostite. D. Sturdza povestește că a mai luat parte la trei ședințe memorabile care s-au terminat prin strigătul „Să trăiască sultanul!" Dar adaugă d-sa însuși: „pe atunci eram încă vasali ai Porții". Vezi de altminteri și discursul 116, în *Discursuri parlamentare,* vol. V, p. 191.**

67 **Vezi discursul 117, în *Discursuri parlamentare,* vol. V, p. 202.**

încercările de a-i face să revină nu izbutesc; la 13 martie sînt înlocuiți ad-interim prin Aurelian și Lascăr, care caută să se împace cu Sturdza, arătîndu-se dispuși a primi în minister pe lîngă cei doi demisionați pe Spiru Haret în locul lui Gh. Mîrzescu. Dar toate sînt în zadar, și la 26 martie Aurelian, după ce a făcut să se voteze în pripă întregul buget, anunță Camerei demisia cabinetului. Dimitrie Sturdza e din nou însărcinat cu formarea ministerului, dar trec iarăși cinci zile în care partidul se frămîntă ca să ajungă la o împăcare. însă toți amicii lui Aurelian refuză participarea la guvem și noul minister e silit să se înfățișeze la 31 martie înaintea parlamentului fără nici un drapelist în mijlocul său.

Printr-o asemenea revenire la cîrma țării regimul lui Sturdza a coborit într-un grad necunoscut mai înainte demnitatea guvernului și a parlamentului, precum prin dezmințirile proprii în chestiunea națională și în cea mitropolitană distrusese în generația de astăzi, mai ales în tinerime, credința în cuvîntul fie cît de solemn al unui om politic.

Prezident al Senatului se alege Eugeniu Stătescu, insă numai cu 54 voturi din 93, celelalte fiind pentru Petre Grădișteanu. Astfel se urcă cel mai eterogen reprezentant al noii generații liberale la locul unde lumea politică era deprinsă să vadă pe prințul Dimitrie Ghica, și această înlocuire face să se simtă și mai tare golul

 lăsat prin dispariția unei figuri așa de caracteristice din viața noastră politică.

Fiul unui fost domnitor al Țării Românești, prințul Dimitrie Ghica, „Beizadea Mitică", cum i se zicea de obicei, nu uita niciodată această origine a sa. Deprins să atragă adeseori atenția publicului asupra sa și închipuindu-și că o atrage totdeauna, Beizadea Mitică era, mai întîi de toate, reprezentativ. Născut la 1816, înalt la trup, larg de piept, oacheș și rotund la față, cu obrajii rumeni, înfățișarea sa fizică, deși cam greoaie, era de o vădită eleganță militară. Adus prin poziția sa socială să prezideze tot felul de instituții și adunări, cînd Eforia spitalelor civile, cînd o societate de asigurare, cînd o întrunire publică, cînd mai ales Camera sau

Senatul (și în această din urmă situație și-a petrecut cea mai mare parte a vieții sale politice), Beizadea Mitică se credea totdeauna *le point de mire* al adunărilor și în orice caz căuta prilejul să fie remarcat și să se facă popular. Cînd prezida la discuții parlamentare mai însemnate, putea deveni incomod, fiindcă întrerupea din cînd în cînd pe orator pentru a rosti cuvinte ce le credea de spirit, mai ales dacă tribuna damelor era plină. Deși de cîteva ori ministru și prezident de consiliu, activitatea sa administrativă s-a concentrat mai cu deosebire în numeroasele lucrări ale Eforiei spitalelor civile, de care se credea obligat să se îngrijească prin tradiție de familie, și aici au rămas multe urme ale bunelor sale intenții. Ușor accesibil la lingușiri, precum era, în mai toate întreprinderile acestea a fost sub influența unor persoane sau puțin competente sau puțin scrupuloase, și atît la construirea acelui spital și a Băilor Eforiei din București, cît și la exagerarea cheltuielilor și organizării azilului „Elena Doamna", aflat la început sub administrația Eforiei, precum și la cele întreprinse în Sinaia după dorința regelui de a face acolo la munte un loc de petrecere și de întremare pentru societatea bucureșteană, s-a simțit acest neajuns al caracterului său.

Cu asemenea însușiri Dimitrie Ghica ar fi putut rămîne fără însemnătate politică, dacă nu s-ar fi deosebit printr-o anume atitudine în toată viața sa de la 1866 încoace. Precum în Divanul Ad-Hoc fusese partizan al ideii unui principe străin, așa din momentul sosirii principelui Carol de Hohenzollem în mai 1866 a păstrat cu religiozitate această credință politică. Deosebindu-se astfel de mulți din contemporanii săi, care în prima treime a domniei

237 lui Carol I s-au arătat șovăitori în simțămintele lor dinastice, Beizadea Mitică a vroit să fie, a căutat să se arate și a și fost într-adevăr cel mai leal și credincios supus al noului domnitor. Crezîndu-se prin originea sa mai presus de obișnuitele partide, în- trebuințînd adeseori cuvintele pompoase „Țara mea“, Beizadea Mitică trecea fără multă greutate dintr-un partid în altul și a prezidat cu aceeași încredere în sine atît adunări

conservatoare, cît și adunări liberale. Căci în aceste vicisitudini el își păstra pururea ideea sa de căpetenie de a fi un sprijin al dinastiei. încă în ultimul timp al vieții, cînd la o întrunire publică - firește liberală - un orator (M. Pherekyde), după răul obicei al exuberanțelor noastre stilistice, pusese în joc persoana regelui într-un mod puțin cuviincios, Beizadea Mitică a părăsit prezidența și a protestat cu o demnă simplicitate în contra acestui abuz (13 februarie 1894). Astfel coborîtorul unui domn pămîntean a îndeplinit în viața sa publică cea mai înaltă misiune ce i-o îngăduiau însușirile sale personale, și „Beizadea Mitică", prin statornica urmărire a unei juste concepții, a putut deveni o figură istorică.

Tot sub regimul liberal. Al doilea minister Sturdza

31 martie 1897-30 martie 1899

în ministerul său de la 31 martie 1897 Dimitrie Sturdza admite pe tînărul Ionel I.C. Brătianu la lucrările publice în locul aurelia- nistului Porumbaru, cel cu dosarele fotografiate. Astfel este scos fiul mai mare al lui Ion Brătianu din corpul tehnic al căilor ferate și introdus pentru prima oară în arena politică, sub auspiciile lui Dimitrie Sturdza, cu concursul lui Mihail Pherekyde, Eugeniu Stătescu și ascunsului în umbră, dar cu atît mai influentului Eugeniu Carada, așadar sprijinit de la început de puternicele instituții financiare aflate la dispoziția Partidului Liberal: Creditul Fonciar Rural și Banca Națională. De îndată se și vorbește de conducerea viitoare a partidului, și din succesiunea la această conducere pare a se face o chestie de succesiune în familie.

Departamentele noului minister sînt ocupate în modul următor:

DIMITRIE A. STURDZA, prezident și externe,
ANASTASE STOLOJAN, domenii,
MIHAIL PHEREKYDE, interne,
G. C. CANTACUZINO (RIFOVEANU), finanțe,
General BERINDEI, război,
SPIRU HARET, culte și instrucție publică,
ION I. C. BRĂTIANU, lucrări publice, ALEXANDRU DJUVARA, justiție.

în Cameră noul minister este îndată atacat de Fleva ca un „guvern de luptă și de provocare", Vasile Lascăr însă, ales vicepre- zident în locul lui Pherekyde, declară că membrii fostului cabinet Aurelian reintră în rindul partidului „ca soldați credincioși", și ministrul Stolojan

răspunde că „politica guvernului este să înlesnim și să realizăm concentrarea tuturor elementelor liberale într-un minister tare".

239

Corpurile Legiuitoare se închid la 3 aprilie. încercările arătate de Stolojan se fac cu îndoită stăruință, izbutesc însă tot așa de puțin ca mai-nainte, și la 10 Mai 1897 apare cel dintîi număr al ziarului disident *Drapelul,* care arată între membrii fondatori pe Aurelian, Vasile Lascăr, G. Mîrzescu, Ștefan Șendre, Emanoil M. Porumbaru, Dimitrie Gianni, Emil Costinescu, Petre Grădișteanu, general G. Anghelescu, Barbu Delavrancea, Vasile Missir, Alexandru Băicoianu, doctor G. Stoicescu, C. Cotescu-Comăneanu, Nicolae Xenopol, V. A. Urechia, C. Dimitrescu-Iași etc. După numele ziarului toată gruparea a rămas poreclită a „drapeliștilor".

Dar pe cînd liberalii fac încercările lor de a readuce unitatea în partid, și conservatorii, mai ales față de revenirea lui Sturdza la guvem, caută să înlăture disidența manifestată prin continuarea Clubului constituțional sub șefia lui Petre Carp chiar după participarea acestuia la ministerul Lascăr Catargiu de la 1891-1895. în ziua de 20 martie generalul Iacob Lahovari, sosit pentru puține zile de la Paris ca să asiste la inmormintarea fratelui său Alexandru, vine la autorul acestei scrieri, în lipsa lui Carp, și, zicîndu-se autorizat de Lascăr Catargiu, Ion Lahovari, Take Ionescu și N. Filipescu, propune unificarea partidului, fuziunea celor două cluburi, un nou comitet sub șefia Iui Lascăr Catargiu, dar cu asigurarea succesiunii la șefie în persoana Iui Petre Carp. Acesta, sosind de la Țibănești, refuză propunerea.

însă pe la sfîrșitul lui aprilie 1897 aceste griji ale guvernului și ale celorlalți oameni politici trec pe al doilea plan: toată lumea e preocupată de boala moștenitorului tronului, principele Ferdinand. Tifosul, de care fusese infectat, părea la început să-și urmeze cursul normal, cînd deodată se ivesc simptome așa de neliniștitoare, încît în noaptea de 15 spre 16 mai se răspîndește în capitală vorba că bolnavul e pe moarte. Toată lumea aleargă la Cotroceni după informații, pretutindeni în țară se deșteaptă îngrijorări. Dimitrie

Sturdza, care de la scena din Cameră cînd cu împușcarea ușierului la 15 martie 1888[1] nu mai vorbise cu cumnatul său Petre Carp, roagă pe amicii acestuia să-l cheme la București; Carp vine, și in tinda palatului de la Cotroceni cei doi oameni de stat se împacă. De la 17 mai înainte starea principelui Ferdinand începe a se îmbunătăți, dar convalescența merge foarte încet și are multe intermitențe. Doctorul Leyden, chemat de la Berlin pe lîngă doc-

'Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", în *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 79. (în lucrarea de față p. 155 — *nota St. N.)*

240 torii din țară Buicliu, C. Cantacuzino și Kremnitz, e silit să amine mereu întoarcerea sa înapoi, de-abia la 8 iunie părăsește țara; după vreo trei săptămîni bolnavul poate fi transportat în „Foișorul" său de la Sinaia, dar numai pe la începutul lui august se poate scula din pat.

Un fapt de mare însemnătate trebuie scos la iveală cu acest prilej. Nu e nimic mai greu decît a constata ce se petrece în sufletul unui popor, nu al orășenilor cititori și scriitori de gazete, nu al celor ce prin cluburi și alte locuri de întrunire vîntură părerile la ordinea zilei și cred că reprezintă cugetul țării, ci al marii mulțimi a oamenilor așa-zis inculți, care niciodată sau de-abia o dată în viață au prilejul de a-și arăta gîndul și simțirea asupra a ceea ce este înaltul interes al patriei. Mai toate discuțiile din parlament, mai toate articolele de ziare cu violența lor obișnuită, mai toate vorbele de la întrunirile publice sînt fără însemnătate pentru cugetarea reală a poporului, precum și cele mai multe legi nu dau nici un rezultat pentru mersul efectiv al unei țări. Dar din cînd în cînd, ca un fulger, străbate o rază de lumină în întunericul care învăluie sufletul poporului, și din adînca tăcere de pînă atunci se aude deodată glasul celor tăcuți. Cine ar fi crezut la noi ca năzuința patriotică a fruntașilor de la Divanurile Ad-Hoc în favoarea unei dinastii ereditare dintr-o casă suverană a Europei și îndeletnicirea regelui Carol pentru realizarea acestei năzuințe să Ti pătruns în popor și să Fi rămas instinctiv simțite de el ca un element de siguranță pentru România? Și totuși în momentele în care s-a aflat

primejduirea vieții moștenitorului Tronului, care pînă atunci părea că trece neobservat în ochii mulțimii, s-a arătat atîta grijă, atîta îndoiosare în toate păturile sociale, atîta simpatie sinceră cu nes- fîrșite propuneri de leacuri și cu nenumărate rugăciuni, incit deodată poporul român, cel cu aparența de nepăsare, s-a dovedit pătruns de un adine simțămînt omenesc și patriotic.

Ministerul, scăpat de această grijă, poate întrebuința vacanța parlamentară pentru pregătirea legilor ce au să fie supuse Camerei la toamnă. Dar, deși lucrind sub prezidența unuia din cei mai harnici oameni ai țării, puțini miniștri liberali pot produce ceva mai de seamă. Ce e drept, și hărnicia lui Sturdza era de regulă întrebuințată la lucrurile mici, la date statistice, la culegere și publicare de documente și la alte asemene amănunte. Lui i se poate aplica vorba citată într-o scrisoare a lordului Chesterfield despre papa

Alexandru al VTI-lea Chigi: *maximus in minimis et minimus in maximis.* Lipsa caracteristică de oameni competenți în Partidul Liberal, în afară de afacerile de bănci și de credit, se simte și de astă dată. De la M. Pherekyde la interne, de la Gogu Cantacuzino la finanțe, de la Al. Djuvara la justiție (de altminteri înlocuit în ianuarie 1898 cu Pallade) și de la I.I.C. Brătianu la lucrările publice nici nu se aștepta cineva la vreo inițiativă; iar încercarea lui Stolojan cu naftalina pentru stîrpirea filoxerei a rămas de pomină. Numai generalul Anton Berindei și Spiru Haret se pun serios pe lucru, cel dintîi la o reformă a organizării armatei, care însă provoacă penibile manifestări în contra evreilor, celălalt la alcătuirea Legii pentru învățămîntul secundar și superior.

în ceea ce privește însă pe Sturdza, fatalitatea, care îl aduce din nou în capul Ministerului de Externe, îl urmărește și în decursul acestei a doua guvernări. Regele Carol, pentru a înapoia vizita împăratului Franz Joseph I, se oprește cu regina în septembrie 1897 la Budapesta, unde împăratul se afla pentru sesiunea Delegațiilor. Suveranii noștri sînt primiți cu mare

solemnitate; dar pe cînd cu cîteva zile mai înainte fusese primit la Budapesta și împăratul Germaniei, însoțit de ministrul său de externe, precum și împăratul Franz Joseph I avea pe lîngă sine pe contele Goluchowski, Sturdza nu putuse însoți pe regele Carol în capitala Ungariei din motive lesne de priceput și regele nostru nu avea lîngă sine decît pe ministrul său de la Viena Emil Ghica.

Printre decorațiile convenite cu acest prilej între cele două guverne, ministrul-prezident ungur baronul Bănffy strecoară în ultimul moment și una pentru Jeszenszky, fostul procuror de la Cluj, care la pertractarea odiosului proces în contra *Memorandumului* insultase pe românii transilvăneni și acum, fiind înaintat în administrația centrală din Budapesta, trecea de cel mai aprig dușman al lor.

Marea decorație smulsă regelui prin surprindere la o reprezentație de gală în teatru (regele probabil nici nu-și mai amintea cine e acel Jeszenszky) deșteaptă la noi în țară și printre românii din Austro-Ungaria atîta indignare, încît însuși contele Goluchowski se vede îndemnat să ceară scuze guvernului român pentru distincția la care a participat fără cunoștință de cauză (raportul confidențial al legației noastre din Viena nr. 1135 din 5/17 noiembrie 1897). Dar totuși Sturdza, ca ministru de externe, contrasemnează la 12

 octombrie 1897, în ajunul aniversării scuzelor de la Iași, decretul prin care se conferă lui Jeszenszky placa de Mare ofițer al Coroanei. Ce raporturi trebuie să fi existat între ministrul-prezident român și ministrul-prezident ungur pentru ca baronul Bănffy să fi îndrăznit a strecura cererea unei decorații pentru Jeszenszky, iar Dimitrie Sturdza să nu fi îndrăznit a-i reține cel puțin decretul formal!

Se înțelege că și acest incident nu contribuie să îmblînzească relațiile cu disidența din Partidul Național-Liberal, și cînd la 15 noiembrie 1897 se deschide a treia sesiune a legislaturii liberale, numeroase incidente supărătoare caracterizează starea precară creată țării și partidului prin situația îndoioasă a lui Dimitrie Sturdza.

Dar înainte de expunerea lor se cuvine să amintim că

regele și regina (fără principele de Coroană, a cărui convalescență nu îngăduia încă o asemenea oboseală) se duc la Iași pentru inaugurarea noului edificiu al Universității la 21 octombrie 1897. Suveranii noștri sînt primiți cu entuziasm.

La sfeștania slujită de mitropolitul Moldovei asistă și guvernatorul Basarabiei trimis de împăratul Rusiei ca să salute pe regele Carol. Această prezență în acel loc și cu acel prilej a trebuit să deștepte în toți cunoscătorii istoriei noastre contemporane o amintire din cele mai caracteristice. Cu vreo 50 de ani în urmă, tot la Iași și tot la ceea ce s-ar putea numi pentru acele vremuri o universitate, adică la Academia Mihăileană, ține Mihail Kogălniceanu, de curînd sosit de la studii din Berlin, în ziua de 24 noiembrie 1843 întîia sa lecție asupra istoriei naționale. Dar această lecție dinții a fost și lecția din urmă, căci după stăruința sau de teama consulului rus, speriat de ideea unei istorii naționale române, Mihalache Sturdza-Vodă a oprit continuarea cursului. Și acum, la 1897, Iașii văd pe trimisul aceleiași Rusii asistînd oficial la inaugurarea noului edificiu al Universității din România liberă, universitate chemată mai ales să cultive studiul limbii și istoriei naționale, și și-au dat cu mîndrie seama de progresul ce l-a făcut Statul Român de la Mihalache Sturdza-Vodă pînă la regele Carol I.

Ce deosebire între acel moment înălțător și cele ce se petrec în partidul de la guvem îndată după deschiderea Corpurilor Legiuitoare la 15 noiembrie 1897! Prezident al Camerei se alege to- Dimitrie Gianni, insă nu mai e același Gianni, care fusese ales îr rîndul trecut ca un amic al lui Aurelian, ci acum este ales fiindcă

 părăsise *Drapelul* și devenise guvernamental; viceprezidenți se aleg drapeliștii Vasile Lascăr și Ștefan Șendre pe lingă C. Nacu și C. I. Stoicescu, ca dovadă a dorinței de unitate în partid; însă unitatea nu se restabilește, și ceva mai tîrziu, asupra unui incident de regulament, cei doi drapeliști își dau demisia (28 februarie 1898) și in locul lor se aleg B. lepurescu și C. Dimitrescu-Iași, care și acesta părăsise disidența și

trecuse în tabăra guvernamentală.

La Senat se realege prezident Eugeniu Stătescu, insă refuză pe motivul sănătății sale zdruncinate și declară „ferma hotărire de a se retrage in viața privată**, ceea ce nu-1 împiedică să devină iarăși prezident al Senatului după patru ani și chiar ministru al justiției în al treilea cabinet Sturdza. în locul lui ajunge Nicu Gane la prezidență, iar viceprezidenți se aleg iarăși, pe lîngă Al. Nicolaide și P. Orbescu, drapeliștii P. Grădișteanu și V. A. Urechia; dar și aceștia — după exemplul celor întâmplate la Cameră — își dau mai tîrziu demisia și în locul lor sînt aleși generalul C. Budișteanu și N. Crătunescu (2 martie 1898). Mai curios însă decît aceste tribulații prezidențiale este incidentul cu alegerea Comisiei pentru adresa de răspuns la Mesajul tronului. Alegerea se face în ședința de la 20 noiembrie 1897 și din urnă ies C. Nacu, Emil Costinescu, C. F. Robescu, Toma Stelian, M. Corbescu. C. Cociaș și G. D. Pallade; însă votanți fuseseră 113, biletele cu numele de mai sus erau numai în număr de 56, pe cînd 57 bilete, adică majoritatea, erau albe. Atunci Sturdza cere ca „asupra acestui punct să se facă lumină**, și B. lepurescu propune o moțiune de încredere, care întrunește 97 de voturi, iar 27 de drapeliști votează contra. Cei șapte aleși în Comisia adresei își dau totuși demisia; însă ea este respinsă de Cameră, afară de a lui Costinescu, care e primită. O situație mai încurcată pentru un guvern constituțional nici nu se putea închipui și acest incident, pe lîngă cele multe de mai înainte, dovedește decadența în care ajunsese Partidul Național-Liberal sub noua șefie. Așa se și explică faptul, pînă atunci nepomenit în dezvoltarea noastră politică de la 1866 încoace, că Partidul Conservator începe a deveni popular și ajunge în opinia publică a ține cumpănă Partidului Liberal, ba uneori a-1 și întrece.

Același semn de decadență se ivește și în cele ce se petrec cu prilejul unei dispoziții la evrei in proiectul de lege al ministrului de război. Evreii pămînteni nefiind considerați cetățeni români dacă n-au dobîndit naturalizarea, generalul Berindei vrea să-i exclu- 244 dă și de la serviciu militar al țării. însă contra acestei

măsuri se ridică atît *Epoca* lui N. Filipescu, cît și tinerii evrei pămînteni; aceștia din urmă doresc ca prin supunerea lor la serviciul militar să-și cîștige dreptul la încetățenire. Astfel se introduce un nou ferment de tulburare în situația deja prea tulbure a regimului liberal. Duminică 16 noiembrie 1897 evreii țin o întrunire publică la „Dacia" pentru a protesta contra proiectului Berindei, la întrunire vin însă și cîțiva studenți români, care vor să vorbească; se face scandal, se întîmplă bătăi, studenții români trec în procesiune prin străzi cîntînd *Deșteaptă-te, române!,* și cînd ziarul socialist *Lumea nouă* descrie cele petrecute la „Dacia" într-un mod care nu convine studenților agitatori, aceștia se întrunesc în localul asociației lor generale și anunță o altă întrunire publică la „Dacia" pe ziua de duminică 23 noiembrie, pentru care primesc și adeziunea unor studenți din Iași. La sfîrșitul acestei întruniri se produc spargeri de ferestre la cîteva prăvălii evreiești și încercări de atacuri în contra tipografiei socialiste. Scandalul pe străzi ține două ore întregi fără nici o intervenite a poliției. Prefect era Caton Lecca, el însuși antisemit, acela care în Camera liberală de la 1887 se purtase așa de necuviincios cu Ion Brătianu[1], dar acum se împăcase pentru funcția de prefect cu regimul liberal. Vasile Morțun, pe atunci in fruntea socialiștilor, spre a apăra tipografia *Lumea nouă* in contra năvălirii studențești, cere intervenirea ministrului de interne. Pherekyde telefonează poliției în acest sens. Modul cum poliția oprește îndată agresiunea studențească, arătat de Morțun in ședința Camerei de la 25 noiembrie, dovedește conivența poliției la cele intîmplate și este un exemplu mai mult pentru injosirea unei părți a tinerimii universitare, introdusă in statele de soldă ale poliției - tristă urmare și aceasta a situației ce și-o crease Dimitrie Sturdza.[68] [69]

68'**„Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", in *Discursuri parlamentare,* vol. III, p. 69. (în lucrarea de față p. 150 — *nota St. N.)***

69**Prin amestecul studenților plătiți de poliție in mișcările colegilor lor universitari prefectul voia să împiedice manifestările ostile in contra lui Sturdza ale celor ce mai înainte fuseseră excitați de el însuși in chestiunea națională.**

Iar cînd in ședința Senatului din aceeași zi de 25 noiembrie P. P. Carp interpelează guvernul asupra proiectului generalului Berindei și a devastărilor de duminică, ministrul de interne M. Pherekyde tratează proiectul generalului de „ficțiune" fiindcă n-ar fi trecut prin Consiliul de Miniștri. Un asemenea răspuns dat de un ministru în privința proiectului de lege al unui coleg al său, care proiect fusese încă și anunțat prin Mesajul regal, e singur de ajuns pentru a caracteriza starea guvernului și a Partidului Liberal din acel timp.

O lege importantă însă, lucrată cu silință și cu bune intenții, se votează și se promulgă în decursul acestei sesiuni: este Legea învățămîntului secundar și superior, alcătuită de ministrul Spini Haret în colaborare cu C. Dimitrescu-Iași, profesor de filozofie la Universitatea din București. Conservatorii sînt destul de nepărtinitori pentru a vota legea și a recunoaște meritele ministrului liberal cu atît mai mult, cu cît pe atunci Spini Haret era considerat numai ca omul școlii și nu începuse încă agitările cu care a tulburat mai pe urmă mințile învățătorilor sătești. Critica ce se putea face și s-a făcut într-adevăr[1] în contra unor dispoziții ale legii privea mai ales prea marea centralizare și supunere a învățămîntului sub arbitrul ministrului, pe cînd adevăratul liberalism are pretutindeni tendința de a încuraja activitatea proprie a oamenilor și de a o emancipa din ce în ce mai mult de sub jugul guvernului. De abia Vasile Lascăr mai susține în această privință principiile liberale, și într-un discurs al său[70] [71] se ridică foarte energic în contra prea marelui amestec ministerial în școlile private după legea lui Haret. „Art.

Vezi și nota de la pagina 98 a vol. IV din *Discursuri parlamentare.* (în lucrarea de față p. 206 — *nota St. N.)* In urma celor arătate mai sus rectorul Universității (autorul scrierii de față) își dă demisia, motivind-o anume pe acea conivență constatată intre poliție și studenții agitatori.

70 **Vezi discursul 118, în *Discursuri parlamentare,* vol. V, p. 240-284.**

71 **Vezi Vasile Lascăr, *Discursuri politice,* p. 384.**

23 din Constituție, observă Vasile Lascăr, zice lămurit: învățămîntul este liber; și art. 2 din proiectul guvernului zice că nimeni nu poate înființa o școală fără permisiunea guvernului. Ce libertate este aceasta?... Ce, voiți ca asemenea școli să nu se poată înființa din cauză că vederile întemeietorilor nu se vor potrivi cu calapodul strimt al miniștrilor?" Dar de la colaboratorii de atunci ai lui Sturdza nici nu era de așteptat vreo pricepere a esenței liberalismului.

Pe lîngă această critică se cuvine să adăugăm, într-un rezumat al istoriei noastre politice, că legea lui Haret, prin modul aplicării ei atît din partea administrației centrale, cît și a profesorilor, a fost departe de a da roadele așteptate. Accesul la Universitate nu numai pentru studenți, dar mai ales pentru profesori s-a arătat prea înlesnit și a coborît nivelul și prestigiul înaltului institut de cultură - un exemplu mai mult pentru vechea experiență că nu legile pot aduce progresul, ci oamenii care le aplică. Cel dintîi rector al Universității din București, ales după legea cea nouă, a fost și cea dintîi dovadă pentru acest adevăr.[1]

în timpul vacanței parlamentare din vara anului 1898 regele Carol, însoțit de principele Ferdinand, face o vizită împăratului Nicolae al II-lea al Rusiei la Petersburg (17 și 18 iulie), unde firește are o primire potrivită cu autoritatea sa personală și cu situația României. De observat rămîne numai că de astă dată regele a luat cu sine și pe ministrul său de externe Dimitrie Sturdza. Dacă în anul trecut absența lui Sturdza de la Budapesta cu prilejul vizitei regelui Carol fusese interpretată în contra sa ca o urmare a atitudinii sale contrazicătoare în chestiunea națională, acum prezența sa la Petersburg este iarăși interpretată în contra sa și tot ca o atitudine contrazicătoare. Căci Sturdza publicase o anume broșură în privința relațiilor României cu Rusia, în care ataca Imperiul de la Nord cu obișnuita sa asprime de stil, și acum mergea la Petersburg cu aparența de a face scuze pentru

manifestarea literară a părerilor sale din trecut.[72] [73]

La sfirșitul lui septembrie ministrul de finanțe Cantacuzino- F^ifoveanu este silit de starea sănătății sale să demisioneze și la 9 decembrie al aceluiași an 1898 încetează din viață. Dacă ne reamintim trecutul politic al acestui membru influent al Partidului Național-Liberal, de la necuviincioasa scrisoare deschisă către rege publicată în *Voința națională* și de la încăpățînarea sa de a mai susține prin broșuri bunătatea agiului, după ce lumea întreagă înțelesese primejdia etalonului de argint, pînă la administrarea sa financiară cu indoioasa conversiune și cu exagerata și nelegala emitere a bonurilor de tezaur, dezastruos sporite de urmașul său C. D. Pallade, ajungem cu toată nepărtinirea la rezultatul că reputația sa printre liberali a fost uzurpată. De Dimitrie Sturdza îl va fi apropiat spiritul său de sectar, la ceilalți liberali își va fi cîștigat vază prin onestitatea și dezinteresarea sa în materie de bani. însă nu ne pare a fi spre onoarea unui partid politic, dacă numai virtutea negativă de a nu abuza de o situație publică spre propria îmbogățire devine un titlu suficient pentru celebritate.

înlocuirea răposatului G. C. Cantacuzino la Ministerul de Finanțe cu G. D. Pallade, pe care o face Sturdza acum, surprinde și mai mult lumea politică, care rămăsese nedumerită încă de la prima intrare a acestui ministru în cabinetul de la 4 octombrie 1895. G. D. Pallade, la început ajutor de avocatură pe lîngă P. Grădiștea- nu, apoi mult timp adversar înverșunat al lui Ion Brătianu, iar în vremea din urmă alipit de Dimitrie Sturdza prin cele mai învăpăiate discursuri în contra conservatorilor, era așa de lipsit de orice pregătire pentru greaua sarcină a unui ministru de finanțe în vremurile de atunci, încît numirea sa denotă crescînda

72 **Vezi discursul 120, în *Discursuri parlamentare,* vol. V, p. 334.**

73**Broșura e intitulată *Europa, Rusia fi România. Studiu etnic fi politic de Dim. A. Sturdza* (București, I. V. Socec 1890). Acolo se zice între altele: „învinsă de turci la 1711 cînd Petru cel Mare fu silit a subscrie tratatul rușinos de la Prut, Rusia a devenit cu încetul un pericol serios pentru Europa“ (p. 11) etc., etc.**

înstrăinare a lui Sturdza de puținii oameni de valoare care mai rămăseseră în Partidul Liberal. încercările reînnoite în decursul lunii septembrie 1898, prin mijlocirea lui Eugeniu Stătescu, de a ajunge la o împăcare cu drapeliștii rămîn tot așa de zadarnice. Vasile Lascăr, Emil Costinescu și ceilalți pun ca primă condiție pentru unificarea partidului retragerea lui Dimitrie Sturdza din capul guvernului. Ceea ce pricinuiește mai marea îndîrjire a drapeliștilor în acel moment este o nouă îngreunate a situației lui Sturdza în chestiunea națională, păcatul originar al venirii sale la guvern, pe care nu-1 va putea expira decît prin cădere.

La sfirșitul sesiunii trecute, după o interpelare a lui Take Ionescu dezvoltată la Cameră în ziua de 28 aprilie 1898 se deșteptase din nou luarea-aminte asupra relațiilor lui Sturdza cu guvernul ungar. Era vorba în acea interpelare de amenințarea adresată mitropolitului Miron din Sibiu de ministrul cultelor din cabinetul baronului Bănffy, Wlassici, în contra școlilor române din Brașov, fiindcă acestea „după probele documentate procurate de către guvernul regesc au primit pe ascuns subvenție anuală", așa era zis în adresa acelui ministru de la 18 aprilie 1898. Take Ionescu mai afirma că și cu cîteva zile înainte mitropolitul ar fi primit o altă adresă, în care se zicea că „Biserica Sf. Nicolae și prin urmare liceul din Brașov primește ajutoare din România, ba nu numai că primește, dar că le cere cu insistență, și aceasta *plihtisește* unele guverne (adică guvernul lui Sturdza) care nu vor să dea". în dezvoltarea interpelării Take Ionescu cernite eroarea de a atribui această

248 mai veche adresă însuși ministrului Wlassici, pe cînd ea pare a fi fost semnată nu de un membru al guvernului, ci numai de un funcționar al ministerului, ceea ce însă este cam același lucru. Și mai comite eroarea de a interpreta greșit cuvintele din adresa de la 18 aprilie „după probele documentate procurate de către guvernul regesc", crezînd că guvernul regesc ar fi Guvernul României, că adică acesta i-ar fi procurat probele, pe cînd evident guvernul regesc din adresă însemnează guvernul ungar, care și-a procurat probele, fără a spune de unde. Dar in fapt greșitele interpretări

ale lui Take Ionescu nu înlătură întru nimic dreptatea atacului său, căci în această privință și după rectificarea stabilită mai sus greutatea ce apasă politica lui Sturdza rămîne aproape aceeași. Numai că în asemenea cazuri micile erori devin o armă primejdioasă în contra celui ce le-a comis, și așa Sturdza cu partizanii săi se agață de ele pentru a acuza pe Take Ionescu nu de o falsă interpretare, ci de un fals în acte publice. Iar spre a da o aparență acestei acuzări, Sturdza nu se sfiește să ceară intervenția ministrului plenipotențiar al Austro-Ungariei la București (nota lui Sturdza către baronul Aehrenthal din 10/22 iulie 1898, nr. 15219), care în adevăr îi certifică oficial că în citata adresă a lui Wlassici de la 18 aprilie „guvernul regal" însemnează guvernul regal ungar și nu român, și că în ceea ce privește cealaltă adresă, nici un document de acest fel nu a fost învestit cu semnătura lui Wlassici sau a unui alt membru al guvernului ungar (adresa baronului Aehrenthal către Sturdza din 7/19 septembrie 1898, nr. 96), dar nu zice că nu a existat poate învestită cu iscălitura oficială a vreunui alt funcționar. Este nepilduit ca un ministru al țării într-o luptă parlamentară internă, în care este acuzat de conivență cu un guvem străin, să invoce ajutorul acestui guvem străin în contra unui membru al parlamentului român.

Procedarea e cu atît mai stranie, cu cît în fapt, recunoscînd cele două erori de interpretare explicate mai sus, acuzarea formulată de Take Ionescu, cum am zis, rămîne întemeiată în partea ei esențială. Modul de apărare al lui Sturdza și al organelor sale caută să producă confuzie între două lucruri deosebite: între subvenția care se dă ostensibil Bisericii Sf. Nicolae și școlilor române din Brașov, oficial trecută în bugetul statului și provenită din anumitele legi, și între ajutoarele bănești pe care unii miniștri, îndeosebi Take Ionescu, le mai dădeau pe sub mină pentru alte scopuri din Transilvania. Și acest al doilea fapt l-a adus Sturdza la cunoștința

249 ungurilor citind în discursul său de la „Orfeu“ din 25 sept. 1894* numerele mandatelor discreționare, cu care s-au plătit asemenea sume nemărturisite.

Enormitatea unei asemenea denunțări nu se înlătură nici cu invocarea declarării anterioare a contelui

Kalnoky făcută în Delegația ungară de la 7/19 septembrie 1894, că știe despre subvențiile distribuite școlilor și bisericilor transilvănene din fondul bugetar al României, fiindcă aceste subvenții, sînt una și sumele discreționare date de Take Ionescu și denunțate de Sturdza la „Orfeu“ sînt alta.

Autorul scrierii de față a dezaprobat totdeauna acest fel de amestec al oamenilor noștri politici în chestiunea transilvană, și la pagina 89 a vol. IV se arată și motivele dezaprobării.[74] [75] Dar ca însuși Dimitrie Sturdza, care era cel mai amestecat în tribulațiile transilvănene, să întrebuințeze menționatele denunțări și defăimări în contra unui ministru al țării, aceasta nu se va putea niciodată justifica pentru cei ce cunosc exact cele întîmplate.

Dacă s-ar fi mărginit lucrurile numai aici, partizanii lui Sturdza ar fi putut continua mai departe cu denaturarea faptelor, și situația ministrului-prezident s-ar fi putut cel puțin susține în starea precară de mai înainte. Dar urmările neapărate ale modului cum s-a urcat Sturdza la guvem nu se mai pot opri. Agravarea vine de astă dată de la chestia școlilor române din Brașov. Față de relațiile sale îndoioase cu guvernul din Budapesta, Sturdza nu mai îndrăznește să plătească Bisericii Sf. Nicolae și școlilor din Brașov acea subvenție legală, pe care de la început o plătiseră toate ministerele, chiar și slabul minister Aurelian; pe de altă parte guvernul ungar pus în cunoștință de acest refuz al lui Sturdza (la care face aluzie citata adresă către mitropolitul din Sibiu cu „plih- tiseala" cererilor de bani) apasă asupra acelor școli și, folosindu-se de strimtoarea lor financiară, decretează sporirea tuturor lefurilor profesorale, oferă subvenții ungurești în schimbul unui mai mare amestec al statului maghiar în planul lor de învățămînt și amenință cu închiderea școlilor în caz de

74 **Vezi „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I, în *Discursuri parlamentare,* vol. IV, p. 94. (în lucrarea de față p. 203 — *nota St. N.)***

75 ***Idem,* p. 89. (în lucrarea de față, pp. 199-208 — *nota St. N.)***

neconformare. în zadar comitetul parohial al Bisericii Sf. Nicolae din Brașov, prin care se plătea și subvenția școlilor, stăruie de nenumărate ori pe lîngă Sturdza pentru executarea acelei obligații legale, a cărei sumă anuală de 38 500 lei devenise acum o chestiune de existență pentru acele școli: Sturdza refuză cu îndîrjire sub cuvînt că trebuie mai întîi să lămurească chestiunea cu guvernul ungar. Atunci comitetul parohial, cu autorizarea consistoriului mitropolitan din Sibiu și după consfătuirile ținute de reprezentantul lor Vlaicu acasă la autorul acestei scrieri în seara de 15 octombrie cu Emil Costinescu și la 16 octombrie cu Take Ionescu, C. Dissescu și Vasile Lascăr, hotărăște intentarea unei acțiuni înaintea Tribunalului Ilfov în contra statului român pentru plata subvenției obligatorii, iar cu susținerea procesului sînt însărcinați, pe lîngă autorul scrierii de față, V. Lascăr și C. Dissescu, care subscriu petiția introductivă prezentată Tribunalului Ilfov la 26 octombrie 1898. Pe de o parte introducerea procesului prin cei trei procuratori luați din diferite grupări politice voia să dovedească că aici nu era o chestiune de partid, ci de interes general; pe de alta autorul scrierii de față a căutat să înlăture confuzia produsă prin șovăirea lui Sturdza și să legitimeze plata acelei subvenții ca o obligație, pe care nici regatul maghiar să nu o poată contesta. Pentru acest scop a dezvoltat în Senat interpelarea cuprinsă mai jos în discursul 119[1] și a avut în ziua de 16 noiembrie la Petre Carp o întîlnire cu baronul Aehrenthal, căruia i-a explicat originea juridică a subvenției și a propus totodată ca cea mai nimerită măsură, pentru a evita orice greutăți ulterioare, plata din partea statului român a unui capital, al cărui venit să fie egal cu anuitatea de pînă acum. Baronul Aehrenthal a înțeles dreptatea acestui mod de a vedea și după cîteva zile, la 29 noiembrie, venind la Carp să-și ia ziua bună (pleca prin Viena la Petersburg, unde fusese numit ambasador), a repetat lui Carp că procesul intentat de noi este cea mai cuminte soluție a chestiunii pendinte, că așa a și spus-o regelui în audiența de concediu și că tot așa o va explica la

Pesta și la Viena.

Pentru a termina cu acest episod din epoca ministerială a lui Sturdza, anticipăm cronologicește rezultatul final. După cîteva a- mînări convenite înaintea tribunalului de amindouă părțile și după căderea lui Sturdza de la guvem, procesul s-a închis printr-o tranzacție admisă și de ministerul din Budapesta prin care statul român a dat o dată pentru totdeauna Bisericii Sf. Nicolae și școlii

'Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. V, discursul 119, pp. 285-334.

251 române din Brașov un capital de 962 500 lei în rentă de 4%, produ- cînd un venit anual de 38 500 lei și i-a plătit totodată suma de 115 500 lei, anuitatea datorată pe cei trei ani din urmă, pe care Sturdza i-o refuzase. Legea pentru aceste credite s-a votat de Cameră la 29 ianuarie 1900, și toată alcătuirea s-a făcut sub ministerul conservator de la 11 aprilie 1899 prin silințele lui Take Ionescu ca ministru de culte și prin patriotica tenacitate a ministrului-prezident G. Gr. Cantacuzino.

Revenind la situația politică internă în momentul intentării acelui proces, trebuie să menționăm alegerile comunale din zilele de 1 și 3 noiembrie 1898, care de astă dată au o însemnătate deosebită pentru direcția viitoare a politicii liberale. Ministrul-prezident Sturdza, de teama unei înfrîngeri față de opoziția conservatoare întărită prin dezbinarea din propriul său partid, se lasă ademenit să încheie la Iași o alianță electorală cu grupul socialist, mic la număr, dar primejdios prin fermentul de agitări țărănești. Și astfel apare pe lista oficială a candidaților guvernamentali din Iași C. Stere, împreună cu un alt tovarăș, și este ales. Autorul acestei scrieri a atras de la început, printr-o interpelare în Senat, luarea-aminte a oamenilor politici asupra gravității acestui compromis[1], în care vede și astăzi una din cauzele răscoalelor țărănești izbucnite în primăvara anului 1907, ale căror premergătoare au fost mișcările ațițate în cîteva districte din Muntenia prin cluburile socialiste de la sate imediat după alegerile de la noiembrie 1898.

Cu un asemenea preț și cu obișnuitele violențe și

nelegal itați (în urma cărora alegerile din București, după o contestare scrisă de C. C. Arion în numele Junimiștilor[76] [77], sînt casate de însuși ministrul de interne M. Pherekyde) guvernul obține știutele majorități în mai toate comunele. Față de acest rezultat unii din drapeliști devin mai dispuși să se apropie de Dimitrie Sturdza, și chiar înțelegerea cu socialiștii din Iași se face prin mijlocirea lui Gheorghe Mîrzescu. Totuși disidenții mai de valoare rămîn recalcitranți, cu toate reînnoitele stăruințe ale guvernului. Probabil că și indignarea produsă în urma procesului școlilor române din Brașov zădărnicește restabilirea unirii.

Paralel cu aceste năzuințe ale Partidului Național-Liberal se reînnoiesc și in Partidul Conservator încercările de împăcare. Regele, doritor de a vedea mersul ce ituțional mai asigurat prin alternarea a numai două partide, așa-numitele partide istorice, fără disidențe și fracționări înăuntrul lor, exprimă lui Lascăr Catargiu într-o audiență la Sinaia oportunitatea unei înțelegeri cu Petre Carp, și primind apoi pe Carp la București în ziua de 17 noiembrie 1898, îi repetă același sfat. A doua zi Carp se duce la Lascăr Catargiu, care, după o prealabilă consfătuire cu Clubul conservator, are într-o secție a Senatului o lungă explicare cu Carp (27 noiembrie). Programul politic al lui Carp — continuarea lucrărilor începute sub ministerul de la 1891 pînă la 1895, stabilirea la noi impozite, un procent la succesiunile directe, reforma patentelor, impozit asupra venitului mobiliar etc. — îl declară Lascăr Catargiu acceptabil, dar cere să se mai adauge reprezentarea minorităților, pentru care s-ar fi angajat Comitetul conservator față de Gheorghe Panu, introdus după stăruința lui Nicu Fi li pese u în Comitetul acestui partid. Carp declară pretenția lui Panu lipsită de seriozitate și o respinge cu drept cuvînt. Un alt punct de neînțelegere era numărul junimiștilor care să participe la un viitor minister al lui L. Catargiu, chestie de persoane, care n-ar fi trebuit să aibă nici atunci nici mai

76**Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. V, discuisui 120 și replica, pp. 334-394.**

tîrziu însemnătatea ce i se dă în alcătuirile noastre ministeriale. Oricum ar fi fost, Carp a interpretat convorbirea sa cu Lascăr Catargiu ca o zădărnicire a înțelegerii și a comunicat-o astfel regelui prin mijlocirea prefectului Palatului, general Vlădescu.

Nu putem menționa cerința acelei reprezentări a minorităților, care a intervenit atunci ca un motiv sau ca un pretext pentru împiedicarea unificării conservatoare, fără a ne opri puțin la cel ce o introdusese în programul de atunci al partidului, la Gheorghe Panu, a cărui versatilitate este destul de caracteristică pentru vremea în care trăim, spre a merita cîteva cuvinte. Era mai întîi curioasă introducerea lui în Comitetul Partidului Conservator de la 1898. Fost „junimist" între anii 1874-1876, cînd autorul acestei scrieri făcea parte din ministerul Lascăr Catargiu și-l trimisese bursier la Paris pentru studiul istoriei, apoi după căderea acestui minister trecînd la Facultatea Juridică și devenind în Bruxelles membru al *Internaționalei,* apoi întoreîndu-se în țară și cu această recomandare numit șef de cabinet al ministrului de interne C. A. Rosetti, apoi primul procuror ocrotitor al socialiștilor și agentul guvernului liberal la Iași cu banii trimiși de ministrul Vasile Conta (o scrisoare către Panu cu asemenea dovadă compromițătoare a

253 fost publicată de Eminescu în *Timpul*[1] (apoi fundatorul ziarului radical *Lupta,* condamnat pentru un atac în contra regelui, sus- trăgîndu-se de la închisoare prin fuga la Viena, mai pe urmă ales deputat și grațiat, adus de Nicu Filipescu ca redactor la *Epoca,* apoi devenind membru al chiar Comitetului conservator cu perspectiva de a fi ministru, apoi, pierzîndu-și această perspectivă iluzorie, întors iarăși la Partidul Național-Liberal, unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții, bine primit și bine recompensat de Sturdza, cu toate că fusese unul din cei 22 de deputați care în ianuarie 1889 ceruseră Camerei darea în judecată a lui I. C. Brătianu: Gheorghe Panu era mai întîi de toate un ziarist de incontestabil talent și pe lîngă aceasta, fără să fi fost orator în accepția proprie a cuvîntului, avea în discursurile sale parlamentare o logică strînsă a argumen-

***De aci și lumina îndoioasă în care se înfățișează toate amintirile publicate de Gheorghe Panu despre „Junimea" literară din Iași, îndeosebi în ceea ce privește pe Eminescu. In aducerea-aminte a tuturor celor ce erau de față la întrunirea „Junimii" din seara de sîmbătă 28 martie 1881 în casa lui Vasile Pogor va fi rămas neuitată o scenă provocată de Panu. Autorul volumului de față, sosit la Iași pentru o conferință de binefacere {imită a doua zi, adusese cu sine de la București *Scrisoarea III* a lui Eminescu „un sultan dintre aceia ce domnesc peste vro limbă", scrisă cu cîteva zile mai-nainte, celebra satiră cu versurile amare în partea a doua:**

„De-așa vremi se-nvredniciră cronicarii și rapsozii
Veacul nostru ni-1 umplură saltimbancii și irozii...

Panglicari în ale țării, care joacă ca pe funii.
Măști cu toate de renume din comedia minciunii?
Au de *patrie, virtute,* nu vorbește liberalul, De ai crede că viața-i e curată ca cristalul?

Vezi colo pe uriciunea fără suflet, fără cuget,
Cu privirea-mpăroșată și Ia fălci umflat și buget,
Negru, cocoșat și lacom, un izvor de șiretlicuri,
La tovarășii săi spune veninoasele-i nimicuri;
Toți pe buze-avînd virtute, iar în ei monedă calpă,
Quintesență de mizerii de la creștet pînă-n talpă,
Și deasupra tuturora, oastea să și-o recunoască,
își aruncă pocitura bulbucații ochi de broască..."

La citirea acestor din urmă versuri cu aluziile transparente la Ion Ghica și la prezidentul Camerei C. A. Rosetti, Panu întrerupe și strigă cu un fel de aer procurorial: „Nădăjduiesc că poezia aceasta nu se va publica în *Convorbiri literare.* " Risul homeric trezit de această cerere l-a făcut pe Panu să părăsească adunarea, și de atunci nici n-a mai asistat la vreo întrunire a „Junimii". Radicalii, cînd ajung în funcții de-ale statului, devin ușor despoți.

254 tării, care îl facea să fie totdeauna ascultat. Dar lipsa sa de caracter l-a purtat prin toate partidele și l-a făcut să slujească rînd pe rind cauzele cele mai contradictorii cu același aparat de argumentare logică, *omnia pro pecunia.* Astăzi figura acestui om politic multicolor se vede turnată în bronz și așezată în grădina populară a Cișmigiului pentru edificarea trecătorilor.

Parlamentul fiind deschis și trebuind să lucreze, Sturdza se hotărăște să se ocupe în sfirșit de modificarea legii minelor, votată de conservatori, despre care prelinsese cu patru ani în urmă că a violat Constituția. Și Spiru Haret propune în pripă o lege asupra învățămîntului profesional. însă împrejurările nu

mai lasă răgaz guvernului să se ocupe de asemenea proiecte legislative. Mai întîi alianța cu socialiștii de la Iași își are îndată repercutarea în răscoalele țărănești, despre care am vorbit mai sus. Ministrul de interne e silit să ordone cercetări polițienești și să ceară instrucții penale în contra instigatorilor din cluburile socialiste de la sate, și lunile ianuarie și februarie 1899 sînt ocupate cu această primejdioasă dezordine.

Dar în același timp izbucnește în parlamentul ungar cea mai violentă criză de rezistență în contra baronului Bănffy, și involuntar se stabilește în țară la noi un fel de corelație între soarta celor doi miniștri-prezidenți Bănffy și Sturdza. Baronul Bănffy e acuzat de opoziție că una spune și alta face — lucru mai puțin tolerat în țările apusene decît la noi —, atacurile în contra lui devin tot mai înverșunate, deputății din stînga ajung în curînd la obstrucționism, prezidentul Camerei Szilagy își dă demisia; de cîte ori se arată Bănffy în Cameră, e întîmpinat cu strigătul „afară mincinosul[11]; el mai caută să se mențină prin tot felul de mijloace laterale, adunare de iscălituri prin cluburi în favoarea unei anticipate indemnități și alte asemenea, dar după vreo șapte săptămîni de frămîntare parlamentară, nefiind în stare să învingă obstrucția și neajungînd nici măcar la alegerea biroului, se vede silit să se retragă (5/17 februarie 1899), și numai cînd vine să-și anunțe demisia, i se mai îngăduie să vorbească în Cameră. De la această epocă și datează scenele de brutalitate petrecute în chiar sala de ședințe a Camerei din Budapesta, care au dezonorat parlamentarismul ungar.

De altminteri baronul Bănffy era din capul locului o figură politică de o insuficiență notorie; el se urcase la guvem prin cîteva

 succese trecătoare, datorite numai unei deosebite șiretenii; cel mai mare merit al lui in ochii ungurilor era legătura ce știuse să stabilească cu Sturdza și prin care ajunsese în primul moment la descurajarea aspirațiilor cunoscute ale românilor transilvăneni; dar și acest merit îl pierduse prin crescînda opoziție din România liberă în contra lui Sturdza și în orice caz părea acum prea scump plătit cu felul de administrație al mediocrului

baron.

în acest timp guvernul Sturdza este cel puțin în stare să-și treacă prin Cameră bugetul pe 1899-1900. Bugetul, alcătuit de nepregătitul ministru de finanțe Pallade, e o patentă dezmințire a înfrinării cheltuielilor, de care vorbise Sturdza în discursul-pro- gram rostit la Iași o dată cu începutul guvernării sale. Lipsa de autoritate a miniștrilor liberali și în unele cazuri chiar lipsa de corectitudine în materie financiară internațională slăbesc creditul statului pe piețele Europei. Se fac emisiuni de rentă pentru îndestularea zilnicelor trebuințe, ca d. ex: îmbrăcămintea soldaților, instrumente chirurgicale etc. Cu prilejul conversiunii de la 1898 (care — în contra programului Sturdza de la 1892 — prelungea termenul de amortizare de la 40 la 60 de ani), Casa de Depuneri, in loc să prezinte obligațiile de stat la preschimbare cu rentă 4%, le vinde pe nesimțite și le înlocuiește cu efecte funciare *5%.*

Se încearcă negocierea unui împrumut la Paris și — lucru caracteristic — guvernul întrebuințează un intermediar așa de puțin serios ca Jules Brun „publiciste**, căruia la 1/13 aprilie 1898 ii dă Je ministre des finances G. Cantacuzene" (Rifoveanu) scrisori de acreditare și i le confirmă urmașul G. Pallade. Firește că încercarea nu izbutește, iar ministrul Pallade, în contra legii bugetare și cu toate observările făcute in Cameră de o autoritate financiară ca Menelas Ghermani, emite bonuri de tezaur pînă la suma de 60 de milioane, și numai pentru anul 1899 se găsesc contractele lucrări de peste 65 de milioane fără nici o prevedere a mijloacelor de acoperire — una din cauzele grelei crize financiare prin care a avut să treacă statul român în toamna anului 1899, după retragerea de la guvem a lui Sturdza.

Această retragere însă nu se mai putea înlătura; căci în mijlocul peripețiilor parlamentului din Budapesta, se mai produce acolo un incident care ne privește direct pe noi și precipită catastrofa regimului inaugurat de Sturdza. în ședința Camerei ungare de miercuri 10/22 martie 1899 se ridică deodată deputatul Geza Polonyi

și observă că este mult comentată o broșură apărută sub titlul *Bănffy Desiderius, Politica naționalităților,*[1] în care se văd întrebuințate acte din cele mai confidențiale, luate de la prezidența de consiliu, secția informațiilor; noul ministru-prezident Szell răspunde evaziv; deputatul Edmund Gajări zice însă că broșura cuprinde mult adevăr, iar Polonyi adaugă că e meritul lui Bănffy de a fi adus pe Sturdza la guvem.

într-adevăr broșura în chestiune cuprinde între multe altele și următoarele rinduri:

„Goluchowski și Bănffy au știut prea bine că chestiunea transilvană în România numai de aceea aruncă valuri așa de mari, fiindcă e exploatată de Sturdza, adică de Partidul Liberal, ca o armă pentru a pune mîna pe putere alungind pe conservatori. îndată ce puterea ajunge în mîinile lui Sturdza și ale partidului său, chestiunea transilvană ajunge în hala vechiturilor...

Cum că guvernul României și politica sa oficială resping în modul cel mai categoric solidaritatea cu agitațiile daco-romane, acesta a fost lămurit și mai mult prin vizita in Budapesta a perechii regale române și mai ales printr-un episod al acestei vizite, prin decorarea consilierului ministerial Jeszenszky de către regele Carol... Această decorare însemna că regele Carol și cu el împreună politica oficială a României aprobă politica de naționalități pe care a inaugurat-o Bănffy și al cărei prim colaborator a fost conducătorul secției naționalităților înființată de Bănffy, anume Jeszenszky Săndor... Bănffy a crezut această decorare ca absolut necesară din punctul de vedere al limpezirii situației.“[78] [79]

Broșura e scrisă de Benedict Jancso, profesor ungur, care colaborase mai-nainte la marea operă colectivă *Die osterreichisch- ungarische Monarchic in Wort und Bild,* întreprinsă sub auspiciile archiducelui Rudolf, și fusese apoi introdus de baronul Bănffy în administrația

78 ***Bănffy Dezsd Nemzetisigi Politikaja;*** **Budapest, 1899, Toldi Lajos Kiadăsa.**

79**Vezi citata broșură ungurească, p. 14 și 15. Cit pentru pretinsa aprobare a regelui Carol, compară cele zise mai sus, la pp. 242-243, în privința scuzelor contelui Goluchowski.**

centrală la secția informațiilor ca un cunoscător al chestiunii bisericilor și școlilor române din Ungaria. El pare a fi fost și semnatarul adresei către mitropolitul român din Sibiu, pomenită în interpelarea lui Take Ionescu citată mai sus.

îndată ce ajunge la noi în țară știrea despre cele zise în Camera din Budapesta cu ocazia broșurii lui Benedict Jancso, se produce o adevărată revoltă sufletească, și cel dintîi gînd al oamenilor politici de toate nuanțele este de a găsi un remediu la această umilire națională. Dovada că discuția din Ungaria a fost intr-adevăr simțită la noi ca o umilire sînt cuvintele cu care liberalii disidenți însoțesc comunicarea ei. Organul lor *Drapelul* scrie, în numărul de la 14 martie 1899: „Sturdza n-a trădat, de asta sîntem siguri, dar a lucrat ca și cum ar fi trădat... Bănffy a intrigat și a luptat în mod abil pentru venirea lui Sturdza la putere, socotindu-1 în stare să treacă de la discursurile de la «Orfeu» la scuzele de la Iași și în același timp capabil, pentru a se menține la putere, să lovească în mișcarea de peste munți, minunată în timp de opoziție, jenantă la guvern... Astăzi apologiștii lui Bănffy nu găsesc motive mai mari de laudă pentru dînsul ca zdrobirea mișcării naționale a românilor cu ajutorul instrumentului ce se numește Dimitrie Sturdza.“

Pe cînd duminică 14 manie se convoacă în grabă o primă întrunire la „Dacia“, în care se emoționează auditoriul de discursurile lui Fleva, N. Filipescu și mai ales de neîntrecuta elocvență populară a lui Delavrancea, P. P. Carp, G. Gr. Cantacuzino și Emil Costinescu cer audiență la rege pentru a-i aduce la cunoștință starea spiritelor și necesitatea de a degaja Coroana de faptele lui Sturdza.

Luni seara 15 martie se adună la autorul scrierii de față Petre Carp, G. Gr. Cantacuzino, Emil Costinescu, Al. Marghiloman, Take Ionescu și N. Fleva pentru a chibzui ce expresie parlamentară să dea gravei situații. După propunerea lui Carp se hotărăște o declarație formală de obstrucție, al cărei text se redactează în aceeași seară și care este apoi citită și bine comentată în Cameră de Al. Marghiloman miercuri 17 martie. A doua zi joi o citește G. Gr. Cantacuzino în Senat, însoțind-o asemenea de un discurs.

Iată textul acestei declarații:

„în urma destăinuirilor din Camera maghiară asupra relațiilor politice dintre fostul ministru al Regatului ungar Bănffy și actualul ministru-prezident al Regatului României D. Sturdza:

subscrișii deputați (senatori) consideră prezența la guvern a lui Dimitrie Alexandru Sturdza ca o atingere a demnității naționale și drept aceea, facînd abstracție de orice deosebire de partid, se declară hotărîți a se opune pe toate căile legale, în prima linie prin obstructionism parlamentar, la o mai departe funcționare a actualului ministru-prezident al Statului Român. “

Declarația poartă semnătura deputaților: Al. Marghiloman, N. Fleva, Take Ionescu, I. C. Grădișteanu, Lupu Costache, N. Catargi, dr. Sculy, Sculy Vasile, C. T. Grigorescu, G. A. Scorțescu, D. T. Apostolu, G. C. Dobrescu (Prahova), Ioan Buzdugan, G. I. Pitiș- teanu, M. Moisescu, Vasile M. Kogălniceanu, Cantacuzino-Pașcanu, I. Mincu, Anton Arion, Teodor Buzdugan și C. G. Politi- mos; și a senatorilor: L. Catargiu, G. Gr. Cantacuzino, general G. Manu, P. P. Carp, T. Maiorescu, G. Panu, I. Brabețeanu, D. Do- nici, Teleman și Toma Chircu.

După citirea declarației, Ștefan Șendre în Cameră și V. A. Urechia în Senat anunță că „gruparea de la *Drapelul* se abține, păstrînd aceeași atitudine față de guvernul Sturdza". însă Costi- nescu și Delavrancea demisionează din Cameră pe motivul „nenorocitei direcții" date Partidului Național-Liberal.

Se înțelege de la sine că hotărirea opoziției de a face obstrucție parlamentară trebuia acum înfăptuită cu toată energia, nu e vorba: pe căile legale, dar pe *toate* căile legale: lungi discursuri în parlament, cît mai multe interpelări, nesfîrșite articole prin ziare, numeroase întruniri publice, manifestări pe stradă cu observarea competentelor ordonanțe polițienești, vasăzică în limitele formelor îngăduite de Constituție, dar pînă la ultimele limite ale acestor forme. Aici s-au găsit uniți toți membrii opoziției, în frunte cu Lascăr Catargiu,

care, deși grav bolnav, îmbărbăta partidul său în această direcție. Cînd însă Fleva ne invită să luăm parte la o întrunire publică în sala „Dacia" pe duminică 21 martie, P. Carp refuză, dar amicii săi politici împreună cu toți ceilalți conservatori primesc. Căci dacă era vorba de o opoziție mai blîndă, atunci nu trebuia să se facă declararea de obstrucție cu cea mai gravă acuzare, aceea a atingerii demnității naționale. Aici se aplică vorba cunoscutului istoric: o națiune jertfește tot pentru a-și apăra onoarea. Ce e drept, asupra întrebării cînd este atinsă onoarea națiunii, poate fi controversă; dar în cazul de față pentru cei ce subscrise- seră declararea de obstrucție controversa încetase.

Alături de interpelările și discursurile obstrucționiste din parlament[1] se țin lanț întrunirile publice, prezidate de G. Gr. Cantacuzino, de Theodor Rosetti și de autorul acestei scrieri, iar discursurile ținute acolo înflăcărează opinia publică, ceea ce era și

'Vezi discursurile 122-125, în *Discursuri parlamentare,* vol. V, pp. 403-427.

 intenția lor. Ca o notă deosebită a întregii mișcări trebuie să menționăm că nu a fost rostită nici o vorbă în contra regelui; constituțional corect persoana Capului Statului a fost respectată în inviolabilitatea ei, și toată lupta s-a dat nuniai între opoziția parlamentară și guvern cu fireasca invocare a opiniei publice.

Față de crescînda emoție a țării, guvernul cu toate majoritățile sale în Cameră și Senat nu mai poate ajunge la o efectivă lucrare parlamentară, încearcă ședințe de noapte, dar le contramandează de teama unei mișcări pe străzi, mai încearcă duminică 21 martie o ședință a Senatului la 9 ore dimineața, dar fiindcă în aceeași zi după-amiază este anunțată o întrunire a opoziției la „Dacia", Senatul se arată foarte deprimat și puțin dispus pentru o lucrare mai însemnată. în atmosfera morală ce înconjură pe membrii majorității guvernamentale se grămădesc acum amintirile tuturor incidentelor, care au făcut din guvernarea de aproape patru ani a lui Dimitrie Sturdza una din paginile cele mai negre ale istoriei române contemporane. De la

agitarea produsă prin discursurile din sala „Orfeu" pînă la scuzele rostite la întrunirile din vechea capitală a Moldovei, de la lauda ministerului Aurelian pentru că a scăpat țara de conflictul mitropolitan pînă la hulirea aceluiași minister pentru că ar fi ridicat pe mitropolit în sus și coborît morala în jos, de la denunțarea mandatelor discreționare pentru românii transilvăneni pînă la invocarea mărturiei baronului Aehrenthal în contra unui deputat din țară, de la decorarea lui Jeszenszky pînă la înlocuirea pe afișul unui concert a cîntecului lui Rațiu cu o rapsodie ungurească, de la suprimarea subvenției școlilor române din Brașov pînă la destăinuirile din Camera de la Budapesta asupra conivenței Bănffy-Sturdza: toate împreună se ridică în fața nefastului regim și paralizează opintirile celor ce-l susțin.

Astfel, pe cînd Camera se află în discutarea primelor articole modificatoare ale Legii minelor, iar Senatul se ocupă de incidentele obstrucționiste, care întrerupeau discutarea Legii școlilor profesionale, Sturdza citește deodată miercuri 24 martie Mesajul de închidere a ultimei sesiuni a Corpurilor Legiuitoare.

Ei, și acum? O lege de importanța celei ce se discută în acel moment la Cameră — Legea minelor — și care se zicea menită să îndrepte violarea Constituției și să justifice ieșirea din parlament a liberalilor de la 15 aprilie 1895, ministerul Sturdza nu are putința de a o trece prin Cameră și închide parlamentul, capitulînd

 înaintea opoziției. în bună regulă constituțională Sturdza era în acel moment dator sau să ceară Coroanei dizolvarea parlamentului, sau să-i prezinte demisia cabinetului, datorie cu atît mai indicată personal pentru d-sa, cu cît avea astfel un motiv constituțional intem, căruia i se putea da aparența de a fi străin de chestiunea națională. D-sa însă nu face nici una, nici alta și, nevoind să se despartă de putere, dă situației o ultimă agravare. Căci acum guvernarea sa devine o guvernare numai de fapt, în afară de legalitatea constituțională. Și după ce nu fusese în stare să-și treacă legile prin parlament și nici să modifice regulamentul Camerei pentru a infringe opoziția, ci

închisese cu precipitare parlamentul, mai are a doua zi nechibzuința să convoace o adunare populară la Băile Eforiei în aceeași duminică de 28 martie (adică de-abia patru zile după închiderea parlamentului) în care și opoziția convocase o nouă întrunire la „Dacia“. Ce putea să însemneze o asemenea acțiune a guvernului? Se închide fără de veste reprezentanța legală a țării și în locul ei se convoacă întruniri publice pentru ca înaintea unor oameni fără răspundere să se reguleze situația țării? Și se pune acolo să vorbească din partea guvernului un ministru cu pornirile nestăpînite ale răposatului Pallade, pe cînd în același timp oratorii opoziției înflăcărau auditoriul de la „Dacia"? Dar ce putea rezulta din această simultaneitate combinată de guvem? Voia guvernul să devină agent provocator? Căci era știut că publicul de la întrunirea din sala „Dacia" avea să facă o manifestare la cluburile opoziției. în asemenea cazuri este o datorie elementară, și fusese pînă atunci și lucru obișnuit, ca poliția — pentru a evita orice conflict — prin anume ordonanță să hotărască străzile prin care să se poată mișca mulțimea. La 8 aprilie 1893 sub guvernul conservator, Sturdza, în capul studenților, sub pretextul unui pelerinaj la mormîntul lui C. A. Rosetti, voia să treacă din Strada Clemenței pe dinaintea Palatului Regal, cu toate că ordonanța poliției afișată de mai înainte oprise această trecere și indicase Strada Colței pentru mergerea manifestării spre cimitir, și atunci Sturdza a găsit un procuror înaintea cordonului întru paza ordinii, s-a luat la ceartă cu acest magistrat și de-abia după a treia somație reglementară s-a retras. Iar acum, în vremuri așa de agitate și pentru așa gravă chestiune, poliția nu publică nici o ordonanță. Era lipsă de prevedere? Sau era o cursă pentru a învinge cu violență polițienească o opoziție parlamentară, care nu fusese învinsă cu

 regulamentul Camerei? La un prefect de poliție ca răposatul Caton Lecca și sub un asemenea guvern amîndouă ipotezele sînt admisibile. în loc de ordonanță polițienească prefectul pune jandarmi și miliție ca să păzească accesul din Calea Victoriei spre Palat, deși era spus anume de conducătorii de la „Dacia" că nu aveau de gînd să treacă pe dinaintea Palatului, ci numai să manifesteze înaintea cluburilor opoziționiste; totodată

poliția oprește și trecerea prin Strada Colței (unde era locuința ministrului Ionel Brătianu), și pentru a împrăștia mulțimea, ordonă o șarjă de cavalerie pe Bulevardul Academiei; oamenii sînt astfel grămădiți în Strada Enei, unde însă se văd opriți de un alt cordon militar și astfel, neputîndu-se strecura nicăieri în drum liber, năvălesc să spargă cordonul militar, și multe lovituri și răniri sînt urmarea necesară a regretabilei ciocniri.

Rezultatul sîngeroasei zile nu este însă cel așteptat de guvem, ci acel cunoscut din toate momentele analoage ale istoriei noastre contemporane de sub domnia lui Carol: căderea regimului. A doua zi Dimitrie Sturdza e silit să-și înainteze demisia și la 30 martie 1899 regele i-o primește. Se constată și aici adaosul necesar la vechea vorbă a lui Sallust, că guvernele se mențin ușor, dar și cad ușor prin aceleași mijloace prin care s-au născut.

însă dacă demnitatea națională și dreptatea istorică cereau deopotrivă retragerea ministrului-prezident Sturdza de la cîrma țării pentru ispășirea celor făptuite, o cugetare omenească mai blîndă nu se putea opri de a spera pentru încărunțitul om de stat un prilej de reabilitare. Căci în afară de actele sale politice de cînd ajunsese conducătorul unui partid și al unui guvem - situații pentru care nu era înzestrat de la natură cu însușirile cerute - Dimitrie Sturdza, prin neobosita sa activitate în folosul culturii românești, ajunsese a fi unul din oamenii cei mai însemnați ai generației sale în această privință, și nici o țară - necum a noastră - nu este așa de bogată în valori încît să poată renunța cu inima ușoară la vreuna din ele.

A fost dar o binefacere a soartei că vicisitudinile politicii și favoarea regelui au dat în curînd șefului Partidului Național-Libe- ral putința de a aduce țării servicii destul de prețuite pentru a lăsa mai în umbră aberațiile din trecut.

XI

Sub regimul conservator. Primul minister G. Gr. Cantacuzino

11 aprilie 1899 — 6 iulie 1900

Nu e ușor de explicat faptul, care se constată adeseori în relațiile omenești, că tocmai în momentele mai însemnate ale vieții, fie publice, fie private, se produce deodată cea mai grea complicație prin intervenirea unui eveniment străin, a cărui coincidență nu se putea prevedea, dar care răstoarnă acum toate prevederile de mai înainte. Nenumărate sînt exemplele pentru acest fapt, de la clasica povestire din *Analele* lui Tacit, după care o primejdioasă revoltă militară la începutul domniei lui Tiberiu a fost înăbușită prin ivirea unei eclipse de lună în chiar momentul izbucnirii plănuite, pînă la zilnica întîmplare, că tocmai atunci cînd sîntem împovărați de cele mai urgente lucrări, ne vine pe deasupra o și mai urgentă și neașteptată însărcinare. Dintr-o îndelungată și amară experiență trebuie să se fi născut proverbul oriental: fii binecu- vîntată nefericire, dacă sosești singură.

în chiar ziua de marți 30 martie 1899, în care, după incidentele descrise la sfîrșitul capitolului precedent, regele primise demisia lui Dimitrie Sturdza și dispusese chemarea lui Lascăr Catargiu la Palat pentru formarea noului cabinet, bărbatul de stat conservator, care singur ar fi putut în acel moment să dea țării un guvern trainic al partidului unificat, încetează fără de veste din viață.

La paginile 59-61 ale volumului al IV-lea[1] am încercat să caracterizez personalitatea politică a lui Lascăr Catargiu. Marea însemnătate ce a avut-o totdeauna în Partidul Conservator, și o avea îndeosebi în acele momente de criză, se vede îndată din amețeala produsă în partid în urma nefastei coincidențe a morții sale.

'Vezi *Discursuri parlamentare,* vol. IV, pp 59-61. (în lucrarea de față pp. 185-187 - *nota St. N.)*

în aceeași zi de 30 martie, de-abia două ore după tragica în- tîmplare, se adună cîțiva membri ai așa-numitului Comitet executiv al vechiului Partid Conservator și - în contra părerii unora din ei, ca să se ia mai întîi înțelegere și cu conservatorii „junimiști**, cu care lucraseră împreună la răsturnarea lui Sturdza, și cel puțin să se amîne, din deferență pentru memoria celui răposat, orice lucrare politică pînă după înmormîntarea lui - majoritatea celor pre- zenți hotărăște imediata înlocuire a lui Lascăr Catargiu și alege pe Gheorghe Grigore Cantacuzino prezident al Comitetului executiv.[1]

Alegerea se comunică îndată numeroșilor membri ai partidului, care în agitare febrilă se adunaseră la Club, și este «primită cu aclamate, iar generalul Gheorghe Manu, a cărui purtare politică era, în mare parte, dictată de ura în contra lui P. P. Carp, se grăbește, în calitatea sa de prezident al Clubului din București, să telegrafieze în aceeași seară tuturor cluburilor afiliate din țară că Gheorghe Gr. Cantacuzino a fost ales șef al Partidului Conservator, pe cînd de fapt alegerea fusese numai pentru prezidența Comitetului Executiv. Șefia, care în persoana lui Lascăr Catargiu era recunoscută de întregul partid cu .junimiștii** împreună, urma să mai fie hotărîtă în înțelegere cu aceștia, iar nu interpretată unilateral. Gh. Gr. Cantacuzino trebuie să o fi și simțit, de aceea vine chiar a doua zi, miercuri, atît la Carp, cît și la autorul scrierii de față, făcindu-le obișnuitul apel la „patriotismul** lor. Cel din urmă îi răspunde că acest apel trebuia făcut tuturor conservatorilor înaintea alegerii și mai ales înaintea interpretării ei silite, care a și produs atîta nedumerire în cluburile din Iași și din Craiova.

în ziua următoare, joi 1 aprilie 1899, Carp este chemat împreună și simultan cu Cantacuzino la Palat. Acolo regele Carol îi sfătuiește să se înțeleagă pentru a forma un minister cît se poate de puternic, fiindcă

situația financiară, cu cele 90 de milioane bonuri de tezaur lăsate de fostul ministru Pallade fără acoperire, este amenințătoare, iar un împrumut în străinătate reclamă întărirea creditului statului printr-un guvem de autoritate. Regele le cere răspunsul pentru a doua zi. însă a doua zi fiecare din cei doi oameni politici se duc la Palat în audiențe deosebite și comunică

'La alegere au fost numai nouă membri prezenți din vreo 22 cîți erau cu toții, și anume: G. Gr. Cantacuzino, general G. Manu, C. Olănescu, Ion Lahovari, Alecu Catargiu, Take Ionescu, Nicu Filipescu, Teodor Văcărescu și Gheorghe Panu.

 regelui neputința lor de a se înțelege. Obișnuitele discuții în momentele cînd două grupări diferite au să formeze un minister, penibila tîrguială asupra numărului portofoliilor de atribuit uneia și alteia, feluritele propuneri de șefie a partidului pentru Cantacuzino și de prezidență a ministerului pentru Carp etc. se zădărnicesc prin curioasa și caracteristica pretenție a fiecăruia de a dispune de Ministerul de Interne, care adică, avînd să facă alegerile pentru Cameră și Senat, ar scoate o majoritate în favoarea grupului său special și în detrimentul celuilalt — o dovadă mai mult pentru lipsa de bună aplicare a sistemului constituțional la noi. De altminteri nu numai nechibzuita stăruință pentru Ministerul de Interne, ci și violenta luptă pentru șefie, care la începutul domniei lui Carol I era necunoscută, dar care de la ruptura între frații Ion și Dumitru Brătianu încoace s-a arătat tot mai tare, îndeosebi la conservatori, sînt note exclusiv românești în mișcarea partidelor politice din statele constituționale.

Aflînd acel rezultat negativ, regele spune lui Carp că va însărcina deocamdată pe Cantacuzino cu formarea ministerului, care însă va fi foarte slab și va trebui să recurgă în curînd la Carp. Carp răspunde: *Que votre Majesty essaie d'abord toutes Ies me- diocritds, mon tour viendra apres, si je ne meurs pas avant.*

Atunci regele, impresionat poate și de această observare și con- siderind că P. Carp a fost singurul conservator care nu a participat la agitările din sala „Dacia*[1] pentru răsturnarea (atît de regretată de rege)

a lui Sturdza, ia acum avizul prezidenților Corpurilor Legiuitoare și însărcinează pe Dimitrie Gianni, prezidentul Camerei, să încerce un guvem de concentrare liberală. Personalitatea politică a acestui liberal, fost drapelist și pe urmă sturdzist, era așa de inferioară unei asemenea însărcinări, încît regele nu se va fi adresat la el cu așteptarea unui succes, ci probabil cu gîndul unei întârzieri, care să mai îndemne cele două grupări conservatoare la o lucrare comună. însă toate au fost în zadar. Divergența între vechii conservatori și „junimiști[11] se dă tot mai tare pe față. în seara inmormîntării solemne a lui Lascăr Catargiu, duminică 4 aprilie, înaintea numeroșilor delegați din provincie, veniți pentru a aduce răposatului ultimul omagiu și acum adunați la Clubul lor, Ion La- hovari, Alecu Catargiu și Nicu Filipescu atacă pe Carp cu o exagerată vioiciune și fac să mai crească înstrăinarea intre cele două grupări conservatoare. Pe de altă parte nici încercarea lui Take

Gianni de a înjgheba un minister liberal nu poate izbuti: toate personalitățile mai însemnate refuză de a lua parte la un asemenea guvern. în sfirșit, după atîtea frămîntări, apare în *Monitor* decretul regal de la 11 aprilie 1899 cu următoarea împestrițate ministerială:

GHEORGHE GR. CANTACUZINO, prezident și interne,
General GHEORGHE MANU, finanțe,
General IACOB LAHOVARI, război,
TAKE IONESCU, culte,
NICOLAE FLEVA, domenii,
ION LAHOVARI, externe,
Dr. C. ISTRATI, lucrări publice, CONSTANTIN DISSESCU, justiție.

E surprinzătoare lipsa de pricepere a situației ce se arată în această compunere a cabinetului Cantacuzino: Dacă intrarea în minister a lui Ion Lahovari alături de fratele său, generalul Iacob, introduce răul precedent al unei de aproape înrudiri a membrilor aceluiași cabinet, ocuparea celor mai multe departamente cu niște titulari despre care era vederat că n-au fost aleși după vreo

competență a lor, ci după alte interese personale sau de partid dovedește părăsirea bunei tradiții conservatoare de a aduce la locul potrivit pe omul potrivit.[1] începuse Sturdza a scădea valoarea funcțiunii

'După recunoscuta vorbă a lui Layard: *the right man in the right place.* Citām anume aceste cuvinte englezești pentru a adăuga îndată observarea că de altminteri invocarea numeroaselor precedente din istoria parlamentară a Angliei, după care atît funcționarea unor rude de aproape in același cabinet, cît și atribuirea portofoliilor unor persoane politice fără nici o privire la destoinicia lor specială, nu se potrivește deloc pentru țara noastră. Cabinetul la noi (în deosebire de cel englez) este un colegiu cu numărul membrilor furat prin lege și are în atribuțiile sale foarte multe hotărîri administrative, unde majoritatea voturilor este de rigoare, ca la orice tribunal sau curte judecătorească. Iar in ce privește competența pentru departamentul atribuit unui ministru, trebuie să ne amintim că Anglia este țara descentralizării. Cu *selfgovern*- menr-ul englez cele mai numeroase și mai însemnate lucrări ale vieții publice sînt îndeplinite de organele comunale și județene, alese și funcționînd fără amestecul guvernului central, așa incit sfera de acțiune a miniștrilor este incomparabil mai restrinsă decît la noi, care am introdus centralizarea franceză. La englezi un ministru poate să nu priceapă multe din resortul său, paguba nu e mare, deși chiar acolo exemplul cu nenorocita întreprindere in contra Dardanelelor, în anul 1915, înfăptuită mai cu seamă după stăruința nepriceputului ministru de marină W. Churchill dovedește inconvenientul unei asemenea numiri. Dar la noi, unde în administrația ministerială se concentrează toate firele activității publice pînă Ia cel din urmă sat, un ministru lipsit de competență e o adevărată calamitate pentru țară (exemple: G. D. Pallade și generalul

266 ministeriale prin numirea lui G. D. Pal Iade la finanțe și a lui C. Stoicescu la lucrări publice și la externe, și acum conservatorul Cantacuzino urmează pe aceeași cale dăunătoare pentru stat și întrece pe D. Sturdza în coborîrea nivelului ministerial.

însăși stăruința noului prezident de consiliu de a lua asupra-și administrația internelor, care reclamă totdeauna cea mai mare încordare a activității, era de la început un semn prevestitor de rele, lorgu Cantacuzino, apreciat în societate ca părintele unei familii de mare vază și cunoscut și prin tendințele sale naționale, așadar patriarh în viața privată și patriot în viața publică, mai avea politicește și însemnătatea de a trece de omul cel mai bogat al țării. Cu aceste însușiri și cum era de altminteri cumpătat în raporturile sale cu oamenii politici, Cantacuzino ar fi putut să fie un șef de partid

acceptabil, și un prezident de consiliu fără portofoliu; dar pentru un anumit resort al administrației centrale, necum pentru cel greu al internelor, îi lipsea și pregătirea și activitatea. Astfel sarcina ce se cuvenea să fie îndeplinită de el însuși o lăsa pe seama altora, în chestiune de politică generală vreunui coleg, în amănuntele Ministerului de Interne, secretarilor săi generali. în primul cabinet a avut cel puțin în această calitate pe Dimitrie Nenițescu, unul din puținii oameni harnici ai țării[1], și totuși insuficiența și lipsa de atenție a titularului au cauzat și aici cu prilejul alegerilor din județul Olt (era în chestiune un oarecare Bogdan-Pitești, certat cu justiția) un conflict sîngeros între țărani și miliție la gara Slatina (vreo 14 țărani omorîți, mulți răniți).

Și asemenea incidente se petrec sub un minister printre membrii căruia figurează Nicolae Fleva, numit „tribunul poporului", cu fraza sa permanentă despre descentralizare și libertatea alegerilor. De altminteri însăși introducerea acestui ultrademocrat într-un cabinet conservator dovedește toată confuzia alcătuirii ministeriale și înfățișează în același timp cel dintîi exemplu al primejdiei unor asemenea numiri nechibzuite.

Se produseseră în anul 1899 împrejurări așa de grele pentru țară, încît ar fi reclamat o deosebită destoinicie la departamentele principale. în ceea ce privește Ministerul Agriculturii și al Domeniilor, al cărui titular era Fleva, o recoltă excepțional de rea adu-

G. Mânu la finanțe în anii 1898 și 1899,1.I.C. Brătianu la război în anii 1914-1916).

'în al doilea cabinet a avut pe Rahtivanu și pe fostul actor Sfetescu. Nepilduita neglijență a și contribuit la izbucnirea răscoalei țărănești de la 1907.

sese cu sine cunoscutele neajunsuri în asemenea caz, și calamitatea se sporise printr-o secetă, care lăsase o mare parte a țării cu desăvîrșire lipsită de fîn pentru hrana vitelor. Se cere Camerei un credit de două milioane de lei destinate la cumpărarea rinului cu care să se îndestuleze armata și nevoile țăranilor; dar în loc de a căuta să adune mai întîi tot ce se mai găsea în țară și să-și procure restul unde era mai bun și mai ieftin,

Fleva, depășind cu mult creditul încuviințat de Cameră, trimite fel de fel de samsari în Ungaria, care pentru vreo șapte milioane de lei cumpără de acolo rin, în mare parte stricat. Contractele pentru aceste cumpărături, aprobate de aprigul naționalist de odinioară ajuns la minister tocmai prin lupta sa în contra lui Dimitrie Sturdza, cuprind clauza că orice neînțelegere între statul român și vînzătorii unguri să se judece de arbitri sub autoritatea Tribunalului Comercial din Budapesta — o nouă umilire după cea suferită prin conivența lui Sturdza cu baronul Bănffy. Toate neajunsurile obișnuite într-o rea administrație se petrec acum cu prilejul acestei afaceri. Cînd o cantitate de fîn stricat se refuză de un ofițer onest, însărcinat cu primirea la Brașov, marfa se transportă la alt loc de primire, de pildă la Vîrciorova, și acolo are mai mult noroc. Întîmplîndu-se să cadă ploi, se mai face fîn și în țară, multe din cumpărăturile ungurești devin de prisos și atunci se încearcă cu mari pagube desfacerea contractelor încheiate. Tot felul de agenți sînt însărcinați cu noua misiune, printre ei și Barbu Păltineanu. Se simte pretutindeni acțiunea amicilor lui Take Ionescu, și administrația regimului conservator, care pînă atunci trecea de mai cinstită decît a regimului liberal, își pierde în curind vechea reputație.

Printre radicalii care, renegîndu-și principiile, intră în noul cabinet conservator este și dr. C. Istrati. Doctorului Istrati i se atribuie la început Ministerul Lucrărilor Publice, de la care spre toamnă trece la acela al cultelor. Aici se caracterizează îndată printr-o circulară în privința rostirii limbii române în clase și prin ordinul grotesc de la 25 septembrie 1899, care oprește purtarea corsetului la pensionatele private de fete ca fiind „un articol de toaletă antiigienic și o piedică a funcționării organelor splanhni- ce“. Acuzîndu-1 *Voința națională,* pe atunci foaie principală a Partidului Liberal, că mai-nainte figurase printre colaboratorii săi, ministrul Istrati trimite redacției o telegramă de dezmințire in care zice textual: „nu am fost în redacția dvs. decît o singură dată pen- 268 tru a protesta în contra unor murdării ce ați publicat pe socoteala mea, luînd ca temă spiritismul, care nu poate

fi înțeles de oamenii fără cinste și fără Dumnezeu". în urma acestei telegrame, *Voința națională* se adresează la ospiciile de alienați din țară cu întrebarea dacă n-a fost internat ministrul spiritist și publică toată corespondența în numerele sale de la 24 și 25 septembrie 1899.

Mult mai gravă pentru țară decît insuficiența lui Gheorghe Cantacuzino, penibila administrație a lui Fleva și curiozitățile ministeriale ale lui Istrati devine incompetența financiară a generalului Gheorghe Manu.

Dar înainte de a intra în această ordine de idei nu ne putem opri de la o reflecție generală asupra politicii interne a regelui Carol. Că în împrejurări așa de grele pentru țară regele a admis un cabinet ca cel descris mai sus, se explică dintr-un fel de indiferență la care ajunsese după cei dintîi zece ani ai domniei. Pe cînd la început făcea deosebire între oameni cinstiți și oameni necinstiți, între capabili și incapabili, după peripețiile așa-numitei conspirări de la Mazar Pașa și după administrația de doisprezece ani a lui Ion Brătianu-tatăl, deviza sa, în loc să fi fost cea pozitivă: ca meritele adevărate să se simtă încurajate, devenise cea negativă: că sub domnia sa nimeni să nu se simtă descurajat, nici cei incapabili și necinstiți. Dacă deosebita pricepere ce a dovedit-o regele Carol pentru politica externă a înălțat prestigiul țării într-un mod excepțional, cită vreme a durat domnia lui situația internă a rămas cu mult mai prejos, și fără voie ne aducem aminte de calificativul cu care Mihai Eminescu caracterizase pe rege încă de la 1878: Carol îngăduitorul.

Se înțelege de la sine că noul guvem se grăbește să dizolve parlamentul liberal, iar alegerile încep în zilele din urmă ale lunii mai și se termină la 2 iunie 1899. Precum era de așteptat, ținta lor de căpetenie a fost combaterea conservatorilor „junimiști" și cu îndeplinirea acestei misiuni, împărțită de altminteri cu Nicu Fi- lipescu, se însărcinează îndeosebi Take Ionescu, a cărui activitate, lăsînd pe a doua linie propriul departament al școlilor, se întinde încetul cu încetul și la celelalte ministere. Slăbiciunea titularilor îi permite să se amestece, cu marea sa putere de muncă și

cu abilitatea sa, în toate ramurile administrației centrale, mai ales manipulările electorale devin domeniul său aproape exclusiv. Aici este cauza și începutul hipertrofiei personale a unui om politic de

 talent, care ar fi putut aduce servicii însemnate țării și partidului, dar care de acum înainte, tocmai prin acea hipertrofie, devine un element de tulburare a vieții publice, îndeosebi a Partidului Conservator.

Pentru a se conforma uzului constituțional introdus de ministerul „junimist" în martie 1888, după vechea cerere a lui Carp, adică de a formula înainte și asupra alegerilor programul reformelor politice ce le are în vedere guvernul, ministrul-prezident Cantacuzino face cu pompă și ostentație o călătorie la Iași, unde, înconjurat de miniștri, ține la un banchet în seara de 14 mai 1899 lungul său discurs-program, publicat îndată în ziarul *Timpul* de la 15 mai. Pe lîngă multe fraze generale și fără nici o indicare precisă a măsurilor de luat în contra crizei financiare, discursul anunță înființarea unui cadastru pentru a „fixa mai bine proprietatea imobiliară" și chiar „regularea cursurilor nurilor și a irigațiilor", chestiune la care zice ministrul-prezident că s-a gîndit încă din anul 1874, dar a cărei anume relevare în mijlocul calamității financiare din anul 1899 dovedește desăvîrșita înstrăinare a noului „șef[1] de trebuințele reale ale momentului în care era chemat să guverneze țara.

Singura lege mai însemnată din cele ce se menționează în discursul de la banchetul ieșean este reforma Codului de procedură civilă, pe care o și înfăptuiește ministrul de justiție C. Dissescu în sesiunea ordinară de la 1899-1900.

Ne putem scuti de a da amănunte asupra modului cum s-au făcut alegerile sub un asemenea guvern. Un singur exemplu îl scoatem aici la iveală. Fostul primar al orașului Focșani și membru influent al Partidului Liberal, N. Săveanu, se afla tradus înaintea judecătorului de instrucție pentru un abuz financiar în administrarea comunală. Dar ministerul avea trebuință de ajutorul liberalilor în contra .junimiștilor", și atunci încheie la Focșani un cartel electoral cu partidul pe care

de-abia îl răstumase de la guvern. Urmarea se ivește îndată. Mersul justiției penale este împiedicat de însuși guvernul. Judecătorul de instrucție, facînd cerere formală ca să i se trimită, ca în toate cazurile analoage, un inspector financiar pentru verificarea socotelilor lui Săveanu, ministrul de finanțe, generalul Mânu, răspunde că nu i-1 poate trimite deocamdată, și cînd mai tîrziu trece Take Ionescu la finanțe, răspunde tot așa și dă a înțelege naivului judecător că trebuie să lase în pace pe un om

270 atît de prețios în alegeri și că onestitatea ordinară are să cedeze pasul interesului electoral. Acest exemplu va fi de ajuns pentru a arăta coruperea administrației publice, la care pot conduce niște operații electorale ca cele inaugurate de Take Ionescu în Muntenia și de amicul său Bădărău în Moldova.

Nou-alesul parlament se convoacă la 12 iunie pentru o sesiune extraordinară de cîteva zile, își alege prezidenții, la Senat pe C. Boerescu, la Cameră pe C. Olănescu, votează creditul pentru cumpărarea finului, acordă un moratoriu arendașilor și admite sporirea taxei asupra alcoolului, rămînînd ca în prima sesiune ordinară, care se va deschide la termenul obișnuit de 15 noiembrie, să se arate mai lămurit de ce este capabil un minister compus în modul arătat mai sus.

Răgazul lăsat de vacanța parlamentară trebuia acum întrebuințat de guvem, și îndeosebi de ministrul resortului, la înlăturarea cît mai grabnică a nevoilor financiare spre a preveni catastrofa ce amenința statul. însă generalul Mânu, lipsit pînă atunci de orice contact cu cercurile financiare, care să-l orienteze din vreme asupra situației pieței europene, se folosește de o călătorie la băi și caută să se informeze de la societatea Diskonto din Berlin asupra condițiilor unui împrumut; dar găsindu-le mai grele decît cele obținute de „junimistul** Menelas Ghermani în ministerul Lascăr Catargiu, are nejustificata ambiție de a nu se lăsa mai prejos, cu toată situația schimbată a pieței europene, și scapă astfel momentul cînd se mai putea încheia împrumutul fără condiții prea oneroase. Căci în decursul verii 1899 războiul din Transvaal, prin

neașteptata e- nergie a rezistenței burilor, luase proporții îngrijorătoare pentru guvernul Marii Britanii, creditul englez încetase cu desăvîrșire să alimenteze băncile de pe continent, bonurile noastre de tezaur ajunseseră la exorbitanta cifră de 105 milioane de lei, și altele nu se mai puteau plasa, circulația banilor era îngreuiată în țară, lipsa de numerar se simțea în modul cel mai penibil la casieriile publice. Pe la sfîrșitul lui septembrie 1899 se amînă cu vreo zece zile, pînă să se mai strîngă ceva bani, plata unui mandat de 18 300 lei de la Ministerul Lucrărilor Publice; la începutul lui octombrie, asupra unui mandat de 1 700 lei pentru hrana Seminarului Teologic din București, casierul central plătește numai 700 lei și roagă pe director să vină peste cîteva zile după restul de 1 000, și încă la plata diurnei pentru vacanța de Crăciun, luată duminică 19 de- 271 cembrie 1899, chestura Senatului rămîne datoare cu 30 000 de lei. Finanțele statului ajunseseră ca în vremea lui Cuza-Vodă, și țara parcă se întorcea cu 35 de ani înapoi. în sfirșit, la scadența unui bon de tezaur de 5 milioane prezentat de Banca României, generalul Mânu, nemaiștiind ce să facă, imploră ajutorul regelui, pentru ca prin autoritatea sa personală să mijlocească un împrumut la Berlin, și astfel administratorul Domeniilor Coroanei, Ion Kalin- deru, a cărui funcționare după lege era supusă exclusiv autorității regelui și nu avea a face cu nici un ministru responsabil, este trimis ca să negocieze la Berlin mîntuitorul împrumut și să scape statul român de faliment.

Și cînd te gîndești că în această vreme Partidul Conservator număra printre membrii săi mai mulți financiari capabili, ca Petre Carp, Theodor Rosetti și înaintea tuturor Menelas Ghermani, a cărui încetare din viață se intîmplă la 24 decembrie 1899, adică după încheierea împrumutului de la Berlin, de care vorbește încă în ședința Senatului de la 5 decembrie, nu poți condamna îndestul exagerarea luptelor de ambiții personale înăuntrul Partidului Conservator, care a împiedicat de atîtea ori pe unii din oamenii politici cei mai destoinici să aducă țării serviciile cerute in momentele cele grele. De altminteri de data aceasta

ministrul de externe Ion Lahovari, cu o sinceritate neobișnuită, a recunoscut intr-o ședință publică a Senatului că la compunerea cabinetului Cantacuzino pretențiile au trebuit să se coboare la mai ieftin.

însuși împrumutul de la Berlin este făcut în condiții așa de grele, incit dovedește lipsa de deprindere a lui Ion Kalinderu cu asemenea chestiuni. împrumutul, încheiat cu Diskonto-Gesell- schaft și cu Bleichroder, care își asociază alte cîteva case de bancă din Germania și din Franța, se face pe suma de 175 milioane de lei în bonuri de tezaur 5% pe termen de cinci ani, cu un curs de emisiune de 98%. El cuprinde însă și următoarele condiții: 1) Guvernul român nu va uza de creditele rămase încă neîntrebuințate pentru lucrările și cheltuielile extraordinare în valoare totală de lei 83 258 451, acordate prin 9 legi anume arătate.[1]

2) Guvernul român nu va proceda înainte de plata sumei totale a bonurilor de tezaur la emisiunea unui alt împrumut fie interior,

'Legile revocate la urmă, prin condiția de mai sus, sînt cele de 38 de milioane votate fără nici o acoperire in zilele de 26 și 30 mai 1898 pentru lucrările publice ale lui Ionel Brătianu, despre care am vorbit la pagina 13 a volumului V din *Discursurile parlamentare.* (în lucrarea de față p. 218 — *nota St. N.)*

 fie exterior, nici la vreo emisiune de bonuri de tezaur, nici nu va putea acorda pentru vreun împrumut oarecare garanția statului.

Că asemenea condiții s-au stipulat între guvern și bancheri, se poate justifica prin grelele împrejurări în care s-a încheiat împrumutul; dar că aceste stipulații nu au rămas confidențial păstrate în actele preschimbate între cele două părți contractante, mai ales în ceea ce privește condiția dintîi, ci s-a îngăduit ca Diskonto-Gesell- schaft, Bleichroder și ceilalți, în chiar prospectul împrumutului, publicat în ziarele străine române, să aducă la cunoștința obștească faptul că ei au impus statului român să-și retragă legile votate și promulgate în suveranitatea sa, această umilire, care în orice caz ar fi trebuit și ar fi putut să fie evitată, dovedește în modul cel mai trist pe ce mîini încăpuse îngrijirea pentru prestigiul și demnitatea statului român. Vina este atît a celui însărcinat cu negocierea împrumutului la Berlin, cît și a guvernului, îndeosebi a generalului Gheorghe

Manu, care a încuviințat să se facă acea publicare a bancherilor străini.

E de mare mirare că o asemenea misiune a putut fi încredințată în asemenea momente unui om așa de puțin calificat, precum era răposatul Ion Kalinderu. Poate merită și această figură, care în chip intermitent a jucat și oarecare rol politic, o scurtă caracterizare. Fiul unui bancher levantin cu numele de Kalenderoglu, căruia încercase în vremea din urmă să-i atribuie fără nici un drept un rol în mișcarea noastră națională de la 1848, Ion cu numele prefăcut în Kalinderu se urcase ca magistrat pînă la Curtea de Casație, fusese apoi comisar al guvernului pentru afacerea Strousberg la Berlin și ajunsese în sfîrșit să fie numit in noua funcție de administrator al Domeniilor Coroanei înființată la 1884. De o excesivă vanitate, prin urmare foarte susceptibil, împodobit cu panglicile tuturor decorațiilor europene, ca membru al Academiei Române autor de compilări fără valoare, una avind ca obiect „Barba la romani", confuz în feluritele sale concepții, de la pensionatul de fete Măgurele, hărăzit de el fără noimă Academiei Române, pînă la numeroasele proiecte de testament, prin care voia să-și îndepărteze rudele de la moștenire și să-și vadă numele slăvit prin mari donații la institutele de cultură regale și academice, dar pe care nu le-a scris niciodată în forma legală, așa încît toată bogăția lui a rămas rudelor urgisite de el: Ion Kalinderu nu se poate caracteriza mai bine decît prin vorbele prezidentului Renault, amicul hii Voltaire: *Si l'on 6ta.it â certaines gens leur ridicule, il ne leur resterait rien.*

Singura lui valoare, oarecum pasivă, care i-a și procurat vremelnicele întrebuințări politice, a fost favoarea regală, explicabilă numai prin absoluta supunere a curtezanului înaintea Regelui și a Reginei, de altminteri o dovadă mai mult că favorurile regale nu sînt întotdeauna un semn de merite reale, precum nu sînt nici laudele ce au fost aduse lui Kalinderu după interesele momentane ale partidelor, cînd de Dimitrie Sturdza cu prilejul unei decorații, cînd de Nicu Filipescu în raportul său asupra bugetului 1900-1901.

Dar nu a fost destul cu umilirea suferită prin împrumutul celor 175 de milioane; în legătură cu el s-a

adus demnității și prestigiului statului o mult mai mare lovire prin afacerea Hallier.

Pentru lucrările hidraulice la portul Constanța se încheiaseră în iulie 1895 și martie 1896 două contracte cu un antreprenor francez, A. Hallier, care la licitație făcuse oferta cea mai favorabilă și venise la București cu scrisori de recomandare de la un ministru francez și de la un membru al familiei regale din Belgia.[1] Ca om priceput în asemenea lucruri, Hallier își ia din capul locului de avocat pe un membru influent al Partidului Liberal de la putere, pe Nacu, căruia, după căderea liberalilor și instalarea guvernului conservator, îi adaugă ca reprezentant al său pe însuși fratele generalului Mânu, ministrul de finanțe.

Lucrările se urcau la suma de 25 milioane de lei, la care se mai adăugaseră în anul 1898 și alte lucrări suplimentare, care cu cheltuielile pentru „utilaj", ce nu priveau pe Hallier, se urcau la un total de 53 milioane. însă Hallier, după ce în decurs de trei ani și jumătate (contractele prevedeau terminarea lucrărilor în șapte ani) executase lucrări în valoare numai de vreo patru milioane de lei, părăsește întreprinderea, nemaidispunînd de fonduri, și prin telegrama de la 9 martie 1899 anunță guvernului liberal încetarea lucrărilor. Atunci guvernul, conform condițiilor generale ale întreprinderii, ordonă continuarea în regie pe contul antreprenorului; dar cauțiunea acestuia, redusă de un ministru liberal după stăruința lui Nacu, nu se urca nici măcar la cifra de un milion.

Firește că regia nu era spre mulțumirea lui Hallier, care pîn- dește momentul ca să pună în lucrare influențele dobîndite (te miri cum) la ministerul din Paris și să exercite prin ele o presiune asupra slabului guvern din București. Momentul îi sosește cu prilejul

'A și primit la un moment de strimtorare în decursul lucrărilor 300 000 lei ca împrumut din caseta privată a regelui Carol prin mijlocirea ministrului-prezident Dimitrie Sturdza. Vezi scrisoarea acestuia în Koinfu *națională* de la 18 martie 1900.

 nenorocitului împrumut contractat de Kalinderu. Prin stăruințele ministerului parizian, prin amenințările lui Arsene Henry, reprezentantul Republicii franceze la București, amenințări înaintea cărora se pleacă ministrul de externe Ion Lahovari și totdeauna flexibilul

Take Ionescu, fostul antreprenor înduplecă guvernul Cantacuzino să încheie o nouă convenție, în care pentru regularea pretențiilor acelui aventurier se admite instituirea unui tribunal arbitrai, nu conform clauzei speciale a contractului, nici conform codului nostru comercial cu autoritatea tribunalelor românești, ci un tribunal de arbitri în majoritate străini, numiți unul de guvernul român, altul de Hallier și al treilea de amîndoi arbitrii împreună, tribunal care avea să hotărască în ultima instanță, fără apel nici recurs în casație, să-și fixeze singur procedura și să prevadă în sentință și onorariul arbitrilor fără contestare posibilă. O lege votată de Cameră și de Senat la 15 și la 17 decembrie 1899, cu violarea fățișă a art. 104 din Constituție, care oprește crearea a orice fel de tribunale extraordinare, autorizează guvernul de a încheia și de a executa această umilire a țării, pe care Take Ionescu caută să o justifice în Cameră prin vorba că era „o fatalitate inexorabilă"; iar Ion Lahovari o explică mai tîrziu în Senat (16 martie 1900): „Iată ce va să zică cuvintele *necesitate inexorabilă:* a fost un moment în care noi, miniștrii răspunzători de soarta, de creditul și de cinstea țării, am fost puși în această alternativă: ori să primim acest arbitraj, ori să vedem că- zînd combinația financiară în care era scăparea creditului și onoarea acestei țări."

într-adevăr așa trebuie să fi amenințat Arsene Henry pe un guvem slab și ușor de intimidat, căci, precum s-a zis în discursul nr. 128[1]: „de la o țară, care se dă prea ieftin, străinii cer prea scump". în fapt Menelas Ghermani, ale cărui relații cu lumea financiară din Berlin îl punea în măsură de a cunoaște adevărul exact, ne-a asigurat în Senat că băncile împrumutătoare din Berlin erau hotărîte să ne facă acel împrumut de 175 milioane, indiferent dacă se admitea sau nu se admitea cotarea lui la Paris, că prin urmare amenințările franceze erau numai sperietoare pentru niște miniștri nepricepuți.

Dar pînă să se împlinească formalitățile și să înceapă însuși procesul înaintea acelui tribunal extraordinar, mai trec două luni și în interval se fac oarecare schimbări în minister. Cu prilejul

'Cuprins în *Discursuri parlamentare,* vol. VI, rămas in manuscris, *(nota St. N.)*

275 prezentării Adresei Senatului la Palat (12 decembrie 1899) lorgu Cantacuzino are un atac de amețeală, în urma căruia pleacă în concediu și, rămînînd numai ministru-prezident fără portofoliu, cedează internele generalului Gh. Mânu; la finanțe trece Take Ionescu, la culte Istrati și la lucrări publice, după stăruința lui Nicu Filipescu, prietenul său lonaș Grădișteanu; iar Gheorghe Panu, cu toată supunerea ce o arătase lui Cantacuzino și chiar generalului Mânu în dezbaterile publice ale Camerei, rărnîne și de astă dată pe dinafară, ceea ce-1 face după cîtva timp să-și schimbe din nou convingerile politice și să revină la Partidul Liberal.

în sfîrșit, marți în 29 februarie 1900 începe pertractarea procesului Hallier în sala Curții de Conturi și ține pînă la 15 martie. Arbitrii aleși sînt: din partea statului Mihail Suțu, pe atunci guvernator al Băncii Naționale, din partea lui Hallier francezul Mof- fre, iar superarbitru olandezul Leemans. Avocații lui Hallier sînt: Poincare (mai pe urmă prezident al Republicii franceze) și C. Nacu; ca avocați ai statului român figurează, după ce mai mulți membri cu vază ai Baroului din București refuzaseră să pledeze înaintea tribunalului străin, Gheorghe Panu *(omnia pro pecunia)* alături de obișnuitul avocat al ministrului domeniilor Boambă și Păltineanu. Pledările se țin în limba franceză, în care se redactează și sentința. Și pe cînd străinii se poartă cu aroganța obișnuită în asemenea cazuri (Poincare in lunga sa pledare de cinci zile are lipsa de tact de a zice că, venind în România, a trecut prin *Porta orientalisj,* în public crește emoția și indignarea, susținută, precum se înțelege de la sine, de agenții liberali; se întîmplă încăierări pe stradă, atacuri de jandarmi, arestări înaintea Curții de Conturi, întruniri publice, procesiuni cu steaguri negre la statuia lui Mihai Viteazul etc. și cînd duminică dimineață 12 martie 1900, sosește Dimitrie Sturdza în gara București, venind de la Berlin, unde asistase ca delegat al Academiei Române la aniversarea celei din Berlin, este primit cu ovații și condus în alai pînă acasă, aclamat cu și mai mare entuziasm la întrunirea publică din sala „Dacia",

convocată in aceeași zi pentru a protesta în contra scandalului Hallier. Nici un an nu trecuse de cînd Sturdza căzuse de la guvem, alungat de indignarea generală și condamnat și de mulți liberali din cauza convenției sale cu baronul Bănffy, și acum același Sturdza este condus în triumf la o întrunire publică, care în acest moment reprezintă intr-adevăr simțămintul de revoltă al oamenilor cinstiți din țară. La așa rezultat deplorabil pentru Partidul Conservator ajunsese un minister compus in parte din oameni care își dăduseră

 aerul de apărători ai demnității naționale în lupta din anul trecut împotriva guvernului Sturdza.

însăși sentința arbitrală, dată în sfîrșit la 24 martie seara, se mărginește la o cifră relativ mică: pe cînd Hallier ceruse 18 milioane, dintre care cea mai mare parte pentru discredit și pentru pretinsele cîștiguri eventuale; iar statul român îi recunoștea 31/2 milioane, sentința arbitrală îi acordă 2 700 000 lei peste suma recunoscută de guvem, și pentru asemenea cifră neînsemnată față de bugetul regatului s-au găsit miniștri români care să admită o știrbire a suveranității statului.

Dar trista afacere se mai ilustrează printr-un proces pe care fostul reprezentant al lui Hallier, Costică Mânu, fratele ministrului, nu se sfiește să-l intenteze lui Hallier cîteva luni după pronunțarea sentinței arbitrate. Petiția lui începătoare are următorul cuprins:

Domnule Președinte,

Prin convenția din 27 mai 1899 dl Adrien Hallier, fost antreprenor al construcției portului Constanța, domiciliat la Pâris, 61 Rue de l'Arcade, actualmente boulevard Malesherbes, s-a obligat a-mi plăti suma de 12 la sută asupra tuturor sumelor ce-i va vărsa guvernul român pe temeiul rezilierii contractului său, pe măsură ce îi vor fi vărsate aceste sume - pentru concursul meu de a face să se dea de cei în drept o soluție avantajoasă situației ce i se crease antreprenorului lucrărilor portului Constanța.

Am îndeplinit însărcinarea ce am, după cum vă este cunoscut și la trebuință o voi dovedi. Dl Hallier refuză insă a executa obligația sa.

Sînt dar silit a-1 chema în judecată, pentru a fi condamnat a-mi plăti suma de 747 195 lei 84 bani, corespunzînd cu 12 la sută din

sumele ce este in drept a primi de la guvernul român prin faptul rezilierii și al ho- tăririi tribunalului arbitrai în executarea rezilierii cuvenite.

întemeiez acțiunea mea pe scrisoarea dlui A. Hallier din 27 mai 1899, corespondența sa, dezbaterile urmate în această afacere, cunoștința generală că am dat concursul meu la această soluție, martori și interogatoriul la trebuință al defendorului.

Că într-o situație politică în care s-au putut petrece asemenea lucruri chiar partizanii guvernului încep a fi descurajați, se explică de la sine. în zadar noul ministru de finanțe Take Ionescu, cu o măreție de cuvinte, care de acum înainte devine caracteristica hi- pertrofiei sale, dar care este mai totdeauna nepotrivită cu micimea realității, laudă în ședința Camerei de la 22 martie 1900 bugetul

prezentat de d-sa cu un pretins excedent de 7 milioane de lei zi- cînd:

„N-am făcut buget de an rău, nici de an excepțional, ci de un an mediocru, pe care are drept să conteze un ministru de finanțe. Dar fie, n-oi avea excedent; dar bugetul e cel puțin echilibrat. Ei bine, salutați-1, căci este cel dinții buget echilibrat în care s-au trecut adevăratele cheltuieli ale statului.

Salutați-1, căci a avea un buget echilibrat după un buget care a dat 32 milioane deficit, și fără a suprima sau dezorganiza serviciile statului, acesta este un lucru pentru care omul are drept să fie mîndru.“

în fapt bugetul echilibrat al lui Take Ionescu a rămas de la început mai prejos de prevederi și s-a sfirșit cu un deficit de peste 28 de milioane.

Dar oricum ar fi fost cu bugetul, toată atmosfera creată prin felul de a administra al guvernului apasă din ce în ce mai mult asupra majorității, care îl susține, și prevestește schimbarea regimului.

Precum la sfîrșitul lui martie 1889 se ridicau în fața lui Sturdza toate incidentele relațiilor sale cu ungurii și cu „drapeliștii" și paralizau încercarea partizanilor de a-1 mai menține la putere, tot așa la sfîrșitul lui aprilie 1890 se înfățișează în memoria oamenilor insuficiența

lui lorgu Cantacuzino la interne, incompetența generalului Mânu la finanțe, dubiozitatea lui Fleva la domenii, ridicolul lui Istrati la culte, supunerea lui Ion Lahovari la externe și iluziile lui Take Ionescu la finanțe; iar măreția de cuvinte cu care acesta din urmă exclamase la începutul guvernului în ședința Senatului de la 18 iunie 1899: „Cu cît sarcina e mai grea, cu atît ne vom ridica mai sus“ devine acum o tristă ironie, și toate împreună împing situația spre căderea guvernului.

La sfîrșitul lui aprilie 1900, Nicu Filipescu, a cărui nestăpînită agitare înăuntrul Partidului Conservator contribuise la înjghebarea ministerului Cantacuzino, vine la autorul scrierii de față, cu care nu se mai întîlnise de cînd cu precipitata proclamare a șefiei lui Cantacuzino, începe prin a critica slăbiciunea guvernului, se plîn- ge mai ales de „apucăturile de vizir“ ale lui Take Ionescu, pe care el însuși îl introdusese în partid, și recunoaște acum neapărata necesitate a înțelegerii cu „junimiștii", fără de care conservatorii n-ar mai putea exista. La începutul lui iunie revine din nou cu

 propunerea să ne înțelegem cu Cantacuzino, care e acum intimidat și dispus să se retragă, că și generalul Lahovari și prezidentul Camerei C. Olănescu sînt de aceeași părere; și într-adevăr C. Olănes- cu și mai pe urmă și Alecu Catargiu vin să întărească stăruințele lui Filipescu. La 10 iunie are Carp o primă întrevedere cu Cantacuzino, după dorința acestuia, în care însă nu se ia nici o hotărire. Autorul scrierii de față trebuind să plece pentru cîteva zile în străinătate, tratările, care de altminteri rămîn ascunse generalului Mânu și lui Take Ionescu, se urmează mai departe cu Carp și Marghi- loman și ajung la rezultatul că un nou minister se constituie sub prezidența lui Carp și depune în ziua de 7 iulie 1900 jurămîntul înaintea regelui Carol, la Sinaia.

XII

Continuarea regimului conservator. Primul minister P. P. Carp

7 iulie 1900-13 februarie 1901

De la 7 iulie 1900 cabinetul Carp este astfel compus:

P. P. CARP, prezident și finanțe,
T. MAIORESCU, justiție,
Al. MARGHILOMAN, externe,
General IACOB LAHOVARI, război,
C. OLĂNESCU, interne,
I. C. GRĂDIȘTEANU, lucrări publice,
C. C. ARION, culte,
N. FILIPESCU, domenii.

Intrarea lui Nicu Filipescu în minister era cu atît mai interesantă, cu cît dînsul cînd era primar al capitalei și deputat, răs- punzînd unor imputări ale lui Voinov, a declarat în Cameră: „Am scris la *Epoca,* am atacat pe M. S. Regele. Pot să regret aceasta, nu pot însă s-o tăgăduiesc, dar mai ales țin, deosebindu-mă de alții, să suport toate consecințele acelei atitudini. De aceea zic că locul meu nu poate fi niciodată pe banca ministerială și numai in ziua cînd mă veți vedea acolo, domnule Voinov, voi merita invectivele dvs.“' (aplauze).

A doua zi după numirea lor toți miniștrii se duc la vechiul Club conservator în casa din colțul Calea Victoriei - Strada Regală, unde veniseră și „junimiștii" de la Clubul constituțional acum desființat în mijlocul numeroasei adunări Gheorghe Gr. Cantacuzino declară fuziunea celor două ramuri ale Partidului Conservator, al cărui șef rămîne el; apoi vorbește Carp cîteva cuvinte ca

'Vezi *Monitorul oficial* din 25 aprilie 1893.

280 prezident al noului guvern conservator unificat și în sfîrșit Take Ionescu, cel rămas pe dinafară, are abnegația aparentă să declare cu acum obișnuita măreție de cuvinte că partidul susține noul guvern din tot sufletul.

însă frumoasa aparență a acestei unificări a Partidului Conservator este, precum vom vedea mai jos, de așa scurtă durată, încît se impune întrebarea dacă a făcut bine Carp consimțind la condițiile sub care și-a constituit cabinetul. Cînd la începutul lui aprilie 1899, îndată după moartea lui Lascăr Catargiu și proclamarea de șef a lui Gheorghe Gr. Cantacuzino, i s-a propus lui Carp să formeze el ministerul, ca prezident de consiliu, să introducă în el patru junimiști și patru vechi conservatori, numindu-se însă ministru de interne dintre aceștia din urmă și rămînînd Gh. Cantacuzino numai șef al partidului, P. Carp a refuzat propunerea și s-a arătat recalcitrant și la alte încercări de conciliere, întîmpinînd cu iritarea că fără Ministerul de Interne în fața alegerilor viitoare nu poate primi. Și acum primește fără Ministerul de Interne în partea sa, cu alegerile făcute sub Gheorghe Cantacuzino și cu operațiunile lui Take Ionescu îndreptate anume în contra junimiștilor! și primește o asemenea situație, fără dizolvarea unui parlament ales în contra partizanilor săi... Evident că în aprilie 1899 situația cum i se oferea lui Carp de vechii conservatori era mult mai bună pentru el. Chiar fără Ministerul de Interne, alegerile tot s-ar fi făcut sub prezidența sa, nu s-ar fi făcut anume în contra junimiștilor, ar fi lipsit și acele promiscuități ale cartelului cu unii liberali, și țara scăpa de predilecția lui Gheorghe Cantacuzino pentru Ministerul de Interne, de hipertrofia lui Take Ionescu și de administrația financiară a generalului Gheorghe Manu cu împrumutul Kalinderu și afacerea Hallier. Cedarea lui Carp este cu atît mai surprinzătoare în momentul fuziunii de la iulie 1900, cu cît e o abatere de la tenacitatea sa obișnuită. Dar pedeapsa inconsecvenței nu întîrzie să se arate, firește nu îndată în sesiunea extraordinară convocată pe cîteva zile la 25 septembrie 1900, ci în decursul sesiunii ordinare de la 15 noiembrie, condusă în Cameră de însuși Gheorghe Cantacuzino, ales

prezident în locul lui C. Olănescu, numit ministru de interne, și în Senat de vechiul prezident Constantin Boeres- cu, avocatul casei Cantacuzino.

La primul consiliu de miniștri ținut sub prezidența lui Carp la 11 iulie 1900 se face o primă expunere a planurilor financiare:

281 vînzarea acțiunilor Băncii Naționale, rămase în proprietatea statului, monopolul hîrtiei de țigarete...

Ca proiecte financiare noul guvern a prezentat două: unul prin care se cedează unui sindicat de bănci venitul monopolului hîrtiei de țigarete, pe timp de 12 ani și șapte luni, în schimbul avansului unei sume de 12 150 000 mărci; și un altul prin care se modifică unele dispoziții din legea impozitului asupra băuturilor spirtuoase, lege a cărei aplicare a provocat vărsări de sînge în cîteva județe.

Din discuțiile urmate se concretizează proiectele de legi care se supuseseră parlamentului într-o scurtă sesiune extraordinară, deschisă la 25 septembrie.

Pînă atunci însă, în decursul verii, lumea de la noi este mișcată de asasinatul profesorului Ștefan Mihăileanu întîmplat la București.

Asasinul Stoian Dimitroff, bulgar, este prins împreună cu alți compatrioți de ai săi, a căror complicitate se dovedește și toți împreună sînt traduși înaintea Curții cu Jurați din București.

Minițioasa instrucție descoperă un întreg complot ale cărui ramificări pornesc din capitala Bulgariei și se întind mult mai departe. Se constată că asasinarea lui Mihăileanu era pentru conspiratorii bulgari un incident secundar; ținta lor de căpetenie în România pare a fi fost asasinarea regelui Carol și toată alcătuirea complotului provenea de la un comitet numit macedono-adrianopolitan, în capul căruia se afla Sarafoff și care voia ca prin tulburări începute în România și asasinate continuate în Macedonia să ajungă la o complicație războinică a chestiunii balcanice și în urma ei la anexarea Macedoniei din partea regalului bulgar. Emoția deșteptată în România era cu atît mai mare, cu cît în aceeași vară, la 16/29 iulie, regele Umberto al Italiei

fusese asasinat de un anarhist și se presupunea o legătură între anarhiștii italieni, ruși și bulgari, în parte aflați în România. Ceea ce făcea situația și mai gravă erau numeroasele aparențe ivite în cursul instrucției procesului în București, că agitările comitetului bulgăresc erau cel puțin tolerate, dacă nu chiar încurajate de guvernul bulgar, și că îndeosebi Sarafoff era protejat de un anume ministru bulgar, căruia îi făcuse servicii electorale. Guvernul nostru intervine firește la Sofia pentru a cere urmărirea penală a complicilor descoperiți prin instrucția asupra asasinatului lui Mihăileanu și refugiați in patria lor. Guvernul bulgar arată oarecare ezitare în îndeplinirea acestei

282 cereri și în decursul lunii august 1900 corespondența diplomatică între București și Sofia nu e lipsită de oarecare iritație, sporită și printr-o notiță apărută în ziarele românești asupra ignoranței juridice a ministrului-prezident bulgar, notiță care nu putea proveni decît dintr-o indiscreție de la ministerul nostru de externe (secretar general al acestui minister era pe atunci A. G. Florescu, rămas încă de pe vremea lui Ion Lahovari). Dar în sfîrșit raporturile între cele două guverne redevin normale și cel bulgar caută a se conforma unei netăgăduite obligații internaționale. Iar în București Curtea cu Jurați, înaintea căreia acuzații bulgari fuseseră trimiși după o inteligent redactată ordonanță de urmărire a judecătorului de instrucție T. Florescu, condamnă la 9 noiembrie 1900 pe inculpați! prezenți în număr de nouă, atît pe cei vinovați de asasinatul lui Mihăileanu, cît și pe cei implicați în complotul contra regelui Carol, la maximul pedepselor prevăzute în codul nostru penal. Condamnă asemenea pe membrii absenți ai Comitetului macedono-adrianopolitan, dovediți complici, în cap cu Sarafoff, la munca silnică pe viață.

Revenind la lucrările parlamentului în acea scurtă sesiune extraordinară de care am vorbit mai sus și înainte de a ne ocupa de aplicarea legilor lui Carp, a căror însemnătate covîrșitoare domină toată situația, se cuvine să menționăm că deja în acel prim contact între noul guvem și Camera aleasă sub inspirarea lui Take Ionescu se ivesc semne de oarecare incompatibilitate,

deocamdată numai în contra ministrului de justiție. Acesta (autorul scrierii de față) în sfera sa mărginită încercase îndată să combată nepăsarea și neglijența în care căzuseră tocmai unii magistrați mai tineri, semn al răului efect produs prin influențele partidelor politice asupra generației tinere chiar în privința magistraturii. Printr-un șir de pedepse disciplinare publicate în *Monitorul oficial,* a căror motivare era concepută de talentul literar al lui Ioan Miclescu, secretarul general al Ministerului de Justiție, se arăta intenția ministrului de a trezi magistratura spre o mai conștiincioasă îndeplinire a datoriei de sîrguință, de nepărtinire și de exemplară onestitate. Firește că această tendință nu convenea deputaților avocați deprinși tocmai cu influențarea politică, și mulți din aceștia se înrolaseră în modul cel mai firesc sub steagul lui Take Ionescu (de atunci datează și expresiile takism și takist) și la cea dintîi ocazie în chiar scurta sesiune extraordinară, un takist deputat din Craiova interpelează

 pe ministru asupra celei dintîi din acele măsuri disciplinare, în ședința Camerei de la 6 octombrie. După răspunsul ministrului se constată că interpelarea nu produce efectul dorit de acel ce a făcut-o, dar micul incident este simptomatic pentru dezvoltarea ulterioară a relației între guvem și parlament.

Spre a termina cu cele ce se cuvine să fie menționate din resortul Ministerului de Justiție care sînt și rămîn firește pe al doilea plan față de covîrșitoarea însemnătate a legilor financiare ale lui Carp, trebuie să mai menționăm două proiecte de legi dintre care unul se votează în decursul sesiunii ordinare de la începutul iernii, iar celălalt rămîne în cartoanele Camerei fără însă ca prin aceasta să fie lipsit de oarecare efect. Legea votată are de obiect revocarea legii lui Stătescu despre care s-a vorbit în volumul precedent[1] la pagina 22 și prin care fostul ministru liberal lovise în inamovibilitatea Curții de Casație pentru a face loc la doi magistrați partizani politici ai săi. Revocîndu-se deplorabila lege, unul din magistrații eliminați a fost reintegrat, celălalt, după propria sa dorință, a rămas avocat, fiind însă

distins printr-o înaltă decorație ca semn de reparare a nedreptății suferite.

Celălalt proiect de lege prevedea oprirea unui ministru de justiție de a exercita profesia de avocat timp de cinci ani după retragerea sa din minister. Scopul proiectului era vederat: trebuia înlăturat inconvenientul ca un ministru care în timpul funcționării sale numise și înaintase magistrați să se prezinte apoi înaintea lor ca avocat și să producă, mai ales în opinia împricinaților, impresia unei deosebite părtiniri. Legea deși trecută numai prin secțiile Camerei și primită de cinci din ele și respinsă de două, în care a fost combătută de deputății avocați Ion Lahovari și (firește) Take Ionescu, fără a fi ajuns la discuție în Camera plenară, în urma retragerii guvernului Carp a avut totuși efectul de a fi reluată sub o formă mai redusă în consultații instituite de guvernul liberal. Și cu toate că la a doua guvernare a unui cabinet Gheorghe Cantacuzino sub înrîurirea și mai mare a takismului, un avocat din cei mai politici, Bădărău, amic al lui Take Ionescu, a funcționat ca ministru de justiție și îndată după ieșirea sa din minister și-a continuat cu atît mai viguros profesiunea de avocat, totuși acesta a

'„Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I, in *Discursuri parlamentare,* vol. V, p.22. (în lucrarea de față, p.222 — *nota St.N.)***

284 fost în fapt ultimul exemplu al unei asemenea necuviințe politice. Și de vreo unsprezece ani încoace (aceste rinduri sînt/scrise în 1917) nici un ministru de justiție n-a mai exercitat avocatura după ieșirea sa din minister. Exemplul dovedește o dată mai mult că adevăratele legi necesare sînt acelea care formulează numai o trebuință destul de simțită în opinia publică încît să se realizeze în mare parte prin simțămîntul general de bună cuviință.

Dar acum să ne întoarcem la mult mai importanta expunere a sorții ce-au avut-o legile financiare ale lui Carp.

Trebuie să menționăm în treacăt că în decursul discutării prin secțiile Camerei a proiectului lui Carp pentru impozitul mobiliar și îndeosebi pentru o mică diferență la patente, însuși șeful partidului pretins

fuzionat G. Gr. Cantacuzino atacă în Cameră pe Carp, fiind de mult prelucrat în această direcție ostilă de Take Ionescu care conduce în Cameră lupta de opoziție. Cu ajutorul liberalilor și cu abținerea miniștrilor de la votare opoziția izbutește în ziua de 12 februarie 1901 să respingă cu majoritate de un vot moțiunea de încredere în guvem, ministerul Carp demisionează, conservatorii se dezbină iarăși în două grupări, și la 14 februarie apare decretul prin care Sturdza este însărcinat cu formarea ministerului și ajunge să îndeplinească cu Partidul Liberal greaua misiune financiară pe care Partidul Conservator sfîșiat prin ambiții personale n-a fost în stare s-o îndeplinească.

La această nouă dezbinare toți foștii miniștri din cabinetul Carp au rămas în jurul prezidentului lor de consiliu și acesta a păstrat grupării sale numele de Partid Conservator; însă la vreo trei zile generalul Jak Lahovari s-a răzgîndit și a trecut la Cantacuzino- Take Ionescu, și după vreo trei ani l-a imitat și Ionaș Grădișteanu. C. Olănescu și N. Filipescu însă au rămas credincioși misiunii cu care-i însărcinase partidul în momentul fuziunii, au rămas în gruparea lui Carp dovedind prin prezența lor în ce parte este lealitatea politică.

Dovadă că partidul este încă într-o stare de frămîntare, care-1 face incapabil pentru o acțiune mai durabilă la guvem. Nu e încă de prevăzut sub ce formă se va ajunge la întărirea partidului prin reîntregire, dar este sigur că se va ajunge sub o modalitate oarecare la această unificare. Căci un partid conservator este așa de indispensabil într-un regim constituțional ca contrabalansare a partidului liberal, încît împrejurările politice care sînt mai tari decît indivizii contribuie de la sine la reformarea lui.

Vasăzică și noua încercare a lui Nicu Filipescu de a întregi Partidul Conservator, de astă dată aprobată de Carp, s-a arătat peste puține luni zadarnică precum fusese zadarnică și cea din aprilie 1899. Cu aceste rezultate negative figura politică a lui Nicu Filipescu ar putea pierde din valoarea ei pentru viața noastră politică, dacă neizbînda acelor combinări n-ar fi fost răscumpărată prin înălțimea cugetării din care au

izvorît. Precum în toată acțiunea sa politică N. Filipescu s-a distins totdeauna prin lipsa de orice interes personal și prin depărtarea de la orice nepotism, așa relațiile sale politice sînt vizibil inspirate de cea mai înaltă prețuire a valorilor intelectuale, fără ca pentru aceasta să dispreţuiască contactul cu unele figuri dubioase îndată ce le crede folositoare ca instrumente la vreo uneltire politică.

Terminînd aici expunerea noastră, toată situația politică în care se află astăzi statul român ne îndeamnă să legăm sfîrșitul cu una din ideile dominante ale acestei scrieri, cu evoluția statului de la vechea sa formă a unor principate elective spre o monarhie ereditară consolidată sub forma constituțională. Astăzi această evoluție este așa de îndeplinită, încît nu mai există în toată România nici un singur om politic care să nu recunoască autoritatea monarhică a regelui Carol și succesiunea dinastică la tron ca niște fapte de la sine înțelese, așa încît regele Carol cu prilejul proiectatei solemnități întru amintirea unei domnii de 40 de ani poate constata cu adîncă mulțumire sufletească îndeplinirea misiunii pentru care l-a ales poporul român în zilele de 2-8 aprilie 1866.

într-adevăr marea misiune pe care puternicul instinct de conservare al neamului nostru a încredințat-o mult așteptatului dar necunoscutului principe străin a fost de a-1 scăpa mai întîi de primejdia competițiilor la tron cu desele schimbări de domnii și cu imensa corupție întru efectuarea lor, de a duce apoi statul cu ajutorul originii sale suverane la o independență recunoscută și de a-1 consolida prin asigurarea unei succesiuni dinastice sub forma constituțională.

Această întreită misiune a îndeplinit-o regele Carol I, și cucerind independența cu arma în mînă a îndeplinit acea parte a ei în modul cel mai înălțător pentru poporul român. Acestea au fost dorințele noastre, care multora le păreau prea idealiste, atunci cînd

 l-am ales. Atît i-am cerut noi atunci și nimic mai mult, atît ne-a dat și nu era chemat și nici nu putea să ne dea altceva.

Toată dreptatea și nepărtinirea unei judecăți istorice ne impun datoria să ne dăm bine seama de aceste condiții de la început. Pe atunci era în unele capete teama că principele străin ne va înstrăina și pe noi; în *Dreptul public* al lui Simion Bărnuțiu, și de la el se inspirase în Moldova așa-numita fracție liberă și independentă, se punea ca prevedere de temut această teamă.

O urmare puțin serioasă dar caracteristică a acestor preocupări, care răzbiseră și în Constituanta de la 1866, este redactarea textului Constituției noastre, care printr-o lipsă de conveniență unică într-o organizare monarhică ia precauția de a vorbi întîi de suveranitatea poporului și de drepturile lui, de Cameră și de Senat, de miniștri și de-abia în al patrulea rînd de Capul Statului, față de care se opintește mai ales să-i arate limitele prerogativei. Oricît de naivă ar fi fost încrederea celor ce au redactat pactul fundamental, că prin asemenea îngrădiri pe hîrtie vor fi îngrădit și în fapt puterea domnitorului și vor fi adus la vreo valoare puterea națiunii prin corpul său electoral, ea denotă totuși cu deplină lămurire puținul ce se aștepta de la domnitor în momentul cînd l-am pus în capul acestui Stat constituțional și multul ce se aștepta de la noi înșine în toată manifestarea vieții politice.

Aceasta nu trebuie să o uităm nici un moment, aici este dreapta măsură a judecății evenimentelor ulterioare. Dîndu-ne seama de acel moment creator al statului nostru modem, trebuie să recunoaștem astăzi că domnitorul a făcut ceea ce așteptam noi de la el să facă, dar noi nu am făcut ce ne închipuiam atunci că vom putea face, și este o chestiune de demnitate și de întărire a cugetelor pentru un popor care aspiră la un viitor mai mare ca să-și dea seama de greșelile sale pentru a le îndrepta, iar nu să arunce vina asupra altuia care nu era chemat să le îndrepte.

Aceste reflecții sînt cu atît mai indicate pentru momentul de față cu cît ele sînt chemate să înlăture unele observații destul de răspîndite printre oamenii politici făcute la adresa regelui, dacă nu în manifestări publice dar în multe discuții private, și despre care credem că alcătuiesc ultima fază a unei stări de tranziție

din care trebuie să ieșim precum am ieșit din faza criticilor cu guvern personal, din faza atacurilor antidinastice și altor asemenea suferințe ale copilăriei constituționale.

Se impută d. ex. regelui că el și numai el susține pe D. Sturdza. Că el a inspirat politica acestuia în chestiunea națională, că el a chemat la căderea lui Sturdza din martie 1899 un guvern conservator așa de slab ca acela improvizat de G. Gr. Cantacuzino, a cărui insuficiență financiară față de marele pericol al situației de atunci era prea manifestă, pentru a face să se reabiliteze cît mai curînd același Dimitrie Sturdza, că pînă în ultimul timp tot el a permis să vină la guvern un minister ca cel actual al lui Cantacuzino prin care o demagogie de căpătuire inspirată de Take Ionescu, general Lahovari și Bădărău slăbește spre cea mai mare daună a tinerelor generații orice încredere în valoarea adevăratelor principii politice, fie conservatoare fie liberale, și pune în loc cinicul dispreț al oricărui principiu pentru satisfacerea exclusivă a intereselor personale. Noi credem toată această serie de observații pe atît de neîntemeiată ca chestiune de dreptate omenească, pe cît de contrară adevăratului spirit constituțional.

Și pentru a vorbi mai întîi de acesta: regele e declarat prin art. 92 din Constituție inviolabil și neresponsabil, numai miniștrii sînt răspunzători și acest mare principiu constituțional nu trebuie să rămînă literă moartă, ci trebuie respectat și aplicat cu bună-cre- dință in toată convingerea noastră, pentru ca să ajungem cu timpul la respectarea și la aplicarea efectivă a drepturilor prevăzute în Constituție pentru celelalte puteri, adică pentru puterea legiuitoare cu viitoarea independență a corpului electoral și pentru puterea judecătorească. Unele fără altele nu se poate, căci așa este alcătuit organismul unitar al unei constituții ca a noastră.

Dar și omenește vorbind, ce impresie trebuie să fi făcut asupra ’ unui spirit occidental majoritatea

oamenilor noștri politici? După ce la început, cu toată participarea lor la mișcarea națională a Divanului Ad-Hoc, au lăsat adeseori la o parte tocmai respectarea punctului cardinal al acelui program, adică a principelui străin, și ca niște rău năravîți și ușori la minte s-au pus să-l atace și chiar să-l insulte prin tot felul de manifestări, de la articolele prin foi străine ale lui Dimitrie Sturdza, Erdmann von Hahn, pînă la diatribele indigene ale lui Hasdeu, la broșura *Spionul prusian* a lui Mîrzescu, la poza catonică a lui N. Blaremberg, la aparentul radicalism al lui Panu, pentru a nu mai vorbi de poeziile cu ilustrații insultătoare ale lui Orășanu și de ultimele rămășițe anacronice din acele timpuri: de scrisoarea necioplită a raposatului Goga Cantacu- 288

zino Rifoveanu și de vorbele triviale ale actualului prefect de poliție[1]. Ce impresie trebuie să fi făcut asupra unui om cînd, aceleași persoane, după asemenea bravade și necuviințe, se grăbeau să se incovoaie îndată ce le surîdea puterea și să răscumpere cu lingușiri și platitudini necuviințele de mai înainte? Și cum, față de atîtea exemple de o dezgustătoare metamorfoză, el care a urmărit cu stăruință neschimbată marele scop pentru care a fost adus în țară: întemeierea unei monarhii stabile, el să nu fi sfîrșit prin a spori încrederea in sine în aceeași proporție în care a trebuit să o piardă în mai toți ceilalți. Care om cuminte poate aștepta ca asemenea greșeli ale oamenilor politici dintr-o generație să rămînă nepedepsite și slugărnicia foștilor insultători să nu producă rezultatele firești? Și dacă am avea o dinastie pămînteană întemeiată pe tradiția istorică națională, s-ar putea admite ca o deviere spre autocratism să fie indicată, ca o fază trecătoare cu mai multă energie concentrată spre o mai sigură conducere a țării în mijlocul greutăților ce o înconjoară. Dar cu o dinastie străină, fundată abia de 40 de ani și care de-abia la a treia generație are un vlăstar născut și crescut în țară și botezat în religia țării, o asemenea posibilitate este exclusă și adevărata siguranță în consolidarea dinastiei pe viitor stă în libera manifestare a cugetului țării reprezentat prin celelalte puteri constituționale.

Dar și în altă privire, de unde pînă unde pretenția ca tocmai Capul Statului în asemenea împrejurări să schimbe moravurile politice ale celor ce conduc și frămîntă partidele noastre? Pentru aceasta a fost adus principele de Hohenzollem în România? Și cei ce l-au adus și l-au aclamat, Brătienii, Catargiii, Ghiculeștii, Kretzuleștii, oameni experimentați în ale țării, aceștia și-au putut oare închipui un singur moment ca junele căpitan german, pînă atunci străin de orice viață politică, să facă educația caracterelor române? Dar este o aberație a-și închipui așa ceva. Și după ce l-am ales fără umbră de un asemenea gînd și după ce s-au purtat așa de mulți oameni politici față de el cum s-au purtat, ca niște bizantini rău năravîți, pretindem deodată ca să le facă pedagogie și să le schimbe natura. Și dacă noi, în toată mișcarea politică a noastră cu deplina libertate a presei și a întrunirilor, cu atîta întrebuințare a drepturilor ce ni le-am dat în Constituție cît am priceput-o și cît

***Monizi (cneazul).**

 am voit-o, n-am fost în stare să ne alegem, după moartea lui Ion Brătianu și a lui L. Catargiu, alți conducători decît aceia pe care ni i-am ales și dacă noi am îngăduit ca unii din aceștia să răscolească nămolul societății și sub pretext de popularitate și de număr constituțional să aducă la valoare politică niște figuri catilinare și niște monstruozități sociale, care n-ar fi trebuit să iasă niciodată din întunericul existenței lor de pînă atunci, noi fiii țării, noi cei crescuți sub Constituția ce tot noi ne-am dat-o, noi să abatem acum răspunderea de la noi și să aruncăm vina asupra altuia?

Dar lasă că nu este drept să facem așa, dar nu este cuviincios, nu este demn să facă așa un popor care aspiră la un viitor mai mare. Noi prin noi înșine trebuie să ne îndreptăm. Căci dacă pricina de căpetenie a răului este slăbiciunea de caracter inerentă încă unei societăți de-abia ieșite din corupția seculară a domniilor fanariote și elective, atunci răul nu se poate lecui prin invocarea unui autocrat, care nu poate decît să mai sporească slăbiciunea de caracter a supușilor săi, ci din contră, prin treptata întărire a caracterului în noi înșine, prin formarea independenței cetățenești, al cărei prim

simptom îmbucurător va fi simțămîntul și recunoașterea propriei noastre răspunderi, și prin urmare a propriei activități fără așteptarea impulsiunilor străine.

Căci de altminteri, dacă te lași tu să te ducă altul, se va găsi totdeauna unul ca să te ducă unde vrea el și unde poate nu voiai tu, și orice putere în stat își întinde sfera de acțiune pînă unde o îngăduie celelalte ca să o facă.

Noi însă avem încrederea că societatea noastră politică va ști să ajungă și pe calea acestei îndreptări și va simți și înțelege din ce în ce mai mult neapărata trebuință a caracterelor independente.

Ceea ce ne întărește în această încredere este o altă parte mai îmbucurătoare a experienței dobîndite în vremea noastră. Trei evenimente, deosebite ca însemnătate, dar caracterizate prin același simptom îmbucurător, trebuie relevate din fuga împrejurărilor, din mulțimea manifestărilor publice, cu atît mai mult cu cît ele par a izvorî din chiar adîncul conștiinței la diferite straturi ale poporului nostru. Este mai întîi de toate admirabila simplicitate cu care ostașul român s-a jertfit în războiul pentru apărarea și neatîmarea țării. Din toată spuza aruncată de atîtea secole a mai rămas o scînteie vie în urmașii vechilor romani.

Este apoi spontana emoție cu care partea cultă a societății a știut să se ridice în contra atingerii demnității naționale prin cele

290 petrecute in parlamentul unui stat vecin și să obțină in cel mai scurt timp expierea celui răspunzător. Este, în al treilea rînd, înlesnirea sufletească cu care atîția membri, de la mic pînă la mare, ne-am supus jertfelor materiale ce ni s-au impus în urma calamităților Financiare și economice ale anilor 1899-1900, și pe care le-am suportat în liniște purtați de gîndul de a scăpa cu orice preț onoarea și creditul statului, de a nu ne atrage tutela străină pe care a suferit-o Grecia.

Un popor care în diferitele sale straturi a dat aceste dovezi de bună cugetare și bună simțire este un popor de viitor; va găsi în el și tăria de a-și forma partide politice mai sănătoase, care să-și aleagă conducători destoinici și de caracter și aceasta va deschide era adevăratei monarhii constituționale. Și cel mai mulțumit va fi atunci regele acestui stat, căci oricît de multe ademeniri au capetele încoronate de a se apleca spre autocratism, ele

prea sînt purtate de spiritul secolului în care am ajuns, și trebuie să fie mai mîndre de a reprezenta un stat cu cetățeni de caracter, decît de a stăpîni o grămadă de supuși.

POSTFAȚĂ

Titu Maiorescu și istoria ca politică a trecutului

Repere biografice ale începuturilor

Titu Maiorescu s-a născut la 15 februarie 1840, în orașul Craiova, unde tatăl său - cărturarul Ioan Maiorescu - îndeplinea funcția de director al Gimnaziului. Ioan Maiorescu era de fapt Ioan Trifu, născut în localitatea Bucerdea Grinoasă de lîngă Blaj. înrudit prin mamă cu Petru Maior, Ioan Trifu și-a luat mai tîrziu numele de Maiorescu. Asemenea, Ioan Maiorescu avea legături de rudenie și cu eruditul canonic blăjean Timotei Cipariu. Mama lui Titu Maiorescu, Maria Popasu, provenea dintr-o familie care, la rîndu-i, dăduse pe Ioan Popasu-episcop al Caransebeșului. Titu Bengescu din Craiova, descendent al unei familii boierești oltene, a fost nașul tinerilor căsătoriți Ioan și Maria Maiorescu, și de aici numele fiului lor, Titu, căruia tatăl i-a mai adăugat și pe cel de Liviu, în amintirea, desigur, a istoricului roman și spre certificare, o dată în plus, a credinței în latinitatea neamului românesc.

La Craiova, copilul Titu Maiorescu a locuit primii opt ani; în ultimii doi ani (1846-1848) a frecventat Școala Primară din localitate, în care pictorul Constantin Lecca preda caligrafia. în familie, tatăl il introducea în tainele limbii latine, iar mama îi dezvolta pasiunea pentru lectură.

După momentul pașoptist din Muntenia, în care a fost din plin implicat, Ioan Maiorescu a fost nevoit să se autoexileze la Viena. Familia Maiorescu, mamă și fii, a luat și ea drumul bejeniei, poposind pentru o vreme la Brașov, apoi la Sibiu, iar „prin decembrie 1849, sub conducerea lui Avram lancu, familia Maiorescu ajungea la'Blaj. împrejurarea aceasta se lămurește prin legătura de prietenie dintre «regele Munților Apuseni» și Ioan Maiorescu"[1].

Maria Maiorescu a revenit cu copiii la Brașov, în casa protopopului Popasu, Titu urmînd cursurile Școlii Primare conduse de protodiaconul Iosif Barac, școală „ce aducea mult cu oarecare școli de pe lîngă Munții Neamțului, unde învăța carte «pînă la glezna broaștei» Nică a lui Ștefan a Petrii"[2].

în toamna anului 1850 Titu Maiorescu s-a înscris să frecventeze

cursurile Gimnaziului din Brașov, pentru ca la serbarea de încheiere a întîiului

293 an școalar să rostească deja „cuvîntelul" de recunoștiință din partea elevilor, „discurs" reprodus în *Foaie pentru minte, inimă și literatură,* marcînd „botezul" în publicistică...

După ce s-a mai întremat materialicește, Ioan Maiorescu și-a adus familia la Viena, în vara anului 1851. Titu a fost înscris la Gimnaziul Academic, anexa pentru externi a Academiei Theresiene. în primele luni, elevul a avut mari dificultăți din cauza necunoașterii limbii germane. Și-o va însuși uimitor de repede, la sfîrșitul anului școlar reușind „cea mai bună compoziție în limba germană, fiind clasificat între «eminentiști»"[3]. An după an, elevul Titu Liviu Maiorescu și-a însușit temeinic cunoștințele predate în Gimnaziu (îndeosebi cele de latină și cele de filozofie), pentru ca la 31 iulie 1858 tînărul să încheie examenul de maturitate (bacalaureatul) ca „primul premiant al școlii".

Din această perioadă a vieții datează activitatea de „copist" a lui Titu Liviu, pus de tatăl său să transcrie „pe curat" cele două memorandumuri redactate de fostul pașoptist in septembrie și în octombrie 1848, pe cînd se afla „plenipotent al Principatelor Danubiene", precum și seria de articole destinate ziarelor vieneze și „menite a lumina Europa asupra situației țărilor noastre pe timpul crizei orientale (războiul Crimeii)". Acea activitate de copiere nu va fi făcut de fiecare dată plăcere școlarului, însă, după cum însuși avea să recunoască, a fost pentru el „un prilej de a se pune în curent cu amănuntele politice ale epocii și i-a trezit interesul pentru toată problema istorico-națională a țărilor românești"[4].

După vacanța de vară petrecută la Brașov, unde se reinstalase familia sa, proaspătul absolvent al Theresianum-ului s-a înscris, în noiembrie 1858, la Universitatea din Berlin. Acolo a avut colegi din Țară pe Dimitrie și Gheorghe Sturdza, pe M. Balș-Dumbrăveni. Studentul a solicitat conducerii Universității berlineze să-i îngăduie trecerea doctoratului chiar în primul an de studii, ținîndu-i pentru aceasta drept echivalență de frecvență - ca făcînd parte din trieniu - ultimii doi ani de învățătură la There- sianum. Rectoratul Universității din Berlin n-a acceptat formula propusă de Titu Maiorescu. O va accepta, în schimb, Universitatea din Giessen, astfel că Maiorescu, după un an de studii, a susținut disertația (în limba latină) intitulată *De philosophia Herbarti* și a trecut examenul de doctor în filozofie, la 8 iulie 1859, atribuindu-i-se diploma de doctor *magna cum laude.*

Surprins de graba cu care fiul său trecea examenele universitare în școlile superioare germane, Ioan Maiorescu l-a îndemnat să-și continue studiile la Paris, în vederea obținerii unor

noi titluri academice. Titu Maiorescu a dobîndit prin concurs o bursă acordată de Eforia Școalelor din București, care-i impunea obligația de a obține în decurs de trei ani licența în litere la Sorbona. Din noiembrie 1859, tînărul doctor în filozofie se afla la Paris, unde cunoștința și prietenia cu alți studenți români (între

 care Theodor Rosetti) i-au facilitat acomodarea cu noul mediu universitar (și nu numai), destul de diferit de cel vienez sau cel berlinez.

După citeva luni de audiere a cursurilor Facultății de Drept, Titu Li- viu a obținut permisiunea de a trece examenele aferente, fără frecventare prealabilă; în consecință, a susținut toate examenele pe parcursul unui an și jumătate - devenind licențiat în drept la 16 noiembrie 1861, iar vestita Sorbonă i-a echivalat doctoratul în Filozofie de la Giessen - cu licența în litere.

între timp, Titu Maiorescu s-a logodit, la începutul anului 1860, cu Clara Kremnitz, fiica unui consilier de justiție din Berlin.

Vreme de unsprezece ani Titu Liviu Maiorescu a frecventat cursuri și a susținut examene la marile universități occidentale. La vîrsta formării sale intelectuale, tezaurul culturii europene i-a fost izvor de cunoaștere și îndrumare spirituală. Contactase la ele acasă civilizațiile reprezentate de „statul cam birocratic-pasiv al Austriei", de „societatea plină de avînt național a Germaniei de Nord", de „cultura cam îmbătrînită a Franței de sub Napoleon al III-lea“. Admirase cu un entuziasm bine temperat „spiritul de disciplină și de organizare" din lumea occidentală. Erau toate acestea observări și asimilări care-1 trimiteau pe tînărul Maiorescu spre concluzia că renașterea națională a românilor trebuie să îmbrace formele unei „sinteze ponderate", iar nu de „plagiere naivă" a unei singure civilizații, a unei singure culturi (fie ea latină sau germanică).[3]

în noiembrie 1861 Titu Liviu Maiorescu a revenit în țară. Prin Giurgiu, a poposit la București. Inițial, dorința de a profesa în învățămînt i-a fost refuzată fiului lui Ioan Maiorescu, aflat la acea dată într-o dispută cu ministrul instrucțiunii publice, C.A. Rosetti, de care ținea Eforia Școa- lelor al cărei director era...Ioan Maiorescu. Neprimind post nici în magistratură, doctorul în filozofie de la Giessen și licențiatul în drept și litere de la Sorbona a deschis un curs public „Despre educația în familie", într-una din sălile Academiei Naționale din capitală, ciclu de conferințe inedit care a cunoscut afluență de public și a continuat pînă în aprilie 1862.

într-o audiență la Palatul Domnesc, Titu Liviu Maiorescu a făcut bună impresie asupra lui Cuza-Vodă și acesta „a poruncit" ministrului de justiție, C. Brăiloiu, să-1 „facă magistrat". Astfel, la 2 iunie 1862 a fost numit supleant la Tribunalul de Ilfov.

Avind de acum un venit material oarecum asigurat, T. L. Maiorescu s-a încumetat să transforme logodna in căsătorie.

Curînd, două ministere aveau să-l dispute pe tînărul învățat. Noul ministru al justiției, Dim. Rome, îl avansase procuror, deschizîndu-i reale posibilități in magistratură. Ministerul Instrucțiunii Publice îl solicita profesor la Iași. Vocația intimă de profesor a fost mai puternică decît stăruințele familiei de a nu părăsi cariera de magistrat. La începutul lui decembrie 1862 T. Maiorescu a descins în Iași, ca director al Colegiului

Național și al Internatului, insă și cu misiunea de a preda un curs de istorie la Universitatea de acolo.

Din octombrie 1863 Maiorescu a trecut director la Institutul Vasilian, mai exact spus Școala Normală de învățători, unde și preda pedagogia și gramatica românească. Un proces scandalos l-a ținut luni de zile pe profesor departe de elevii săi, pentru ca in ianuarie 1864 noua conducere a Ministerului Instrucțiunii Publice să-1 Îndepărteze cu totul pe Maiorescu de la Școala Normală.

Profesorului de 23 de ani îi rămînea perspectiva universitară. Dar și la Universitatea ieșeană abia a început cursul de istorie, că noul ministru de resort, generalul Christian Tell, a dispus sistarea acelui curs pentru ca Maiorescu să înceapă prelegeri de filozofie, în locul suplinitorului de pînă atunci, Simion Bămuțiu, care rămînea numai la catedra sa de drept public. Titu Liviu Maiorescu a fost decan al Facultății de Litere (februarie- septembrie 1863), apoi rector al Universității (în perioada 1863-1867). A făcut parte din înalta Comisie care a prezentat domnitorului Alexandru Ioan I Cuza rezultatul plebiscitului de după lovitura de stat din 2 mai 1864.

în timpul șederii sale la Iași, T. Maiorescu n-a avut parte numai de adversități. El a închegat și trainice prietenii literare, care ulterior s-au convertit în amiciții ideologico-politice. în capitala moldavă se aflau pe atunci foști colegi de studii universitare în străinătate: Theodor Rosetti, George Racoviță. Prin ei a făcut cunoștință cu Vasile Pogor, cu N. Sche- litti și cu Petre P. Carp. Curind s-au alăturat frații Iacob și Leon Negruzzi, Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri. Inițial, apropierile au fost de interes strict cultural, mai cu seamă literar. Pogor tradusese *Faust,* P. P. Carp din Shakespeare. Amicițiile s-au legat și mai strins în cadrul prelegerilor populare deschise de conferențiarul Maiorescu, căruia i-au urmat exemplul Pogor, Carp și Iacob Negruzzi.

Și astfel a luat naștere Societatea „Junimea". Motivul imediat al apariției, susținea mentorul ei, era „cît se poate de firesc: trebuia să fie discutate cu luare-aminte subiectele alese pentru conferințele populare, spre a se stabili o continuitate de vederi

între conferențiari.

Alături însă de idei proprii — mărturisea, în continuare, Maiorescu — au început a fi discutate și ideile altora, în forma cea mai impersonală, citind adică membrii «Junimii» între ei cărțile românești publicate in literatura noastră pînă atunci. Și — cum se țes lucrurile în viață —de la cărți rele veni gîndul de a înlesni tipărirea cărților bune, așa că «Junimea» se pomeni cumpărind o tipografie spre a tipări, firește fără plată, scrierile ce se păreau trebuincioase pentru împlinirea culturii noastre. [...] Citirea săptămînală a multor lucrări slabe, precum și ciocnirea dintre convingerile celui ce predase acum adevărata limbă română elevilor săi de la Școala Normală și opiniile false ale celor care poceau limba de dragul unor

 teze ca latinismul, italienismul etc. născu ideea unei împotriviri fățișe în contra unei direcții atît de păgubitoare. Astfel se născu revista *Convorbiri literare* (1 martie 1867)"[6].

S-a intîmplat că fiul transilvăneanului Ioan Maiorescu n-a acceptat să se apropie de grupul profesorilor de peste munți, aflați pe atunci la Universitatea ieșeană: Simion Bămuțiu, Ștefan Micle, Ștefan Emilian, Petre Suciu. Erau mari deosebirile de vederi. Pozitivele îndeletniciri ale rectorului Maiorescu, de pildă, erau considerate de cei patru cărturari ardeleni „un semn de decadență provenită din studiile făcute la Paris"[1], iar față de operele „în care nu se vorbea de patriotism românesc, necum pentru poeziile lirice, ei aveau cel mai desăvîrșit dispreț"[7].

Deosebirile de vederi repede au degenerat în adevărate aversiuni reciproce. Mai în urmă profesorii transilvăneni de la Universitatea din Iași au părăsit concepția austriacă a federalizării, s-au naturalizat și au devenit membrii ai „Fracțiunii libere și independente" conduse de profesorul universitar de istorie, avocatul și parlamentarul Nicolae Ionescu, împreună cu care au continuat să se manifeste ca ireductibili oponenți ai.„Junimii" și cu deosebire ai mentorului ei. De aici alte procese, care mai de care mai calomnioase, mai năstrușnice, intentate lui Titu Maiorescu. Urmare a unui astfel de proces, pe cînd era ministru al instrucțiunii publice colegul de universitate George Mîrzescu, o sentință a Consiliului Permanent din cadrul ministerului de resort a hotărît destituirea lui Maiorescu din învățămînt. Noroc cu ministrul înlocuitor, P.P. Carp, care, cunoscînd cu de-amănuntul cazul, a refuzat să aprobe acea sentință și a dispus ca profesorul injuriat să-și reia cursurile universitare.

între timp, pe scena vieții politice a țării se jucase drama detronării lui Cuza-Vodă. T. Maiorescu și-a exprimat de la început îndoiala asupra necesității și mai ales asupra oportunității săvîrșirii actului de la 11 februarie 1866. Peste ani chiar va condamna

gestul bruscat al conjuraților „monstruoasei coaliții". Fapta împlinită la ceas nenorocit de noapte a stîr- nit vechi năravuri separatiste ale unor veleitari. împotriva iresponsabililor organizatori ai mișcării de stradă de la Iași, 3 aprilie 1866, Maiorescu a reacționat prompt. împreună cu Iacob Negruzzi a editat ziarul *Vocea națională,* prin care a combătut blamabila revoltă a unor interesați și a unor cointeresați, prezidați de „ușorul la minte" mitropolit Calinic Miclescu, și a stăruit pentru împlinirea dezideratului Divanurilor Ad-Hoc din 1857: aducerea pe tronul României a unui principe străin dintr-o familie domnitoare nemegiește.

Judecățile obiective ale lui Maiorescu față de domnia lui Cuza-Vodă vor fi rostite abia după treizeci de ani. Deocamdată trebuia salvată Unirea, consolidată poziția principelui străin, în persoana lui Carol Hohenzollem de Sigmaringen, pe tronul României. Așa se și explică articolul „Principatele Dunărene Moldova și Valahia sub principele Alexandru Ioan I", publicat de Titu Maiorescu în revista germană *Unsere Zeit* (iulie

1866), în care nedreptățește în oarecare măsură pe Cuza-Vodă. Altfel va apărea personalitatea întîiului și singurului domnitor pămîntean al României în primul capitol din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", ce prefațează volumul I al *Discursurilor parlamentare,* tipărit în 1897, ori în întinsa intervenție (de fapt o interpelare și o replică) avută de Maiorescu în ședința Senatului din martie 1899, asupra *Istoriei române* (inclusiv epoca lui Cuza-Vodă).

în fapt, acțiunea întreprinsă împotriva separatiștilor prin publicația *Vocea națională,* ca și redactarea articolului din *Unsere Zeit* reprezentau primele atitudini marcante, cu caracter politic, preludiu la ceea ce trebuia să devină omul politic Titu Maiorescu după 1871.

Cu toate feluritele încercări, adversarii propriu-ziși n-au reușit să obțină eliminarea definitivă din învățămînt a profesorului Maiorescu. Paradoxal, vor comite eroarea niște guvernanți „mai apropiați ca sentimente" de Maiorescu „cel puțin cu privire la politică**[8]. în anul 1871, ministrul instrucțiunii publice, același general Christian Tell, pentru a împiedica pătrunderea în parlament a profesorilor opoziționiști (mai ales a temutului Nicolae Ionescu), a refuzat să aprobe concedii pentru profesorii universitari aleși în noul parlament și i-a destituit din învățămînt după prima lună de absentare, numind alți profesori în locul lor.

Hazardul a făcut ca Titu Maiorescu să urmeze lui Christian Tell la conducerea Ministerului Instrucțiunii Publice, în aprilie 1874. După ce a întreprins o călătorie-fulger incognito la Cernăuți, de

unde a adus nepreţuita arhivă documentară Hurmuzachi, şi după intervenţia energică şi benefică în chestiunea restaurării catedralei de la Curtea de Argeş, ministrul Maiorescu s-a grăbit să ia măsura reîncadrării adversarului său Nicolae Ionescu la catedra universitară din Iaşi. Sieşi şi-a refuzat reintegrarea, astfel că Titu Maiorescu a rămas în afara învăţământului vreme de treisprezece ani. „Reparaţia** s-a făcut în 1884 — cînd I. C. Brătianu purta tratative de colaborare guvernamentală cu liderii junimişti P. P. Carp şi T. Maiorescu. Ministrul liberal G. Chiţu a dispus reintegrarea lui Maiorescu în învăţământ, însă nu la Iaşi (unde catedra era deja ocupată), ci la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti, „catedra de logică cu adaosul istoriei filozofiei contemporane de la Kant încoace". Notăm, ca pe o curiozitate a oamenilor, că P. P. Carp a deţinut portofoliul instrucţiunii publice în lunile ianuarie-aprilie 1876 (în guvernul Lascăr Catargiu), însă n-a catadixit să facă dreptate amicului său Titu Maiorescu.[9]

fn politica militantă

în activitatea sa politică, Titu Maiorescu a fost un urmaş al ideilor ilustrului său tată - „plenipotent al Principatelor Dunărene" la Frankfurt pe Main.

Practic, junimiştii au intrat ca grupare în politica militantă în urma vizitei domnitorului Carol la Iaşi şi a stăruinţei ministrului justiţiei, pe atunci G. Costa-Foru, care într-o discuţie cu Maiorescu a rostit determinanta frază: „La ce folos literatura, dacă prin pasivitatea oamenilor de ordine se periclitează tronul şi prin urmare ţara.**[10] Erau vremuri tulburi. Principele domnitor Carol Hohenzollem trecea prin dilemele abdicării, după „revoluţia de la Ploieşti" (august 1870) şi după „incidentul" de la Sala Slătineanu din Bucureşti (martie 1871). Statul naţional modem constituit cu nouă ani în urmă era din nou în primejdie, prefigurindu-se încă o „poznă" din partea februariştilor „monstruoasei coaliţii".

în faţa unor atare pericole, dîrzul boier de la Golăşei, Lascăr Catargiu, şi-a asumat răspunderea formării unui guvern de ordine, care să înlesnească cimentarea legăturilor tînărului principe domnitor cu Ţara. Junimiştii au fost capacităţi acestor imperative naţionale, pe care Titu Maiorescu le-a rezumat astfel: „Unirea se realizase, Constituţia era promulgată, domnitorul dintr-o casă suverană a Europei se afla pe tron: dar punctul principal, cheia bolţii, care se ascundea sub cerinţa ereditătii dinastice, a respectării capitulaţiilor şi a neutralităţii garantate, adică independenţa României recunoscute ca stat liber în concertul

Puterilor Europene - aceasta mai ră- mînea de dobîndit, și pînă nu se dobîndea, programul Divanurilor Ad-Hoc reclama încă toate opintirile noastre, și orice șovăire de la el era o renegare a trecutului și cea mai funestă eroare."[1]

Prin urmare, de la 1871 înainte, Titu Maiorescu a fost în repetate rinduri parlamentar (deputat, senator), a fost de cîteva ori ministru al instrucțiunii publice, a deținut portofoliul justiției, a fost ministru al afacerilor externe în anii 1910-1912, a devenit chiar președinte al Consiliului de Miniștri într-o perioadă delicată (1912-1913).

Pentru a ne face o imagine asupra modului în care a înțeles Titu Maiorescu să-și împlinească îndatoririle de ministru, vom trece într-o scurtă revistă înfăptuirile sale la Ministerul Instrucțiunii Publice: dezvoltarea în- vățămîntului la sate prin înființarea de noi școli generale - „ca fiind temelia instrucției publice într-o țară"; inițierea de anchete și statistici despre „ce avem și ce ne mai trebuie" pentru îmbunătățirea învățămîntului; construirea de clădiri școlare tip; ii :■ punerea celor mai bune cărți de studiu al limbii române în liceu; pu.ederea unei Școli Politehnice pe lîngă Universitate, a unor grădini botanice și, nu în ultimul rînd, a unei catedre de limbă română; trimiterea de tineri bursieri (între care G. Panu și Spiru Haret) la studii universitare în Germania și în Franța; preocupări practice pentru conservarea patrimonului național de cultură și artă (de la port popular și icoane pictate din biserici pînă la antichități și datini); studiul obligatoriu al muzicii vocale în școlile normale pentru învățători.[12] Ne- maivorbind de „arhiva Hurmuzachi" și de sprijinul pe care l-a dat ca ministru la editarea în 1876 a primului volum (în fapt al VII-lea în seria

 cronologică) de *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eu- doxiu Hurmuzachi.*

în epocă, Maiorescu a avut două intervenții cu caracter politic care au declanșat acerbe și contradictorii discuții. în cadrul furtunoaselor dezbateri parlamentare din 1878, referitoare la obligația de a modifica articolul 7 din Constituție, obligație impusă de Congresul Păcii de la Berlin, senatorul Titu Maiorescu s-a pronunțat împotriva naturalizării evreilor „așa cum se cerea de cei interesați" și a criticat imixtiunea Marilor Puteri în treburile interne ale statului român. Atitudinea de atunci l-a indicat ca pe tălmăcitorul sentimentului public al momentului, realitate care totuși nu i-a împiedicat pe adversarii politici să-l prezinte pe Maiorescu ca pe un învederat cosmopolit.[13]

După 1877-1878, cînd s-a constatat - a cita oară! - prețul scump și dureros al alianței cu pravoslavnica Rusie vecină, Titu Maiorescu s-a decis să pună în discuție o nouă orientare a politicii

externe românești - anume spre Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria). Independența absolută de stat fusese proclamată și consfințită ca atare pe cîmpiile de luptă din Bulgaria și la Areopagul Păcii de la Berlin. Ființarea în liniște și siguranță a României care se pregătea să devină Regat necesita o revizuire a relațiilor internaționale ale țării noastre. în ianuarie 1881, Maiorescu a publicat faimosul articol din *Deutsche Revue,* în care și-a argumentat convingător propunerile de îndrumare a politicii externe a statului român spre alianța cu Germania și Austro-Ungaria. Sigur, la acea dată milioane de frați români îndurau încă asuprirea națională în monarhia bicefală. Ideea lansată de Maiorescu nu putea să fie populară, ba dimpotrivă.

în 1881 liberalii și, mai cu seamă, ziarul *Românul* l-au atacat furibund pe fiul lui Ioan Maiorescu - tribunul pașoptist ce întrevăzuse cîndva un dualism austro-român acolo unde împrejurări și oameni au instituit totuși dualismul austro-ungar. Ironie a istoriei, tratatul secret dintre România și Puterile Centrale s-a încheiat în 1883, sub guvernul liberal condus de Ion C. Brătianu, iar politica externă a României a pivotat destul de mult în jurul acelui tratat secret — dar faptele acestea n-au împiedicat pe adversarii politici să-l denunțe pe Maiorescu ca pe un „factor de germanizam a poporului român"[14].

De altfel nici în domeniul politicii, Maiorescu n-a fost scutit de calomniere, pînă la darea în judecată. După un proces la Școala Centrală din Iași ce-i contestase „conduita morală", după un alt proces în care i se contestase surzenia urechii stingi și de aci „preconizatele măsuri disciplinare"[15], după un al treilea proces în care i se contestase calitatea de român, se adăuga în 1876 procesul politic prin care majoritatea parlamentară liberală îi „contesta onoarea ca ministru"[16], ajungînd în situația de a fi trimis în justiție dimpreună cu întregul guvem conservator condus de Lascăr Catargiu. Aberanta inițiativă parlamentară n-a avut practic nici o finalitate, însă efectul psihologic și demagogic s-a produs și a creat pre-

cedentul periculos: conservatorii veniți la putere după o incomodă opoziție au căzut înșiși în păcatul dării în judecată - tot din inițiativă parlamentară - a guvernării liberale de 12 ani. Și în acest caz eroarea n-a fost dusă pînă la capăt, impunîndu-se cugetarea lui P.P. Carp: „Greșelile politice se îndreaptă, nu se răzbună."

în anul 1900, T. Maiorescu a deținut resortul justiției în guvernul condus de P. P. Carp. Pentru a curma unele înriuriri păgubitoare prestigiului magistraturii, Titu Maiorescu a propus ca foștii miniștri de justiție să nu mai poată profesa avocatura timp de cinci ani. Proiectul său de lege n-a fost validat de parlament, dar Maiorescu - îndată după căderea guvernului Carp - a cerut să fie

șters de pe tabloul avocaților

Pentru conservatorii de toate nuanțele a urmat, după februarie 1901, o lungă viață politică desfășurată în opoziție. Crimpeie ale acelei activități, în centrul căreia se afla Titu Maiorescu, a descris Nicolae Filipescu într-un remarcabil articol intitulat „Dl Titu Maiorescu în politică": „Lungă opoziție, în care dl Maiorescu exercită asupra vieții noastre politice o înrîurire pe care mai ales prietenii lui o pot prețui. Cîte hotărîri nu s-au luat, sub îndemnul minții sale, atît de mult echilibrate, în casa din str. Mercur! [...] E o întreagă parte din înrîurirea dlui Maiorescu asupra evenimentelor care va rămîne tăinuită obștei, căci n-a exercitat-o decît în intimitate. Numai noi, prietenii, o putem prețui și de aceea sîntem stă- pîniți de un nețărmurit regret că această înrîurire nu și-a exercitat-o pe o scenă mai largă."[17]

În finalul „schiței" sale, N. Filipescu caracterizează inspirat „cazul Maiorescu" în cultură și în politică: „împrejurările (ca să nu zicem altfel) n-au ajutat pe dl Maiorescu. Sînt oameni care sînt fiii operelor lor, dar pe care situațiile îi măresc. Viața noastră publică n-a creat dlui Maiorescu asemenea situații și el n-a fost, totdeauna, decît fiul operei sale.

îndrumarea lui culturală n-a pornit de la Maiorescu, ministrul școlilor; ea reședе mai mult în *Criticele* sale și în cele patruzeci și patru de volume ale *Convorbirilor literare.* Directiva în politica din afară n-a dat-o dl Maiorescu din cabinetul ministerului de externe, ci din biblioteca sa, scriind articolul din *Deutsche Revue.* îndrumările sale asupra politicii generale nu le-a dat în sfaturile cîrmuirii, ci, prin povețele sale, în intimitatea convorbirilor cu prietenii.

Prețuind pe dl Maiorescu după numărul anilor de minister, poți judeca sistemul nostru de guvemămînt. Maiorescu cel oficial e minuscul alături de celălalt Maiorescu. Contrastul acesta e plin de învățăminte."[18]

Este adevărat că cele de mai sus fuseseră scrise de Filipescu în anul 1910. între timp, Maiorescu reintrase în parlament (1907), iar nu peste mulți ani avea să-și exercite calitățile de om de stat, ca ministru al afacerilor externe (1910-1912), ca șef de guvem (1912-1913), ba chiar și de respectat arbitru la Conferința Păcii de la București (iulie-august 1913), cînd, ca urmare a iscusitelor acțiuni diplomatice și militare din timpul Războaielor Balcanice (1912-1913), România ieșise întregită în teritoriul

 său istoric și cu prestigiul international întărit considerabil în preajma izbucnirii Primului Război Mondial.

Din păcate, tot cam în acea perioadă s-a produs ruptura prieteniei politice dintre Maiorescu și Carp. încă din 1901, după „autocăderea" guvernului P. P. Carp, mai vechile semne de emancipare a lui Maiorescu de sub autoritatea politică a lui Carp s-au accentuat. Nu intrăm în amănunte, insă reținem ca

simptomatică însemnarea lui Titu Maiorescu din 16 martie 1901: „De 20 de ani m-am lăsat cu întreagă convingere și fără cîrtire ă la remorque de Carp, am căzut la 1891 cu legea instrucției cu *dragă inimă,* aducînd cu mulțumire sacrificiul unei asemenea căderi, am venit acum la justiție și pentru grele șapte luni am renunțat la avocatură (după cum mai înainte, la 1871, sub generalul Tell, am pierdut profesura pe 13 ani!). Acum destul sacrificiile sufletești! Zică Carp ce va voi, de acum înainte zic *eu* ce vreau."[19]

„De acum înainte" — încet dar sigur — marea prietenie de decenii Carp-Maiorescu s-a erodat continuu...

Desigur, Titu Maiorescu a deținut portofoliul Externelor în ultimul guvern Carp (decembrie 1910-martie 1912), dar după ce ministrul de interne Al. Marghiloman a pierdut recursul la Casa(ie în „afacerea tramvaielor", și după ce P. P. Carp a refuzat să retracteze anatema cu „fierul roșu" aruncată în obrazul liberalilor lui Ion I. C. Brătianu, guvernul Carp a trebuit să se retragă de la putere (pentru a doua oară în chip prematur, fiindcă nu-și încheiase constitutionala legislatură). Despărțirea în dușmănie dintre cei doi corifei junimiști a devenit totală și ireversibilă îndată după formarea celui de-al doilea guvern Titu Maiorescu (octombrie 1912), de colaborare cu Take Ionescu și echipa sa conservator-democrată. Jignit peste măsură de „trădarea" lui Maiorescu, orgoliosul, ireductibilul P. P. Carp s-a retras în via(a privată, splendida izolare în care era tot atît de temut...

Titu Maiorescu a acceptat, într-un context international complex, să prezideze guvernul de concentrare cu conservatorii-democrați ai lui Take Ionescu. în toiul Războaielor Balcanice, înțeleptul premier Maiorescu a știut să aștepte cu răbdare „trenul" României, după care a părăsit în plină apoteoză conducerea guvernului și apoi a Partidului Conservator (al cărui șef devenise între timp), aureolat de recunoștința parcimoniosului rege Carol I care l-a gratulat, cu ocazia depunerii mandatului guvernului, cu măgulitoarele cuvinte: „Ai fost nu ministru, ci prietenul meu!"

Amurg confuz

La declanșarea războiului din 1914 Titu Maiorescu se afla în străinătate. Dată fiind orientarea sa generală de politică externă, este de presupus că Maiorescu s-ar fi alăturat, în Consiliul de Coroană de la Sinaia (21

 iulie 1914), masivului grup al celor care au susținut și au impus declararea neutralității României vizavi de abia izbucnita conflagrație.

tn perioada neutralității, in Partidul Conservator a început o

aprigă criză „la vîrf", avînd drept cauză alternativele intervenției sau neintervenției României de partea unora sau altora dintre beligeranți. Maiorescu a rămas consecvent pe poziții neutraliste, sprijinind candidatura lui Al. Marghiloman la șefia Partidului Conservator înjumătățit prin proclamarea lui Nicolae Filipescu șef al Partidului Conservator declarat interventionist antantist.

La Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14 august 1916), convocat pentru a se comunica decizia factorilor conducători de stat și guvernamentali de a intra în acțiunea pentru întregirea României și a cere sprijinul tuturor forțelor politice în acest sens, Titu Maiorescu s-a declarat tot pentru expectativă (amendată cu acele cunoscute predispoziții către Puterile Centrale).

Oricum, Maiorescu s-a distanțat îndestul de rusofobul P.P. Carp, care a cerut în ambele Consilii de Coroană intrarea imediată a României în război alături de Germania. Acea nepotrivire de atitudine se va accentua în anii ocupației inamice, ambii lideri conservatori rămînînd în București.

Fiica sa, Livia, îi scrisese încă în noiembrie 1916 din Petersburg, in- vitîndu-1 acolo, de unde să plece apoi împreună pentru a se stabili în Suedia pe toată durata războiului, tnsă hotărîrea lui Maiorescu era deja luată: „Eu nu părăsesc țara, nici capitala (și astăzi bombardată) la primejdie."[20]

îndată după căderea capitalei (decembrie 1916), asupra lui Titu Maiorescu au început să se facă din partea nemților unele tatonări pentru colaborare; Germania propunea României ca - în schimbul ieșirii din război, încheierii păcii separate și păstrării neutralității — să-i garanteze integritatea teritorială de dinainte de intrarea în război (cu o mică rectificare la frontiera dobrogeană) și să păstreze relații diplomatice cu șeful statului, regele Ferdinand I. Maiorescu era solicitat să încunoștințeze suveranul României de propunerile germane. Răspunsul lui Maiorescu: „Aceasta nu o voi face în nici un caz așa. Eu nu sînt și nu vreau să fiu agentul unui stat străin în România. Și de o rectificare a graniței în favoarea Bulgariei nu poate fi vorba."[21]

Decis să nu coopereze în nici un fel cu ocupantul, Maiorescu nota în *Jurnal* la finele lui noiembrie 1916: „Mă voi duce mîine la Marghiloman ca să convenim cu toții de o deplină rezervă față de ocupația germană."[22] Atotputernicul mareșal Mackensen, comandantul suprem al trupelor de ocupație din România, ar fi dorit ca P.P. Carp, Maiorescu și Marghiloman să inițieze în București o manifestație in favoarea încheierii de către România a păcii separate cu Puterile Centrale, spre a impresiona pe regele Ferdinand aflat in refugiul moldav. Carp a refuzat propunerea, calificînd-o

 drept „o prostie"; totodată a declarat ritos lui Marghiloman:

„Cu Maiorescu niciodată... Cît voi mai trăi, cu Maiorescu n-o să mai am vreo con- versație politică." Relativ la dorința lui Mackensen, Maiorescu insera în *Jurnal,* după o conversație cu Marghiloman, că ei doi găseau „o pace folositoare României în condiții acceptabile pentru ea, dar că orice demers al nostru în acest sens presupune înțelegerea noastră cu regele Ferdinand și aprobarea acestuia; că, prin urmare, să ne indice Mackensen mijlocul de a comunica cu regele" .

Contrar lui P.P. Carp — furibund anti-Ferdinand I — Titu Maiorescu afirma în acele ceasuri de restriște: „Eu și Marghiloman am fost și ră- mînem dinastici, găsind neiertat ca în împrejurările de astăzi să fie încurcată țara și într-o chestiune de schimbare a dinastiei."[25] Cu altă ocazie, Maiorescu consemna: „Chestiunea dinastiei să nu fie atinsă, nici legalitatea noastră constituțională, pînă cînd pacea finală nu va hotărî situația."[26] în decembrie 1916 un emisar german l-a invitat pe Maiorescu la o convorbire cu mareșalul Mackensen. Replica lui Maiorescu se află înscrisă în *Jurnalul* său: „l-am răspuns că eu șed în str. Lustrului 7 și mareșalul n-are decit să depună o cartă de vizită la mine și eu mă voi crede obligat să-i răspund vizita și atunci putem vorbi.[...] Altfel nu primesc eu. Eu sînt supus credincios al regelui nostru Ferdinand, cîtă vreme este rege, și nu pot merge la altă autoritate parcă ar fi ea stăpînă de drept a țării. Mackensen trebuie să păzească cu mine regulile sociale, nu autoritative.f...] El mă poate aresta, dar nu mă poate schimba în credința mea de cetățean român."[27]

Tuturor celor care-1 rugau să intervină la autoritățile de ocupație, Maiorescu le răspundea invariabil: „N-am nici în clin, nici în mînecă cu autoritățile germane din București."[28] Chiar și atunci cînd bulgarii au confiscat lăzi întregi cu importante documente slave de la Biblioteca Academiei Române, Titu Maiorescu, solicitat, n-a intervenit direct: „Refuz zicînd că eu n-am nici o relație și nu vreau să am cu autoritățile germane din țară, dar că împreună cu Mehedinți voi căuta să îndemn pe Marghiloman, care ca prezident al Crucii Roșii are asemenea relații, să intervină, dacă crede oportun."[29]

Au fost și alte tentative ale lui Mackensen de a folosi în interes german pe cei trei lideri conservatori rămași în București: Carp, Maiorescu, Marghiloman. S-a încercat, prin intermediul directorului Teatrului Național, I. C. Filitti, punerea în contact a mareșalului german cu cei trei oameni politici români în pauza spectacolului-premieră cu piesa *Ifigenia.* însă Maiorescu tot nu și-a dat consimțămîntul: „Am fost mulțumit împreună cu Filitti să constatăm că bronșita mea de-abia trecută m-a împiedicat și mă mai împiedică să ies din casă cîtă vreme va ține această extraordinară zăpadă și umezeală. Astfel refuzul meu de a asista la această serbare teatrală instituită de germani are un adevărat

motiv, nu numai un pretext."[30]

La 15 februarie 1917 (a 77-a aniversare a nașterii sale), Titu Maiorescu a încheiat redactarea unui studiu (pînă azi inedit, în întregul său), privind *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914-1917.* Vom transcrie din el două pasaje[31] care vin să întregească concepția sa politică manifestă în ultimii ani, în ultimele luni ale vieții. Mai întîi o mărturisire extrem de edificatoare: „în această parte ocupată de armata germană, noi, Partidul Conservator sub conducerea dlui Marghiloman, cu toată convingerea noastră despre necesitatea permanentă a reînnoirii și întăririi bunelor relații economice și politice cu Puterile Centrale, ne păstrăm rezerva față de armata și administrația străină și ne abținem de la orice manifestare politică pînă la încheierea păcii. Căci pînă la o schimbare eventuală, care în orice caz va trebui să se petreacă pe cale reglementară, fie prin parlamentul nostru constituant revenit la București, fie prin propria renunțare a regelui Ferdinand, fie printr-o hotărîre a congresului european, România legală este actualul Rege, actualul Guvern și actualul Parlament, iar modificarea lor se cuvine să se facă după legile statului român sau după dreptul european la un congres."

în fine, *eroarea* și *confirmarea* din profețiile lui Maiorescu făcute în februarie 1917: „Oricum va fi însă, România va ieși micșorată din congresul european al păcii finale, micșorată nu numai materialicește, ci mai ales moralicește. Părăsirea neleală din partea dlui Brătianu-fiul a unei alianțe vechi de peste treizeci de ani înjghebată de Brătianu-tatăl, izbirea memoriei și tradiției regelui Carol din partea nepotului său Ferdinand, frazeologia cu «România Mare» și pretențiile teritoriale asupra Ungariei și Bucovinei, alături de o neînchipuită lipsă de pregătire diplomatică, etnică și militară, favoritismul de partid la ocuparea celor mai importante locuri în armată, alături de corupția în administrație și de îmbogățirea, unor fruntași liberali: toate acestea împreună au sfîșiat deodată vălul, care acoperea metehnele țării, și au înfățișat România in cea mai tristă lumină, scoțîndu-i la iveală rămășițele decadenței fanariote și alungind în umbră elementele de îndreptare.(...)

Nu e vorbă, pămîntul rămîne pămînt și binecuvîntata rodnicie a lanurilor românești va produce iar belșug de hrană, care să-i susțină locuitorii și să vină și altora în ajutor. Dar ce folosește pămîntul, dacă oamenii, care îl cultivă, nu sînt potriviți cu împrejurările.

Schimbarea sufletelor, primenirea cugetelor în noua generație, după groaznica experiență prin care a trecut: iată adevăratul element care va hotărî despre viitorul României. Conștiința publică

trebuie revizuită, scepticismul, înaintea căruia cinste sau necinste, adevăr sau înșelăciune, capacitate sau mediocritate erau privite și primite cu aceeași indiferență, trebuie să dispară, judecata ageră și nepărtinitoare trebuie să se înființeze, și o dată cu înlăturarea frazeologiei, a necinstei și a neadevărului, să se deștepte și să se întărească regenerarea cugetelor in toate păturile poporului românesc.

305

Dacă se va întîmpla așa, atunci nepilduita suferință nu va fi pătruns în zadar inimile românilor, amarul învățămînt ne va putea fi de folos, și se va adeveri și pentru noi vechea vorbă venită de la țărmurile cele mai îndepărtate ale Asiei: «Lasă anii să treacă peste o nefericire și se va schimba în binefacere».“

Titu Maiorescu a încetat din viață duminică 18 iunie 1917. La ceremonia înmormîntării de la cimitirul „Bellu" s-a înregistrat o singură absență de marcă, cea a lui P.P. Carp care, invitat, refuzase cinic prin butada: „De ce-aș face lui Maiorescu o politețe pe care el nu poate să mi-o dea înapoi."[32]

în plan istoric, au urmat gloria bătăliilor de la Mărăști-Mărășești-Oi- tuz, umbrită de accidentul în istorie numit revoluția rusă care a atras după sine silnica pace a învinsului, apoi resurecția fronturilor Antantei pe al cărei fundal treptele Unirii în desfășurare au culminat în România întregită la anul de grație 1918.

în perspectiva istoriei nepărtinitoare, judecata contemporanilor și judecata posterității capătă conotații aparte. La moartea mentorului „Junimii", două severe ferpare au fost semnate de Nicolae lorga și de Octavian Goga. Dure și neiertătoare necrologurile băjeniților din Moldova. Animozitățile dintre Maiorescu și lorga erau vechi și multe. La ceas funebru, recunoscutul panegirist n-a ratat ocazia: „...De cincizeci de ani și mai bine numele lui T. Maiorescu a fost amestecat în viața întreagă a țării.[...]

Cald și frig nu i-a fost nimănui alături de dînsul. A trecut printre oameni, întrebuințîndu-i, de multe ori, disprețuindu-i în taină totdeauna. El însuși trebuie să-și fi fost indiferent sieși.[...]

A murit în haosul celor mai desfrinate pasiuni. Ce credea el, oaspetele pînă în ultimul moment al Germaniei care-1 crease aproape? Unii ziceau că voia conducerea pentru a da alt război sau, mai ales, pentru a-1 împiedica pe acesta. Se poate. Dar înainte de toate el căuta, după triumful său [Tratatul de pace de la București, 10 august 1913], fondul pentru o moarte care să nu aibă agonie.

Și rămînînd în București, dar fără un amestec vizibil în tot ce s-a petrecut acolo, trebuie să spun că a reușit.

Și-a salvat opera, singura și marea operă: iluzia superbă ce voia să dea despre sine însuși."[33] Să observăm cum, dincolo de netăgăduite adevăruri, oarba patimă omenească își făcea jocul chiar și acolo unde ar fi trebuit să opereze dictonul *De mortuis nil nisi bene.*

Octavian Goga și-a intitulat articolul „Maiorescu - un Petroniu care n-a știut să moară": „A murit un om care o viață întreagă s-a năzuit să trăiască frumos, pe care însă în zilele din urmă gestul petronian l-a părăsit și n-a izbutit să moară la fel.

Titu Maiorescu a fost multă vreme pentru cultura noastră un *arbiter elegantiarum.* Patru decenii ilustrul profesor a îndrumat de la catedră ge-

 nerații de intelectuali, a scris studii critice, a înlăturat greșuri și-a căutat să modeleze după formule occidentale literatura românească. A lucrat cu mult cumpăt, a lovit cu răceală și cu mîndrie, a săvîrșit o operă de selecție. Fără a fi fost un temperament de apostol, un mare risipitor de idei, acest estet chibzuit și echilibrat în mijlocul frămîntărilor intelectuale ale unui popor tînăr a consacrat valorile și a făcut ierarhia lor. Din cei dinții ani ai «Junimii» și pînă bine de curînd în București, în interiorul armonic din strada Mercur, Maiorescu și-a menținut rolul de majordom suprem al mișcării noastre literare. El n-a fost brațul viguros care să poarte un steag, n-a fost un chinuit zbuciumat de frigurile creației, n-a fructificat gîndirea neamului, a ordonat-o însă, mulțumindu-se cu firea lui de patrician să-și spună verdictul măsurat pentru a se putea introduce intr-o cultură începătoare principiul ordinii și al autorității. Istoria noastră literară va vorbi totdeauna de rostul acestui distins cenzor, amintindu-i cu elogii meritele necontestate/

Și acum blamul dat în stil pur gogian: „Din nenorocire însă pentru noi și pentru el, sufletul glacial al lui Titu Maiorescu din primele zile și pînă astăzi a suferit de-un defect organic. I-au lipsit acele rădăcini adinei în pămintul lui, singurele din care poate radia fluidul misterios ce duce pe om la poarta eternității. De aceea nu i s-au destăinuit aproape niciodată marile mistere ale acestui popor. N-a coborît la el, suferințele lui reale nu l-au preocupat. într-o vreme cînd creierul lui Eminescu, ca un vulcan, clocotea de toate problemele unei simțiri românești de la Nistru pin' la Tisa, criticul *Convorbirilor literare* a uitat repede căsuța albă a părintelui său din Ardeal [...]

Fostul ministru-președinte al României de ieri n-a conceput niciodată o politică de expansiune națională, iar în rolul lui de sfetnic al Coroanei a acceptat drept dogme orientările care i s-au părut mai comode. îi lipsea pentru înnoire cunoașterea adevărată a poporului său și-i lipsea credința în puterile noastre.[...]

Din primele zile cînd armata noastră a frint granițele spre pămîntul originii lui uitate, Maiorescu și-a impus o rezervă

jignitoare și nepotrivită cu cele mai emoționante clipe ale istoriei noastre.[...]

Maiorescu, logicianul în ale cărui combinații raționale n-a intrat niciodată elementul de mister, n-a avut această presimțire și astfel Petroniul nostru n-a știut să moară frumos."[34]

Curioasă întoarcere a gestului din partea ardeleanului Octavian Goga, a cărui operă poetică fusese atît de prețuită de exigentul critic Maiorescu - chiar cu prețul „zdruncinării credințelor" sale. Dar acestea sînt riscurile (asumate sau nu) la care se expun oamenii politici...

Mărturisim că, astăzi, noi sîntem înclinați să privim „amurgul confuz al omului politic Maiorescu" cu înțelegere melancolică. Și ne apropiem mai degrabă emoționanta încercare a septuagenarului Titu Maiorescu de

a se stabili pe iama 1916/1917 într-un sat din județul Putna („luînd chiar informații asupra altitudinii locului"), precum ne încălzesc mai mult cuvintele de rămas-bun caligrafiate de școlarul Titu Maiorescu în 1851, pentru colegii săi sibieni: „La revedere în România unită!" în rest, *errare humanum est!*

Scriitor de istorie politică

Totul a pornit o dată cu materializarea gîndului tipăririi discursurilor parlamentare. Era la sfîrșitul anului 1895. Partidul Conservator — pînă atunci la guvern — intrase în opoziție, prilejuind un *respiro* binevenit lui Titu Maiorescu. în obișnuita călătorie din vacanța de iarnă a luat cu sine textele discursurilor stabilite pentru primul volum. Le-a pregătit pentru tipar, concomitent extrăgîndu-și o seamă de idei necesare redactării „Privirilor asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol 1“ - cum avea să-și intituleze el studiile introductive la fiecare din cele cinci volume publicate de *Discursuri parlamentare.*

în primăvara lui 1896 și-a împrospătat memoria și și-a îmbogățit informațiile, parcurgînd colecțiile citorva mari cotidiane, cum și stenogramele ședințelor parlamentare tipărite în *Monitorul oficial.* Vacanța de Paști și-a petrecut-o tot în străinătate, timp în care a redactat mare parte din cele două capitole introductive ale primului volum din *Discursuri parlamentare.* Pînă în luna mai 1896 a încheiat redactarea, inclusiv rezolvarea timidelor observații făcute de cei cîțiva amici politici din anturajul său strict, cărora le făcuse onoarea citirii acelor pagini de istorie politică, în premieră absolută. în cele din urmă manuscrisul a fost încredințat spre publicare Editurii Librăriei Socec din București.

între timp însă — prevăzător cu opinia publică și în semn de

reclamă deghizată — Maiorescu a accceptat ca cele două capitole introductive la volumul I de *Discursuri parlamentare* să apară mai întîi în revista *Convorbiri literare.* Așa se face că în nr. 1 din ianuarie 1897 a apărut introducerea istorico-politică respectivă, structurată în două părți (capitole): I. „O scurtă privire asupra situației politice a României de la 11 februarie 1866 pînă la 11 martie 1871"; II. „Sub ministerul Lascăr Catargiu, 11 martie 1871-3 aprilie 1876". Ineditele capitole de istorie politică erau însoțite de *Nota redacției:* „Zilele acestea va apărea în Editura dlui LV. Socec primul volum al *Discursurilor parlamentare* ținute de dl Maiorescu de la 1871 încoace. Publicarea dlui Maiorescu este precedată de o expunere a situației României la începutul domniei actuale și este întregită cu multe note explicative.

Dacă ne grăbim a împărtăși cititorilor noștri paginile cu care începe noua lucrare a dlui Maiorescu, o facem din cauza deosebitului lor interes istoric și fără privire la politica zilei, care este principial exclusă din cadrul revistei noastre."

Volumul a apărut, într-adevăr, în februarie 1897. Cu o singură modificare față de textul publicat în *Convorbiri literare-,* anume, ambele capitole (inclusiv „precuvintarea") au fost publicate în revistă sub titlul generic (și repetat) *De la abdicarea lui Cuza,* titlu care a dispărut cu totul în volumul I al *Dicursurilor parlamentare.* Motivul este lesne de priceput, de vreme ce Maiorescu era obișnuit să prezinte domnitorului Carol scrierile sale (cu dedicațiile de rigoare).

Satisfăcut de noua izbîndă în planul creației, Titu Maiorescu conchidea la finele anului 1896: „Mai am în anul acesta deosebita mulțumire de a publica volumul I al discursurilor parlamentare cu notele istorico- politice, care îmi devin sub mînă din ce în ce mai importante. Pe lîngă satisfacerea trebuinței mele de lucru literar, mă face iarăși să răsar înaintea generației tinere, care după cele trei volume *Critice* mă credea istovit ca scriitor și exclusiv ocupat cu profesura și avocatura."[35]

Revista *Convorbiri literare,* în nr. 3-4/1897, anunța apariția volumului I de *Discursuri parlamentare,* precizînd că tomul era prevăzut cu „priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol 1“ și conținea „treizeci și cinci de discuisuri pe care distinsul parlamentar le-a rostit în intervalul de la 1871 pînă la 1876“.

Motivația autorului acelui prim volum, neobișnuit ca manieră de redactare și editare, era limpede expusă în „Precuvîntare" (netitrată de fapt, dar evocată cu acest titlu în „Prefața" la volumul al IV-lea de *Discursuri parlamentare)-.* „întrunind în publicarea de față discursurile parlamentare ținute în timpul de 25 de ani, de

cînd am intrat în Cameră, și adăugîndu-le cîteva priviri asupra Istoriei noastre contemporane, nu pot justifica o asemenea lucrare decît prin interesul covîrșitor ce-1 are dezvoltarea politică a României de la 1866 încoace."[36]

Cît pentru temeritatea de a scrie istoria politică a timpului său, Maiorescu aducea în sprijin un argument cumva credibil:

„De altminteri, dacă este greu a scrie o istorie contemporană fără părtinire, nu este totuși cu neputință; și în orice caz exactitatea faptelor se poate controla mai ușor cînd autorii lor sau martorii oculari sînt încă în viață."[37]

în nr. 5/1897 al revistei *Convorbiri literare,* Grigore Tăușan a semnat un „studiu sociologic" la *Discursurile parlamentare* maioresciene abia apărute. în această recenzie-prezentare spiritul critic lipsește cu desăvîr- șire. Pînă și „slăvirea" lui Maiorescu se face cu anemice și comune fraze de complezență: „...Aceste discursuri formează o pagină istorică și un crimpei din viața noastră politică și culturală. Luptele și atacurile purtate de autorul «discursurilor» sînt o măsură dreaptă a stării culturale de atunci — iar victoria ce a repurtat-o același autor întărește credința că adevărul poate fi adesea amorțit sau ascuns, niciodată mort."

Omul care era pe punctul de a se considera un eșuat în politică simțea că, de nu va reuși să facă istorie pe cît năzuise, ar putea măcar să scrie

 istoria politică a timpului său. Deci a continuat cu o anume ritmicitate lucrul la pregătirea pentru tipar a volumului următor din *Discursurile parlamentare.* Astfel că, încă in ianuarie 1897, Maiorescu a încercat să „repete figura". Era tot în călătoria ocazionată de vacanța sărbătorilor de iarnă, avînd cu sine cele trebuitoare pentru redactarea introducerii la „discursuri". *Jurnalul* său poartă această elocventă însemnare pentru ziua de 13/25 ianuarie 1897: „...lucrez în iatac la istorico-politice, sfîrșitul introducerii din vol. II și sînt fericit cum lucrez și că lucrez.[1]*[38]

Probabil că în lunile ianuarie-februarie 1897 n-a reușit să definitiveze decît capitolul al IlI-lea („Căderea și darea în judecată a ministerului Lascăr Catargiu la 1876") din acele „Priviri asupra dezvoltării politice a României", fiindcă numai acesta a apărut - în semn de testare a „pieței**, de sensibilizare a cititorilor - în revista *Convorbiri literare,* nr. 3-4 din martie-aprilie 1897. Și de această dată, *Nota redacției* aducea precizări: „Studiile istorico-politice ale dlui Maiorescu, care s-au publicat în cele două din urmă numere ale revistei noastre, formează introducerea la volumul I al *Discursurilor parlamentare* apărute de curînd în Editura Socec.

Dăm în numărul de față continuarea acestor studii ca început al volumului al Il-lea, care se pune acum sub presă și va apărea în decursul verii.**

Este posibil să se fi „pus sub presă", încă de atunci, doar

textele discursurilor parlamentare afectate volumului al II-lea, fiindcă elaborarea capitolului al IV-lea din „Priviri asupra dezvoltării politice a României" nu era încă încheiată la acea dată. De altfel, pentru ziua de 10/22 august 1897, aflăm în *Jurnalul* lui Maiorescu următoarea notă: „Dimineţile tot corectez la introducerea istorică. Partea aceasta are numai 72 pag. în manuscript, dar m-au costat vreo 60 dimineţi de lucru a 3 ore. Dar şi cea mai adîncă mulţumire şi o mare emoţie concentrată, împărtăşită de Ani- cuţa. De-abia astăzi termin această revizuire."[39]

în orice caz, capitolul al IV-lea al introducerii istorico-politice, intitulat „Sub ministerul Brătianu. Războiul şi proclamarea Regatului, 24 iulie 1876-14 martie 1881", a apărut mai întîi în revista *Convorbiri literare,* nr. 10 din 1 octombrie 1897, dimpreună cu *Nota redacţiei:* „Peste cîteva zile va apărea volumul al II-lea din *Discursuri parlamentare* ale dlui Titu Maiorescu. Din studiul istorico-politic, care introduce acest volum, am publicat în revista noastră (martie-aprilie 1897) partea relativă la căderea şi darea in judecată a ministerului L. Catargiu. Ne grăbim să adaugăm în numărul de faţă continuarea."

Marcat de unele probleme de sănătate, Maiorescu nota la 12/24 octombrie 1897: . .mă aşteptam la o lovire de moarte şi mă gîndeam că nu-mi terminasem încă corectura volumului II din discursurile parlamentare."[40]

în cele din urmă volumul a apărut, în toamna lui 1897. Pe lingă cele două capitole de introducere istorico-politică, însuma discursurile parla-

 mentare de la nr. 36 (16 mai 1878) la nr. 53 (13 martie 1881). Pe coperta interioară a volumului este marcată perioada cuprinsă: 1876-1881. Aparenta neconcordanţă cu discursurile parlamentare (care încep din mai 1878) se explică prin faptul că în anii precedenţi Titu Maiorescu nu fusese ales în parlament, absenţă suplinită prin capitolul al II-lea din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I".

La capătul unui efort susţinut - într-un singur an îi apăruseră două volume de *Discursuri parlamentare,* prefaţate de patru capitole de istorie politică - Titu Maiorescu avea toate motivele să se declare mulţumit, satisfacţie a muncii pe care şi-a consemnat-o în felul său atunci cînd a făcut bilanţul anului 1897: „încep a mă desface de literatură şi a mă concentra în Istoria politică. "[41]

, Revista *Convorbiri literare* anunţase, în numărul său din decembrie 1897, ieşirea de sub tipar a volumului al II-lea de *Discursuri parlamentare;* „asupra lui - se preciza la rubrica «Revista publicaţiilor» - vom face în curind o dare de seamă". în februarie 1898 revista *Convorbiri literare* a publicat o ceva mai întinsă recenzie: „Asupra *Discursurilor parlamentare* ale dlui T. Maiorescu", semnată Gr. Tăuşan. Recenzentul recunoştea din

capul locului că-i venea peste mînă să extragă „principiile generale și normele directive" ale politicii lui Maiorescu din acel volum: „Greutatea provine din tonul pur politic și ades personal al acestor discursuri - aceasta făcînd ca și recenzia prezentă să fie și ea politică."

Procedînd în consecință, Tăușan se folosea de textele lui Maiorescu pentru a sublinia răspunderile Partidului Liberal (de guvemămînt) în Războiul Independenței, la Congresul de Pace de la Berlin, în menținerea sub acuzație a precedentului guvem (conservator) condus de Lascăr Catargiu. în loc să evidențieze ideile majore din istoria politică propusă de Maiorescu - nici nu pomenește de introducerea istorico-politică - Gr. Tăușan rămîne tot în sfera îngustă a adulării necondiționate: „Citirea acestor discursuri produce in lector conștiința că autorul lor a urmărit mereu sinceritatea și adevărul în politică; vorbele mari, declarațiile pompoase, frazele răsunătoare ce emoționează masele inculte au fost totdeauna punctele de miră ale atacurilor dlui Maiorescu."

Introducerea istorico-politică pentru volumul al III-lea din *Discursuri parlamentare* a redactat-o Maiorescu în a doua jumătate a anului 1898, cu ceva opinteli - după cum însuși recunoștea.

în exclusivitate, revista *Convorbiri literare,* nr. 11 și nr. 12 din 15 noiembrie și 15 decembrie 1898, a tipărit următoarele capitole ale introducerii istorico-politice: V. „Sub ministerul Brătianu. De la proclamarea Regatului pînă la Tratatul de la Londra, 14 martie 1881-26 februarie 1883"; VI. „Revizuirea Constituției și căderea ministerului Brătianu. De la 1883 pînă la 23 martie 1888". De data aceasta cei din redacția revistei s-au mulțumit doar să atașeze cuvîntul „Urmare" între paranteze rotunde

311 pentru capitolul al V-lea, iar celui de-al VI-lea o trimitere scurtă în josul paginii: „Din volumul al III-lea al publicării dlui Maiorescu, *Discursuri parlamentare,* care va ieși peste cîteva zile în Editura Socec".

La începutul lui martie 1899, cel de al III-lea volum de *Discursuri parlamentare* era deja în librării. El cuprinde, pe lîngă nelipsitele „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", discursurile parlamentare de la nr.54 (2 decembrie 1881) la nr. 77 (13 ianuarie 1887).

Gr. Tăușan a semnat și prezentarea-recenzie din revista *Convorbiri literare* (nr.12/1899), „Asupra *Discursurilor parlamentare* (vol. III) ale dlui Titu Maiorescu". Abia acum sesiza: „Și acest volum, ca și precedentele, e însoțit de o schiță a istoriei contemporane, care are de scop să lămurească atmosfera politică a timpului în care discursurile parlamentare au fost pronunțate."

Cind credeam că recenzentul era pe cale să dea extensie analizei introducerii istorico-politice, acesta dezamăgește, lunecînd

din nou în partizana! politic: „Dacă stăruim de la început asupra acestui nimerit fel de publicare a «discursurilor» (cu note și istoric) e că comparăm cu regret ce vedem în publicația dlui Maiorescu cu ce întîlnim în volumul de discursuri al dlui Take Ionescu. Deși au multe calități aceste discursuri, dar îți trebuie ades bunăvoință, și de multe ori imaginație, pentru ca aceste calități și cu ele aceste discursuri să le faci să trăiască. Citirea lor îți dă impresia unui lucru - parcă *trezit,* și totuși volumul său cuprinde discursurile dintre anii 1886-1892, adică sînt relativ mai noi, decît ultimul volum al dlui Maiorescu, care sfîrșește chiar cu anul 1888."

După apariția primelor trei volume din *Discursurile parlamentare* ale lui Titu Maiorescu, o cronică de analiză serioasă, la obiect, elegantă și doctă, pe măsura Magistrului, a semnat eruditul profesor Anghel Deme- triescu în revista *Literatură și artă română.* Demetriescu se aflase și el un timp prin preajma mentorului „Junimii", însă cultura lui solidă, simțul artistic și talentul portretistic l-au ferit să cadă în idolatrii ieftine. Cronica lui este tot ce s-a spus mai exact și mai frumos pînă la acea dată despre oratorul parlamentar și despre scriitorul de istorie politică Titu Maiorescu. Spațiul nu ne îngăduie să transcriem, spre exemplificare, decît două paragrafe din cronica amintită, cu referire expresă la ceea ce Maiorescu intitulase generic „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I":

„Aceste introduceri la volumele tipărite sînt, după părerea noastră, cele mai instructive, mai exacte și mai frumoase pagini ce s-au scris asupra istoriei noastre contemporane. La aceasta au contribuit eminentele calități literare ale dlui Maiorescu nu mai puțin decît întinderea și adîncimea cunoștințelor sale, sănătatea minții și admirabila cumpănire a temperamentului său, practica sa parlamentară și raporturile sale cu bărbații noștri publici de o valoare netăgăduită. [...]

în curs de aproape treizeci de ani, d-sa a vorbit istorie, a făcut istorie, a trăit istorie, și în cele din urmă s-a hotărît a scrie istorie, cu o independență de judecată, cu o nepreocupare de amici sau adversari, ca și cum ar fi scris istoria întemeierii Principatelor românești sau domnia lui Matei Basarab. Schimbările politice ce s-au petrecut în răstimpul ce d-sa și-a ales ca obiect de studiu, adică evenimentele de la abdicarea silită a principelui Alexandru Cuza pînă la căderea lungului minister al lui Ion Brătianu, fluxul și refluxul opiniei publice, secretele mecanismului ce pune în mișcare pe oamenii publici și partidele politice, afaceri și negocieri diplomatice - sînt subiecte pe care d-sa le-a studiat cu luare-aminte, asuprea cărora a cugetat și a petrecut serate întregi

discutînd cu amicii săi."[42]

Să menționăm că lui Anghel Demetriescu îi aparține și cel mai complex, cel mai reușit portret care s-a zugrăvit vreodată figurii de orator a lui Titu Maiorescu, în competiție fiind, firește, remarcabili portretiști precum Barbu Delavrancea, Nicolae Filipescu, I. G. Duca, Constantin Ar- getoianu.

După cum se cunoaște, din cearta conservatorilor și din intransigența funciară fatală a lui P.P. Carp a ieșit demisia precipitată a guvernului Carp, în februarie 1901, și intrarea conservatorilor junimiști într-o opoziție „benevolă"[43], prelungită pe parcursul a nouă ani de zile. Ministrul justiției, T. Maiorescu, a resimțit cu acuitate acel mod *sui-generis* de cădere de la guvem. Deznădejdea lui Maiorescu a dus și la pierderea ritmului tipăririi celorlalte volume de *Discursuri parlamentare.* El a căutat să-și înghită amarul, încercînd să pregătească pentru tipar volumul al IV-lea al discursurilor. N-a avut însă starea necesară. A tot tărăgănat lucrul pînă în vara anului 1902. Era în nelipsita vacanță petrecută în străinătate, cînd nota în *Jurnal,* la 24 iulie/ 6 august 1902: „Astăzi încep voi. 4 al *Discursurilor parlamentare.* I-am dictat Anicuței [Ana Rosetti, a doua soție a lui Titu Maiorescu] 5 pag. după-amiază; una scrisesem eu dimineața." La 26 iulie/8 august 1902 Maiorescu consemna din nou: „Și ieri de la 5 3/4 la 7 1/4 am dictat Anicuței mai departe la voi. 4, alte 6 pagini. încep a avea încredere că voi publica și voi. 4." Pentru ca la 24 august/ 6 septembrie 1902 să însemneze în *Jurnal* încheierea redactării introducerii istorico-politice, în prima formă: „Astăzi termin dictarea introducerii la voi. 4, tocmai o lună după ce am început-o. Au ieșit vreo 112 pagini 4° manuscript." A urmat, după vechiul stil de lucru maiorescian, „îndoita muncă a redactării definitive". în septembrie 1902 Maiorescu se arăta neobișnuit de optimist: „Acum știu că poate merge bine, cu lipsa noastră de pretenții deosebite, și știu [...] că mai pot scrie Istoria noastră contemporană, pînă la sfîrșitul secolului 19, dacă trăiesc încă vreo trei-patru ani."[44]

Și totuși, anume motive l-au făcut să întrerupă pentru un timp lucrul la volumul al IV-lea din *Discursuri parlamentare.* Un motiv este cert: elaborarea celebrului eseu polemic *Oratori, retori și limbuți.* Poate că

 recitirea stenogramelor ședințelor parlamentului și a unor ziare ale vremii — pe cînd pregătea pentru tipar volumul al IV-lea al *Discursurilor parlamentare* — ori „reproduceri recente" ale unor Nicolae Ionescu sau Gră- dișteanu i-au deschis apetitul pentru elaborarea unui asemenea material. Oricum, antologica scriere polemică, publicată în trei numere de ziar, i-a luat ceva timp (pînă la jumătatea lui februarie 1903).

Părerea noastră este că principala cauză a încetinirii ritmului în editarea volumelor de *Discursuri parlamentare* a fost grija lui

Maiorescu pentru o redactare cît mai obiectivă a capitolelor al VII-lea și al VIII-lea din introducerea istorico-politică ce însuma anii 1888-1895, o perioadă prea apropiată în timp, prea fierbinte, ca să nu-1 „omoare gîndul" pe autor că ar putea produce felurite și nedorite neplăceri protagoniștilor istoriei sale politice, aflați în viață și... la putere, în număr considerabil de mare, însemnările din *Jumal* confirmă supoziția.

Laboratorul de lucru al lui Titu Maiorescu presupunea, îndeobște, mai multe faze: scrierea sau dictarea, revizuirea, retranscrierea și redactarea definitivă, scurtarea, „poleirea". Urmărind acest circuit, am sesizat că în lunile mai-iunie 1903 Maiorescu a trecut la o nouă revizuire a introducerii istorico-politice pentru volumul al IV-lea din *Discursuri parlamentare.* A simțit nevoia unui plus de consultare a periodicelor la Biblioteca Academiei Române. în *Jumal* intilnim această însemnare datînd din 24 august 1903: „Scriu la voi. 4 cu multe dureri de facere, de-abia am a 4-a parte, dar zoresc precît pot."[45]

Tragem concluzia că Maiorescu a fost nesatisfăcut de prima redactare a capitolelor al VII-lea și al VIII-lea din „Priviri asupra dezvoltării politice a României", de vreme ce i-au mai trebuit alte șase luni bune pînă să le definitiveze în chip corespunzător. O remarcă a sa din 22 septem- brie/4 octombrie 1903 este elocventă în acest sens: „Ieri am terminat ca- pit. VIII din introducerea istorică, și prin urmare tot voi. 4 e gata. Am și început copierea capitolului. Refacerea lui a ținut 19 zile."[46] în final, manuscrisul volumului al IV-lea a fost predat Editurii Socec (în noiembrie 1903), revenind scrupulosului autor travaliul corecturilor tipografice.

Conform tradiției instituite, revista *Convorbiri literare,* în numărul său din decembrie 1903, a tipărit în avanpremieră capitolul al VII-lea din introducerea istorico-politică, intitulat „Sub regim conservator. De la ministerul Theodor Rosetti-Carp pînă la formarea ministerului Lascăr Ca- targiu-Carp, 23 martie 1888 - 17 decembrie 1891".

Maiorescu a prevăzut volumul al IV-lea de *Discursuri parlamentare* cu o prefață, în care căuta să argumenteze convingător teza lui Lessing, potrivit căreia „cineva nu poate scrie bine decît istoria propriului său timp"[47].

„Prefața" și capitolul al VII-lea ău fost însoțite în revistă de ... *Nota redacției:* „în curînd va apărea în Editura Socec al IV-lea volum al pu-

blicării dlui Titu Maiorescu: *Discursuri parlamentare.* Grăbindu-ne a împărtăși cititorilor noștri paginile cu care începe noul volum al dlui Maiorescu, precum am împărtășit în anii precedenți și

introducerile la celelalte volume, sîntem conduși numai de interesul lor istoric, fără privire la politica zilei, care - precum se știe - este exclusă din cadrul revistei noastre. în reproducere păstrăm ortografia autorului."

De reținut că pentru prima oară, publicîndu-se în revista *Convorbiri literare* „Prefața" și capitolul al VII-lea din introducerea istorico-politică, s-a dat următorul titlu generic: „Istoria politică a României. De la 23 martie 1888 pînă la 3 octombrie 1895".

Numărul din ianuarie 1904 al revistei *Convorbiri literare* se deschide (cum se întîmplase cu toate capitolele anterioare din introducerea istorico-politică) cu capitolul al VIII-lea: „Continuarea regimului conservator. Ministerul Lascăr Catargiu-Carp, 18 decembrie 1891 - 3 octombrie 1895“ S-a dat același titlu generic - „Istoria politică a României. De la 23 martie 1888 pînă la 3 octombrie 1895“ și s-a făcut trimiterea (de legătură) la nr. 12/1894 al revistei.

Volumul a apărut ca atare la jumătatea lui ianuarie 1904. Este cel mai întins (664 de pagini) și cuprinde - pe lîngă cele două capitole de introducere istorico-politică - discursurile parlamentare de la nr. 78 (2 aprilie 1888) la nr. 113 (3 decembrie 1894).

în ciuda precauțiilor, temerile lui Maiorescu s-au confirmat. Lucrurile s-au petrecut astfel: Titu Maiorescu a oferit spre publicare și ziarului *Epoca,* al cărui proprietar era Nicolae Filipescu, cele două capitole introductive la volumul al IV-lea de *Discursuri parlamentare.* Introducerea respectivă a apărut - sub titlul general „Istoria noastră politică de la 1888 la 1895“, de dl Titu Maiorescu - în ultimele numere din noiembrie și întîiul număr din decembrie 1903 ale publicației filipescane.

Primul care s-a simțit lezat și s-a sesizat a fost generalul George Manu, fost premier al guvernului conservator-junimist din 1889-1891. Ziarul *Epoca* din 4 decembrie 1903 i-a publicat o „Scrisoare", care privea îndeosebi interpretările date de Maiorescu evenimentelor politice, comentarii ce nu alterau conținutul, veridicitatea istorică. Generalul Mânu socotea bine venită scrierea unor asemenea istorii contemporane, deși nu excludea primejdia că ceea ce va ieși „nu va fi o istorie contemporană tocmai obiectivă, ci o narațiune inspirată din patimile și simpatiile autorului". Era totuși bine că se încerca scrierea istoriei contemporane, fiindcă puteau fi rectificate neadevărurile de către „martorii" aflați încă în viață; și, la urma urmei - credea generalul - era bine ca cititorii să cunoască istoria contemporană din mai multe izvoare. El însuși își numise scrisoarea din *Epoca* „schiță istorică" (este drept, acea replică polemică se întindea pe o pagină și jumătate din gazetă).

Cel mai afectat de „introducerea istorico-politică" a lui Maiorescu s-a arătat a fi Take Ionescu. A dat și el publicității o „Scrisoare", însă prin intermediul ziarului *Conservatorul* din 9 decembrie 1903. Dintr-un început, maniera de abordare era tot polemică, însă de astă dată *de la egal la egal-*. „Sub pretext de introducere la discursurile sale, dl Titu Maiorescu scrie istoria noastră contemporană. Și, firește, ca unul ce luptă încă în politica zilei, potrivește istoria în folosul intereselor actuale ale grupării politice din care face parte.

Ocupîndu-se de anii de la 1888 pînă la 1895, a venit și rîndul meu în istoria dlui Maiorescu.

Aprecierile d-sale în privința mea îmi sînt cu desăvîrșire indiferente. Mi-au fost totdeauna indiferente, necum acum cînd orice posibilitate de conlucrare politică este exclusă dintre noi.

Nu pot însă să las să treacă aprecierile inexacte pe care dl Maiorescu le face în privința activității mele ministeriale de la 1891 pînă la 1895."

Rămînînd în perimetrul strict polemic, Take Ionescu se putea încă măsura cu Maiorescu. El amintea cum „junimiștii, după multe peregrinări, au revenit în politică la 1884, poposind în furgonul de bagaje al lui I. C. Brătianu (ca să înghită Partidul Liberal), apoi în cel al dlui D.A. Sturdza (ca să înghită Partidul Conservator)". De aci ar fi venit grija istoricului Titu Maiorescu de a menaja și împăca pe D.A. Sturdza, prin mutarea către Take Ionescu a erorilor politice ale premierului liberal (cazul mitropolitului Ghenadie, chestiunea transilvană), din cauza cărora fusese trîntit în două rinduri de la guvem. Era de așteptat - insinua Take Ionescu - ca în viitorul volum de *Discursuri parlamentare,* Maiorescu să atenueze și mai mult greșelile șefului Partidului Liberal „dacă pînă atunci cartelul [liberal-junimist] va fi menținut și mai ales rodnic". Maiorescu exagerase deci asupra exigențelor lui D.A. Sturdza și de aici „împunsăturile" de care avusese parte Take Ionescu.

în fine, „după dezvăluirea scopului urmărit de dl Maiorescu", Take Ionescu - abandonînd vioiciunea polemică - a riscat să „răspundă limpede la învinuiri". A riscat și a pierdut, fiindcă el s-a lansat cu candoare și s-a pierdut în hățișul explicațiilor, disculpărilor, iar Maiorescu a punctat. Pe fond Take Ionescu va fi avînd dreptate, dar Maiorescu a învins prin formă și impresie artistică.

Răspunsul lui Titu Maiorescu la cele două scrisori nu s-a lăsat prea mult așteptat. S-a pregătit minuțios, după cum îi era caracteristic, și a contraatacat cu abilitate, cu multă abilitate polemică. Chestiunile controversate fiind de natură pur apreciativă, nu și de conținut, sînt colaterale comentariului nostru

și în consecință nu le evidențiem; interesați! le pot consulta în paginile publicațiilor citate. Acum ne interesează spiritul polemic, modul cum istoricul Titu Maiorescu a știut să-și apere cauza.

Totul începea în cel mai autentic stil maiorescian. m „Răspuns la întâmpinările dlor general G. Mânu și Take Ionescu" *(Epoca,* 15-17 ia-

316 nuarie 1904), „strategul" Maiorescu și-a luat mai întîi distanța convenabilă *în apărare:* „Domnule director, în cîteva numere ale *Epocii* din noiembrie 1903 ați binevoit să publicați istoria evenimentelor politice dintre anii 1888 și 1895, care slujește de introducere la volumul IV al discursurilor mele parlamentare.

Vă sînt cu atît mai recunoscător pentru această publicare, făcută înainte de apariția volumului în chestiune, cu cît, dacă în descrierea mea s-ar fi strecurat unele erori de fapte, ele ar fi provocat mai devreme o rectificare din partea celor interesați și eu aș fi fost în situația de a menționa rectificările la sfiișitul volumului, restabilind astfel adevărul imediat.

"tipărirea cărții a întîrziat pînă la 3 ianuarie și volumul însuși a apărut de-abia alaltăieri; dar de adăugat n-am avut să adaug nimic la sfîrșitul lui. Căci pînă la tipărirea ultimei pagini nu am văzut ca intîmpinări la cele expuse de mine decît o scrisoare a dlui general G. Mânu, și o scrisoare a dlui Take Ionescu; însă amindouă aceste scrisori nu rectifică nici una din faptele relatate, ci se îndreaptă numai in contra aprecierilor mele asupra acelor fapte și le opun alte aprecieri.

Aprecierile pot varia de la om la om, fără ca prin aceasta să se altereze exactitatea faptelor, și dacă ele dau uneori loc la cele mai felurite articole de ziar, nu reclamă totuși nici o rectificare a chiar textului istoric, tn aceste limite mă cred dator să răspund prin *Epoca* dlor general G. Mânu și Take Ionescu."

Pe generalul Mânu - dezlînat și confuz în observații și argumentații - l-a „executat" ușor încercatul polemist care era Titu Maiorescu. „Duelul" așteptat l-a dat cu Take Ionescu. Preluînd inițiativa ostilităților, Maiorescu începea cu vechea tactică a „comparației" și a „rezumării" adversarului: „Cu dl general Mânu împărtășeam cel puțin aceeași părere în privința folosului unei istorii contemporane prin înlesnirea eventualelor rectificări, și afară de aceasta scrisoarea d-sale nu era lipsită de urbanitatea ce se cuvine în discuțiile de interes istoric. La dl Take Ionescu lucrurile se schimbă." Apoî, sintetizează cum îi convine începutul scrisorii lui Take Ionescu - „pentru ca să-l cunoască și cititorii *Epocii".* După care „împunge" (cuvînt folosit de Take) cu floreta polemicii: „în numeroasele discuții ce le-am avut cu repauzații Vasile Alexandrescu Urechia, Pantazi Ghica și mulți alții, am întîlnit adeseori amabilități personale de felul celor reproduse mai

sus [parafrazate de noi de pe prima parte a scrisorii lui Take Ionescu]. Deprinderea mea a fost de a le releva totdeauna și de a nu le răspunde niciodată. Așa voi urma și acum. Să ne ocupăm de discuția proprie."

Sentința fiind astfel pronunțată, restul - executarea ei - era o bagatelă pentru logicianul și avocatul Maiorescu. El a demontat cu meșteșug tot eșafodajul adversarului sufocat de stereotipii patetice, și-a adus în sprijin două scrisori-răspuns ale lui P.P. Carp către cei doi „ofensați", iar în

final a conchis triumfător: „Chestiunea ne pare acum pe deplin lămurită, și astfel încheiem răspunsul la întîmpinările dlor general G. Mânu și Take Ionescu fără să fi fost obligați a introduce un apendice pentru vreo rectificare la cele scrise în volumul IV de *Discursuri parlamentare."*

Și într-adevăr, Titu Maiorescu a avut ultimul cuvînt și în aceste cazuri polemice, fiindcă nu s-a înregistrat nici o replică, nici un recurs...

în *Epoca* din 31 ianuarie 1904, apreciatul scriitor brașovean Ion Scurtu a recenzat laudativ cele patru volume de *Discursuri parlamentare* maio- resciene, atestînd ca pe un merit deosebit faptul că discursurile fuseseră reproduse aidoma din stenogramele ședințelor parlamentului (fără omisiuni sau stilizări ulterioare).

Capitolele introducerii istorico-politice erau socotite „conștiincioase și obiective". în concluzie, „o ediție critică excelentă care amintește o dată mai mult rolul literar al dlui Maiorescu în această epocă de renaștere a României, care nu s-a încheiat încă".

Depășind condiția unei cronici de ziar, Ion Scurtu a schițat cu justețe personalitatea lui Titu Maiorescu: „Pentru oamenii politici ai epocii de la .1866 încoace, dl Maiorescu trebuie socotit ca o individualitate din cele mai puternice și ca unul din puținii reformatori reali ai moravurilor noastre, fie politice, fie sociale, fie culturale, pe care s-a străduit din răsputeri a le *europeniza. "*

La 15 februarie 1910 Titu Maiorescu a fost sărbătorit pentru împlinirea vîrstei de 70 de ani. între cei care au semnat articole aniversare în revista *Convorbiri literare* (nr. 2, februarie 1910), s-a numărat și Ion S. Floru („solidul Floru"), cu al său articol intitulat „Dl T. Maiorescu — istoric al României contemporane". Floru este mai aplicat decît Tăușan. El avea și privilegiul de a se fi bucurat de oarecare atenție din partea Magistrului, după cum lasă să se întrevadă în două-trei rînduri. După o digresiune prețios-savantă, Ion S. Floru plonja cu sfielnică pedanterie spre tema anunțată: „Se va admira în *introducerea* istorică la *Discursuri parlamentare* simplicitatea, sinceritatea, justa apreciere, chiar față de prietenii

cei mai de aproape, însă au fost unice momentele în care dl Maiorescu a citit-o, la d-sa acasă, cîtorva amici și elevi. [...]

Introducerea ne prezintă în liniamente generale istoria țării în domnia de douăzeci și nouă de ani a regelui nostru, de la 1866 la 1895, mai ales intrucit a fost determinată sau oglindită în activitatea Corpurilor Legiuitoare. Dar toate faptele și toate dezvoltările se adună in jurul a două idei principale: una, înrădăcinarea dinastiei domnitoare («tranziția României de la starea precară *a* unor Principate elective spre consolidarea unui Regat ereditar»); alta, organizarea administrativă și reforma socială sau mai bine zis «o eră nouă a politicii externe și interne»."

Notăm și o opinie ceva mai degajată a lui Floru: „Este greu de scris cu obiectivitate istoria contemporană, căci sîntem prinși prea mult în sen-

timentele, în interesele, în intuițiile realității. Cînd judecăm caracterul cuiva poate să fim sub diferite influențe, unele sub pragul conștiinței, cum ar fi antipatia unui exterior fizic; iar cînd facem presupuneri, că ceva s-ar fi întîmplat, cît timp nu e sigur că s-a întîmplat, presupunerile noastre se simt ca tot atîtea înțepături personale dureroase. [...]

E și mai mare greutatea pentru omul politic, cînd scrie istoria timpului său și a țării sale. Critica istorică folosește cu multă precauție acest fel de lucrări, căci, de obicei, omul politic scrie spre a-și motiva purtarea în anumite momente, sau spre a justifica atitudinea partidului său în trecut, ori spre a prepara o poziție viitoare... sau, mai cu seamă, spre a se scoate pe sine în planul întîi.“ De prisos să redăm și căznitele încercări ale învățăcelului de a-și situa Profesorul deasupra tuturor acestor presupuneri. .. uneori exacte.

Titu Maiorescu a fost, spuneam, mult timp marcat de autocăderea, în februarie 1901, a guvernului Carp - în care deținuse portofoliul Justiției - și „plantarea" într-o lungă opoziție politică. Sigur, a avut destule preocupări între timp, însă pregătirea pentru tipar și apariția volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare* au trenat de pe un an pe altul, pînă în 1914! în vacanța de vară a anului 1905 și-a purtat cu sine în străinătate textele discursurilor, spre a le face „toaleta redacțională". Curînd, la 9/22 septembrie 1905, Maiorescu era în măsură să noteze: „De alaltăieri, miercuri, am început să dictez Anicuței cîte o oră pe zi, 6 1/2-7 1/2 seara, la textul istoric al volumului 5 și cel din urmă din *Discursuri parlamentare.“*[48] După zece zile avea deja „transcrise pe curat" 94 de pagini manuscrise. A urmat o întrerupere de un an de zile.

în septembrie 1906, deși se afla bolnav, a izbutit să revină la masa de lucru. Fiindcă așteptatul volum îi „stă pe suflet"[49], a încercat să redacteze cel puțin ceea ce dictase într-o primă formă în 1905. Dar n-a înregistrat cine știe ce progres nici de această dată. Tocmai în vara lui 1907 găsim în *Jurnal* însemnări ceva mai optimiste: „Merge greu, de-abia reintru în felul stilului"; „Cu scrisul la vol.5 zilnic cîte ceva încet, dar regulat și mai bine". Totuși, Maiorescu nu se simțea în plenitudinea forțelor creatoare. în vacanța de vară petrecută în străinătate a încercat din nou să lucreze la introducerea istorico-politică. Nu i-a ieșit mare lucru, după cum însuși mărturisea: „Firește, sînt obosit, aștept cîteva zile de întremare pentru a relua voi. 5, unde l-am lăsat la Engelerg."[50]

Și tot așa, an după an, Maiorescu cînd relua, cînd abandona lucrul la „istoria politică". La fine de an 1909 se lamenta: „Voi. 5 al *Discursurilor parlamentare* ... îmi stă pe suflet." în iunie 1910 se constată o revenire: „Eu mă ocup de voi. 5 cu dureri de facere, dar mai ales cu îndoieli."[51] A intervenit o nouă pauză, mai mare, de patru ani!

Este adevărat că, pe atunci, Partidul Conservator și junimiștii în mod special traversau o perioadă dificilă. Maiorescu însuși a oscilat mult, în

319 acea epocă, în atitudinea sa față de „șeful** P.P. Carp. Ani la rînd a încredințat *Jurnalului* gînduri ca acestea: „Eu am cea mai mare depresiune politică, convins de incapacitatea lui Carp de a duce gruparea noastră politică la vreun rezultat*'[52]; „Situația politică mă apasă și mă dezgustă, mai ales Carp, și mă stăpînesc ca să nu o rup cu acest bun teoretic și smintit șef vanitos și rebarbativ, exclusiv personal**[53] (1906). Pentru ca după martie 1907 - cînd P.P. Carp a devenit șeful unic al Partidului Conservator reîntregit și disciplinat - Titu Maiorescu să revină la sentimente mai bune, acordînd în continuare gir politic prietenului pînă ieri defăimat. Cei doi vor mai prinde, pentru ultima dată, chiar niște vremuri bune - în timpul guvernului Carp din 1910-1912, cînd Maiorescu a condus Ministerul Afacerilor Externe - după care o amiciție de crez și faptă ce durase peste treizeci de ani s-a pierdut în neant.

Din 1912 Titu Maiorescu a devenit prim-ministru și ministru al afacerilor externe. Criza oriental-balcanică l-a solicitat din plin, dar a meritat! Evident că în astfel de vremuri complexe, solemne, Maiorescu n-a avut nicicum răgazul necesar pentru a definitiva redactarea volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare.* Era un timp cînd Titu Maiorescu făcea istorie, o istorie pe care n-a mai apucat s-o și scrie.

Vor fi fost poate și alte motive care au pricinuit volumului respectiv acea lungă gestație. Cu siguranță că și de data aceasta pe autor „îl omora gîndul" că va declanșa un veritabil scandal public, tipărind o istorie politică ale cărei personaje, în mare parte

în viață și... la putere, ieșeau îndeajuns de șifonate, dacă nu compromise de-a binelea. De aceea, Maiorescu a ezitat, lăsînd ca nemiloasa trecere a timpului să asigure o perspectivă ceva mai convenabilă.

Demisionat glorios de la președinția Consiliului de Miniștri, la începutul anului 1914, Titu Maiorescu - deși a trebuit să facă față unor crude încercări: încetarea din viață a celei de-a doua soții, boala sa de cord - a reușit, în sfîrșit, să încheie pregătirea pentru tipar a volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare.* în ianuarie (vacanță în străinătate) și în februarie 1915 a efectuat revizuirea introducerii istorico-politice la acest volum. Ultima versiune (formă) a dictat-o secretarei sale, domnișoara Olga Neuman. în martie 1915 a încredințat manuscrisul spre tipărire editurii bucureștene „Minerva**.

Bunul obicei statornicit încă din 1897 cerea ca urmarea introducerii istorico-politice să apară mai întîi în paginile revistei *Convorbiri literare.* Așa s-a și întîmplat. în numărul din aprilie 1915 al revistei a apărut capitolul al IX-lea: „Sub noul regim liberal. Primul minister Sturdza și ministerul Aurelian, 4 octombrie 1895-31 martie 1897“, ca făcînd parte din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol F*. Titlul generic în revistă era „Titu Maiorescu - Introducere istorică la discursurile parlamentare pentru timpul de la octombrie 1895 pînă la martie

1899“, totul prevăzut cu invariabila *Nota redacției:* „Peste cîteva zile va apărea în Editura Institutului de Arte Grafice «Minerva» volumul al V-lea al *Discursurilor parlamentare* ale dlui Maiorescu, care cuprinde epoca 1895-1899. Acest volum începe cum au început și cele patru anterioare, cu două capitole de introducere istorică, pe care ne grăbim a le reproduce în revista noastră, în care s-au publicat și cele opt capitole precedente/

Nr. 5/1915 al revistei *Convorbiri literare* se deschide cu capitolul al X-lea - „Tot sub regimul liberal. Al doilea minister Sturdza, 31 martie 1897-30 martie 1899“ - avînd același titlu generic precum capitolul al IX-lea, publicat în numărul anterior al revistei.

Volumul în discuție a apărut spre finele anului 1915. Cuprinde, pe lîngă introducerea istorico-politică, discursurile parlamentare de la nr. 114 (21 decembrie 1895) la nr. 125 (23 martie 1899).

Vremurile erau teribil de tulburate. începuse războiul european. Lumea românească se afla într-o pronunțată stare de surescitare. Așa încît volumului al V-lea din *Discursuri parlamentare* nu i s-au mai făcut reclama și primirea cuvenite. Era de fapt ultimul volum care apărea în timpul vieții autorului, ultimul - din păcate - și pînă în ziua de astăzi ...

Deși agitata viață politică din anii neutralității României (1914 - 1916) nu-1 lăsa indiferent, totuși Maiorescu a decis, în toamna anului 1915, să purceadă la redactarea introducerii istorico-politice pentru volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare*.

Evenimentele s-au precipitat însă. Neutralul Titu Maiorescu a rămas în minoritate la Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14 august 1916). România a intrat în războiul întregirii. După ce batalioanele române au trecut Carpații, a urmat „toamna pătimirii noastre[1]*, cu ocuparea Munteniei, Olteniei și Dobrogei de către armatele inamice, cu retragerea armatei, parlamentului, regelui Ferdinand și guvernului Brătianu în Moldova, pentru a pregăti resurecția din vara anului 1917.

Titu Maiorescu a rămas, cum relevam, în București, dar credincios hotărîrii sale nestrămutate: împotriva dușmanilor țării eternă împotrivire! în singurătatea bătrîneții („Mă lupt cît pot în contra deprimării. Greu de prevăzut dacă și cum va scăpa țara"; „Sufletește, aștept cu răbdare pacea")[54], Titu Maiorescu a continuat să lucreze. Pe lîngă paginile de *Jumal,* a elaborat studiul (în mare parte inedit) privind *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914-1917,* încheiat la 15 februarie 1917, ultima aniversare a zilei sale de naștere; împlinea 77 de ani.

De asemenea, după cum reiese din *Jumal,* de prin luna martie 1917 a reluat (ducînd-o pînă la capăt) dictarea introducerii istorico-politice la volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare,* ajutat fiind de credincioasa și sîrguincioasa Olga Neuman. Pînă la urmă a reușit în tentativa de a scrie o istorie politică a României în perioada 1866-1900, chiar dacă n-a mai apucat să vadă tipărit și volumul al VI-lea din *Discursurile parla-*

 mentare, pe care-1 întocmise în toate cele: introducerea istorico-politică, discursurile politice adnotate și numerotate, cuprinsul detaliat. Totul însă a rămas în manuscris.

Statornicul său discipol Simion Mehedinți, directorul revistei *Convorbiri literare,* care veghease ca toate cele zece capitole din „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", ce prefațaseră cele cinci volume de *Discursuri parlamentare* ale lui Maiorescu, să fie tipărite în premieră absolută în primele pagini ale revistei, va face același lucru și în 1924 - publicînd în *Convorbiri literare* din ianuarie - februarie și din martie ultimele două capitole din introducerea istorico-politică destinată să preceadă textele discursurilor parlamentare, fixate pentru volumul al VI-lea. Sub genericul „Introducere istorică la discursurile parlamentare", a apărut capitolul al XI-lea: „Primul minister G. Gr. Cantacuzino, 11 aprilie 1899-6 iulie 1900". La fel ca în urmă cu zece ani, și acum în manșeta primei pagini a revistei figura *Nota redacției'.* „Volumul al VI-lea și ultimul al *Discursurilor parlamentare* ale lui T. Maiorescu, ce va apărea în curînd în

Editura Librăriei Socec, va fi precedat, ca toate cele anterioare, de o introducere istorică, pe care o redăm aci."

in numărul din martie al *Convorbirilor literare,* sub același generic („Introducere istorică la discursurile parlamentare"), au apărut ultima parte a capitolului al XI-lea și întreg capitolul al XH-lea: „Primul Minister P. P. Carp, 7 iulie 1900-13 februarie 1901".

in Arhiva Titu Maiorescu depozitată la Biblioteca Academiei Române există discursurile parlamentare ale lui Titu Maiorescu de la nr. 126 (16 iunie 1899) la nr. 131 (29 martie 1900), gata pregătite pentru a fi asamblate în volumul al VI-lea de *Discursuri parlamentare.* Le-am cercetat; poartă pe ele corecturile lui Maiorescu. Prin urmare originalul scriitor de istorie politică românească nu doar redactase partea din urmă a introducerii istorico-politice, el făcuse obișnuitele operațiuni redacționale și pentru discursurile parlamentare ce trebuiau să compună volumul al VI-lea. Am încercat să depistăm restul discursurilor parlamentare (pînă în februarie 1901), însă n-am reușit, cu toate investigațiile făcute în varii direcții.

Deocamdată pe noi ne interesează cele 12 capitole de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", care au făcut obiectul unei cărți aparte, tipărită de Simion Mehedinți - unul dintre nominalizații din Testamentul lui Titu Maiorescu - în anul 1925, în Editura Librăriei Socec.

Dosarul unei cărți

Simion Mehedinți a continuat să fie director al revistei *Convorbiri literare* și după războiul pentru întregirea României. împlinindu-se, la 15 februarie 1920, optzeci de : de !.i i ..,tc.'ea lui Titu Maiorescu, la Aca-

 demia Română a avut loc o adunare solemnă, unde Simion Mehedinți a prezentat comunicarea *fn amintirea lui Titu Maiorescu,* tipărită și în revista *Convorbiri literare* din februarie 1920. Multe informații repetă pe cele din autobiografia *Titu Maiorescu* (semnată „de ochii lumii" cu inițialele S. M., adică Simion Mehedinți), publicată în 1910. Sînt însă și date, fapte noi și interpretări ceva mai nuanțate. Bunăoară, aprecierea „Privirilor asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" Iasă să se întrevadă preocuparea de a le tipări sub forma unei cărți distincte: „«Introducerea la discursurile politice» a devenit o istorie contemporană de care nimeni n-a îndrăznit să se atingă pînă azi. Și cum istoria nu e altceva decît expunerea critică a vieții publice, criticul Maiorescu a devenit pe negîndite și istoricul cel mai crezut al epocii sale. Astfel, cînd multe scrieri de erudiție vor rămîne învechite și uitate de urmași, după ce n-au fost citite nici măcar de contemporani, pe urma lui Maiorescu va rămîne un opuscul clasic în toată puterea cuvîntului. Portretele politice,

desenate de el cu o sobrietate de maestru, vor sta veșnic sub ochii cititorilor."[55]

Deocamdată „opusculul clasic" era risipit în cele 12 capitole de „Priviri asupra dezvoltării politice a României", ce prefațau volumele *Discursurilor parlamentare.*

Tot în revista *Convorbiri literare* din februarie 1920, Simion Mehedinți a publicat (chiar în primele pagini) un „fragment dintr-un memoriu încheiat la 15 februarie 1917" de Titu Maiorescu și intitulat *România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914-1917.* Contrar așteptărilor, de această dată nu s-a dat nici o „notă a redacției" cu referire la acel studiu al lui Maiorescu. Acest ultim capitol de istorie politică românească scris de Titu Maiorescu, impecabil ca informație inedită, exprimă de fapt și marchează amurgul unei generații căreia îi fusese hărăzit să contribuie în chip determinant la consolidarea și modernizarea statului național, la proclamarea Independenței și a Regatului. Marcată de proprii- le-i izbînzi epocale, dar mai cu seamă de vicisitudinile istoriei imediate, această generație de excepție nu și-a permis să îndrăznească mai mult decît „culmea" atinsă de regele Carol I și de primul său ministru-sfetnic Titu Maiorescu în vara lui 1913. De aici înainte - mai cu voie, mai fără voie - mina a fost trecută generației următoare, a lui Ionel Brătianu, mai tînără (evident), mai îndrăzneață și, într-un fel, mai norocoasă.

Așa încît nu trebuie să-1 judecăm prea aspru pe venerabilul de 77 de ani, dacă - după toate înfăptuirile la care fusese părtaș și în atmosfera apăsătoare de după „toamna pătimirii noastre" - cea de pe urmă a sa scriere politică (memoriul istoric citat mai sus) este un cîntec de lebădă ce aduce mai mult a eșec. Dar să revenim...

Universitatea din București a sărbătorit și ea, în 1920, împlinirea a 80 de ani de la nașterea celui care-i fusese profesor eminent și rector de mare autoritate. Acolo, istoricul Dimitrie Onciul a prezentat comunicarea

 aniversară, din care am reținut paragraful referitor la introducerea istorico-politică. Titu Maiorescu, ca parlamentar, „în *Discursurile* sale maestre, publicate cu introduceri istorice la fiecare din cele cinci volume apărute (al VI-lea, inedit, era lucrarea lui cea din urmă), ne-a lăsat opera cea mai însemnată asupra istoriei noastre contemporane și adevărate monumente ale retoricii românești".

Cu acel prilej, D. Onciul - un istoric care a gravitat în orbita Magistrului și cunoștea „din interior" unele aspecte ale laboratorului său de lucru - a ținut chiar să accentueze: „Ultimii patru ani ai vieții, tulburați dureros prin boala și pierderea scumpei sale soții și mult prețuitei tovarășe de viață, neobositul maestru i-a consacrat redactării memoriilor sale și conmunerii ultimului volum al discursurilor parlamentare încă nepublicat."[5]

în numărul din februarie 1923 al revistei *Convorbiri literare,* directorul ei, Simion Mehedinți, a semnat articolul „Atitudinea lui Titu Maiorescu in timpul invaziei", în care, pe lîngă seria contribuțiilor importante de ordin biografic, a forțat nota - ca, de altfel, și în comunicarea mai sus-citată de la Academie cînd a „sărit peste cal" cu afirmații precum: „Titu Maiorescu a fost de la Unirea din timpul lui Cuza și pînă la Unirea din 1918 și cel mai serios reprezentant al ideii naționale".

Se va observa îndată de ce insistăm asupra relației Mehedinți-Maiorescu. în Testamentul din 23 ianuarie 1916, Titu Maiorescu are și următoarea referire: „De manuscriptele ce se vor găsi la mine, după multele ce le-am ars, va dispune fiică-mea Livia sau, în lipsa ei, dl și dna Racotă, în înțelegere .cu amicii mei literari: lacob Negruzzi, Simion Mehedinți, dl și dna Rădulescu-Pogoneanu. Poate unele din manuscripte («jurnale», scrisori literare și politice) ar fi de hărăzit Academiei Române."

în *Introducerea* la volumul I din *însemnări zilnice* ale lui Titu Maiorescu, tipărit în 1937, editorul I. A. Rădulescu-Pogoneanu a precizat: „După încetarea din viață a lui Titu Maiorescu, manuscrisele au fost păstrate la Fundația Universitară «Carol I», pînă la sosirea în țară (în martie 1922) a fiicei sale, căreia i-au fost predate."[58]. Dar noi știm că director al Fundației Universitare „Carol 1" era (din 1900) Al. Tzigara-Samurcaș, colaborator cu rubrică permanentă de istoria artei la revista *Convorbiri literare,* succesorul (din ianuarie 1924) al lui Simion Mehedinți la direcția prestigioasei publicații. Așa ne explicăm de ce S. Mehedinți n-a specificat proveniența fragmentului din studiul inedit al lui Maiorescu, publicat în februarie 1920 în revista ce o conducea.

Pînă în decembrie 1923, pe coperta revistei *Convorbiri literare* a figurat Simion Mehedinți, în calitate de director. Manuscrisele și toate celelalte corespondențe ale revistei se recomanda în pagina de gardă să fie expediate pe adresa directorului Mehedinți (str. D. Racoviță, nr. 12, telefon 17/34). în caseta cu numele colaboratorilor revistei figurau, între mulți alții, Al. Tzigara-Samurcaș, I. A. Rădulescu-Pogoneanu.

în ianuarie-februarie 1924 (al 56-lea an de apariție} n. *Convorbiri literare* a debutat cu copertele exterioare și interioare sensibil schimbate și nu doar sub aspect grafic. Director era acum Al. Tzigara-Samur- caș, pe a cărui adresă (Fundația Universitară „Carol I", str. Wilson nr. 1, telefon 20) se trimiteau manuscrisele și tot restul corespondenței destinate redacției revistei. De la nr. 2/1925, pe coperta *Convorbirilor literare,* pe lîngă numele directorului revistei, a apărut: redactor și administrator, C. Gane.

„Predarea ștafetei" la direcția *Convorbirilor* a fost marcată prin

articolul de fond „Către cititori", semnat de Simion Mehedinți în nr. 1/1924: „Păsind în al 56-lea an, *Convorbiri literare* capătă o nouă întinerire, menită a duce mai departe revista renașterii noastre. [...]

Adăugind astfel la munca neîntreruptă a celor maturi munca nouă a tineretului, sîntem încredințați că cea mai veche revistă română va dăinui generație după generație. [...]

Cît despre noi, care am stat o zi-două lîngă *Convorbiri,* vom fi deplin fericiți dacă urmașii noștri vor putea să transmită revista din mină în mină "

Imediat după articolul lui Mehedinți, în revistă urmau trei pagini semnate de regina Maria, după care se făcea loc celor două ultime capitole (al XI-lea și al XII-lea) din „Priviri asupra dezvoltării politice a Ro- mâniei", destinate să prefațeze volumul al Vl-lea de *Discursuri parlamentare* ale lui T. Maiorescu.

Simion Mehedinți continua deci să rămînă „eminența cenușie" a revistei *Convorbiri literare,* chiar dacă la conducerea efectivă se afla acum un intelectual rafinat, de școală germană, interesat din mai multe motive să perpetueze cultul regelui Carol I și al ilustrului său sfetnic Titu Maiorescu în revistă. S. Mehedinți a semnat constant, pe mai departe, în *Convorbiri literare* (vezi, de pildă, dările de seamă tipărite în numere ale revistei din 1925, referitoare la cărțile semnate de G. Vâlsan și de Ioan Nădejde).

De remarcat că revista *Convorbiri literare,* începînd cu anul 1924, nu se mai imprima la tipografia proprie din str. Câmpineanu, ci la Tipografia Editurii Socec, unde era anunțată și curînd apariție a volumului al Vl-lea de *Discursuri parlamentare* ale lui Titu Maiorescu.

Probabil că atunci cînd Livia Maiorescu Dymsza a preluat arhiva Maiorescu de la Fundația Universitară „Carol I" (în 1922), a acceptat propunerea lui S. Mehedinți ca manuscrisul capitolelor al XI-lea și al XII-lea, consacrate introducerii istorico-politice la volumul al Vl-lea de *Discursuri parlamentare* (pregătit de autor pentru tipar), să fie atașat capitolelor deja publicate în primele cinci volume cu *Discursuri,* și împreună să închege o carte de sine stătătoare.

într-adevăr, în anul 1925 a apărut în Editura Librăriei Socec cartea *Istoria contemporană a României (1866-1900),* al cărei autor era Titu

Maiorescu. Întrucît ediția noastră nu urmează pe cea din 1925, ci se constituie într-o ediție aparte, vom insera în cele de mai jos textul „Prefeței" nesemnate a *Istoriei contemporane a României* tipărite în 1925:

„Alături de *Memoriile* regelui Carol, introducerile la cele șase volume de *Discursuri* ale lui Titu Maiorescu sînt singura noastră

istorie contemporană.

Dorința autorului a fost ca acele introduceri să se tipărească la un loc. - Adăugind și părțile aflate în manuscris, editorul le înfățișează acum sub titlul: *Istoria contemporană a României de la 1866 pînă la 1900.*

Pentru generația de azi, studiul acestei opere va fi de un folos netăgăduit. Cine va voi să urmărească dezvoltarea țării noastre în epoca întemeierii Regatului, va putea s-o privească aici ca într-o oglindă curată.

Cu ce impresie vor rămîne cititorii deprinși a urmări în politică respectul legilor morale, e chestiune de temperament și de concepție cu privire la viață. S-ar putea ca pe unii să-i copleșească un sentiment de tristețe sau cel puțin de compătimire pentru slăbiciunea oamenilor din țările cu puțină pregătire culturală. -în orice caz, citind in paginile ce urmează judecățile lui Maiorescunepărtinitoare nu numai față de prieteni, ci și față de adversari - cei care iubesc adevărul vor învăța deplin ce înseamnă seninătatea istoriei. - Și astfel, îndreptătorul culturii noastre, în faza de renaștere a poporului și a statului român, va rămine și după moarte un îndreptar sigur pentru toate conștiințele nesovăitoare."

Această „Prefață", acolo unde este dat titlul cărții, ne trimite la următoarea notă din josul paginii: „în volumul al VI-lea al *Discursurilor* (acum sub tipar), cititorul va putea urmări istoria României pînă la Tratatul din București, 1913.“

Asupra „notei"/observăm o nepotrivire. De regulă, Titu Maiorescu redacta capitolele introductive istorico-politice pentru discursurile parlamentare ce urmau să apară în volumul respectiv (în situația de față, volumul al VI-lea). El ne-a lăsat în manuscris capitolele al XI-lea și al XII-lea, care ajung cu istoria politică pînă în februarie 1901. Firesc ar fi fost ca și discursurile parlamentare rezervate volumului al VI-lea să meargă pînă în februarie 1901. Este greu de presupus că Maiorescu - văzînd că nu mai avea vreme să redacteze introducerea istorico-politică pentru discursurile parlamentare pînă în 1913 - a acceptat publicarea lor fără „Priviri asupra dezvoltării politice a României". Cum afirmam în alt loc al postfeței noastre, am descoperit mare parte din discursurile parlamentare ale lui Maiorescu ce urmau să apară în volumul al VI-lea, dar ele se opresc undeva în martie 1900; nicicum să ajungă pînă în 1913.

De aceea noi credem că este mai degrabă vorba de o inițiativă intempestivă a lui Simion Mehedinți, de a încheia seria *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu într-un singur volum de final, cel de-al VI-lea, adăugind textelor stabilite inițial de autor toate celelalte discursuri parla-

mentare pînă în decembrie 1913 - chiar dacă introducerea istorico-politică se oprea în februarie 1901. Așa ne explicăm de ce pînă la urmă nu numai că acest proiect nu s-a realizat, dar a fost compromisă și publicarea volumului al VI-lea (1891-1901) al *Discursurilor parlamentare,* așa cum îl întocmise Titu Maiorescu în vederea tipăririi. Astăzi textele discursurilor parlamentare revizuite de Maiorescu sînt, cum arătam, în parte pierdute; un nou editor va trebui, practic, să ia munca de la capăt...

Altă ediție, alt titlu de carte

Pînă în anul 1987 toți editorii și exegetii operei lui Titu Maiorescu au evitat să numească pe cel care a editat în 1925 *Istoria contemporană a României (1866-1900).* I. A. Rădulescu-Pogoneanu, în „Introducerea" la volumul al II-lea al *însemnărilor zilnice,* are o notă critică cu privire la editarea *Istoriei contemporane a României* - notă asupra con(inutului căreia vom reveni - însă nu pomenește numele editorului, deși îl cunoștea foarte bine. Se pare că a fost o oarecare concurentă între „amicii literari" desemnati de Maiorescu în Testament să ia „înțelegere" cu fiica sa asupra „manuscriptelor". în cîteva numere de la sfîrșitul anului 1931 și începutul anului 1932, în revista *Convorbiri literare* s-au publicat „însemnările zilnice ale lui T. Maiorescu din perioada Războaielor Balcanice (1912-1913)“. în *Nota direcției* (director Al. Tzigara-Samurcaș), de conivență cu Simion Mehedinți, se spune că „adnotările [însemnările] vor servi desigur drept material foarte prețios la completarea istoriei contemporane a gîndirii și politicii României regelui Carol I“.

încă o frază justificativă din acea „notă": „Publicarea notițelor din ziarul [jurnalul] lui Titu Maiorescu se inaugurează prin unul din capitolele cele mai interesante ale istoriei ultimelor evenimente politice premergătoare unității naționale, realizată în urmă."

Finalul cu tîlc al „notei": „Direcția revistei exprimă cele mai vii mulțumiri doamnei de Dymsza, care a binevoit să ofere *Convorbirilor literare,* din manuscrisele tatălui său, această unică colaborare, postumă a aceluia care, după ce o jumătate de veac a fost spiritul diriguitor al revistei, o ilustrează și acum cu deosebit de interesantele sale contribuții."

Probabil că Livia Dymsza nu s₇a înțeles Ja preț" cu gruparea Mehedinți-Samurcaș și a preferat pe I. A. Rădulescu-Pogoneanu, mai apoi și pe I. E. Torouțiu. Astfel ne dumirim de ce a găsit cu cale Rădulescu- Pogoneanu să treacă sub tăcere numele lui Simion Mehedifiți ca editor al *Istoriei contemporane a României.*

Eugen Lovinescu, în monografia în două volume *Titu Maiorescu*

(1940); George Juvara, în lucrările *Titu Maiorescu - fragmente de istorie politică* (1939), *„însemnările" lui Titu Maiorescu și istoria constituțională* (1940),

George Călinescu, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941), dl Nicolae Manolescu, în *Contradicția lui Maiorescu* (1970) - deși cu toții au multe referiri la *Istoria contemporană...* a lui Titu Maiorescu, nici unul nu dă numele editorului din 1925.

în 1987, dl Zigu Omea - care a întregit cu informația nouă și cu destulă chibzuială biografia lui Titu Maiorescu - în volumul al II-lea din *Viața lui Titu Maiorescu,* îl numește de cîteva ori pe I. A. Rădulescu-Po- gonfeanu drept editorul din 1925 al *Istoriei contemporane a României (1866-1900).* Reproducem un astfel de citat: „Fapt este că prefețele la cele cinci volume din *Discursuri parlamentare,* la care se adaugă aceea pentru cel de-al VI-lea, neapărut (dar integrat de I. A. Rădulescu-Pogo- neanu în volumul *Istoria contemporană a României,* 1925), este [sic/] o lucrare în care sobrietatea științifică se învecinează îndeaproape cu memorialistica."[59]

Numai că I. A. Rădulescu-Pogoneanu își declinase încă din 1940, în chip cît se poate de formal, această calitate, pe cînd critica atribuirea arbitrată de către editorul din 1925 a titlului de *Istoria contemporană a României,* după cum se va observa în cele de mai jos.

Noi socotim că editorul din 1925 al *Istoriei...* lui Titu Maiorescu a fost Simion Mehedinți. Pe ce ne bazăm afirmația noastră? Simion Mehedinți este trecut de Maiorescu în Testament, între „amicii literari" care să ia „înțelegere" cu moștenitorii în privința „manuscriptelor". Deci era abilitat să gireze editarea unor lucrări de-ale lui Maiorescu. Pe vremea directoratului său la revista *Convorbiri literare* s-au tipărit capitolele care formau introducerea istorico-politică la volumele de *Discursuri parlamentare.* Era, ca să zicem așa, în temă cu intențiile lui Maiorescu de a scrie o istorie politică a României sub domnia lui Carol I. Titu Maiorescu și-a arătat încrederea în Simion Mehedinți și atunci cînd a pus la dispoziția elevului său favorit materia pentru schița autobiografică *Titu Maiorescu,* apărută în 1910 și avînd pe copertă ca autor inițialele S. M. (Simion Mehedinți); o astfel de favoare fusese refuzată, altă dată, lui Duiliu Zamfi- rescu. S. Mehedinți s-a numărat printre puținii discipoli care au rămas toată viața fideli Magistrului. Se afla în cercul intim al lui Maiorescu atunci cînd acesta își citea forma finală a introducerii istorico-politice și primea de la auditori „neînsemnate observații" de care ținea

seama. Cunoștea, prin urmare, destule gînduri și doleanțe ale lui Maiorescu, referitoare la acele „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I".

în „Prefața" ediției din 1925 se spune că „dorința autorului [Titu Maiorescu] a fost ca acele introduceri să se tipărească la un loc". Așa încît Simion Mehedinți proceda potrivit vrerii lui Titu Maiorescu. Este important de observat că în aceleași luni ale anului 1925 în care apărea *Istoria contemporană...,* Mehedinți s-a grăbit să publice lucrarea biografică *Titu*

Maiorescu. Această carte cuprinde - pe Ungă *Notițele biografice* tipărite în 1910 - și o „prefață"; comunicarea *tn amintirea lui Titu Maiorescu,* rostită la Academia Română în 1920; articolul „Atitudinea lui Titu Maiorescu în timpul invaziei", publicat în *Convorbiri literare* din 1923; o „încheiere" - toate cele patru contribuții din urmă aparținînd exclusiv lui Simion Mehedinți. Lucrarea astfel completată nu mai are ca autor inițialele S. M. (Simion Mehedinți), ca în 1910, ci cunoscutul pseudonim So- veja al aceluiași Simian Mehedinți.De aici înainte apar coincidențele...

într-o notă a editorului din 1925 al *Istoriei contemporane a României,* întîlnim aceste fraze ușor exaltate: „Care ar fi fost dezvoltarea învățămîntului și în genere educația tineretului, dacă îri plină putere (n-avea decît 50 de ani), Titu Maiorescu ar fi îngrijit în tot timpul acelui lung minister [Lascăr Catargiu, 1871-1876] de mersul școlilor? [...] Alături de amînarea împroprietăririi țăranilor după 1878, lipsa lui Maiorescu din capul învățămîntului între 1891-95 este a doua mare eroare a politicii românești de la sfîrșitul veacului trecut, care explică multe din scăderile generație^ de azi."

în comunicarea academică *în amintirea lui Titu Maiorescu,* atașată de Soveja (Simion Mehedinți) în 1925 „schiței biografice" *Titu Maiorescu,* surprindem retorisme ce se aseamănă cu fragmentul din nota citată mai sus: „Ce ar fi ajuns învățămîntul la noi dacă, în plină putere a bărbăției, cel care fusese de tînăr: profesor de liceu, profesor de școală normală, rector, ministru, critic plin de autoritate și om de cultură europeană în cel mai înalt înțeles al cuvîptului ar fi fost tot el îndrumătorul oficial al tineretului țării! Fără îndoială, alături de amînarea împroprietăririi țăranilor și neglijarea Dobrogei, absența lui Titu Maiorescu din fruntea învățămîntului a fost una dintre cele mai regretabile erori ale politicii românești de la proclamarea Regatului pînă astăzi."[61]

Simion Mehedinți ne întărește și mai mult convingerea că este editorul din 1925 al *Istoriei...* lui Titu Maiorescu, prin cele ce a scris în „încheierea" „schiței biografice" *Titu Maiorescu,* semnată, cum ziceam, Soveja și tipărită tot în 1925: „...în *Critice,* în

Discursuri și în *Istoria contemporană,* cititorii vor putea vedea tot sufletul lui Maiorescu.

îndeosebi lucrarea din urmă, fiind nu numai o operă definitivă în latura istoriei, ci și un adevărat catehism politic, am socotit necesar, în momentul cînd iese întreagă de sub tipar, s-o însoțesc cu aceste notițe biografice, spre a înlesni pe cititorul doritor de a cunoaște de aproape viața celui care a fost un model atît în critica literară, cît și în cea politică." [2]

După ce am făcut, credem, proba că editorul din 1925 al *Istoriei contemporane a României* este Simion Mehedinți, vom repeta precizarea că ediția noastră n-o urmează pe aceasta, ci se constituie într-o altă ediție. Ca atare, nu folosim textul din 1925, care are și multe erori de transcriere; nici măcar greșelile semnalate în eratele volumelor de *Discursuri parla-*

 mentare n-au fost corectate de grăbitul editor din 1925. Noi am luat ca bază textele de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I", apărute ca introduceri la cele cinci volume de *Discursuri parlamentare,* iar ultimele două capitole (al XI-lea și al XII-lea) le-am transcris după revista *Convorbiri literare* din 1924. Procedînd în acest fel, noi nu ne-am însușit nici „Prefața", nici cele trei note[63] aparținătoare editorului din 1925.

Mai mult, noi am schimbat și titlul cărții folosit în 1925. Afirmînd în „Prefață" că dorința lui Titu Maiorescu a fost ca introducerile istori- co-politice de la *Discursurile parlamentare* să se publice la un loc, Mehedinți continua astfel: „Adăugind și părțile aflate în manuscris, editorul le înfățișează acum sub titlul: *Istoria contemporană a României de la 1866 pînă la 1900"* Deci, editorul recunoștea că el - și nu Titu Maiorescu - a dat acest titlu.

Cum era de așteptat, titlul atribuit de Simion Mehedinți, în 1925, istoriei politice a lui Titu Maiorescu â trezit critici aproape unanime. Mai întîi, I. A. Rădulescu-Pogoneanu. tn „Introducerea" la Titu Maiorescu, *însemnări zilnice,* vol. II, apărut în 1940, aducînd vorba despre „introducerile la *Discursurile parlamentare*" ale lui Titu Maiorescu, Pogoneanu face trimitere în manșeta paginii: „Editate apoi, postum, într-un volum deosebit, sub titlul *Istoria contemporană a României* (titlu, de bună seamă, nepotrivit, și pe care autorul lor în nici un caz nu li l-ar fi dat, dacă le-ar fi publicat și separat. Socotim că mai corespunzător cu cuprinsul unui astfel de volum, și în spiritul său, ar fi fost titlul ce l-a, dat însuși Maiorescu: *Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Ca-, rol I* sau, cel mult, *Contribuții la istoria politică a României sub domnia lui Carol I).'"*[M]

Eugen Lovinescu, în monografia *Titu Maiorescu,* tipărită în 1940, are și el o notă în jos de pagină, atunci cînd transcrie titlul *Istoria contemporană a României:* „Titlul acesta n-a fost dat de T. Maiorescu și nici nu răspunde conținutului. Adevăratul titlu ar fi

trebuit să fie: *Contribuții la istoria politică contemporană a României.* I se cuvenea lui Maiorescu această proprietate verbală."[65]

în schimb, George Juvara, în lucrarea sa *„însemnările " lui Titu Maiorescu și istoria constituțională,* tot din 1940, analizind critic monografia *Titu Maiorescu,* scria: „Ocupîndu-se de *Istoria contemporană a României,* dl Lovinescu critică acest titlu, care nu-i aparține lui Maiorescu, ci probabil editorului acestui volum. Nu știm ce titlu i-ar fi pus Maiorescu, dacă ar fi fost încă în viață la apariția volumului (1925), dar socotim că nici nu se putea titlu mai nimerit, dat fiind că e vorba aici de întreaga istorie contemporană, de la 1866 pînă la 1901."[66]

Dl Nicolae Manolescu, în lucrarea d-sale *Contradicția lui Maiorescu,* editată în 1970, are un capitol întreg intitulat „Istoria contemporană a

României", din care vom releva acum doar aspectele ce țin de titlul cărții în discuție. La un moment dat, dl Manolescu afumă: „Strict științific consi- derînd lucrurile, *Istoria contemporană a României* este un titlu greșit." Urmează imediat trimiterea la o notă: „E. Lovinescu a susținut mai cu seamă acest lucru. Titlul propus de el ca mai potrivit este deprimant: *Contribuții la istoria politică contemporană a Românie*il" După care dl Nicolae Manolescu continuă emiterea judecăților privitoare la capitolul citat mai sus: „Din punctul de vedere al autorului, se poate apăra totuși ideea de istorie: Maiorescu nu avea intenția să scrie niște contribuții de ordin informativ, ci cu adevărat o istorie, aceea la care luase parte, aceea în care eșuase."

Scriind despre ediții și editori, în volumul *La sfîrșitul lecturii* (1973), dl Alexandru George făcea, la rîndu-i, o remarcă pe care am reținut-o: „O ediție de mare anvergură depășește cu mult voința autorului, uneori trece peste recomandările lui exprese. (Să ne gîndim, de pildă, la *Istoria contemporană a României* de T. Maiorescu, apărută într-o formă care nu corespunde întru totul voinței marelui critic, dar care a adus atitea servicii istoriografiei noastre, deși nici măcar titlul ei nu a fost propus de autor. Era mai bine dacă, dintr-un exagerat scrupul, cartea n-ar fi apărut nici-odată?)"[68]

Cum semnalam, în 1987 dl Z. Omea a tipărit volumul al II-lea din *Viața lui Titu Maiorescu.* Domnia sa, atunci cînd aduce in discuție *Istoria contemporană a României,* a cărei ediție din 1925 o atribuie lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu, își întărește convingerea prin următoarea notă din subsolul paginii: „Titlul atribuit de Rădulescu-Pogoneanu e exagerat (deși așa îl dorise Maiorescu). Lovinescu, în monografia sa din 1940 închinată lui Maiorescu,

propusese titlul, fără îndoială mai adecvat, *Contribuții la istoria politică contemporană a României."®* Dar am văzut că I. A. Rădulescu-Pogoneanu însuși se derobase de această presupusă calitate de editor (în 1925) al *Istoriei...* lui Maiorescu.

Așa stînd lucrurile, noi am optat pentru titlul *ISTORIA POLITICĂ A ROMÂNIEI SUB DOMNIA LUI CAROL I.*

în ianuarie 1856, tînărul Titu Maiorescu (în vîrstă de 16 ani) nota în *Jurnalul* său: „Mi se ivi ideea de a scrie o istorie a românilor completă în germănește. Și, zău, o să mă apuc zilele astea. Pentru români, o să mă apuc în luna venitoria a scrie o Istorie generală cit se poate de mare și completă, un op care poate mă va. costa la vreo 12 ani."[70]

Douăzeci și patru de ani mai tîrziu, în 1880, Titu Maiorescu era și mai categoric în afirmații care obligau: „Întîile idei ale unei hotăriri de a scrie *Istoria românilor* ca o operă principală a vieții mele."[71]

Pentru ziua de 5 decembrie 1883, Titu Maiorescu a însemnat in *Jurnal:* „Eu cuget mereu de două săptămîni la posibilitatea de a scrie lucrarea mea principală ca *Cercetări politice.* Pentru asta citesc acum pe Machiavelli."[72] Nu cu mult timp înainte consemnase în același *Jurnal* „ideea de a scrie o metodă a discuțiilor parlamentare".

Așadar gîndurile, ambițiile și obsesiile lui Titu Maiorescu de a scrie o istorie a României erau vechi și manifeste. Peste decenii, pare că înțeleptul Maiorescu a renunțat la grandioasa idee a scrierii Istoriei generale a României, în folosul unei istorii politice și al unei scrieri a „discuțiilor parlamentare" - ambele circumscrise timpului său. Aceste proiecte le-a realizat Maiorescu tipărind *Discursurile parlamentare,* prefațate de „Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I" și prevăzute cu note și adnotări întregitoare și cu table de materii detaliate.

în concluzie, considerăm că titlul ales de noi este mai aproape de cel dat ca generic de Titu Maiorescu - *Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I* - decît cel ales de Simion Mehedinți în 1925 sau decît cele propuse de I. A. Rădulescu-Pogoneanu ori de Eugen bovinescu. în favoarea opțiunii noastre pledează multe exemple-ar- gumente surprinse și accentuate în cadrul „dosarului cărții", prezentat în această postfață, și pe care nu le mai repetăm.

Istoria contemporană a României (1866-1900) a făcut obiectul unui consistent subcapitol în inegalabila lucrare monografică *Titu Maiorescu,* tipărită de Eugen Lovinescu în 1940. Din complexa analiză critică a lui Lovinescu am extras o frază generalizatoare: „Pentru multe generații de acum înainte, istoria politică a țării noastre dintre 11 februarie 1866 și februarie 1901 nu va fi probabil cunoscută din dezbaterile parlamentare ale *Monitorului oficial,* ci

din introducerile *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu, adunate sub formă de volum cu titlul de *Istoria con-* 71 *temporană a României (1866-1900).“*

Tratînd despre „Opera istorică a lui Titu Maiorescu" - tot în 1940, anul-centenar Maiorescu - George Juvara conchidea inspirat: „Prin felul cum înțelege Maiorescu să scrie istoria politică a propriului său timp, el dă *Istoriei contemporane a României* un caracter de veșnică actualitate. Seninătatea povestirii faptelor și nepărtinirea autorului sînt însușiri de căpetenie ale unei opere care va rezista timpului. Din fiecare eveniment politic, din orice împrejurare, Maiorescu trage concluzii de ordin general și scoate observații pentru viitor. Iar în ultimele pagini ale acestui volum, formulînd anumite axiome constituționale, el ne lasă un adevărat testament politic."[74]

George Călinescu, în monumentala *Istorie a literaturii române,* apărută în 1941, are o singură referire, însă de substanță, asupra *Istoriei contemporane a României:* „Maiorescu avusese de gînd să scrie o Istorie a românilor și, judecind după *Istoria contemporană,* ea ar fi fost o operă excepțională. Cu toată abstracțiunea mijloacelor, Maiorescu trece, ca istoric, prin fapte, la cauza lor morală, concepînd succesiunea epică, fie ca o dialectică de idei, fie ca o modificare în psihologia mulțimilor și a indivizilor. De aceea gestul istoric e judecat ca o greșeală sau ca o justețe în adaptarea la cursul ideal. O mare cunoaștere de oameni îi alimenta documentația si o mizantropie tristă, glacială, dădea o ritmică fatală paginilor sale."

332

Cum spuneam, dl Nicolae Manolescu a acordat *Istoriei...* lui Titu Maiorescu - in cartea d-sale *Contradicția lui Maiorescu* (1970) - un dens capitol ce cuprinde originale judecăți de valoare. Din multitudinea de idei incitante, am ales două exemple, sperăm, revelatoare: *Jstoria contemporană a României* nu se mai citește astăzi pentru istoria din care s-a inspirat, ci pentru aceea pe care o povestește. Maiorescu este aproape un mare prozator. Scopul lui, mărturisit de la început, se vădește în «înțelegerea atmosferei intelectuale în mișcarea noastră politică», fără stăruință «asupra chestiunilor economice» sau de alt fel**[7] ; „Așa cum a căutat să lase o imagine despre sine, în *însemnări,* a căutat să lase una despre Ceilalți, în *Istoria contemporană',* dar și acolo, ca și aici, Maiorescu urmărea mai puțin să informeze decît să-și arate puterea - asupra lui, asupra altora - și să hotărască destinul - al lui, al altora**[77].

Lovinescu observa - în *Istoria...* lui Maiorescu - „pe lîngă tivul evenimentelor istorice, scurte popasuri portretistice ale unor personalități mai însemnate sau mai caracteristice: ale lui Lascăr Catargiu, Dimitrie Ghica, G. Panu sau chiar al lui Ion Kalinderu, cu

aceeași artă sobră, rezumativă, filigrană, reducînd omul la esențial, procedînd prin comparație și pendu- lînd lauda și critica, pentrb a produce impresia imparțialității**[7] .

în aceeași ordine de idei, dl Manolescu aprofundează și nuanțează calitățile scriitorului Titu Maiorescu: „Deopotrivă cu evenimentele, și poate cu mai multă cruzime, sînt judecați actorii. Toată arta portretului - incisivă, subtilă, lapidară - este subordonată caracterizării rolului jucat. Maiorescu nu cruță pe nimeni. [...]

Totul e revăzut cu ochi critic, protagoniștii siliți să-și ocupe locul pe care-1 vrea autorul, evenimentele înseși modificate spre a se conforma gîndului lui. Aparent, Maiorescu este obiectiv; de fapt, el intervine mereu, desigur nu în lucruri, dar în legea lor.**[79]

Au trecut 70 de ani de la tipărirea *Istoriei...* lui Titu Maiorescu. De atunci și pînă astăzi societatea românească a mai cunoscut (cunoaște încă!) cel puțin două experiențe ale perioadelor de tranziție și de consolidare a unor noi regimuri politice: după al doilea război mondial și după decembrie 1989. Titu Maiorescu povestește în *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I* - cu mult har și în deplină cunoștință de cauză - tot despre o perioadă de tranziție și despre consolidarea statului național modem (de la domnitorul Alexandru Ioan I Cuza la regele Carol I). Multe din scenele vieții politice descrise de el și destule portrete ale protagoniștilor sînt, în trăsăturile lor esențiale, de o izbitoare asemănare cu ceea ce face parte din cotidianul nostru postdecembrist. De aceea nutrim speranța că învățămintele desprinse din *Istoria...* lui Titu Maiorescu ne vor fi utile; un *Remember* în calea Deșertăciunii, fiindcă, nu-i așa, azi - ca și ieri - alți actori joacă în fond aceeași „eternă** piesă ...

STEUAN NEAGOE

Surse documentare și note bibliografice

[1]S. M., *Titu Maiorescu (Notițe biografice),* în *Convorbiri literare,* anul XLIV, nr. 2, februarie 1910, p. VI.

[2] Ibidem.

***[3] Idem,* p. IX.**

***[4] Idem,* p. XII.**

***'Idem,* p. XXIV.**

***«Idem,* pp. XXXVI-XXXVII.**

1 Idem, p. XXXV.
»Idem, p. XLVII.
9 *Idem,* p. L.
[18] Vezi lucrarea de față, p. 31.
[11] Idem, p. 34.
12S. M. , *op. cit.,* pp. LV-LVI.
[13] Idem, p. LI.
ii *Idem,* p. LVII.
a Idem, pp. XXXIX-XLVII.
[16] Idem, p. LIII. Majoritatea parlamentară liberală acuzase fastul guvem conservator condus de Lascăr Catargiu de *cruzime* și *delicte,* precum: violarea Constituției, abuz de putere, delapidare de bani publici etc., etc.
IT *Convorbiri literare,* nr. 2, 1910, pp. CXV-CXVI.
1* *Ibidem.* Vezi și lucrarea de față, p. 158, unde Titu Maiorescu își recunoaște neimplinirile ca fost ministru.
[19] Biblioteca Centrală de Stat (în continuare, B. C. S.), Titu Maiorescu, *însemnări zilnice,* jurnalul (caietul) 22 (mss 11340), f. 54-54 verso.
2° Idem, jurnalul (caietul) 41 (mss. 11341), f. 29.
21 *Idem,* f. 24 verso.
22/dem, f. 42 verso.
[23] Alexandru Marghiloman, *Note politice,* vol. II, București, 1927, pp. 340-341.
2* B. C. S., Titu Maiorescu, *op. cit.,* f. 49-50.
23 *Idem.,* f. 50 verso.
*>Idem, f. 60.
27 *Idem,* f. 63 verso-64.
2* *Idem,* f. 69 verso.
&Idem, f. 70 verso.
3°Idem, f. 85 verso-86.

[31] Biblioteca Academiei Române (in continuare, B. A. R.), Cabinetul de manuscrise, Aiiiiva Titu Maiorescu, mss. 3, f. 23-24, 28-30.
[32] Alexandru Marghiloman, *op. cit.,* vol. III, p. 13.
[33] Nicolae lorga. *Oameni care au fost,* vol. II, ediție Îngrijită de Ion Roman, București, 1967, pp. 66-69.
[34] Octavian Goga, *Ne tnvafă Mărășești...,* ediție, studiu introductiv și note de Ste- lian Neagoe, Iași, 1983, pp. 109-111.
[35] B. A. R. , Titu Maiorescu, *însemnări zilnice,* jurnalul (caietul) 17 (mss. 3658), f. 92. tn *Jurnalul* său, Maiorescu a surprins diferitele faze ale redactării: *„Luni, 1/13 ianuarie 1896, Monte Carlo.*[...] Am început lucrarea pentru ediția discursurilor mele parlamentare Însoțite de note istorico-politice'*; *„Vineri, 5/17 ianuarie.* Sculat la ora 7, baie, apoi lucrat la „parlamentare"; *„Vineri, 5/17 ianuarie* [...] Lucrez in toate dimin. câte ceva la «Parlamentare», dar alta nu fac"; *„Miercuri, 19 iuntyl iulie, București.* [...] Seara și Bossy, Floru și Basilescu. Citirea privirii mele istorico-politice *11 februarie 1866-11 martie 1871.* Damele străine fără interes, bărbații cu cel

mai mare interes" (caietul nr. 17, f. 6-6 verso, 22 verso).

De remarcat că, in privința editării *Discursurilor parlamentare,* Titu Maiorescu a avut două exemple strălucite: Barbu Catargiu, *Discursuri parlamentare.* București, 1886; Lord Macaulay, *Discursuri,* București, 1895 - ambele volume editate de eruditul profesor Anghel Demetriescu. De asemenea, pentru redactarea „Privirilor asupra dezvoltării politice a României", Maiorescu s-a folosit, desigur, de *Jurnalul* său, dar și de *Memoriile Regelui Carol I al României,* tipărite in anii 1894-1900. După cum emulația creatoare i-a fost întreținută mentorului Junimii și prin suita editărilor de *Discursuri politice* ale marilor oratori parlamentari ai vremii: Take Ionescu (1903 și următorii), C. Boerescu (1903 și următorii), I. C. Brătianu (1903), Al. Lahovari (1906), P. P. Carp (1907), Vasile Boerescu (1910), N. Filipescu (1911 și următorii), Al. Marghiloman (1916); oratoria lui M. Kogălniceanu și cea a lui I. I. C. Brătianu au fost publicate mult mai târziu în voluminoase tomuri, iar cele ale altor reprezentanți de seamă ai elocinței românești din a doua jumătate a veacului trecut (C. Bosianu, G. Costa-Foru, Manolache Costache Epureanu, Anastasie Panu, Nicolae Ionescu etc.) n-au fost niciodată adunate în volume...

[36] Vezi lucrarea de față, p. 9.

37 *Ibidem,.*

38 B. A. R., Titu Maiorescu, *op. cit.,* f. 94.

3® *Idem,* jurnalul (caietul) 18 (mss. 3659), f. llverso -12.

40 *Idem,* f. 23 verso.

41 Idem, f. 54 verso. Citatul mai amplu și elocvent din *Jurnal* este următorul: „Anul trecut [1897] a fost bun ca sănătate, ca activitate intelectuală și ca finanțe. Am scris și terminat volumul II al «discursurilor parlamentare» și amândouă au apărut de sub tipar. [...]

Ajungem astfel, Anicuța în al 44-lea an, eu în al 58-lea cu bine. încep a mă desface de literatură și a mă concentra în Istoria politică. Cu cel mai viu interes citit «Gabriele v. Billow, Tritschke - *Politik,* Vamhagen v. Ease - *TageMcher*»* (caietul nr. 18, f. 54 - 54 verso).

42 Anghel Demetriescu, *Opere,* ediție și prefață de Ovidiu Papadima, București, 1937, pp. 327-343. Ultimele două pagini sînt consacrate zugrăvirii portretului marelui orator Titu Maiorescu.

43 Vezi lucrarea de față, pp. 280-286.

[44] B. C. S.,Titu Maiorescu, *op. cit.,* jurnalul (caietul) 22 (mss. 11390), f. 215-216, 225, 230 verso.

[4i] *Idem,* 23(11393) f. 89.

[44] *Idem, f.* 97.

[47] Vezi lucrarea de față, p. 157.

[48] B. C. S., Titu Maiorescu, *op. cit.,* jurnalul (caietul) 25 bis (mss. 11375), f. 26. [4?] *Idem,* jurnalul (caietul) 26 (mss. 11376), f. 29.

[50] B. A. R., Titu Maiorescu, op. *cit,* jurnalul (caietul) 27 (mss. 3661), f. 10, 13. [51] *Idem,* jurnalul (caietul) 29 (mss. 3663), f. 7.

MB. C. S., Titu Maiorescu, op. *cit.,* jurnalul (caietul) 25 bis (mss.

11374), f. 71 verso. [53] *Idem,* jurnalul (caietul) 26 (mss. 11376), f. 1 verso.

^*Idem,* jurnalul (caietul) 41 (mss. 11401), f. 78, 82 verso. MSoveja, *Titu Maiorescu,* București, 1925, pp. 110-120. [56] *Convorbiri Literare,* anul LII, nr. 5-6, mai-iunie 1920, pp. 292-294.

[57] Titu Maiorescu, *însemnări zilnice,* vol. I, ediție, introducere, note, facsimile și portrete de I. A. Rădulescu-Pogoneanu, București, 1937, p. III.

[58] *Ibidem.*

[59] Z. Ornea, *Viafa lui Titu Maiorescu,* vol. II, București, 1987, pp. 38-39.

[60] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900),* București, 1925, p. 287. Nota lui S. Mehedinți prezintă interes, motiv pentru care o reproducem in întregime: „O întrebare totuși se impune: care ar fi fost dezvoltarea învățămîntului și în genere educația tineretului, dacă în plină putere (n-avea decît 50 de ani), Titu Maiorescu ar fi îngrijit in tot timpul acelui lung minister de mersul școlii? De ce Catargiu și Carp au preferat pe un novice?

Neutralitatea lui Maiorescu, nepăsarea lui Carp și necazul ascuns al lui Catargiu, de cînd se văzuse amenințat cu «o înmonnîntare de clasa întîi», au depărtat din «marele minister» conservator pe cugetătorul cel mai puternic al acestui partid. în loc de un «om al școlii» în cel mai înalt înțeles al cuvîntului, a venit la Ministerul Instrucției și al Cultelor un tînăr avocat, străin de problemele învățămîntului - ba chiar încă după ce fusese umilit de [Al.] Lahovari «într-un mod neobișnuit» chiar in mijlocul Camerei. Titu Maiorescu, lipsit cum era de orice.ambiție administrativă, s-a retras în umbră. Eroarea a fost însă plătită foarte scump. Nu de Catargiu care a murit la puțină vreme după retragerea guvernului, ci de întreg Partidul Conservator, prin frămîntările pe care le-au produs ambițiile lui Take Ionescu și înverșunata sa luptă împotriva lui Filipescu, Marghiloman, Carp ..., ceea ce a și dus partidul la ruină. Dar mai scump decît toți a plătit țara. Absența lui Maiorescu din capul învățămîntului a făcut posibilă, în anii următori, o sumă de experiențe false în ce privește organizarea instrucției și educației publice. Unii miniștri cu gînduri bune, alții cu gînduri mai puțin lăudabile au ajuns să facă din acel minister o anexă a politicii, mutînd centrul de gravitate al școlii afară din sfera educației tineretului. - Alături de amînarea împroprietăririi țăranilor după 1878, lipsa lui Maiorescu din capul învățămîntului între 1891-95 este a doua mare eroare a politicii românești de la sfirșitul veacului trecut, care explică multe din scăderile generației de azi.“

[61] Soveja, *op. cit,* p. 113.

***te Idem,* pp. 142-143. La pagina 123 (textul comunicării academice a lui Mehedinți) există încă o afirmație semnificativă a acestuia - „...pregătirea «istoriei contemporane» care a rămas neisprăvită" - ce ne ajută să facem legătura între editorul și titlul lucrării maioresciene tipărite în 1925.**

[63] Două note ale editorului din 1925 sînt de fapt două adăugiri la textul *Istoriei...* și, respectiv, la o notă a lui T. Maiorescu. Prima se găsește la pagina 142 a *Istoriei contemporane* și completează astfel informațiile lui Maiorescu in legătură cu trofeele capturate de români după luarea redutei nr. 1 de la Grivița: „Două din aceste tunuri sint acum așezate lîngă statuia lui Mihai Viteazul și unul la garda Palatului din București, (in timpul invaziei din 1916-1917 ele au fost luate.)“ Cea de a doua este la pagina 316 a *Istoriei contemporane* și prelungește explicația dintr-o notă a lui Maiorescu, în care acesta blama pe conservatorii ce imitau vechea demagogie liberală: „(B vorba de 1903 și de conservatorii cantacuziniști, conduși de Take Ionescu.)“

Titu Maiorescu, *însemnări zilnice,* vol. II, București, 1940, p. L

Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu,* ediție și prefață de Eugen Simion, București, 1978, p. 477.

George luvara, *„însemnările" lui Titu Maiorescu fi istoria constituțională,* București, 1940, p. 28. •

Nicolae Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu,* București, 1970, pp. 124, 303. Alexandru George, *La sfirfitul lecturii,* București, 1973, p. 77.

Z. Omea, *op. cit.,* p. 38.

[70] Titu Maiorescu, *Jurnal,* vol. I, ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București 1975, p. 18.

Hldem, însemnări zilnice, vol. I, 1937, pp. 20, 21, 340.

12 Idem, vol. II, 1940, pp. 195, 196, 198.

[73] Eugen Lovinescu, *op. cit.,* pp. 476-477.

[74] George Juvara, *Titu Maiorescu (Fragmente din istoria politică),* București, 1939, p. 27. Editorul din 1925 al *Istoriei...* Iui Titu Maiorescu are la sfîrșitul cărții următoarea notă despre „crezul politic"* al lui Maiorescu: „Cuvintele acestea, scrise cu citeva săptămîni înainte de moartea lui Titu-Maiorescu, pot fi considerate ca testamentul său cu privire la atitudinea față de un suveran constituțional. Speranța încercatului om de stat se îndrepta, cum vedem, spre ridicarea nivelului conștiinței publice, ceea ce nu se poate fără o reală învățătură și mai ales fără o bună educație a poporului. Iar cît privește pe suveran, rolul său i se părea că trebuie să fie acela al unui arbitru, ferindu-se doar de un singur lucru: să nu încredințeze conducerea statului celor nepregătiți sau de o calitate morală inferioară.'*

[73] George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini ptnă tn prezent,* ediție și prefață de Al. Piru, București, 1982, pp. 418-419.

[76] Nicolae Manolescu, *op. cit.,* p. 125.

n Idem, p. 131.

[78] Eugen Lovinescu, *op. cit.,* p. 479.

79 Nicolae Manolescu, *op. cit.,* pp. 127, 130.

Indice

— nume de persoane —

ABDUL AZIZ, sultan - 56
ABDUL HAMID, sultan - 56, 73, 102
ABDUL KERIM, - 94
AEHRENTHAL, ALOIS, baron - 249, 251, 260
AHMED HIFZI PAȘA, - 98
ALEXANDRESCU-URECHIA, V. - 127, 129, 142, 228
ALECS ANDRI, VASILE - 18, 79, 94, 295
ALEXANDRU AL II-LEA, țar (împărat) - 81, 83, 85, 87, 90-92, 103
ALEXANDRU IOAN I CUZA domnitor - 10, 14, 17, 18, 20-22, 37, 294-297, 312
ALI PAȘA - 17
AMBRON - 22, 25
ANDRASSY, IULIU - 49, 72
ANGELESCU, AL., general - 95, 149, 153
ANGHELESCU, G., general - 87, 103, 240
ANTON DE HOHENZOLLERN, prinț - 21, 23-25, 74, 163
ARGETOIANU, C. - 103, 312
ARION, ANTON - 26, 259
ARION, C.C. - 144, 146, 252, 280
ARION, ERACLIE, colonel - 92, 105
AUERBACH, BERTHOLD - 23
AURELIAN, P.S. - 128, 183, 194, 219, 233, 250, 260

BALLIGOT DE BAYNE, ARTHUR - 20
BAROZZI, CONSTANTIN, colonel - 92, 169
BATTENBERG, ALEKSANDER, principe - 147
BAZAINE, ACHILLE, general - 22, 26'
BĂDĂRĂU, ALEXANDRU - 271, 284, 288
BĂLĂCEANU, ION - 29, 106
BĂRNUȚIU, SIMION - 20, 35, 287, 296
BEACONSFIELD, BENJAMIN (DIS- RAEL) lord - 75, 107, 110
BELDIMAN, ALEXANDRU - 12.
BENGESCU, DABIJA, colonel - 32.
BENGESCU, TITU - 292
BERINDEI, ANTON, general - 231, 239, 242, 244
BERINDEI, DIMITRIE - 23
BEUST, FRIEDRICH - 17
BIBESCU, GHEORGHE, preț - 224,228
BISMARCK, OTTO - 15, 56, 72, 106, 110, 143, 153, 177, 217
BLAREMBERG, N. - 23, 26, 51, 138, 154, 175, 185, 209, 288
BOERESCU, CONSTANTIN - 152, 271, 281
BOERESCU, VASILE - 29, 48, 50, 67, 83, 112, 126, 163, 176
BOLDUR-LĂȚESCU, TEODOR - 16
BOSIANU, CONST: - 172
BOSSY, VASILE - 32
BODNĂRESCU, SAMSON - 32
BRABEȚEANU, I. - 259
BRĂILOIU, C. - 294

84, 88, 92, 98, 100, 106, 109, 110, 112, 116, 120, 122, 124, 127, 128, 131, 135, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 151, 153, 154, 159, 160, 161, 165, 174, 177, 179, 186, 189, 200, 208, 221, 222, 239, 245, 248, 254, 265, 290, 297, 299, 304, 309, 315
BRĂTIANU, ION I. C. - 218, 239, 242, 267, 272, 301, 304, 334
BUDIȘTEANU, C. general - 214
BUICLIU, CRISTEA dr. - 32, 241. BUICLIU, GR. M. - 32, 179
BURGHELE, N. - 32 BURLĂ, VASILE - 32 BUZDUGAN, ION - 259 B0LOW, BERNHARD - 55

CAL1NIC MICLESCU, mitropolit 16, 296
CALIMACHI-CATARGI, N. - 22, 26, 28, 32, 106, 129
CANDIANOPOPESCU, ALEXANDRU, general - 14, 21, 22, 50
CANTACUZINO, A.I. (ZIZIN) - 32, 68, 69, 229
CANTACUZINO, C., dr. - 241
CANTACUZINO, G. GR. - 20, 29, 47, 49, 50, 67, 71, 83, 211, 227, 258, 234, 252, 258, 259, 264, 265, 266, 269, 280, 281, 284, 285
CANTACUZINO (RIFOVEANU), G.C. - 207, 208, 239, 241, 248, 256, 289
CANTACUZINO, ION C. - 11, 15
CANTACUZINO, L. - 45
CANFACUZINO-PAȘCANU, C - 259 CANTILLI, GRIGORE, general - 68, 99, 105, 206
CARADA, EUGENIU -21, 26, 221 CARADA-TEODORIAN, M. - 232 CARAGIALE, I.L. -32
CARIAGDI, DIMITRIE - 12, 23
CAROL I, rege al Rcmâniei - 5, 7, 10, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 30, 31, 37, 49, 51, 52, 53, 57, 60, 74, 79, 80, 87, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 100, 103, 111, 114, 121, 297, 298, 304, 307, 310, 311, 321, 322, 324, 325, 326, 329, 331, 332
CAROL, principe al României - 196 CARP, ANTON - 221
CARP, C. - 45
CARP, GR. - 45
CARP, PETRE P. -19, 29, 32, 33, 34, 48, 59, 83, 120, 121, 123, 130, 131, 135, 138, 144, 145, 152, 153, 156, 159, 160-165, 169, 175-180, 182, 183, 185, 188, 189, 190, 194, 196, 197, 205, 209, 214, 219, 220, 227, 234, 240, 245, 251, 253, 258, 258, 259, 264, 165, 270, 279, 280, 281, 283-286, 295-297, 300-303, 305, 313, 316, 319, 334, 335
CATARGI, N. - 259
CATARGIU, ALECU - 264, 265, 279
CATARGIU, COSTIN -66
CATARGIU, LASCĂR - 11, 15, 16, 27-30, 34, 46-49, 54, 57, 59, 65, 67, 69, 71, 72, 78, 83,120, 122, 125, 138, 143, 151, 170-174, 176-179, 182, 185-189, 194, 198, 202, 205, 207, .209, 219, 220, 225, 226, 227, 232, 234, 240, 314, 328, 335
CAZIMIR, N. - 68
CĂLINESCU, GEORGE - 336
CĂLINESCU, TĂNASE, cotari - 14
CĂMĂRĂȘESCU, TOMA - 145, 175 CÂMPINEANU, ION - 30, 51, 52, 149
CEAUR-ASLAN, N. - 16
CERCHEZ, MIHAIL, general - 32, 92, 102, 103
CERCHEZ, T. 32
CERNAT, ALEXANDRU, general - 92, 101
CHIBICI, RĂVNEANUL -32
CHIRCU, TOMA - 259 CHIȚU, GH. - 49, 58, 107, 128, 148, 171, 297
CHURCHILL, W. - 266
CIPARIU, TIMOTEI - 292
COCIAȘ, C. - 244
CODRESCU, I. - 23

COSTINESCU, EMIL - 13, 59, 107, 130, 207, 226, 233, 240, 244, 248, 251, 258
CREANGĂ, ION - 32, 33
CREJEANU, VICTOR, cdonel - 95, 100
CULIANU, MELIK - 32
CUZA, A.C. - 32

DABUA, N. colonel - 92, 127, 129
DANIELOPOLU, G. - 70
DELAVRANCEA, BARBU - 226,240, 312 DEMETRIESCU, ANGHEL - 311 DIMANCEA, N. - 65, 108, 150 DIMITRESCU-IAȘI, C. - 240, 244, 246
DIMITROFF, STOIAN - 282
DISSESCU, C. - 140, 227, 251, 266, 270
DJUVARA, AL. - 140, 144, 146, 239, 242
DONICI, PANAIT - 62
DUCA, I.G. - 312

ECONOMU, CIRU - 222
EDHEM PAȘA - 72
ELISABETA, regină a României - 25, 31, 114
ELISABETA, principesă a României - 196
EMILIAN, ȘTEFAN - 296
EMINESCU, MIHAIL - 32, 109, 118, 254, 269, 306
ENACOVICI, AL. - 174
ESARCU, CONSTANTIN - 181,219

FARRA, AL. 32
FĂLCOIANU, ST. colonel 100
FERDINAND, principe moștenitor, apoi rege al României - 176, 240, 247, 302, 303
FERDINAND DE COBURG, principe al Bulgariei - 147
FILIP DE FLANDRA, conte -14
F1LIPESCU, NICOLAE - 151, 154, 155, 174, 184, 189, 198, 211, 240, 245, 253, 254, 258, 264, 269, 274, 279, 280, 286,
FLORESCU, IOAN, general - 29, 58, 67, 107, 118, 124, 173, 178, 180, 182, 183, 189, 215
FLORU, ION S. 317, 318
FRANZ JOSEPH I, împărat - 17, 201, 228, 242

GAMBETTA, LEON - 26 GANE, CONSTANTIN - 324 GANE, NICU - 32, 34, 36, 120, 130, 143, 244
GANEȚKI, genertd - 102
GEORGE, ALEXANDRU - 330
GHENADIE PETRESCU, mitropolit - 216, 223, 226, 227, 234'
GHEORGHIU, VASILE - 36, 138, 153 GHERGHELI, TOBIAS, general - 65 GHERMANI, MENELAS - 118, 153, 169, 172, 178, 185, 188, 194, 196, 219, 234, 256, 271, 272, 275 GHICA-COMĂNEȘTI, EUGEN - 26
GHICA, DIMITRIE, prinț - 11, 20, 45, 115, 153, 170, 219, 235, 236, 237, 332
GHICA, EMIL -242.
GHICA, ION - 11, 13, 15, 23, 63, 77, 79, 110, 138, 208
GHICA, ION GR., general - 15, 45, 105
GHICA, PANTAZI - 71, 84, 107, 108, 316
GIANNI, DIMITRIE - 59, 65, 226, 235, 240, 243
GIANNI, TAKE 153
GLADSTONE, WILIAM E - 53, 72
GOGA, OCTAVIAN - 305, 308
GOLESCU, AL. G. -20 GOLESCU, NICOLAE, general - 11, 19, 20, 27, 28
GOLESCU, ȘTEFAN - 19
GOLUCHOWSKI, conte - 242, 243, 257 GORCEAKOV, ALEXANDRU, prinț - 56, 72, 82, 90, 106
GRĂDIȘTEANU, C. - 20, 174
GRĂDIȘTEANU, IONAȘ - 276, 280, 285
GRĂDIȘTEANU, P. - 50, 84, 108,

GURKO, I.VL., general - 98, 99, 103, 104

HALLIER, A. - 274, 276, 277, 281 HARALAMB1E, NICOLAE, general - 11, 103
HARET, SPIRU - 222, 239, 242, 246, 255, 298
HASDEU-PETRICEICU, BOGDAN - 20, 288
HOLBAN, ALEXANDRU - 23, 108, 149
HOLBAN, M., colonel - 92
HURMUZACHL EUDOXIU - 297

IANCU, AVRAM -292
IANOV, I. - 32
IEPURESCU, B. -244
IGNATIEV, N.F. - 56, 75, 106
IMERITINSKI, A. K., general - 93 IONESCU, NICOLAE 23, 35, 63, 75, 79, 84, 130, 143, 150,236
IONESCU, TAKE - 140, 142, 152, 162, 171, 176, 179, 188-190, 198, 203, 220, 223, 227, 229, 232, 240, 248-252, 258, 266, 269, 270, 276-279, 285, 301, 311, 315-317
IORGA, NICOLAE - 305
ISTRATI, C. dr. - 266, 268, 269, 277, 280
ISTRATI, T. 32
ISVORANU, ILARIU - 175, 182, 183 IZET PAȘA - 105

JUVARA, GEORGE - 329, 331

KALINDERU, ION - 273, 274, 275, 276, 281, 332
KOGĂLNICEANU, MIHAIL - 49, 50, 54, 58, 60, 75, 79, 80, 109-111, 131, 138, 145, 148, 170, 171, 174, 188, 243
KOGĂLNICEANU, VASILE M. - 259 KORNfi, M. -32, 45, 294
KREMNITZ, WILHELM dr. - 115, 241 KRETZULESCU, CONSTANTIN - 15
KRETZULESCU, NICOLAE - 12, 29, 67, 112, 131, 172, 178'
KRÎLOV, H T., general - 97 175, 176, 177, 179, 181, 185, 188, 189, 194, 205, 222, 229, 234
LAHOVARI, EM.G. - 174
LAHOVARI, IACOB, general - 182, 188, 194, 198, 206, 220, 240, 266, 279, 280, 285
LAHOVARI, ION - 154, 182, 188, 194, 198, 206,220, 240,266, 275, 278, 283, 284
LASCĂR, VASILE - 220, 221, 226, 231, 232, 236, 239, 240, 244, 246, 248, 251
LECCA, CATON -150, 152, 154, 245, 262.
LECCA, CONSTANTIN - 292
LECCA, DIMITRIE, colonel - 11, 13, 14, 19, 103, 128, 142
LEONARDESCU, C. - 32
LESSING, GOTTHOLD E. - 157, 313
LOCUSTEANU, N.R. - 26, 84
LOGADI, I., colonel - 87
LOVINESCU, EUGEN - 329, 330, 333, 336
LUCACI, VASILE - 228
LUPU, G„ general - 87

MACAULAY, THOMAS B. - 157
MACHIAVELLI, NICOLO - 330
MACKENSEN, AUGUST, feldmareșal - 302, 303
MAC-MAHON, PATRICE, general - 22
MAIORESCU, IOAN - 292, 293, 299
MAIORESCU, TITU - 32,46, 67, 108, 124, 130, 159, 169, 179, 259, 280, 292-320, 321-332
MANDREA, N. - 32
MANOLESCU, NICOLAE - 327, 330, 332
MANU, CONSTANTIN - 277
MANU, GEORGE, general - 20, 87, 89, 101, 118, 160, 172, 176, 177- 182, 267, 269, 273, 278, 314, 315, 316
MARGHILOMAN ALEXANDRU - 152, 154, 169, 172, 178, 180, 188, 198, 211, 217, 219, 234, 258, 259, 279, 280, 302, 303
MARIA, principesă, apoi regină a

MAVRODI, ST. - 45
MAVROGHENI, PETRE - 11, 15, 18, 30, 47, 66, 118, 131, 138, 163, 186
MAXIMILIAN, împărat al Mexicului - 26, 164
MĂRĂCINEANU, VALTER, căpitan - 95
MEHEDINȚI, SIMION - 5, 6, 303, 321, 322, 323-329
MEHMED ALI PAȘA - 99
MEISSNER, C. - 32
MICLE, ȘTEFAN - 35, 296
MICLESCU, IOAN - 283
MIDHAT PAȘA - 73, 77
MIHAI, RADU - 26, 149, 153, 189
MIHĂILEANU, ȘTEFAN - 282, 283
MIHĂILESCU, SIMION - 27
MILAN OBRENOVICI, principe al Serbiei - 86
MILIUTIN, D.A. - 96, 103
MISAIL, G. - 59, 62, 65, 138, 178
MISSIR, P. - 32
MÎRZESCU, G. - 50, 51, 52, 54, 128, 138, 150, 194, 205, 227, 231, 236, 288
MOLTKE, HELMUTH K.B., feldma- rești - 75
MORȚUN, VASILE - 245
MORUZI, D. („Cneazul") - 15, 149,' 289
MURAD AL II-LEA, sultan - 56

NACU, CONSTANTIN - 153, 244, 274
NAPOLEON I, împărat - 222
NAPOLEON AL III-LEA, împărat - 13, 15, 131, 294
NĂDEJDE, IOAN - 324
NEGRI, COSTACHE - 18
NEGRI, N. - 14
NEGRUZZI, IACOB - 32, 34, 45, 46, 130, 152, 174, 295
NEGRUZZI, LEON - 32, 145, 295
NEGURĂ, I. - 20
NELIDOV, A. I. - 79, 87, 88, 105
OLĂNESCU, C - 175, 182, 188, 194, 198, 271, 281, 285
OLLĂNESCU-ASCANIO, D. - 32
ONCIUL, DIMITRIE - 322, 323
ORĂȘEANU, N.T. - 55, 289
ORBESCU, PETRE - 244
ORNEA, ZIGU - 327, 330
OSMAN PAȘA, general - 28, 99, 101, 102, 103, 104
OTETELEȘEANU, ION - 12

PALLADE, G. - 150, 175, 184, 214, 244, 247, 256, 267
PANU, G. - 32, 36, 141, 154, 161, 174, 209, 253, 254, 259, 264, 276, 288
PAPADOPOLU-CALIMAH, ALEXANRU - 12
PAPIU-ILARIAN, AL. - 60
PÂUCESCU, GR. - 123, 124, 176, 219 PENCOVICI, EUSTAȚIU, colonel - 23, 92
PENESCU, C. - 149
PHEREKYDE, M. - 53, 60, 127, 129, 149, 153, 208, 238, 246, 252
PHILIPPIDE, AL. - 32
PLAGINO, AL. - 163 POENARU-BORDEA, M. - 69, 222
POENARU, C., lt.-col. - 96
POGOR, VASILE - 32-35, 45, 152, 295
POINCARE, RAYMOND - 276
POMPILIU, MIRON - 32
PONI, PETRU - 183, 214, 222, 230
POPASU IOAN, episcop - 292
PORUMBARU, EMANOIL - 226, 233, 240
PROTOPOPESCU-PAKE, M. - 65, 153, 173, 221
RACOVIȚĂ, DIMITRIE, general - 103
RACOVIȚĂ, G. - 295
RACOVIȚĂ, NICOLAUS - 23, 34
RADEȚKI, F., general - 104
RADOVICI, AL., general - 92
RADOWITZ, W. - 27, 55
RĂDULESCU-POGONEANU, I. A. - 6, 326, 327, 329, 330, 331
RAȚIU, IOAN - 203

ROSETTI, DIMITRIE - 12, 32, 152 ROSETTI, N. - 14
ROSEHT-TESCANU, DUMITRU - 124, 182
ROSETTI, THEODOR - 12, 29, 32, 35, 56, 120, 123, 125, 144, 145, 153, 169, 172, 178, 294, 295
ROZNOVANU, N. - 16, 184

SACHELARIE, OTTO, colonel - 101 SALIGNY, ANGHEL - 198
SALISBURY, ROBERT A. T. GAS COYNE lord - 73, 107
SĂVEANU, N. 270
SCHELDT!, N., colonel - 32, 35, 295 SCHILDER-SCHULDNER, I., general, - 89
SCOBELEV, N.P. - 86, 93
SCORȚESCU, A.G. - 259 SCULY, VASILE - 259 SCURTU, ION -317
SERURIE, GR. - 142 SIHLEANU, ȘTEFAN - 14, 23 SLAVICI, ION - 32, 148
SLĂNICEANU, G., general - 61, 75, 92, 100, 127
SOLOMON, ION, general - 27
STANIAN, RADU - 21
STĂTESCU, EUGEN - 50, 61, 69, 129, 131, 143, 148, 153, 179, 194, 199, 214, 217, 222, 225, 229, 236, 244
STELIAN, TOMA - 244
STOICESCU, C. - 215, 231, 235,236, 24, 267
STOICESCU, G. dr. - 240
STOLOJAN, ANASTASE - 50, 59, 141, 194, 211, 221, 225, 239
STRAJAN, I.N. - 32
STRAT, ION - 29
STROUSBERG, B.H. - 22
STRUKOV, P.N. - 102
STUART, DIMITRI, baron - 79
STURDZA, C D. - 45
STURDZA, DIMITRIE A. - 11, 13, 15, 23, 28, 32, 50, 51, 77, 78, 110, 126, 129, 134, 137, 148, 153, 170, 179, 180, 184, 186, 194 198, 199, 200, 203, 204, 207, 209, 213, 214, 216, 217, 220, 222, 223, 231, 233, 234, 236, 239, 248, 250, 252, 255, 258, 260, 262, 268, 327
STURDZA, GRIGORE, prinț - 38, 45,46, 118, 119, 126
SUCIU, PETRE - 296
SULEIMAN EFENDI - 105
SULEIMAN PAȘA - 85, 99
SUȚU, C. - 32, 150
SUȚU, MIHAIL - 276

ȘENDRE, ȘTEFAN - 231, 240, 244, 259
ȘERBĂNESCU, T., căpitan - 32
ȘONȚU, GH., maior - 95
ȘTIRBEI, ALEXANDRU, prinț - 123, 124, 153, 154, 169, 172, 185
ȘTIRBEI, DIMITRIE, prinț - 223

TĂUȘAN, GRIGORE - 311, 317.
TELL, CHRISTIAN, general - 29, 59, 118, 125, 138, 163, 295, 297
TEODORESCU, DEM. G. - 53, 182
TEVFIG PAȘA - 102
TODLEBEN, E.I, general - 97, 99, 103
TOROUȚIU, I E. - 326
TRANDAFIL, GR. - 124, 130, 181
TRE1TSCHKE, HEINRICH - 157
TZIGARA-SAMURCAȘ, AL. - 323, 324, 326
TZONI, MILTIADE - 151, 154, 175. 205

VASILESCU, C . - 64
VASILIU-PILAT - 13
VĂCĂRESCU, T.C. - 90, 264
VÂLSAN, G. - 324
VÂRNAV-LITEANU, G. - 32
VENTURA, GR. - 50
VERICEANU, AL. - 175, 183
VERNESCU, G. - 49, 58, 61, 68, 107, 125, 130, 138, 143, 150, 172, 174, 180, 182, 185, 186

VIZANTI, A. -62, 107, 142, 219
VÎRGOLICI, ST. - 32
VLĂDESCU, M., general - 178, 253
VOINESCU, SERGIE, It.-coL - 96, 153
VOINOV, N. - 59, 280

WILHELM I, împărat - 26, 153

XENOPOL, A.D. - 32, 36
XENOPOL, NICOLAE - 240

ZAMFIRESCU, DUILIU -32, 327

Cuprins

Notă asupra ediției.....5

[Precuvîntare].....9

I. O scurtă privire asupra situației politice a României de la 11 februarie 1866 pînă la 11 martie 1871.....11

II. Sub ministerul Lascăr Catargiu. 11 martie 1871-3 aprilie 1876 29

Junimiștii
Petiția de la Iași

III. Căderea și darea în judecată a ministerului Lascăr Catargiu la 1876 47

Meritele ministerului conservator
„Coaliția de la Mazar-Pașa"
Antidinasticismul ei
Nehotărirea guvernului în chestiunea drumurilor de fier
Idem în prevederea crizei orientale
Ministerul coaliției
Darea în judecată a miniștrilor conservatori
Ministerul I. C. Brătianu
Instrucția și perchezițiile
Interogatoriul
Acuzarea definitivă a șase miniștri

Achitarea celorlalți funcționari Retragerea acuzării

IV. Sub ministerul Ion Brătianu. Războiul și proclamarea Regatului. 24 iulie 1876-14 martie 1881.....72

Izbucnirea crizei orientale
Brătianu la Livadia
Ion Ghica și Dimitrie A. Sturdza pentru neutralitate
Convenția cu Rusia
Declararea Independenței
Alegerea a doi miniștri acuzați
Războiul
Rusia rău pregătită
Gurko în Balcani
Primele două bătălii de la Plevna
Mobilizarea armatei române
Refuzarea participării ei
Chemarea în ajutor
Principele Carol, comandant superior
Armata română trece Dunărea
A treia bătălie. Botezul de foc. Grivița.
Blocarea Plevnei
Luarea Rahovei
Căderea Plevnei
Gurko și Radetzki trec Balcanii
Luarea Smîrdanului
Armistițiul
Tratatul de la San-Stefano
România la Congresul din Berlin
Brătianu și proclamarea Regatului
Regele și regina

V. Sub ministerul Brătianu. De la proclamarea Regatului pînă la Tratatul de la Londra. 14 martie 1881-26 februarie 1883..... 116

Era nouă
Clubul conservator

Atitudinea lui în politica externă Tripla Alianță Propuneri ministeriale
P. Carp și programul junimist Disensiunea în Partidul Conservator Situația cabinetului Ion Brătianu Cabinetul Dimitrie Brătianu Revenirea lui Ion Brătianu
Conflict diplomatic cu Austro-Ungaria Contra-proiectul junimiștilor
P. Carp la Viena și chestiunea Dunării Conferința și Tratatul de la Londra

VI. Revizuirea Constituției și căderea ministerului Brătianu. De la 1883 pînă la 23 martie 1888 . . . 13

Ion Brătianu omnipotent
C. A. Rosetti și revizuirea Constituției Opoziția coalizată
Lucrarea Camerelor revizioniste și disensiunea in Partidul Liberal
Domeniul Coroanei
Noua Cameră și junii liberali Ion Brătianu și junimiștii Lincezire parlamentară Corupția în Partidul Liberal „Opoziția Unită"
Devastarea redacțiilor unor ziare din capitală Alte violențe
Opoziția violentă în Cameră Ion Brătianu devine impopular Opoziția în contra regelui Procesul Maican-Angelescu Zădărnicirea unui cabinet Dimitrie Ghica Manifestări pe stradă
Dezordinea înaintea Camerei. Împușcarea ușierului Procurorii și judecătorii de instrucție în Cameră. Arestarea lui N. Fleva și a lui N. Filipescu Ion Brătianu demisionează

Prefață..... 15
7

VII. Sub regimul conservator. De Ia ministerul Theodor Rosetti-Carp pînă la formarea ministerului Lascăr Catargiu-Carp. 23 martie **1888-7** decembrie 1891

Indicarea ministerului Theodor Rosetti Nu era guvern personal Dinasticismul lui P. Carp Răscoala țăranilor
Apel către alegători
Alegerile din octombrie 1888 Reconstituirea cabinetului
Cererea de dare în judecată a cabinetului I. Brătianu Introducerea principelui Ferdinand în Senat Ministerul L. Catargiu-Vemescu
Ministerul generalului G. Mânu
Respingerea dării în judecată a cabinetului I. Brătianu Modificarea cabinetului G. Mânu
Moțiune în contra ministrului cultelor
Ministerul Florescu-Vemescu Reculegerea Partidului Liberal
Formarea ministerului Lascăr Catargiu-Carp
Figura istorică a lui Lascăr Catargiu

VIILContinuarea regimului conservator. Ministerul Lascăr Catargiu-Carp.
18 decembrie 1891-3 octombrie 1895 18

Miniștri competenți; Al. Lahovari și Take Ionescu
Apel către alegători Ruperea relațiilor cu Grecia
Alegerea mitropolitului Ghenadie Căsătoria principelui Ferdinand Activitatea legislativă a regimului conservator Agitarea opoziției național-liberale Șefia lui Dimitrie A. Sturdza Chestiunea Transilvaniei Mișcarea contra legii maximului
Excitarea studenților

Demisionarea ofițerilor
Atacurile în contra Coroanei
Ieșirea din parlament

Oportunitatea retragerii cabinetului conservator
Dimitrie Sturdza primește guvernul în contra teoriilor liberale
Misiunea sa constituțională și națională

IX. Sub noul regim liberal. Primul minister Sturdza și ministerul Aurelian. 4 octombrie 1895-31 martie 1897 214

Retractarea în „chestiunea națională"
Alegerile din noiembrie 1895
Conflictul cu N. Fleva
Casa Școalelor
E. Stătescu lovește inamovibilitatea Curții de Casație
Conflictul mitropolitan
Caterisirea mitropolitului primat Ghenadie
Agitarea în public
Vizita împăratului Franz Joseph I
Acțiunea mitropolitului primat contra *Voinței naționale*
Creșterea agitării
Poliția la Universitate
Retragerea cabinetului Sturdza și formarea cabinetului Aurelian
Aplanarea conflictului mitropolitan cu ajutorul conservatorilor
Dușmănie între sturdziști și aurelianiști
Atacul lui Sturdza contra aurelianiștilor
„Trăiască sultanul!"
Alegerea lui Sturdza de prezident al Senatului
Căderea cabinetului Aurelian
Beizadea Mitică Ghica

X. Tot sub regimul liberal. Al doilea minister Sturdza.
31 martie 1897-30 martie 1899 239

Intrarea lui Ion I. C. Brătianu în minister
Formarea noului minister Sturdza

Disidenții și *Drapelul* îmbolnăvirea principelui

moștenitor Ferdinand Regele Carol la Budapesta Decorarea lui Jeszenszky
Inaugurarea edificiului Universității din Iași Incidente în Cameră și Senat
Demonstrații contra evreilor și a socialiștilor Legea învățământului secundar și superior Regele Carol cu D. A. Sturdza la Petersburg Moartea lui Cantacuzino Rifoveanu G. D. Pallade la finanțe
Interpelarea lui Take Ionescu în chestiunea transilvană
D. A. Sturdza refuză plata subvenției școlilor române din Brașov Se intentează proces pentru aceasta
Tranzacția relativă la subvenția școlilor române din Brașov
Alegerile comunale de la noiembrie 1898 și înțelegerea cu socialiștii din Iași încercări de împăcare în Partidul Conservator Gheorghe Panu
Criza din parlamentul ungar și căderea baronului Bânffy Finanțele statului sub G. D. Pallade O broșură despre Bânffy-Sturdza în Camera din Budapesta Impresia la noi în țară Opoziția declară obstrucție parlamentară Agitare în parlament prin întruniri publice, D. A. Sturdza închide parlamentul întrunirile publice simultane de la 28 martie și conflictul între public și armată în Strada Enei Căderea ministerului Sturdza

XL Sub regimul conservator. Prunul minister
G. Gr. Cantacuzino. 11 aprilie 1899-6 iulie 1900 . . 263

XII. Continuarea regimului conservator. Primul minister
P. P. Carp. 7 iulie 1900-13 februarie 1901 …. 280

350

Postfață de **Stelian Neagoe ……. ……**293

Surse documentare și note bibliografice……334

Indice (nume de persoane).....339

Tiparul executat
la Editura și Atelierele Tipografice
METROPOL

„Ceea ce într-adevăr trebuie să ne atragă o deosebită luare aminte este tranziția țării noastre de la starea precară a unor Principate elective spre consolidarea unui Regat ereditar, și mai ales îndrumarea spiritelor conducătoare în politică de la ușurința răsturnării lui Cuza-Vodă și de la pornirile antidinastice din întîia parte a domniei lui Carol I spre deplina recunoaștere a autorității Regelui de către toți bărbații politici din ziua de astăzi.

Ce deosebire între 1866 și 1896, ce schimbare a cugetelor în decursul a 30 de ani, și ce îndreptățire a încrederii în viitor!

A urmări această evoluție internă a stării noastre politice la sfîrșitul secolului al XIX-lea este o problemă de mare interes, și tot ce e în stare să contribuie la lămurirea ei, fie și indirect și numai pentru o mică parte, va găsi poate cîțiva cititori cărora să nu le pară de prisos.[11]

TITU MAIORESCU

ISBN 973-28-0509 9